

Cumhuriyet
Kitapları

İnceleme

genişletilmiş
YENİ BASKI

FAİK BULUT

İSLAMCI ÖRGÜTLER I

Cumhuriyet Kitapları

YAYIN KURULU
Doğan HIZLAN (Başkan), Turhan GÜNAY (Başkan Yardımcısı), Ataol BEHRAMOĞLU, Deniz KAVUKÇUOĞLU, Deniz SOM, Egemen BERKÖZ, Erdal ATABEK, Fazilet KUZA

YAYIN YÖNETMENİ
Zeynep ATAYMAN

GÖRSEL YÖNETMEN
Haydar BEY

GRAFİK TASARIM
Ahmet SUNGUR

DİZGİ/SAYFA DÜZENİ
Serpil ÜNAY

BASKI/CİLT
YAZIN BASIN YAYIN MATBAACILIK TRZ.TİC.LTD.ŞTİ.
Çiftehavuzlar Caddesi Maltepe Mahallesi Prestij İş Merkezi
No:27/806 Kat:9 Zeytinburnu / İstanbul
0212 565 01 22 – 0212 565 02 55

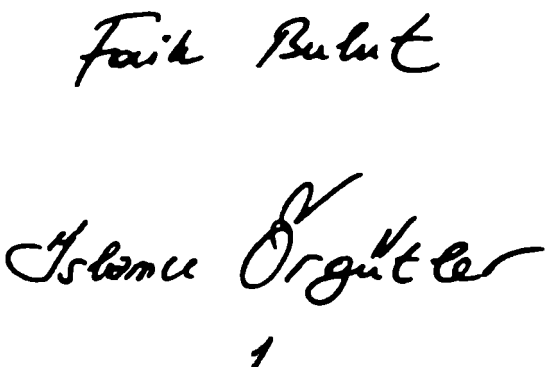
SERTİFİKA NO
12028

DAĞITIM
Cumhuriyet Kitapları

1. Baskı: Şubat 1993, *Tüm Zamanlar Yayıncılık*
2. Baskı: Eylül 1994, *Tüm Zamanlar Yayıncılık*
3. Baskı: Ağustos 1997, *Doruk Yayınları*
4. Baskı: Mart 2009

Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sk.
No:2 34381 Şişli - İstanbul
Tel : (0212) 343 72 74
Faks: (0212) 343 72 65
ckk@cumhuriyet.com.tr
www.cumhuriyetkitaplari.com

Yayın Hakları Cumhuriyet Kitapları'na aittir.
Tanıtım amacı dışında izinsiz alıntı yapılamaz.

Faik Bulut, Kars/Kağızman doğumludur. Gazi Eğitim Enstitüsü mezunu olup '68 Kuşağı'ndandır.
12 Mart döneminde Filistin'e gitti; Ortadoğu'da yedi yıl kaldıktan sonra Türkiye'ye döndü. 1985'te gazeteciliğe başladı. Çeşitli gazete ve dergilerde muhabir-köşe yazarı olarak çalıştı.
1990'da ilk kitabını yazdı. İslam tarihi, İslamcı örgütler, Ortadoğu, Arap dünyası, Filistin ve Kürt meseleleri üzerine yayınlanmış 24 kitabı vardır. Arapça, İngilizce, Fransızca, Kürtçe ve Farsça bilmekte; Türk, Arap ve Batı medyasında siyasi yorumcu olarak analiz yapmayı sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 9

I. MAĞRİP ÜLKELERİNDE İSLAM

Genel Tanım 15
Mağrip İslamcılarının Ortak Özellikleri 18
Farklılıklar 20

CEZAYİR 25
İslami Selamet Cephesi'nin Kökü 34
Abbasi Medeni ve İslami Selamet Cephesi (İSC) 37
İSC Programı/İslami Çözüm 48
İslami Cephe'de Ayrılıklar 51
Ahmed el Marrani: "Abbasi'yi Azlettik" 52
Sivil İsyan ve Sonrası 54
El Haşimi El Sehnuni: "Sürekli Ertelenen Kriz" 55
Ordu ve İslam İlişkisi 57
Örgütsel Anatomi 59
Kendi Belgeleriyle İki Örgüt FIS/AIS ve GIA 62
FIS-GIA İlişkisi: Güç Birliğinden Çatışmaya 65
İSC 68
Ilımlı İslamcılar 71
Milli Uzlaşma ve İslamcılık 75
Cezayir Nereye Gidiyor? 80

TUNUS 91
Ulema-Selefi Çatışmasından Modernist İslama 91
Tekrarlanan Med ve Cezir Senaryosu 94

El Nahda'mn Üç Önemli Hatası 96
Burgiba'nın İslam Modernizmi 97
El Zeytune Medresesi Geleneği 102
Vaaz ve İrşad'dan Siyasi Harekete 104
Programsız Tepkisel Kuruluş 106
İlk Çatışma, İlk Yargılama 109
Suskunluk Dönemi 110
Devlet ile Balayı Dönemi 111
Örgüt Toparlanıyor 113
Kader Dönemeci 114
Bin Ali Dönemindeki Ateşkes 115
Yeniden Kapışma 117
El Nahda Liderinin Yaşamı 119
El Nahda'nın Önderliğindeki Özgünlük 123
El Nahda'da Bölünme ve Toparlanma 125
El Ğannuşi, Siyasal İslamı Değerlendiriyor 128
Liderin Gözüyle Tunuslu İslamcıların Muhasebesi 131
"Tunus'ta Demokrasi Olmalı; Ülke Yönetimi Taşlaşmış" 138
Diğer İslamcı Örgütler 138
İslamcıların Tabanı 143
Baskı ve İslamlaşma 144

LİBYA 149
Özgün İslam: Senusi Kardeşliği 149
Kaddafi'nin Özgün İslamı 153
İslami Muhalefet 159
Politik İslamdan Radikal İslama 161
İslamcı Örgütler 164

FAS 175
Kutsal Krallığın Özgünlüğü 179
Kutsal Aile ve İslam Politikası 180
Monarşik Rejim ve İslamcı Akımlar 182

Devlet Gölgesinde İslam 185
Militan İslam Hareketin Serüveni 187
Şeyh Yasin Kimdir? 190
Şeyh Yasin'in Kral Hasan ile Kavgası 192
Şeyh Yasin'in Fikirleri 193
Yasinci Hareketin Karakteri 196
Şeyh Yasin-Fethullah Gülen: Benzerlik ve Farklılıklar 202
Ilımlı İslamcılar 203
Radikal İslamcılar 208
Gelenekçi İslamcı Şahsiyetler 211

MORİTANYA 217
Arap-İslam Sentezinin Sonuçları 218
İslamcılara Karşı Devlet 222
Radikal İslamın Yükselişi 224
Ilımlı İslamcılar 227
Radikal İslamcılar 227

II. AFRİKA BOYNUZUNDA İSLAM

SUDAN 235
Dini Entelijansiyanın Kökeni 236
El Mehdi Geleneği ve El Ensar 239
Despot ile İşbirliğine Doğru 240
El Mehdi ile El Turabi Farkı 241
İslamcı Hareketin Gelişimi 242
Sudan İslamcılarının Farkı 244
Hasan El Turabi'nin Yaşamı 245
El Turabi'nin İlginç Görüşleri 250
Örgütler 253
İhvan-Numeyri Bozuşması 256
İslamcılığın Merkezi Olma Sevdası 257
Görünen İktidar, Görünmeyen İktidar 264
İslamcı Harekette Bölünme ve Tasfiye 266

El Turabi-El Ğannuşi Özel İlişkisi 267
El Turabi'nin İhvan'dan Farkı 269
El Turabi Yöntemi 272
El Turabi, İhvan'a Karşı 273
El Turabi'nin Üç Yeni Taktiği 275
El Turabi'ye Yönelen Eleştiri Okları 276
İslamcıların Teori ve Pratiğine Eleştiri 279
İslami Proje: Zulüm, Açlık ve Tasfiye 282
El Turabi ve İslamcıların Fiyaskosu 283
Diğer Örgütler 285

SOMALİ 295
Tarikatçılık ve Dervişler İsyanı 297
Sömürgecilik Döneminde Dini Akımlar 298
Dış Müdahale ve El Kaide Saldırıları 299
Savaş ve Ateşkes 300
Örgütler 301

ERİTRE 311
Hareket-ül Jihad-il İslam-il Ertri 314

OGADİN 317

DİZİN 321

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, Ortadoğu'daki İslamcı örgütlere ilişkin üç ciltlik araştırmanın birinci cildini oluşturuyor. İlk baskısı 1993 yılında yapılan bu kitap, sonraki baskılarında hem yenilendi hem de geliştirildi. Çünkü genelde İslamcılık, özelde İslamcı örgüt ve kuruluşların dinamizmi, sürekli bir değişim içindeydiler. Bazı örgüt ve dernekler kayboluyor, yerine yenileri geliyordu. En köklü denen dinci yapılar bile zamanın ruhuna uygun olarak bölünüyor, dönüşüyor ve kabul değiştirebiliyorlar, bir kısmı iktidarı alıp zafer kazanmak üzereyken, iç ve dış şartlar gereği acı bir mağlubiyeti tadıyordu. Cezayir'deki FIS ve GIA ile Tunus'taki El Nahda örgütü bu gelişimin tipik örnekleridir. Sudan'daki İslamcı hareket ise zaferi, yenilgiyi ve bölünmeyi bir arada yaşadı. Zamanla kaybolup kabuk değiştirmek suretiyle yeniden ortaya çıkan örgütlerin başında ise, 1990'larda Cezayir'de çok kanlı eylemlere imza atan GIA geliyordu. Bu radikal örgüt, evlatlarını yiyen bir canavara dönüşmenin ötesinde, birçok fraksiyona bölündü. İtibarı kaybolunca, "Savaş ve Davet İçin Selefi Cemaat" adını aldı. Birçok kanlı eyleme imza attı. Ancak El Kaide'nin dünya çapında marka halini almasıyla birlikte "Mağrib Diyarında El Kaide" ismini alarak yeniden sahneye çıktı. 1990'ların ikinci yarısından itibaren Sudan ve Somali toprakları El Kaide faaliyetlerine tanık oldu. Somali'deki "Şeriat Mahkemeleri" isimli hareket, eski "İslami Birlik" örgütünün devamı sayılıyor.

Bu dinamizmi yakından izleyip gelişmelerin ayrıntılarını kayda geçmek, yaklaşık 20 yılımızı aldı. Bu düzlemde kitap, 18 yıllık fii-

li bir çalışmanın ürünüdür. Yeni baskıları nedeniyle üç kez gözden geçirilip yenilenmiş, bazı noktaları geliştirilmiştir.

Afrika'da halkı Müslüman olan tüm ülkeler (Senegal, Mali, Nijer, Nijerya, Çad, Tanzanya, Uganda, vs) araştırmanın konusu değildir. Öne çıkarmaya çalıştığımız şey şudur: Resmi din politikaları, örgüt, dernek ve benzeri kuruluşlarıyla Ortadoğu ve uluslararası siyasetleri etkileyen siyasal İslamcı yapılar mercek altına alınmış, okuyucunun durumu anlaması ve gereken karşılaştırmaları yapabilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmadaki bilgilerin büyük bir bölümü, birinci el kaynaklardan, söz konusu örgütün yayın organları veya temsilcilerinin yayınladıkları verilerden oluşuyor. Özgün belgelerin (özellikle Arapça ağırlıklı) yanı sıra, yabancı kaynakların (İngilizce, Fransızca, Türkçe, vs) ilgili hareket hakkındaki haber ve yorumlarına yer veriyor. Böylece karşılaştırma ve çelişkileri göz önüne serme olanağı doğabiliyor. Dolayısıyla kitap hem güvenilir bir başvuru kaynağı, hem de kolay eskimeyen bilgileri içermesi bakımından ansiklopedik bir nitelik taşıyor. Ancak ansiklopedilerde kullanılan kuru, mekanik ve durağan bir dil yerine, olayların akışı içinde hikâye ve canlı anlatımlara dayanan öyküleştirilmiş akıcı bir üslup kullanılıyor.

Faik Bulut
İstanbul, Kasım 2008

I

MAĞRİP ÜLKELERİNDE İSLAM

Mağrip Ülkelerinde İslam

Genel Tanım

El Mağrib El Arabi, Batı Arap Ülkeleri anlamına gelir; Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'yı kapsar. İslam fetihlerinden önce Mağrip diyarının asıl yerlileri Berberiler idi. Etnik köken bakımından *Amazagi* (özgür insanlar) olarak bilinirler. Daha doğrusu Amazagiler, Berberi halkının çoğunluğunu oluştururlar. 7. yüzyılda Arap kökenli Beni Hilal ve Beni Suleym isimli iki kabile Kuzey Afrika diyarına yerleştiler. Yahudilik, Hıristiyanlık ve çoktanrılı inançların yaygın olduğu Mağrip, ünlü İslam komutanı Amr bin el As komutasında (sırasıyla Mısır, Libya, Tunus) İslam egemenliğine girdi. Araplaşma ve Müslümanlaşma süreci, Sidi Ukba bin Nafi (MS 630-683) döneminde başladı. Emevi yönetiminin Arap olmayanlara yönelik ayrıncı sosyo-ekonomik (cizye almak gibi) politikası, Müslüman Berberileri, bu duruma isyan ettirdi. Çünkü Kur'an'a göre bütün Müslümanlar eşit ve kardeştiler. Emevi ve Abbasi yönetimine âsi olan Berberiler, merkezdeki resmi İslam temsilcilerine muhalif hareketlerin doğal müttefikleri haline geldiler. Arı ve duru bir İslam'dan yana olan, eşitlikçi ama son derece sofu Hariciler, İbn Rüstem önderliğinde İran'dan kalkıp İfrikiye (Roma egemenliğindeki Afrika bölgesi) denen bölgeye gittiler. Tahert (Tiaret-Cezayir) yöresinde Rüstemi Devleti'ni kurdular. Bunu, Abbasi hükümdarı Harun el Reşid yönetimine başkaldırdıktan sonra Irak'tan kaçan İdris isimli bir Şii (Batıni, İsmaili) şahsiyetin, kendi adıyla Fas'ta kur-

duğu (MS 789) bir beylik izledi. Harici Rüstemiler ile Batıni İdrisiler arasında uzun süren çatışmalar yaşandı. Faslı Batıni İdrisiler, egemenlik alanlarını Tunus'a doğru genişlettiler. 909'da Tunus'ta kurulan Fatımi Devleti, Keyrevan'daki (Tunus) Sünni ulema, Hariciler ve İdrisilerle savaşmak suretiyle Mısır'a kadar yayıldı ve Kahire'yi başkent yaptı. İslam dünyasının ilk üniversitesi sayılan El Ezher'i inşa etti.

Günümüzde sofu Maliki mezhebinin egemen olduğu Mağrip ülkelerinde, hâlâ Batıni (İsmaili, Alevi, Şii) ve Harici toplulukların yaşadıkları sosyal adacıklara (bölgelere) rastlanmaktadır.

Sünni Maliki mezhebini bölgeye getiren kişi Moritanyalı Yusuf bin Taşfin olup, kendisi Berberi Sinhac kabilesi mensubuydu. Hac için Mekke'ye gidip döndükten sonra Malikiliği benimsedi; bu temel üzerine El Murabitun (mürit-askerler) hareketini (1050-1147) kurdu. Fas'tan Cezayir'in dağlık kabile bölgelerine kadar hareketini yaydı. El Murabitun hanedanı önderliğindeki hareket, Endülüs'te (İspanya) İslam dinini güçlendirdi.

Berberi kökenli bir başka hanedan, El Muvahid hareketini (1147-1269) Fas'ın kuzeyinde kurdu. Hareketin lideri "mehdi" olarak algılanıyordu. İslamın beş şartına altıncısı eklendi: Cihat etmek!

Resmi (ortodoks) İslamın yanı sıra, tasavvuf akımı da erken dönemde Kuzey Afrika'ya yayıldı. Sufilik tarikat aracılığıyla icra edildiğinden, zaviye eksenli taban örgütlenmesine gidildi. Bağlı olarak cami, mescit, dergâh, medrese, misafirhane ve yurtlar inşa edildi. Sufilik akımı, 12. yüzyılın ortalarında siyasi-dini El Muvahid iktidarına, özellikle Fas Muvahid yönetimine karşı gizli ve açık biçimde direnmek suretiyle taraftar topladı. Mağrip'teki ilk tarikatlardan biri *Şazliye (Şezliye)* diye bilinenidir. 12. yüzyılda Tunus'ta ortaya çıkan tarikatın iki ana kolundan biri Cezayir merkezli İseviyye, diğeri Fas merkezli Darqaviyye'dir. Etkin tarikatlardan Kadirilik Bağdat merkezli olmasına rağmen bölgede pek yaygındır. Cezayir'in güneyin-

deki Tlemsan'da başlayan (1782) Ticanilik, daha sonra dönemin Fas hükümdarının himayesinde çevre ülkelere yayıldı. Tarikat temelli İslamın Libya'daki kolunu ise Senusilik temsil ediyor.

7. yüzyıldaki İslam fetihlerini bir kenara bırakırsak, Mağrip ülkelerindeki İslamın üç aşamada yayıldığını görürüz. *a)* Abbasi yönetimine muhalif Batıni akımların, özellikle İdrisi, Fatımi ve Karmatilerin, 10. ve 11. yüzyılda bu bölgede beylikler kurması; *b)* 16. yüzyıldan itibaren bölgeyi etkileyen Sünni ağırlıklı Sufi tarikatlar; *c)* 19. yüzyıldan itibaren Suudi Arabistan merkezli Vahabilik hareketinin bir türevi olarak Ortodoks İslamın canlandırılmasına yol açan, kimi zaman Sufilikle mücadele edip kimi zaman onlarla uzlaşan Selefilik akımı. Sonuncusunun, Arap-İslam sentezi temelinde Batı'ya ve batılı değerlere karşı direnme sürecinde günümüzdeki köktendinciliğe dönüştüğünü belirtmek gerek. Cezayir'dekini saymazsak, bu ülkelerde başlayan İslami hareketlerin fiili tarihini, 1970'li yıllara kadar uzatmak mümkün. Mağrip ülkelerindeki İslami akımlar, merkezi Mısır'da olan Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketlerinden etkilendiler. Ancak Tunus, Cezayir ve Fas'taki hareketlerin özgün nitelikleri de var.

Özellikle 70'li yıllardan başlayan ve 80'lerde tırmanışa geçen Mağrip İslami hareketinin en belirgin noktası, genç olmasıdır. Bu ülkelerde zaten genç olan nüfusun çoğu, sözde Arap sosyalizminden ve ekonomik bunalımlardan bıkarak çaresizlik içinde İslama yöneldi. Neydi Arap sosyalizmi? Özünde, yerli/milli zengin yaratmayı amaçlayan bir devlet kapitalizmiydi. Buna, yeni bağımsızlığına kavuşmuş, ekonomik rezervleri olmayan, yeterli teknik kadrosu ve bilgisi bulunmayan, dünya kapitalizm merkezinden ekonomik bakımdan tam anlamıyla kopamayan, sınıfsal açıdan köklü toplumsal devrimler yaratmaya yönelmeyen yönetimleri katarsanız, Arap sosyalizminin başarısızlık nedeni kolayca anlaşılır. Arap sosyalizmini başlatan Cemal Abdulnasır, anlatılan nedenlerle, başarılı olamadı. Çünkü milli burjuvazi, karakteri gereği, başlatılan demokratik devrimleri so-

nuna kadar götüremez. Cezayir'in "petrol sosyalizmi" de Mısır, Suriye, Irak ve Tunus'ta uygulanan türlü çeşitli "Arap sosyalizmi"nden bir parmak daha ileride bulunmasına rağmen aslında milli bürokrasinin kurbanı oldu; çabuk yozlaştı. 1960-1992 yılları arasında Cezayir'de uygulanan "sosyalizm", İslam-Arap çerçevesiyle sınırlı kaldı. İslam ideolojisinin etkisi, hiç silinmedi bu ülkede. Örneğin bir yandan kendine "sosyalist" diyen, bu alanda neredeyse Mao dönemindeki "Çin modeli"ni örnek alan Cezayir, öte yandan anayasasına, "devletin resmi dini İslamdır" ibaresini rahatlıkla koyabildi. Aynı ibareyi, "Arap dünyasının en laik ülkesi" olmakla övünen Burgiba dönemi Tunus anayasasında da görmek mümkün.

Libya lideri Muammer Kaddafi, Çin'in devrimci lideri Mao Zedung'un *Kızıl Kitap*'ına özenerek yazdığı *Yeşil Kitap*'ta hem kapitalizmle sosyalizm arasında Üçüncü Yol'u savunuyor, hem de İslam'ın gerçek anayasası durumundaki Kur'an'ı özgün biçimde tercüme ettirip yeniden yorumlayarak, sözde Suudi Arabistan gericiliğini din ve İslam yoluyla yenmeyi hedefliyor. Oysa bir Arap atasözünün de belirttiği gibi, bu, "suyu, su ile açıklamak" anlamına gelir. Yani dine karşı din ile mücadele vermek; sonuç olarak İslam döngüsü içinde kalmaktır.

Yaşanan başarısızlıkların tüm faturası, milliyetçilik ve sosyalizme çıkarıldı. Klasik komünist partiler Üçüncü Yol ve anti-emperyalizm tezleri çerçevesinde mevcut iktidarlara destek verince, siyasal İslam toplumdaki tek alternatif muhalefet odağı olarak doğdu. Doğu Bloku'nun 1970'lerdeki hataları (örneğin Afganistan'ın işgali), başarısızlıkları ve nihayet Doğu Avrupa'daki iktidarların çöküşü de İslamın güç toplama şansını artırdı.

Mağrip İslamcılarının Ortak Özellikleri

Öncelikle vurgulayalım: Mağrip ülkelerindeki siyasal, dinsel ve toplumsal hayatı etkileyen dört önemli kaynaktan söz etmek mümkün:

1) Bitmez tükenmez kavgaların temelinde yatan, topluma damgasını vuran aşiret/kabilecilik hayatı ve zihniyeti.

2) Mezhep ve tarikatların egemen olduğu toplumsal ve ruhani hayat.

3) Ekonomik/toplumsal gelişmelere göre değişebilen modern/çağdaş düşünce akımları.

4) Dar bir alana hapsedilmiş siyasi hayatta yer alan parti, örgüt ve dernekler. Avrupa'nın burnunun dibinde olması nedeniyle, kültürel, bilimsel, siyasal, askeri ve toplumsal bakımdan oradaki gelişmelerden çabucak etkilenebilmesi.

Batı Arap (Mağrip) ülkelerindeki İslamcı hareketlerin birçok ortak özelliği var. Sıralarsak:

1) Mısır merkezli köklü Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin tersine, Mağrip diyarındaki İslamcı oluşumlar, kitle örgütleri içinde yaygın olmadıkları gibi, faaliyetlerini finanse edebilecek maddi kuruluşlara (mali ve ticari şirketler, vakıflar vs.) sahip değiller. Ayrıca bu hareketler, gelenekçi yollardan çok, üst düzeyde radikal bir nitelik taşıyarak siyasi arenaya girdiler. Militanlaşmayı da, katıldıkları Körfez Savaşı, Bosna-Hersek ve Çeçenistan'daki dini-etnik çatışma sürecinde kazandılar. Bölge İslamcılarını yakından izleyen İspanyol profesör Carlos Echeverria Jesus'un bu üç noktayı belirlemesi, son derece yerindedir.

2) Hemen bütün hareketler aynı kültür ve kaynaklardan yararlanmakta, benzer kavramları algılamakta; din, kanun, eğitim, siyaset ve toplumsal programlar gibi konularda aynı şeyleri düşünmektedirler.

3) İslamcı hareketlerin tümü, İslami yönetim kurmak amacıyla iktidarı hedeflemektedir. Bu Mısır'daki ana örgüt olan İhvan'ın içinde bulunduğu durumun tersidir.

4) Genelde İslamcı ideoloji, bu ülkelere iki koldan ulaşmıştır. *Bir;* Mısır-Sudan-Senegal-Afrika çölü vs. yoluyla. Bu, tarihsel ve geleneksel İslamın izlediği yoldur. *İki;* Mısır-Sudan-Tunus-Cezayir gü-

zergâhını yani bir anlamda Akdeniz-Kuzey Afrika kıyılarını yalayarak Mağrip'e ulaşan İslam. Burada daha çok İslamiyetin teorik yönleriyle siyasi ve örgütsel faaliyetlerine rastlarız. Siyasal İslam, 1920'lerden başlayarak sömürgeci ve emperyalist Batı karşıtı İslam-Arap karışımı bir hal almış; daha sonra Arap milliyetçiliğinden ayrışıp 1960'lardan itibaren de "İslami devlet modeli"ne göre örgütlenerek mücadele etmiştir.

5) İslamiyetin derin kökleri olmakla birlikte, Mağrip ülkelerindeki İslam teorisi ve siyaseti pek gelişkin değildir. Üretilen fikirler, başka örgütlere yol gösterebilecek boyuttan yoksundur. İslami teori, Mısır-Suriye-Sudan gibi köklü İslamcı örgüt ve dini şahsiyetlerden oraya aktarılmıştır.

Farklılıklar

1) İslami hareketlerin hemen hepsi, meseleleri son derece basite indirgeyerek, büyük sorunlardan yüzeysel ve kolay çıkarsamalar üretirler. Bu alanda çeşitli İslamcı akımlar arasındaki farklar, çelişkiye varacak kadar çeşitlilik arz eder. Mağrip ülkelerindeki İslami hareketlerin gelişim çizgisi, önderlik gücü, siyasi ve toplumsal deneyimi farklıdır. Toplumsal gelişmenin tahlili, örgütsel deneyim, aşamalı taktiklerin üretimi, iktidar ile mücadele, diğer siyasi ve toplumsal hareketlerle ilişkin değerlendirilmesi vb. her İslamcı parti ya da hareket arasındaki farklılıkların ana nedenidir.

2) Bazı dini ve fikri konuları ele alış tarzında da Mağrip ülkeleri arasındaki farklar bulunur. Avrupa ya da genel anlamıyla Batı ile ilişkiler, Batı kültürü ve siyasi kuruluşlarına karşı tutumlarda görüş ayrılıkları çıkabiliyor. Sözgelimi Tunuslu İslamcı lider Raşid el Ğannuşi'nin "Batı tarzı kuruluşlara ve demokrasiye" olumlu yaklaşımı, Cezayirli ve Faslı İslamcılarınkine benzemez.

3) Mağrip ülkelerindeki İslami hareketler arasındaki en önemli görüş ayrılığı, büyük meselelerde bağlı bulundukları bölgelere iliş-

kin durumun tahlilinde (Mağrip ülkelerinin birliği, Körfez Savaşı, Ortadoğu'da İsrail-Filistin meselesi, Cezayir ve Tunus'taki iktidarların devrilme yöntemleri vs.) ortaya çıkmaktadır. Mevcut rejimlere karşı ortak tutum takınabilen Mağrip İslamcıları, yönetimlerin değişmesi karşısında alınması gereken tavırlar konusunda da görüş ayrılığına düşüyorlar.

4) Mağrip İslamcı hareketleri sıkça öznelci (sübjektif) hatalara düştüklerinden, bir blok gibi görünseler de, ayrıntılarda boğulan ve ortak geleceği olmayan bir konumdalar.

İslami hareketlerin gelişimine bir zemin hazırlayan ortamın sürprizlerle dolu olmasının dört ana nedeni daha var:

a) Bu ülkelerdeki İslamcıların hemen hepsi genç ve dinamik. Önderler dahil, ortalama yaş 17-40 arasında. Bu yaş ortalaması, aynı zamanda dinamizmi ve şiddet yoluyla toplumsal değişim isteğini de beraberinde getirir. Atılım, kararlılık, verimlilik, fedakârlık ve gözü karalık bu yaştadır. Aynı zamanda genç olmak, İslamcı hareket açısından olumsuz bir noktadır. Çünkü planlı programlı bir şiddet yerine, başıboş bir eylemlilik ve deneyimsizlikten kaynaklanan yanlış çatışmalar da söz konusu. Üstelik devlet aygıtı gibi yılların deneyimini bağrında toplayan bir mekanizmayla çatışmaya girmek, genç İslami akımın başının çabuk ezilmesine, hemen her türlü baskıya maruz kalarak bir süre sonra yaptığı işlerden ötürü pişmanlık duymasına da yol açar. Sınıfsal konum açısından yoksul kır ve kent emekçileri olan İslamcı gençlik, ideolojik olarak küçük burjuva ve orta tabakanın etkisi altındadırlar. Perspektifleri ve çözümleri de sınırlıdır. İslami ideolojinin kendisi, bir süre için dinamik gibi görünse de, özünde eski bir ideolojiyi temsil ettiğinden, ister istemez sınırlı kalmak ve devletle bütünleşmek durumdadır. "Yeni İslami rejim" ya da "yeni adil düzen" adıyla kurulsa da toplumsal çözüm, ileriye yönelik değil geriye dönüktür.

b) Mağrip ülkelerinin ekonomik ve toplumsal durumları giderek kötüleşmektedir. Kaynakların paylaşım meselesi egemen sınıfların

lehine ve geniş halk yığınlarının aleyhine geliştiğinden, orta tabaka giderek içine kapanmakta ve yoksullaşıp ezilmektedir. Bu durum, mevcut toplumsal dengenin bozulması ve sarsılması tehlikesini hep içinde taşıyor. İslamcı hareketlerin öne çıkmasına yol açıyor. Bu tür çıkmazların neden olduğu kişilik bölünmesi, en çok gençler ile toplumdan tecrit olmuş kesimleri etkiliyor. İslami hareketlere mensup olmakla suçlanarak mahkemelere çıkarılanların çoğunun devlet görevlisi, memur, öğrenci, esnaf, mühendis vb. olması rastlantı olmasa gerek. Bir başka yönüyle; 25 yıldan beri mevcut kültürel, ahlaki, siyasi ve ekonomik kargaşanın kurbanıdır bu kesimler.

Üçüncü Dünya ülkelerinin alt basamaklarında yer alan Mağrip ülkelerinin, dış ve iç baskılar sonucu, halkın çıkarlarına karşı ekonomik paketleri uygulamak zorunda kalması, çözümsüzlük ve dolayısıyla umutsuzluk içindeki kitlelerin çözüm olarak İslama sarılmasına yol açıyor. Bu durum, adı geçen ülkelere, İslami hareketin yaygınlaşması ve sürpriz bir atılım yapması olarak yansıyabiliyor.

c) Ekonomik etkenin tayin edici olması gerçeği bir yana, İslami hareketlerin yetişecek ortam bulmasını sadece ekonomik nedene bağlamak yanlış olur. Kültürel ve ahlaki yozluk, çözüm diye sunulan toplumsal ve siyasi projelerin başarısızlığı, dünya çapındaki ters gelişmeler, milli aydın kesimlerin iflası ve özellikle kitle iletişim araçları kanalıyla dayatılan batılı yaşam tarzı, en küçük dayanışmayı bile yok sayıyor, süper bireyciliği savunan modern kapitalist ideoloji, herhangi alternatif bir mekanizma oluşturamıyor. Bu da İslam ideolojisinin ön plana çıkmasını sağlıyor.

d) Mağrip ülkelerine özgü bir neden daha: Avrupa'daki siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlerle birlikte Üçüncü Dünya ile dayanışmayı ve halkların kardeşliğini isteyen ilerici-sosyalist akımların göreli gerilemesi; bunun yerine aşırı milliyetçi ve ırkçı akımların boy vermesi. Batı'yı sarmalayan **"İslamofobi" (İslam düşmanlığı adı altında bir çeşit ırkçılık)** Üçüncü Dünya ülke insanlarını ve özel-

likle Müslümanları hor görüp Avrupa'dan kovmayı amaçladığından, tepkisel bir durum ortaya çıkıyor. Emperyalist kültüre, baskı ve sömürüye karşı çıkış, bu ülkelerde İslam ve İslamcılık biçimine bürünüyor.

CEZAYİR

Cezayir'deki İslam, Ukbe bin Nafi adlı İslam komutanının 682'de Fas'a kadar fütuhat hareketiyle başladı; yerli Berberi/Amazagi kültürüyle uzun mücadele sürecinde billurlaştı. Yerli kabilelerden Şenhacelerin (Sinhace) İslam'ı kabulünden sonra Murabıtlar tarikatına dönüşmeleriyle birlikte (1053) kırsal kesimdeki İslami örgütlenmenin temeli atıldı.

Daha yakın tarihlere gelirsek, Cezayir'deki İslami hareketin, başlangıçta Hıristiyan Batı kültürüne karşı Arap-İslam kültürüne sahip çıkarak, yani bir kimlik ve benlik mücadelesi biçiminde kendini gösterdiğini söyleyebiliriz. Ön plana çıkarılan Arap milliyetçiliği zemininde sömürgeci Fransa'ya karşı, sömürgeleştirilen Cezayir fikri işlenmiştir. Fransız sömürgeciliğini hedefleyen bu çok yönlü (siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal) geleneksel direniş, bir yandan kendiliğindenciydi; öte yandan çok kitleseldi.

Kadiri tarikatının bir şeyhi (manevi önderi) ve aristokrat bir aileden gelen Emir (Prens) Abdulkadir Fransızlara karşı ayaklanmayı başlattığı yıllarda (1832-47), kendisine katılan kabile savaşçılarının sayısı, kimi zaman 40 ile 100 bini buluyordu. 1871'de yenilen El Hac Muhammed el Mukrani adlı dini önderin çevresinde toplanan ayaklanmacıların sayısı ise 150 bini geçmişti.

İslamın kitlesellik arz eden bu gelişim çizgisi, çoğu zaman toplumsal ve siyasal altüst oluşlar, ayaklanmalar ve devrimler sürecinde somutluk kazandı. Genel örgütsel çerçeve tarikat, site-devlet, cemaat ve cemiyet ya da en gelişmiş biçimiyle cephe ve parti idi. Ama Cezayir'deki İslamı üç döneme ayırmak mümkün:

1) Kitlesel Ayaklanmalar (1832-1871): Emir Şeyh Abdulkadir'in Fransız sömürgecilerine karşı başkaldırmasıyla başlayan geleneğin El Hac Muhammed el Mukrani önderliğindeki ayaklanmanın bastırılmasıyla son bulan uzunca bir siyasal/dinsel direniş dönemi. Bu dönemde Abdulkadir, denetimi altına aldığı alanlarda İslam temeline dayanan ilk kırsal devleti kurmuştur. Marx'ın "romantik köy komünü" veya "romantik İslam devleti" olarak nitelendirdiği, Abdulkadir'in bu sömürge karşıtı siyasal yapısı, daha sonraki dönemlerde Çin'in devrimci lideri Mao Zedung ile Vietnam önderi Ho Şi Minh tarafından da övgüye değer bulunmuştur.[1] Sömürgeciliğe karşı Arap-İslam kültürü temelindeki bu direniş, büyük veya küçük çaplı 13 ayaklanmadasomutlaşır. Son ayaklanmanın bastırılması, sömürge kültürünün yasaklanması, Cezayir halkının (Berberi veya Arap) asimile edilerek Fransız toplumuna kaynaştırılması (entegrasyon) anlamına da gelir. İslam, burada gerileyip kabuğuna çekilmiştir. Kırsal İslam bitmiştir. Silahlı direniş olanakları yoktur.

2) Siyasi Canlanma (1890-1950): Efsane isim Emir/Şeyh Abdulkadir'in torunu Emir Halid'in aristokrat ve siyasal kişiliğinde simgeleşip faaliyetlerinde somutlaşan bir dönüm noktası. Bu aşamada silahlı ayaklanmalar görülmez. Ağırlık noktası, kültürel faaliyetler ile siyasi canlanmadadır. Abdulkadir dönemindeki "kır kökenli İslam"ın giderek kentsoylu Arap-İslam sentezcilerine yerine bırakması dönemidir.[2] Hemen bütün siyasetçiler, din âlimleri ve aydınlar, şu ya da bu biçimde, çifte kültür sahibidir. Hem Arapça hem de Fransızca okumuş ya da öğrenmiş, faaliyetlerini de bu çerçeveye sığdırmışlardır. Amaç, bir yandan "Cezayirli olmak" veya "Cezayirli kalmak" anlamına gelen asimilasyon çerçevesinde "kişilikli biçimde Fransız toplumuna yamanmak" (ilhak edilmek/entegrasyon) idi. Abdulkadir torunu Emir Halid, kimliğini koruyup "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" denen şeye sarılırken bile Arap-İslam kültürünü ön plana çıkarmıştır. Bu uğurda Fas, Tunus ve Cezayirlileri kapsayacak olan "Kuzey Afrika Yıldızı" örgütünü kurmuştur. Emir Ha-

lid'den sonraki isim Mısali el Hac'dır. Başlangıçta Marksist/sosyalist fikirlerden yola çıkarak Fransa'daki işçiler arasında önemli örgütlenmelere girişen ve ardından siyaset sahnesine çıkan Mısali el Hac; Şam vilayetinin (Lübnan, Suriye, Filistin) en bilgili, en bilinçli Arap-İslam düşünürü olan Dürzi aristokratlarından Emir Şekip Arslan ile karşılaştıktan sonra İslami söylemi daha çok kullanır.[3] O dönemde Ortadoğu'da (Mısır, Suriye, Lübnan, Osmanlı/Anadolu) İslamın ıslah edilmesini savunan Cemaleddin Afgani, öğrencisi Muhammed Abdu ve Reşid Rıza gibi İslam ıslahatçılarının düşünceleri de, hemen bütün Arap İslam âlemini derinden etkilemiştir. Cezayir'deki Telakki Kulübü, Arap-İslam sentezcilerinin buluştukları yer haline gelir. Burada bir süre faaliyet gösteren daha bilinçli Cezayirli "ıslahatçı İslamcılar", 1931 yılında Müslüman Âlimler Cemiyeti'ni kurdular. Bu kuruluş, kentsoylu zengin İslamcı aydınlara dayandı; kır kökenli İslam ve gelenekçiler ile sert mücadeleler içine girdi; tarikat/zaviyeleri temsil eden kesimler, özellikle Ticani tarikat mensuplarıyla ölümüne kavgaya tutuştu.

Âlimler Cemiyeti'nin başında ve arkasındaki en önemli isim Abdulhamid bin Badis'tir. Aslen Konstantina kentinden olup Tunus'taki ünlü El Zeytune İslam Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1912'de Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye'yi kapsayan bir gezi yaptı. 1913'te ülkesine döndü. Ülkenin çeşitli yerlerini gezen, din kuruluşları ve camilerde sohbet halkaları düzenleyen Bin Badis, 1925'te *El Mu'tekad* adlı bir gazete çıkararak fikirlerini yaydı. Gazetenin kapatılması üzerine *El Şıhab*'ı yayınladı. Gazetede, tarikatlara çatılıyor; Fransız işbirlikçisi El Murabitun adlı kır kökenli gelenekçi tarikat liderlerine karşı İslami temelde sert polemik yürütülüyordu. Bin Badis, ıslahatçı fikirleri nedeniyle, "Fransızları birinci tehlike, bu Murabıtun hareketini de ikinci ama çok önemli ve ilk elde tasfiye edilmesi gereken tehlike" olarak değerlendirdi.[4] Bin Badis, kendisine çok yakın bir İslam ıslahatçısı olan Şeyh El Beşir el İbrahimi ve din âlimi Şeyh El Tayyip el Ukbi ile birlikte "Konstantina Âlimleri Kar-

deşlik Cemiyeti" şeklinde tasarladığı bir örgütlenmeyi, "Müslüman Âlimler Cemiyeti" adıyla hayata geçirdi. Bin Badis, Arap-İslam sentezine vurgu yapıyordu. Sadece İslamiyet gibi dini bir ideolojiyi değil, aynı zamanda Arap milliyetçiliği gibi bir ideolojiyi de kullandığı için, kimileri tarafından "Jakoben" diye tanımlanan Bin Badis, Fransız sömürgeciliği ve kültür emperyalizmine karşı, Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesinde ısrar etmiştir. Cemiyet, Fransız engellemelerine rağmen kurduğu yüzlerce özel serbest okul sayesinde Arap-İslam kültürünün yaşatılıp canlandırılmasında, izleyen yıllarda ise yaygınlaştırılıp kurumlaştırılmasında, önemli işlevler görmüştü. Bin Badis, ıslahatçı yönüyle Türkiye'de İstiklal Marşı yazarı şair Mehmet Akif Ersoy ve Ziya Gökalp arasında bir yere oturtulabilir. Radikal İslamcı olmasına rağmen, Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı'ya karşı tavrını desteklemiş; Cumhuriyet dönemindeki Kemalist reformları (laiklik, tekke ve zaviyelerin kapatılması, hilafetin kaldırılması gibi) anlayışla karşılamıştır. Cezayir'deki kültürel ve siyasal canlanma dolayısıyla, siyasal mücadele dönemi 1950'de başka bir mecraya girmiştir.

3) Bağımsızlık ve Sonrası (1954-1988): Fransızlara karşı silahlı mücadeleyi başlatan Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN), ittifak siyaseti yani "cephe" örgütlenmesi çerçevesinde ve direnişi kitleselleştirmek amacıyla Arap-İslam söylemine sarıldı. Bağımsızlık dönemi, minarelerden yapılan cihat çağrılarıyla ilan edildi; direnişin başladığı duyuruldu. Bu dönemde İslamcılar, bireyler halinde ya da cemiyet ve cemaatler halinde mücadele katıldılar. Bağımsızlık aşamasının en önemli kuruluşu Müslüman Âlimler Cemiyeti'nin en ünlü şahsiyeti, İslam düşünürü Malik bin Nabi'dir. Bu şahsiyet, uzun yıllar aldığı çifte eğitim (Fransız ve Arap eğitimi) yüzünden bocaladı; bir ara Hıristiyan Gençler Birliği'ne katıldı, geç dönemde Arap-İslam düşüncesinde karar kıldı.

Bin Nabi, Cezayir'de İslam ideolojisinin yaygınlaştırılmasında önemli bir halkayı oluşturur. Ancak onun uğraştığı şey örgütlenme

değil, kültürel/siyasal İslamdır.[5] Bağımsızlık sonrasında (hatta öncesinde) FLN önderleri "İslam" söyleminde ve "cihat" kavramında ısrarlı oldular. İktidara gelen Bin Bella, Bumedyen, Şezli bin Cedid ve diğerleri; gerek anayasa maddesine koydukları, "Bu ülkenin resmi dini İslamdır. Tüm kanunlar, kaynağını İslam şeriatından alır" ibaresine dayanarak, gerekse "İslam sosyalizmi" çerçevesinde Arap-İslam kültürünün yaygınlaştırılmasına çalıştılar. Sömürgeci Fransız eğitiminden kurtulmak için başlatılan "Kültürel Devrim" denen büyük kampanyalar sırasında Mısır, Suriye ve Irak'tan binlerce Arap-İslam kadro getirdiler. Ülkede var olan İslami kurum ve kuruluşların faaliyetlerinden yararlandılar. Ülke liderlerinin hemen tümü İslam düşüncesini benimsediklerinden, Cezayir'de devlet eliyle yaptırılan veya serbest biçimde inşa edilen cami, vakıf, dini eğitim ve resmi kültür merkezleri, İslamcıların denetimine girdiler. Toplam on bin camiden sekiz bini İslamcıların elindeydi. Ayrıca Arap-İslam kültürü sayesinde, İslamcılar, devletin en hassas ve en üst makamlarına kadar taht kurdular. Dini eğitim, devlet tarafından büyük teşvik gördü. İktidar ara sıra ve siyasi nedenlerle şu veya bu İslamcı şahsiyet veya kuruluşla kavgalı olsa da, esas olarak El Kiyem gibi dini cemiyetlerin kuruluşunu destekledi; giderek İslamcı bir zemine kaydı. Sosyalistler ile sol milliyetçilere karşı kurulup gelişmesi teşvik edilen İslamcı şahsiyet ve kuruluşlar, zamanla güçlenen bir akım halini aldı. Ülkedeki ekonomik, toplumsal ve siyasal başarısızlıklar da İslamcı düşüncenin gelişimine yaradı. İslamcı akım, 1988 Ekim ayaklanmasıyla birlikte ülke çapında bir güç olduğunu ortaya koydu. Aslında Ahmed Sehnun, Şeyh Abdullatif Sultani gibi din âlimlerinin çevresinde toplanan, 1980'lerde üniversite gençliği ile esnaf arasında çok yayılan İslamcı düşünce, 1988'de patlama noktasına gelerek siyaset sahnesine bütün gövdesiyle girmeyi başardı.[6]

Minarelerdeki cihat çağrılarıyla Kasım 1954'te Fransız sömürgeciliğine karşı silahlı mücadele başlatan FLN, ulusal direnişin işaret fişeği sayılan ilk bildirisinde şöyle bir saptama yapmıştı: "Ce-

zayir kültürü, Arap-İslam kültürüdür." Aynı bildiride, "İşbirlikçi Murabıtın (dini/siyasi tarikat – F.B.) hareketinin benimsediği İslam kültürü (gelenekçi kırsal kesim İslamı – F.B.) ve panislamizm (şeriatçılık-İslamcılık – F.B.) meselesiyle Arap-İslam kültürünü karıştırmamak gerekir" denilmişti.[7]

Bu yönelim, bağımsızlık için "cephe" oluşturan FLN liderlerinin Vadi El Somman Kongresi'nde alınan kararlara itirazlarıyla kendini iyice su yüzüne çıkardı. Nitekim bir zaviye şeyhinin oğlu olarak dünyaya gelen Ahmed bin Bella, çifte kültürle (Fransız-Arap) beslenip büyümüştü. Uzun yıllar Fransa'da başarılı bir aydın olarak tanındı. Buna rağmen o, 1830'ların ayaklanma lideri ve Kadiri tarikatının şeyhi Abdulkadir ile benzeri anlayışa sahip Faslı Şeyh Abdülkerim el Hitabi'nin Arap-İslam temelinde sömürgecilere direnişlerine hayrandı. Vadi El Somman Kongresi'ne öncülük eden radikal solcu ekibin, İslamı dışlayan "ilerici ulusal kurtuluşçuluk" vurgusuna ilk karşı çıkanlardan biri Bin Bella oldu. O, alınan kararlar için, "burada İslami boyuttan bahsedilmiyor" diyor ve ilk fırsatta meselenin bu yönüne ağırlık verilmesini istiyordu.[8] İstenilen düzeltme yapıldı. 1959'da "Onlar Komitesi" olarak bilinen yetkili kurulun toplantısında bağımsız Cezayir için şöyle bir hedef saptandı: "Kurtuluştan sonra kurulacak Cezayir Cumhuriyeti, demokratik ve özgür olacak: İslam ülkeleriyle çelişmeyecek biçimde adalet ve eşitliği esas alacaktır." Daha sonra oluşturulan anayasa metninde İslam, "devletin resmi dini" olarak kabul gördü.[9]

Bir yandan İslamcı söylemlere sarılan Bin Bella, öte yandan Nasır (Mısır'ın eski milli önderi) hayranı bir siyasetçi, üçüncü açıdan da "sosyalizm" beğenili bir Üçüncü Dünyacı idi. Bu nedenlerle ilk zamanlarda "İslam sosyalizmi" denen kavrama vurgu yaptı. Plansız programsız kamulaştırma ve devletleştirmeye gitti. Oluşturduğu biçimsel kurul ve komiteler aracılığıyla, popülist bir diktatörlük (tek parti ve tek şef) yöntemine başvurdu.[10] Bu dönemde çevresini Moskova yanlısı Marksistler ve daha çok Avrupa merkezli

Troçkistler sardı. Kentsoylu zengin Müslüman Âlimler Cemiyeti ile siyaset yüzünden kavgalı olan Bin Bella, iktidar dengelerini korumak ve güç merkezlerini birbirine karşı kullanmak (özellikle Berberi haklarını savunan bir kesim ile sol çevreleri dışlamak) amacıyla Muhammed Hidar'ın kurduğu "İslamcı El Kiyem Cemiyeti"ni destekledi.[11] Asker kökenli Devlet Başkanı Huwari Bumedyen tarafından darbeyle devrilip yıllarca hapis hayatı yaşadığı yıllarda Bin Bella, dine daha fazla bağlandı. Kendi deyimiyle, "Esaretin karanlığından İslamın aydınlığına kavuştu. İslamın üzerinde titizlikle durduğu konuları hazmetti."[12] Bumedyen'in ölümünden sonra yerine geçen Şezli bin Cedid kendisini serbest bırakıp sürgüne gönderdiğinde, Bin Bella, artık "İslami bir yönetim tarzı isteyecek" kadar "Arap sosyalizmi" düşüncesinden uzaklaşmış; silah arkadaşlarının deyimiyle, "Sosyalizmi İslamcı söylemin arkasına iterek"[13] kendini "Mesyele Ayetullahı"[14] ilan etmişti.

Huwari Bumedyen, aslında aldığı Fransız kültürünün yanında, küçüklüğünden beri yoğrulduğu İslam kültürü için, "benim kişiliğimin ayrılmaz bir parçasıdır" derdi. Gayet gelenekçi ve dindar bir ailenin çocuğu olan Bumedyen, "Yedi Hacılar" sülalesinin evladı olarak bilinir ve bundan övünç duyardı. Tunus'taki El Zeytune ve Mısır'daki El Ezher gibi ünlü ilahiyat üniversitelerinden mezun olmuştu. Meşhur din âlimlerinin elinde büyüyüp rahle-i tedrisatlarından geçerek icazet almıştı. Bu nedenle kurtuluş savaşı yıllarında, İslami boyuta en fazla önem verenlerden olup gelecekteki Cezayir'in "Arap-İslam kültürüyle yoğrulacağını belirtmiş, anayasaya İslama ters düşecek hiçbir yasa koymamaya özen göstermiştir." Hz. Ömer hayranı biri olan Bumedyen, kalkıştığı dev projeleri, özellikle toplumsal adalet ve toprak reformu gibi iddialı planları, "ideal İslam modeli, Asr-ı Saadet dönemindeki İslam toplumu örneği" çerçevesinde işlemiştir.[15] Siyasi konuşmalarında İslamcı söylemi inanarak kullanan tek devlet başkanı Bumedyen'dir. Fransız sömürge kültürünün alternatifini yaratabilmek için, ülkedeki eğitim-öğretim dilinin Arap-

ça olmasını ve İslam dininin mecburen okutulmasını da Bumedyen sağladı. Bu amaçla Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerden çok sayıda Arap-İslam öğrenimli kadro ithal etti. Bu kadroların çoğu İslamcı görüşe mensup olduğundan, Cezayir'deki Araplaştırma-İslamlaştırma (ya da diğer adıyla Kültürel Devrim) kampanyası, tümüyle İslamcıların gelişmesine yaradı.

Ülkeyi adeta "cami inşaat atölyesi"ne çeviren Bumedyen, [16] bu merkezleri denetleyemeyip İslamcıların bağımsız muhalefet odakları oluşturmasına katkıda bulundu. 1970'lerde kapattığı (siyasi nedenlerle) dini cemiyetler, bu kez cami cemaatleri ve üniversite mescit cemaatleri şeklinde daha kitlesel bir örgütlenmeye gittiler. "İslamda Adil Düzen ve İçtihat" konularını habire işleyen ve bu nedenle iktidardan bağımsız İslamcı odakları eleştiren Bumedyen'in yaratmak istediği "resmi İslam", nihayet Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasıyla somutlaştı.[17] Bu resmi İslam, Bumedyen'in kapattığı El Kiyem Cemiyeti'nin programını benimsemeye başladı. Bu dille halka hitap eder oldu. "Üç devrim" veya "sosyalist dönüşüm" ve "İslam sosyalizmi" türünden dev projelerin iddiasını kaybederek başarısızlıkla sonuçlanması, Cezayir toplumunda büyük hayal kırıklığı yarattı. Artık çekim merkezi İslamcılar olmuştu. Bumedyen burada da bir manevra yaparak, İslamcılara önemli dini tavizler verdi. Sözgelimi dönemin muhalif vaizi Abdullatif Sultani'nin "Şûra" önerisini kabul etti. Sonuç olarak, "Bumedyen, Cezayir'deki ilk yobazlık adacıklarını kuran sosyal-modernist bir devlet adamıydı. İslam enstitülerini açmakla, üniversite öğrencilerini köktendinciliğe hazırladı. Arap-İslam sentezi çerçevesinde İslamlaştırılan okullar, sonradan köktendincilerin kaleleri oluverdi." Cezayirli öğretmen Halide Mesudi'nin saptaması böyle. Bumedyen vefat ettiğinde, arkasında hayal kırıklığına uğramış öksüzler ile patlamaya hazır İslami bir muhalefet bırakmıştı.[18] Biricik gelir kaynağı olan petrole dayalı sosyalizm çökünce, Cezayir dış borç ve IMF kıskacına girdi.

Liberal ve yiyici bürokrat kesimin, dışarıyla bağlantılar kurmak

isteyen burjuvazinin temsilcisi Devlet Başkanı Şezli bin Cedid'in siyasi açıdan liberal adımlar atması da İslamcıların atılım yapmalarında büyük rol oynadı. İslam'dan Bin Bella ve Bumedyen kadar anlamasa da, "sosyalist İslam" gibi devletçi söylemi "liberal İslam"a çeviren Bin Cedid, bu minval üzerine devam ederken papatyalaştırdığı eşiyle birlikte ucuz popülizme kaçtı. Anayasa'da yapılan değişikliklerle, "sosyalizmi uzaktan yakından çağrıştıracak her türlü söylem, formülasyon ve kavramı" dışladı. İktidar partisi içindeki sol milliyetçilerle sosyalist güç merkezlerine karşı, İslamcıları destekledi.[19] Sokaktaki İslam ile üniversite gençliği arasındaki İslam'ın gelişmesine, bilerek göz yumdu. İslamcılar kendisine 1984'te meydan okuyunca, bu kez tutuklama kampanyası başlattı. Ancak iş işten geçmişti. İslami dalga büyüyor ve giderek sokağa hatta hayata egemen oluyordu. Bunu gören Bin Cedid, İslami kurallara uymaya kendi hayatından başladı. Ramazan ayında özel dini programlar yaptı. Eşini tesettür giyime büründürdü ve köşk hizmetçilerine de İslami kıyafet taşıma mecburiyeti getirdi.[20]

İslami söylem hayata öyle egemendi ki, Başbakan Ahmed Gazali bile, "namaz kılarken daha kolay oluyor" diyerek uzun kravat yerine papyon kravat takmaya başladı.[21]

İslamcı liderlerle ilk kez görüşüp uzlaşan, kimi zaman onları iktidar partisine karşı kullanan da Devlet Başkanı Bin Cedid olmuştur.[22]

Ülkesindeki olayların yakın tanığı Halide Mesudi şöyle diyor: "Bin Cedid, FLN içinde İslamcı-barışçı kanadın piyonuydu. Bu hizbin birincil amacı, petrol gelirlerini gasp etmek; ikincil hedefi de ülkeyi şeriat yasalarına tâbi kılmaktı. 1981'de çıkarılan ve kadınları tüm haklarından mahrum eden Aile Yasası, bunun tipik örneğidir."

Ekim 1988'de Cezayir halkı, yönetime karşı ayaklanmaya başladı. Muhalefetin başını, İslamcılar çekiyordu. Hükümet, taviz vermek zorunda kaldı. Tek parti yönetiminden çok partili bir düzene geçmenin kapılarını araladı. Siyasi partilerin açılmasını sağlayan ka-

nunun çıkmasıyla birlikte İslamcı akımlar, 1989'da İslami Selamet Cephesi'ni (El Cebhe El İslamiye Lıl İnkaz) kurdular. *El Munkız* (Kurtarıcı) adıyla bir gazete çıkararak 1991'de yapılan yerel seçimleri ezici bir çoğunlukla kazandılar. 28 Aralık 1991'de ordu duruma el koymasaydı İslamcılar genel seçimlerde iktidarı alabileceklerdi. Bunalımın derinleşmesi ve Bin Cedid'in ayrılması üzerine ülkeye getirtilen 25 yıllık sürgün, bir zamanların sosyalist ve Maocu söylem sahibi[23] Muammed Budiyaf bile, gelirken İslamcılar tarafından "Mücahid" olarak[24] tanımlanıp hata yapmaması için uyarıldı. Budiyaf, siyasi anlamda İslamcılara taviz vermedi; "din ile siyasetin birbirine karıştırılmamasında ısrar etti." Ancak o bile, İslamcıları polisiye yöntemlerle yasaklayıp bastırma taktiklerinin yanı sıra, üniversitelerde "gerçek İslamı anlatmak" ile vakit geçirdi. Vurulduğunda dahi Budiyaf "İslamı anlatıyor" idi...[25]

İslami Selamet Cephesi'nin Kökü

İslami Selamet Cephesi'nin (İSC) tarihi, ülkenin Fransız sömürgeciliğine karşı direniş tarihine denk düşer. Milliyetçi Cezayir Kurtuluş Cephesi (FLN) içinde hemen her türlü akım ve görüş vardı. İslamcılar, o dönemde direniş savaşına fiili olarak katılmış, dağlarda belli üsler de kurmuşlardı. Ancak İslamcılar, yine direniş günlerinde önemli bir hata yaptılar: Dar dogmatik kurallardan hareket ederek, kurtuluşa yakın günlerde, silahlarını "Marksist ve sosyalist kâfirlere" çevirdiler. Kimi komünistleri, gelenekçi ve bağnaz bir yöntemle, dağlarda koyun kurban eder gibi, boyunlarından kestiler. Bir süre sonra, milliyetçi önderliğin gücünü küçümseyerek iktidarı istediler. Bu, Fransız ordu gelenekleriyle yetişmiş laik Cezayir subaylarının büyük tepkisine neden oldu. Ayrıca dönem, İslami yükseliş dönemi değil, ilerici yurtseverliğin egemen olduğu ulusal kurtuluş dönemiydi ki, sosyalizmden önemli ölçüde etkileniyordu. İslamcılar, bu noktada kaybettiler.

Kurtuluş savaşı yıllarında İslamcı ulemanın, daha doğrusu ıslahatçı ulemanın yaptığı siyasi hata, iki noktada toplanır: *Bir;* ulema, siyasi özerkliğini FLN'ye kaptırdı. *İki;* dolayısıyla içsel bir hareket olarak kalıp FLN'nin ulus-devlet kurma projesinde yan bir unsur ve kültürel öğe olmayı sürdürdü.[26]

Cezayir'de İslamcılığın, zamanlaması, biçimi ve gelişiminin ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından kendine özgü bir tarihi vardır.[27] Cezayir İslamı, Arap dünyasındaki İslamcı gelişmenin tersine, 1967'de Arap ordularının İsrail önündeki bozgunuyla birlikte başlamadı. Daha geç bir dönemde ve sistemi kültürel/siyasal açıdan sorgulayarak, düzenin iflas ettiği yerde de örgütlenip sokağa dökülerek kitleselleşti. Kitleselleştikçe, kendiliğinden sokağa döküldü. İslamcılar, düzenin siyasi ve ideolojik hedeflerini, iki temelde sorguladılar. 1) Ulus-devlet projesine karşı, onlarınki ümmet projesiydi. Milli iktidar, bu bakımdan sıkıntılıydı. Çünkü bir yandan modern anlamda ulus-devlet projesini hayata geçirmek istiyordu, öte yandan bunun için gerekli olan malzemeyi de (kültürel, siyasal, ideolojik) İslamiyetten ödünç alıyordu. Burada İslamın sosu, Arap milliyetçiliğiydi. Dolayısıyla İslam-Arap sentezi, son tahlilde ve pratikte İslamcılara yaradı. 2) Cezayir Anayasası bile, "İslam resmi dindir, bütün yasa metinleri İslam şeriatına ters düşmeyecek biçimde yapılıp hayata geçirilir" şeklindeki bir ibareyi içeriyordu. Burada İslamcılar, şunu soruyorlardı: "İyi güzel de, yasaların İslam şeriatına uygunluğu demek, yargı erkinin (şeriat kuralları), yasama ve yürütme erkinin (iktidar mekanizması) önünde olması demektir. Yani siyasi iktidarların tüm faaliyetlerinin Allah'ın hükmüne boyun eğmesi demektir. Ancak Cezayir'de bu yoktur, böyle bir düzen gerçekten şer'i düzen midir?"[28]

Bu sorgulama, 1963'te kurulan (Bin Bella'nın desteğiyle) El Kıyem Cemiyeti dergilerinden *Humanisme Musulmane*'in bir makalesinde şöyle dile getiriliyor: *"Kendilerini İslama dayandırmayan tüm siyasi partiler ile bütün liderleri, gayri meşru ve tehlikelidir. Komü-*

nist, laik, Marksist/sosyalist, milliyetçi (bu sonuncusu İslam dünyasının birliğine karşıdır) İslam topraklarında var olamaz."[29]

Murabıtun İslamı'nın (kır kökenli, tarikat ve zaviye temelli uzlaşmacı, işbirlikçi, gelenekçi İslam) süreç içinde silinmesi ya da siyasi arenadan çekilmesi, esas olarak kentsoylu zengin aydınların önderliğindeki Islahatçı İslamcıların işine yaradı. Islahatçı İslamcıların Cezayir milli bilincinin oluşumunda çok önemli yeri vardır.[30] Kurtuluş savaşı yıllarında FLN'ye inisiyatifi kaptırıp neredeyse düzenin bir eklentisi veya kültürel öğesi (İslam-Arap sentezinden ötürü) haline gelen Islahatçı İslamcılar, zaman içinde ön plana çıktılar. "Toplumu ıslah etmek ve İslam davasını yaymak" gibi ideolojik ve tarihsel bir misyonla hareket eden Islahatçı İslamcılar, "İslam risalesinin ya da tebliğ eden İslam mesajının"[31] yayılması için mutlaka zor ve şiddet kullanmak durumundadır. Çünkü o zamana kadar güdüm altında olan dini, devlet mekanizmasından ayırıp bağımsız bir İslami hareketin doğuşunu gerçekleştirmek gerekiyordu. Bu amaçla resmilerin yanında resmi olmayan yüzlerce cami, binlerce medrese ve Kur'an kursu yapıldı. Okullarda mescit kampanyaları başlatıldı. Bu tebliğde ilk adımdı. İkinci ama ondan daha az önemli olmayan bir adım ise, "iyiliği emret, kötülüğü menet" gibi İslamın temel bir kuralı uyarınca çevrede İslama uymayanları uyarıp onları İslama davet etmek idi. Olmazsa, zor kullanarak yola getirmek gerekliydi. Bu amaçla, çok sayıda eğlence yeri basılıp tahrip edildi, modern giyinen kızların örtünmeleri (gönüllü veya zorla) sağlandı. Üçüncü adım ise pratik siyasetlerle ilgiliydi. Üniversite ve gençlik içinde güç kazanmanın yollarından biri de zor ve şiddet kullanmaktı. Bu üç nedenden, Cezayir'deki İslamcı hareketin başvurduğu şiddet, onu çağdaş benzerlerinden ayıran bir özelliktir.[32]

1997 başlarında ülkede patlak veren ve günümüze kadar süren (2008) iç savaşta iki yüz bine yakın insanın öldürülmesi; özellikle GIA ve Davet ve Savaş İçin Selefi Cemaat mensubu İslamcıların kitlesel katliamlara girişmesi, son saptamayı fazlasıyla doğruluyor.

Özetle, Cezayir İslamcı hareketi, Bin Badis'in mirasçısıdır. Bu süreklilik Malik bin Nebi gibileriyle bir anlam kazansa da Âlimler Cemiyeti'nde faal görev yapmış ve bugünkü hareketin önde gelenlerinden Şeyh Ahmed Sehnun ve Şeyh Abdullatif Sultani gibi isimlerle pekişmiştir.[33]

Abbasi Medeni ve İslami Selamet Cephesi (İSC)

Cezayir İslamcılarının öncü kadrolarının, 1963'te kurulup 1970'te kapatılan "El Kiyem Cemiyeti"nin devamı oldukları açıktır. Bir farkla: El Kiyem kurulduğunda Bin Bella'nın desteğini görmüş, kimi zaman iktidarla iyi geçinmiş, faaliyetlerini daha çok kültürel alanda yoğunlaştırmıştır. Ondan sonra gelen mirasçıları, öncelikle köktenci ve eylemci olmayan temelde bölünmüş; daha radikal değişim isteyen eylemci kanat giderek kendi arasında cephesel bir birlik kurmuştur.

İslami Selamet Cephesi'nin (İSC) gelişim ve oluşum seyrini, onun siyasal önderliğini yapan Abbasi Medeni'nin yaşam öyküsünde bulmak mümkün. 1931 yılında başkentin güneydoğusundaki Seyidi Ukbe kentinde, imam bir babanın oğlu olarak doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Küttap'ta geleneksel din eğitimi görüp Kur'an okuluna devam ederken, Cezayir kurtuluş mücadelesinin önderlerinden El Arabi bin Mehdi ile arkadaşlık yaptı. Bir iki yıl Fransız lisesinde okudu. Sonra Müslüman Âlimler Cemiyeti'ne bağlı (Arap-İslam öğretimi ağırlıklı) okullarda kültürel ve fikirsel oluşumunu tamamladı.[34]

Abbasi Medeni, Fransızlara karşı silahlı mücadele veren milli FLN'ye bağlı "Birlik ve Etkinlik İçin Devrim Komitesi" üyesi olarak kurtuluş savaşına katıldı. Ocak 1954'te FLN mensubuydu. Bağımsızlık sonrası Cezayir Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde "Cezayir'de Eğitim" adıyla doktora tezini sundu. Medeni, FLN'nin Trablus Konferansı'nda "sosyalist çizgiyi" ilk eleştiren kişidir;

1964 yılında ise İslamcı El Kiyem Cemiyeti içinde yer alan tek FLN üyesi oldu. 1966'da Mısırlı Müslüman Kardeşler örgütü önderlerinden Seyyid Kutub'un idam edilmesini protesto için, Cezayir'deki Mısır Büyükelçilik binasına konulan siyah çelenkten ötürü tutuklanıp hapse atıldı. 1969-74 yıllarında belediye meclisi üyeliği için FLN listesinden aday olup kazandı. 1976-79 döneminde, eğitim felsefesi üzerine doktora yapabilmek için yurtdışına gitti. Fransız-İngiliz-Cezayir eğitim sistemleri arasında karşılaştırmalı kitaplar yazması bu döneme denk düşer. Örneğin; "İslam Dünyasında Eğitim Sorunları, Aile ve Çağdaş Problemler, Modern Düşüncenin Krizi ve İslami Çözüm" gibi eserleri kaleme aldı. Bu aynı zamanda, Medeni'nin İslam ideolojisi temelinde teorisini geliştirme ve berraklaştırma dönemidir. İSC'nin programına öncülük eden de bu düşüncelerin gelişmiş halidir.

1980'lerde ülkesine dönen Abbasi Medeni, İslamın kitleselleştiği bir dönemde birdenbire ortaya çıktı. 1982'de Konstantina kentinde ülke tarihinde ilk kez bir İslami gösteri düzenlendi. Benzeri gösteriler, başkentte de yapıldı. Tutuklanan göstericiler arasında Medeni de vardı. 1984'te salıverilmesinden sonra çalışmalarına gizlilik içinde devam etti. Ahmed Sehnun, Mahfuz Nehnah gibi gelenekçi İslamcılarla birlikte İslami Davet Birliği'ni (Rabıtat-ül Davat-ül İslamiyye) kurdu. Amaç, 1988'de patlak veren ayaklanmayı kucaklayacak siyasi bir parti yaratmak idi. Ancak burada görüş ayrılığı çıktı. Gelenekçiler, "fikirsel ve kültürel mücadeleden" yanaydılar. Oysa Medeni ve arkadaşları, daha eylemciydiler; gerektiğinde iktidarı zorla almaya yönelik bir örgüt istiyorlardı. Davet Birliği'nin nasıl bir yol izlemesi gerektiği yolundaki tartışmalara, Medeni'nin yakın arkadaşlarından Ali Belhac cevap verdi: "Birleşik İslami Cephe adı altında toplanacak bütün eylemci İslamcı güçleri kucaklayacak siyasi bir parti." Medeni, bu adı, sonradan "İslami Selamet Cephesi" (İSC) olarak değiştirmeyi önerdi. Gelenekçi Şeyh Mahfuz Nehnah,

"gençlerin partisinden değil, seçkin âlimlerin önderliğinde bir hareketten" söz etti. Böylece taraflar ayrışarak, kendi partilerini kurma hazırlığına giriştiler. Nihayet İslami Selamet Cephesi (Front Islamique du Salut – FIS) adıyla kurulan parti, 10 Mart 1989'da halka açıklandı. Bin Badis Camisi'nde kurulduğu ilan edilen partinin, resmen onaylanma tarihi 6 Eylül 1989'dur.

İSC hangi kanat ve akımlardan oluşuyor?

Aslında Cezayir İslamcılarının bugünkü adlarını ne zaman aldıkları pek bilinmediği gibi,[35] İSC'yi oluşturan güçlerin ayrıntıları hakkında da fazlaca bilgi yok. Bununla birlikte genel çerçeveden daha fazlasını vermek mümkün. Şöyle ki:

I) İSC, Merkez Karar Kurulu ile Yönetim Kurulu yerine geçen ve 60 üyeden oluşan bir "Şûra Meclisi" kurmuştu. Şûra'da her çevre, kesim ve örgütün temsilcisi bulunurdu. Dr. Abbasi Medeni, yaşının büyüklüğü ve seçkin konumu sebebiyle İSC sözcülüğüne getirilmişti. İkinci adam, ateşli ve etkili bir hatip olan Ali Belhac idi. Cihatçı akım olarak da adlandırılan bu radikal kesime yakınlığıyla bilinen İbn Azzuz bin Zubde ise Medeni'nin yardımcısı (naibi) ve cephe yayın organı *El Munkız*'ın yazişleri müdürüydü.[36] Cephe'nin ikinci yılında Medeni'nin İSC Başkanlığına getirildiği söylenirse de[37] bu tartışmalıdır. Bin Azzuz, El Haşimi el Sehnuni, Ahmed el Marrani gibi Şûra Meclisi üyeleri 1991 Haziran ayaklanması sonrasında İSC'den ayrılarak, Medeni ve arkadaşları aleyhine konuşup devletle uzlaştılar. 1992 askeri darbesinden sonra İSC önderliğinden hemen herkes tutuklanınca, Şûra feshedilip yerini ikinci ve hatta üçüncü kuşak önderlik aldı. Bu aynı zamanda kanatlar arası rekabeti de doğurdu.[38]

II) Fikirsel ve siyasal açıdan baktığımızda, İSC içinde şu akımların temsil edildiğini görürüz:

a) *Selefi Akım:* İbn Taymiyye ve İbn Kayyım gibi muhafazakâr eski İslam âlimlerinin görüşlerinden etkilenen; Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerde benzerlerine çokça rastlanan; kutsal

kitap ve özellikle Kur'an'ın nass'larına (değişmez metinlerine) bağlı, "Ahbari" olarak adlandırılan bir akım. Temsilcisinin Ali Belhac olduğu söylenir.

b) *Cihatçı Akım:* İslam devleti kurmak gibi rejimle kaçınılmaz biçimde silahlı mücadeleye girmeyi öngören, Mısır'da daha çok Tekfir ve Hicra Örgütü'nün Cezayir'deki bir prototipini oluşturan akım. Son derece dogmatik ve eylemden başka bir şey tanımayan bir hareket olarak biliniyordu ki, sonradan İSC önderliğinden koptu.

c) Hiçbir kanada bağlı olmayan bağımsızlar.

d) *Cemaat-ül Cez'ere:* Mescid Eshabı olarak da bilinen, genelde Fransız kültürüyle yetişmiş daha çok gençlik (üniversite) kesiminden gelen bir akım.[39] Köklerini Ortadoğulu İslam ülkelerinde değil Cezayir topraklarında ve tarihinde aradı. Doğu Arap ülkelerindeki (Mısır, Ürdün, Suriye, S. Arabistan vs.) İslamcı örgütlerle fikir alışverişinin ötesinde kalıcı ilişkiler oluşturmadı. Bir yanıyla İslam enternasyonalizmini değil, Cezayir İslamı'nı benimseyen bu akımın en yakın temsilcileri Rabıh Kebir ile Abdulkadir Haşşani idiler.

e) *Uzlaşmacı Liberal Akım:* Daha sonra da göreceğimiz gibi 1991 Haziran olaylarından sonra "devrim/şiddet" yolunu reddederek, iktidarla uzlaşıp birtakım kazanımları elde etmeyi öngören akım. Bunlara göre Medeni ülkeyi topyekûn biçimde uçuruma götürmüştür.

f) Ayrıca İSC içinde büyük toprak sahipleri, kır kökenli İslamın (tarikat/zaviye) temsilcileri de hem fikirsel hem de örgütsel düzeyde bulundular.

III) Örgütsel yönüyle irdelersek, FIS diye bilinen İSC'nin, 1988 Ekim ayaklanmasıyla birlikte geçici biçimde oluşturulan "Kriz Komitesi"nden doğduğunu söyleyebiliriz.[40] İslami Davet Birliği içinde düşünülen "Kriz Komitesi", eylemci/gelenekçi ayrışmasından sonra İSC'ye dönüştü. Ancak İSC de, kendi içinde şu kanatların birliğini sağladı:

a) İslam gerillacılığı geleneğinin başlatıcısı Mustafa Buyali'nin

1987'de öldürülüp, yakın arkadaşlarının tutuklanarak mahkûm edilmelerinden sonraki dönemde çıkarılan genel af çerçevesinde serbest bırakılan eski İslamcı eylemcilerden Ali Belhac ve El Haşimi el Sehnuni gibilerinin önderliğindeki "İslam Bekçileri" (El Hurras El İslami).[41]

b) El Kiyem Cemiyeti'nin devamı niteliğindeki eylemci kanat –ki Abbasi Medeni bunun tipik temsilcisidir.

c) Rus işgaliyle birlikte Afganistan'a giderek özellikle Pakistan'ın Peşaver kentinde örgütlenen, silahlı eğitim gören "Cezayirli Afgan Grubu".[42] Önderliğini Haziran 1991 ayaklanmasına katılıp "Sivil Ayaklanma" adıyla bir broşür yazarak iktidarın nasıl alınacağını gösteren El Said Mahlufi ile Kamerüldin Harban yapmaktaydılar.

d) Başlangıçta ılımlı görünen, sonradan giderek radikalleşen, örgütsel yapısı konusunda hâlâ kuşkulu sorulara muhatap olan,[43] ama esas olarak üniversite ve okul çevresinde mescit kurma faaliyetleriyle büyüyüp gelişen; bu arada kent orta sınıfına el atan ve kır kökenli İslamla ilişkileri olan "Cemaat-ül Cez'ere" (Cezayirlilik Cemaati) ya da "Cemaat-ül Mescid" (Mescid Cemaati). İSC önderliğinin tutuklanmasıyla birlikte, ön plana çıkan Rabıh Kebir ve Abdulkadir Haşşani gibi ikinci kuşak, bu cemaat üyesiydiler. Siyasi taktikleriyle ün saldılar.

e) El Şagandi liderliğinde *El Kitap ve'l Sunne Cemaati* –ki Abbasi Medeni'ye de çok yakın duruyordu.[44]

f) Ahmed Buamra önderliğindeki Tekfir ve Hicra örgütü –ki 1989'dan beri İSC ile olan ilişkileri kâh iyileşti, kâh gerginleşti. Seçimlere ve parlamentarizme kesinkes karşı olan örgüt, kendisi dışında olanları tümüyle reddedip "kâfir" ilan etti. Kent gerillacılığı konusunda uzman olup, daha çok Mısır ve Pakistan bağlantılı çalıştı.[45] İSC, bu örgütü, "kendini bilmez ve dış güçlerin kuklası" olarak niteler.[46] Tekfir ve Hicra örgütü, fırsat buldukça İSC içindeki radikal kanatları teşvik etti, bunlarla taktik ittifaklar kurup ken-

disine uzak olan kanada karşı kullandı. Sözgelimi Cezayirli Afgan Grubu ile ittifak bu temelde yürüdü.[47]

İSC önderi Abbasi Medeni'nin bu kanatlar arasında dengeyi sağlayan yetenekli bir kişi olduğu söylenirse de;[48] onun, çok pragmatik ancak önder olarak pek beceriklilik gösteremeyen; bütün işlerini, arkasındaki Ali Belhac sayesinde kotaran bir kişi olduğu da ileri sürüldü.[49]

Böylesine fazla kanadı bulunan İSC içinde anlaşmazlıklar ve rekabetin olması kaçınılmazdı. 1992 tutuklamalarıyla birlikte, o zamana kadar örgüte egemen olan "İslam Bekçileri" fraksiyonu geriledi. Onun yerine "Cemaat-ül Cez'ere" geçerek, İslam Bekçileri'nin üyeliklerini dondurdu. Kendini dışlanmış hisseden İslam Bekçileri, giderek siyasi faaliyetten çekilerek 10 ayrı hücre kurdular. Her hücrede 3 ila 10 kişi bulunuyordu. Abdulkadir Şabbuti liderliğinde ülkenin orta kesiminde gerilla mücadelesi başlatılmış oldu. Cemaat-ül Cez'ere ise, siyasi önderliği ve denetimi ele geçirdi. Rabih Kebir, bir süre İSC sözcülüğüne getirildi. Abdulkadir Haşani neredeyse örgüt lideri durumundaydı. Ancak İslam Bekçileri'nin silahlı mücadele başlatmaları, bu örgütün de Muhammed Allel komutasında silahlı bir gerilla birimi kurmasına yol açtı. 1990'lı yıllarda Aures dağları çevresinde faaliyet gösteriyordu.[50]

İSC önderliğinin telkiniyle birleşik askeri komutanlık oluşturmak üzere bir araya gelen kanatlar, nihayet planlananı gerçekleştirdiler. "Silahlı İslamcı Cemaatler Komutanlığı"na, "İslami Sendika" kurucularından Ömer el Ilmi getirildi. Silahlı mücadelenin meşruluğu ve yapılan eylemlerin İslama uygunluğu konusunda fetva verdiğinden ve eşgüdüm görevi gördüğünden, kendisine "Genel Müftü" (Baş Fetvacı) unvanı verildi. 6 Nisan 1993'te öldürüldüğünde makamına yükselmek için fraksiyon liderleri arasında rekabet çıktı.[51]

IV) Gerçekte işler göründüğünden de karışıktı. Çünkü yasadışı silahlı mücadele veren cemaatler, zaman zaman çeşitli adlarla eylem yaptılar. Yine de İSC'nin askeri kolu olan "Silahlı İslami Ha-

reket" (Hareket-ül İslamiyet-ül Musellehe) ile El Tekfir ve'l Hicra Örgütü'nün askeri kanadı durumundaki ya da daha titiz bir ifadeyle El Tekfir ve'l Hicra ile Cezayir Afgan Grubu'nun bir karışımı konumundaki "Selefi İslami Silahlı Cemaati" (Cemaat-ül İslamiyet-ül Selefiyet-ül Musellehe) arasında fark vardı. Birincisinin birleşik komutanlığında Abdulkadir Reccam gibileri görev yapıyorlardı.[52] İSC'ye doğrudan bağlı bu silahlı örgüt, seçilmiş hedeflere yöneliyor, daha çok askeri kışlalar ile polis karakollarına baskın düzenliyor, devlet dairelerini tahrip ediyordu. Sivil merkezlere karşı eylem yapmaktan kaçınıyordu. Buna karşılık ikincisi, fikir ve eylem açısından daha aşırıydı. Fark gözetmeden her yerde ve herkese karşı cihat ilan edebiliyor, çoğu zaman sivil hedeflere yönelip terör estirebiliyordu. Yabancı diplomat kaçırmak, politik şahsiyetlere karşı suikast, turizm merkezlerini bombalamak, kendilerine yardım etmeyenleri kâfir ilan edip can almak bunların faaliyetlerinden sayılırdı.[53] Daha çok Pakistan'ın Peşaver kentinde üs kurup, önceleri Afgan Mücahitleri ve Amerikan Pentagon uzmanlarından eğitim alan bu eylemciler,[54] 1990 sonlarında şehir gerillacılığına ağırlık veriyorlardı. İSC, Silahlı Cemaat'in eylemlerini "karanlık" buluyor ve bunları "dış güçlerin amaçlarına hizmet eden kişiler" olarak görüyordu. İSC, onlara, "Silahlı Cemaat, önderliğimizin hapiste olmasını fırsat bilerek, Cezayir'deki İslamcı hareketin mirasına konmak niyetinde" suçlamasını yöneltiyordu. Buna karşılık Silahlı Cemaat, İSC'yi "parlamentarist oyunlarla vakit kaybetmek, İslam dini yerine demokrasi dinini benimsemek, böylece İslami devlet için iktidarı almayı geciktirmek ve davayı satmak" ile suçluyordu.[55] Cemaat kurucusu El Mansur el Melyani olarak biliniyordu. İSC'den ayrılarak Cemaat'in silahlı kanadını oluşturan Melyani'nin yakalanıp idam edilmesinden sonra, yerine Abdulhak el Layeyede geçti. Ancak Fas-Cezayir sınırında henüz açıklığa kavuşmamış biçimde yakalanıp cezaevine gönderilince, önderliği Cafer el Afgani olarak tanınan Sayfullalı Cafer aldı. Bu silahlı cemaat, Ekim 1991'de Tunus sınırındaki El Kamer Kışlası'na

baskın yapmak, eski başbakanlardan Kaski Birbah'ı öldürmek, yabancı diplomatlar ve ılımlı İslamcı şahsiyetleri kaçırmakla ünlüdür.[56]

Londra'da Arapça yayınlanan *El Vasat* dergisinin yazılı sorularını cevaplayan Selefi İslami Silahlı Cemaati yetkilileri, "kendilerini Mustafa Buyali'nin uzantısı olarak gördüklerini, toplam 48 vilayetten 39'unda faaliyet gösterdiklerini, siyasi eylem ile askeri eylem arasında ayrım yapmadıklarını ve belli bir strateji saptamadıklarını"[57] söylediler. Bazı kaynaklara göre, o tarihte 1000 kadar gerillası olan hareket, belli bir sayı vermekten kaçınıyordu.[58]

Toparlarsak, 1990'lı yıllarda, iç savaşa katılmış 14 silahlı İslamcı grup vardı. En önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1) İslam Bekçileri: İlk kurucusu, 1984'te gerilla eylemine başlayan eski ulusal kurtuluşçu yeni İslamcı Mustafa Buyali idi. 1987'de öldürülmesinden sonra yerini Abdulkadir Şabbuti aldı. Grup 10 askeri birime ayrılmış olup, her birimde 6 ile 10 gerilla bulunuyordu. Ülkenin orta kesimlerinde faaliyet halindeydi. Önder kadrosundan birçok kişi öldürüldü.

2) Cezayirli Afgan Grubu: Lideri Kamerüldin Kurban, yardımcısı ise El Said Mehlufi'ydi. El Tekfir ve'l Hicra ile askeri ittifakı halindeydi. İslamcı gerilla hareketinin belkemiğini oluşturuyordu. Bu grup, nitelikli askeri eğitimiyle tanınıyordu. Hareket içinde, İSC yanlıları ve El Tekfir yanlıları; daha doğrusu Hareket-ül Musellehe ile Cemaat-ül Musellehe yanlıları diye ayrışma ve kopmalar yaşandı.

3) El Tekfirve'l Hicra: İlk kurucusu Ahmed Buamra, yardımcısı Nurettin Sıddiki idi. Afgan Grubu'na daha yakındı. Ancak bu örgüt, kendisini Cezayir'de ilk İslam gerillacılığını başlatan Mustafa Buyali'nin meşru mirasçısı ve devamı olarak görüyordu. Pakistan, Afganistan, Mısır ve Cezayir hattında etkindi. Mısır'daki aynı adlı örgütün bir kolu gibi kurulmuştu. Siyasi/askeri eylem ayrımı yapmayan, hedef farkı gözetmeyen ve parlamenterist yolu kesinlikle red-

deden bir çizgide seyrediyor. İSC'nin askeri kanadı Hareket-ül Musellehe'den ayrı duran Cemaat'ül Musellehe'nin çekirdek kadrosunu oluşturuyordu. Şehir gerillacılığına ağırlık veriyordu. İSC yetkililerine göre bu örgüt, "bir şekilde Cezayir ordusu ve polisiyle bağlantılıydı; en azından, onlar tarafından yönlendiriliyordu."

4) Cez'ere Akımı: İlk kurucusu Muhammed Allel; onun yerini Abdulhak Layeyede aldı. Başlangıçta ılımlı ve yereldi, sonradan radikalleşti. Piramitsel hücreler şeklinde örgütleniyordu. Tam bir gizlilik içinde çalışıyor ve daha çok asker/polis içine sızarak sabotaj, isyan, baskın türü eylemlerle uğraşıyordu.[59]

İSC'nin askeri kanadı Hareket-ül Musellehe ile Cemaat-ül Musellehe'nin ayrışma sürecinde, Selamet Cephesi üyesiyken daha radikal Cemaat-ül Musellehe'ye katılan El Mansur el Melyani'yi, bu silahlı örgütün kurucusu saymak gerek. Onun yakalanıp idam edilmesinden sonra yerine Abdulhak el Layeyede (Ebu Adlane kod adlı Layeyede) geçti. Fakat anlaşılmaz biçimde 1993'te yakalanıp tutuklanmasından sonra, Cemaat-ül Musellehe'nin önderliğini Seyfullah Cemal (Cemal el Afgani) yaptı. Gerçek adı Murad Seyyid (Sid) Ahmed'dir; 1994 Şubat sonundaki bir çatışmada dokuz arkadaşıyla birlikte öldürüldü.

Aynı süreçte, özellikle Cezayirli Afgan Grubu, El Tekfir ve'l Hicra ile El Cez'ere akımından daha radikal olanları ayrılarak Cemaat-ül Musellehe'yi kurdular. Örgütün ana gövdesini ise El Tekfir ve'l Hicra ile Cezayirli Afgan Grubu oluşturuyordu. İSC ile siyasi yönden ayrıydılar ve aralarında birçok noktada görüş farklılığı bulunuyordu. 14 silahlı fraksiyonun her birinin kendine ait cephaneliği ve militanları vardı. Bunlardan 6 grup, sonradan Avrupa'da üslendi; kimi Avrupalı yönetimlerden destek aldı. Sözgelimi, İSC'nin silahlı kanadının komutanı Medeni Mırzak, daha önce Libya lideri Muammer Kaddafi'nin denetimindeki İslami Lejyon'un kıdemli bir militanıyken, 1996'da sırtını Fransa'ya dayamıştı.[60]

İslami Cephe'nin kökü, milliyetçi Cezayir Kurtuluş Cephesi için-

de hareket eden ulema cemiyeti ya da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki çok bilinen adıyla Hareket'ül Ulema'ya (Din Âlimleri Hareketi) kadar uzanıyor. Milliyetçi Cezayir Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) 1962'den beri "Arap sosyalizmi" adına yönettiği ancak toptan iflas ettiği bir ülkede, İslamcılar daha çok kültürel ve siyasi çelişkileri kullandılar. Yönetimin bir türlü karar veremediği kimlik sorunu (Arap mı, Berberi mi?), eğitim (Fransız dili mi, yoksa Arapça mı?) ve yönetim biçimi (Arap sosyalizmi mi, yoksa liberal ekonomi mi?), İslamcı muhaliflere yaradı. Başlangıçtaki uluorta eleştiriler, cami ve dini mekânlarda daha derli toplu yapılmaya başlandı. Ardından dini cemaatler, toplumsal sorunlara çözüm sunma çabasına girdiler. Yönetimden hoşnut olmayan gençlik, İslamı, ciddi bir muhalefet görüşü olarak benimsedi. İslami fikirler, üniversite gençliği arasında yaygınlaştı. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan gençlik, "mutlu dünya"yı, cami ve cemaatler çevresinde aramaya koyuldu. Olayların yakın tanığı Cezayirli öğretmen Halide Mesudi'nin deyimiyle, "Bunalımdan çıldıran insanlar, kendilerini atacakları psikiyatri klinikleri bulamadıklarından, FIS'in kollarına atıldılar." Klasik dini cemaatler kitlesel bir nitelik kazanıp gençleştikçe, geleneksel cemiyet olmaktan çıkarak siyasi örgüt ve hareketler oluşturmaya başladılar.

Cemaatler camileri sokağa dökerken, daha çok halkın maddi taleplerinden yola çıktılar. "Ekmek Ayaklanması" diye bilinen ve 1984-87 arasında birçok kitle gösterisi gerçekleştirdiler. Bu gösteriler, İslamcı akımların soyut ideolojik muhalefet çizgisinden ayrılarak pratikte siyasi ve örgütsel muhalefet odağı olma yönünde önemli bir dönüm noktası oldu. Şezli bin Cedid'in, sosyalist ve komünist muhaliflere karşı İslamcıları kullanma taktiği ile daha önce yasaklanan İslami akımların serbestçe örgütlenmesine izin veren yasaları çıkartması da İslamcıların sokağa dökülmelerinde önemli bir etken oldu.

Seçimlerin iptali ve ardından ülke yönetiminin askerlere havale edilmesinden sonra, İslami Cephe yöneticileri tutuklanarak çöller-

deki toplama kamplarına gönderildiler. Cephe'nin yasal varlığı sona erince, bunun yerineillegal faaliyetlerde bulunan Kriz Hücresi, başkent Cezayir'de bazı binaları kiralayarak, İslami akımlar arasında işbirliği ve güç birliği yapma yoluna girdi. Gizli bildiri ve benzeri yayınların üç ayrı adı vardı: *Cuma Mihrabı, Cuma Minberi* ve topluluk anlamına gelen *El Nefir.*

Lübnan *El Nahar* gazetesi, ülkedeki Kriz Hücresi'nin, dört bir yana dağılan ve yurtdışına çıkan silahlı İslamcı örgüt ya da hareketlerini toparlamakta başarısız kaldığını yazdı. Avrupa'da, özellikle Fransa'da yeniden örgütlenip çatısını çatmak isteyen İslamcılar, Cephe'nin feshedilmesinden önce bu ülkede kurdukları Cezayirli Kardeşler Cemiyeti (Cemiyet-ül İhva El Cezairiye) çevresinde toplanmak istiyorlardı. Musa Krawisi, Cafer el Hıwari ve Enver Heddam önderliğinde kurulan Cemiyet, İslami Cephe faaliyetlerinin legal bir örtüsüydü. Fransız, Alman ve Avrupa'daki diğer ülke polislerince sıkı biçimde izlenen İslamcılar, her şeye rağmen bu ülkeleri faaliyet merkezi seçiyorlardı. Sözgelimi İngiltere'de Arapça yayınlanan *El Raid* (Öncü) adlı gazete, daha önce Cezayir'de çıkan ancak askeri yönetimin talimatıyla kapatılan Cephe yayın organı olan *El Munkız* (Kurtarıcı) adıyla yeni bir gazete çıkarmanın koşullarını hazırlıyordu.

İstihbarat kaynaklarına yakınlığıyla bilinen Cezayir *El Vatan* gazetesinin 13 Nisan 1995 tarihli nüshasındaki iddialara bakılırsa, İsveç'teki "Cezayir Kültür Merkezi", İsveç uyruklu Cezayir kökenli Hasan Muhtari'nin başkanlığında çalışıyor ve uluslararası köktendincilerin bir faaliyet alanı olarak işlev görüyordu. Londra merkezli Suudi gazetesi *El Hayat*, 10 Mayıs 1995 tarihli bir makalesinde konuyu ayrıntılarıyla işledi.

Fransız *Le Figaro* gazetesinden alıntı yapan Türkiye'nin çok satan gazetelerinden *Hürriyet*, 6 Aralık 1996 tarihli haberinde "Mağrip (Cezayir, Tunus, Fas) ülkeleriyle, Türkiye ve Pakistanlı aşırı İslamcıların stratejik yakınlaşma içinde olduklarını" yazdı.

Türkiyeli Kürtlerin yayın organı *Demokrasi* gazetesinin Cezayir'e giden muhabiri Oktay Yıldız, 8 Nisan 1996 tarihli yazı dizisinde, Cezayir'in en radikal örgütü GIA yetkilileriyle görüşmesinden şu ibareleri aktardı: "Evet, saflarımızda Lübnan'daki Emel ve Hizbullah örgütlerinin elemanları da bulunuyor." Muhabir Yıldız, örgüt sorumlularından bazılarının Türk olduğunu, sokaktaki söyleşilerine dayandırarak aktarıyor.

21 Ağustos 1995 tarihli *El Hayat* gazetesi ile 17 Haziran 1996 tarihli *El Vasat* dergilerinin iddiası şu yöndeydi: "Her ikisi de sürgünde yaşayan Filistin kökenli Ürdün uyruklu din adamı Ebu Qatade ile Suriye kökenli muhalif İslamcı Ebu Mu'sab, bir süreden beri, Cezayirli Silahlı İslami Cemaat'in akıl hocalığını yapmaktadırlar. Ebu Qatade, bu iddiayı reddetmesine rağmen FIS önderliği, anılan din adamlarına yönelik suçlamasını 1995 sonuna kadar sürdürdü."

18 Ekim 1996 tarihli *El Vatan El Arabi* ise, şöyle bir haber verdi: "Suriye, elinde bulunan Afganistan'da eğitim görmüş Cezayirli İslamcıları tutmaya devam ediyor. Cezayir hükümeti, bunların kendisine teslim edilmesini istedi. Ama henüz sonuç alınabilmiş değil."

İSC Programı / İslami Çözüm

İSC lideri Abbasi Medeni, "Modern Düşüncenin Krizi ve İslami Çözüm" adlı kitabında düşüncelerini sistemleştirip, daha sonra bu çerçeveyi, kurulan cephe programına uyarlamıştır. Ona göre şimdiye kadar bütün siyasi görüşler, felsefeler ve özellikle batılı toplumun modern düşüncesi iflas ettiğinden, "tek çözüm İslamda"dır. Modern düşüncenin ayıklanıp eksik ve gediklerinden kurtarılarak alınması gerektiği üzerinde duran Medeni, bu yönüyle kendisinden önceki Arap-İslam sentezcisi Malik bin Nebi'nin bir devamıdır. Onun özgürlük kavramı, "insanın insana değil, insanın Allah'a kulluğuyla son bulan" bir özgürlüktür. Medeni, sosyalizmin demokrasinin ekonomik boyutunu, liberalizmin ise siyasi boyutunu aldığını,

oysa İslamın her iki boyutu da bir araya getirerek gerçek demokrasiyi, yani İslamın Şûra yönetimini seçtiğini ileri sürer. Onun iddiasına bakılırsa; kanunlar güçlüden yana, dolayısıyla yönetimler de sürekli biçimde güçlünün arkasındadırlar. Oysa İslam'da adalet güvence altına alınarak, güçlü-zayıf ayrımına son verilmiştir. Hilafet devleti ise adaleti sağlamanın en iyi yoludur. Nüfus planlaması, cinsel serbestlik, ailenin dağılmasına ve kadının ev dışında çalışmaya zorlanmasına karşı çıkan Medeni açısından İslami çözüm şudur: "Kaynağını Kur'an ve Sünnet'ten alan, ilk İslam toplumu olan Asr-ı Saadet ve Hulafa-i Raşid'in (dört halife) döneminde haklar ve ödevler öylesine örtüşür ki, eksiksiz adalet ve kusursuz eşitlik terazisi kurulacaktır."[61]

İSC programı esas olarak şunları içeriyordu: Mevcut düzenin Toprak Devrimi projesiyle kamulaştırdığı tüm arazi ve topraklar, sahipleri olan toprak ağalarıyla köylülere verilecektir. Yeni temelde bir tarım politikası güdülecektir. Şimdiye kadar ağır sanayiye yapılan dev yatırımlar sonuç vermediğinden, bu sanayi dalı, şimdilik ikinci plana atılan hafif sanayi projesine ağırlık kazanacaktır. Devlet, ticaret ve yatırım alanlarında hür teşebbüse (özgür girişimcilere) öncelik tanıyacak; bu işe girişen yerli ve yabancı yatırımcıları teşvik edecektir. Ülkede çok acil bir mesele haline gelen işsizlik, hafif sanayi, hür teşebbüs yatırımları ve yeni kamu iktisadi teşekküllerinin yaratacakları alanlarda istihdam edilecektir. Kadının dışarıda çalışmasına karşı çıkılmayacak, ama kadının evde çalışıp kalması için özel teşvik programları geliştirilecektir. Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlarla ilişkiler yeniden düzenlenecektir.[62]

Özetle bakıldığında İSC programı, 1962-1990 arasında uygulanan milli devletçi kapitalizmin modelinin yeniden düzenlenmesini, yani reforme edilip gözden geçirilmesini öngörüyor. Liberal ekonomi ve serbest piyasa kuralına uygun biçimde özel liberal girişimcilik teşvik edilerek, kapitalist ekonominin gelişmesi sağlanacaktır. Tüketim ekonomisi geliştirilecektir. Hafif sanayi ile tarım sektörü arasındaki

denge de, esas olarak Üçüncü Dünya modeli bir kalkınmadan başka bir şey olamaz. İşsizliğin geçici olarak azaltılması, siyasi iktidarı sağlamayı öngörüyor.

Burada söylenecek söz şudur: "Kapitalizme ve sosyalizme alternatif İslami Çözüm" diye öne sürülen İSC ekonomik programı, esasında yeni bir şey değil. Liberal kapitalizme oranla daha dengeli ve sosyal reformcudur. Özünde tüketim ekonomisi ve serbest piyasa kurallarını aşmıyor. Ülkeyi geçmişte yönetip iflasa sürükleyen FLN milli programının üzerine "çarşaf giydirilmiş" tesettürlü bir kalkınma programıdır. İslam siyaset uzmanı Fransız Olivier Roy'un da deyimiyle tipik bir Üçüncü Dünya kalkınma modelidir.[63] Arap-İslam söylemi yerine, bu kez İslam-Arap söyleminden yola çıkmaktadır. İslam suyuna batırılmış, yeşil hırka giydirilip kutsanmış bir kapitalizmdir İSC programı. Olivier Roy'un ifadesiyle söylersek, "İslam devleti modeli, İslam ekonomisi diye bir şey ham hayalden ibarettir."[64]

İSC'nin programına, bilimsel ve teknik anlamda bir program demek de mümkün değil. İki nedenden: *Bir;* genelde Mağrip ülkelerindeki İslamcı hareketler çok yeni ve genç olduklarından, üstelik ani bir kitlesellik kazandıklarından, mevcut yönetimleri eleştirmekle yetinmiş; çok yuvarlak biçimde İslami devlet kurma iradelerini ortaya koymuşlardır.[65] Ancak bu, ayrıntılı ve deneyimlere dayalı bir program sayılamaz. *İki;* İSC'nin tüzük, program, içtüzük ve yönetmelikleri tartışılmaya başlandığında, 25 Mayıs 1991'de genel grev başladı. Siyasal aciliyet ve öncelikler, hem İSC programının tartışılmasını hem de örgüt içi krizi ertelemiş oldu. Belki de Abbasi Medeni bu tartışmaların İSC'nin dağılmasına yol açacağını sezdiğinden, siyasi eylemciliği, gündemin birinci maddesi haline getirerek krizi önlemeyi düşündü. Aralık 1991'de genel seçim kampanyasına katılan İSC'nin, "İslami devlet" kurmaya ilişkin herhangi bir programı da yoktu. Daha çok hükümet eleştirilip sorgulanarak programsızlığın üzeri örtülüyordu.[66]

İSC'nin kadın hakları ve demokrasi meselesindeki tutumu da ikircikli, çift dillidir. Abbasi Medeni demokratik yönetimden yana olduğunu söylerken, kimi yetkililer demokrasiyi dinsizlik olarak yorumluyor.[67]

Middle East Quarterly dergisinin Eylül 1996 tarihli nüshasında çıkan söyleşisinde, İSC'nin dış ilişkiler sorumlusu Enver N. Haddam, örgütünün "ekonomik programı ve demokrasi anlayışı"na ilişkin sorunlara sürekli kaçamak yanıtlar vermişti.

İslami Cephe'de Ayrılıklar

Cezayir'de toplumsal başkaldırı zirvesindeyken, 20 Haziran 1991'de resmi yayın yapan TV, yönetime karşı mücadele eden İslami Cephe'nin üç tanınmış önderiyle sürpriz bir görüşmeyaparak herkesi şaşırttı. Bunlar Şeyh El Haşimi el Sehnuni, El Beşir el Faqih ve Ahmed el Marrani idiler.

El Sehnuni, 1977'de İslami faaliyetlere yönetimin izni dahilinde irşat ve vaaz veren biridir. Daha sonra Afganistan'da Ruslara karşı çarpışan Cezayirli İslamcıların (Afganlar diye biliniyor) gelip yerleştiği Kabil Camisi çevresinde faaliyet gösterdi. İslami irşat ve vaaz çalışmaları nedeniyle Kasım 1982'de tutuklandı. O sırada hukuk öğrencisiydi. İlk İslami eyleme katılarak üniversite sisteminin merkezileştirilmesi ve bu yerlerde mescitler kurulması yolunda taleplerde bulundu. Aynı yıl laik ve demokratik öğrencilerle İslamcı öğrenciler arasında ilk çatışmalar başladı.

Her üçü de, İslami Cephe'deki gelişmeleri tahlil edip, Cephe'nin bir numaralı önderi ve şiddet yoluyla iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen, askeri yönetimin işbaşına gelmesinden sonra tutuklanıp toplama kamplarına gönderilen Abbasi Medeni ile görüş ayrılıklarını TV ekranlarından açıkladılar. Üç İslami lider, muhalif olarak düzen içi bir çerçevede hareket ettiklerini, ancak Abbasi Medeni'nin

iktidara göz diktiğini görünce hareketten koptuklarını anlattılar. Bunlardan El Beşir el Faqih, daha da ileri giderek "Abbasi Medeni'nin Cezayir'deki İslami hareketin düşmanı olduğunu" açıkladı. Ahmed el Marrani ise, "Cephe önderliğini, ileri doğru atılmak ve maceracılık yapmak, sonuç olarak Cephe saflarını bölmek" ile suçladı. Bunun üzerine İslami Cephe (İSC), "El Beşir el Faqih ile Ahmed el Marrani'nin, hemen örgütten ayrılmasını ve El Haşimi el Sehnuni'nin ise özür dilemesi gerektiğini" kararlaştırdı. Ancak karar reddedilince üçü de İslami Cephe'den kovuldular. Cephe lideri Abbasi Medeni'yi "İslam'ın baş düşmanı" ilan edip en sert tutumu alarak ayrılanlardan El Beşir el Faqih, bir trafik kazasında öldü. Ahmed el Marrani ise, Şubat 1992'de Cezayir eski Başbakanı Ahmed Gazali'nin İslamiyet ve Diyanet İşleri Danışmanı olarak atandı.

Ahmed El Marrani: "Abbasi'yi Azlettik"

İSC önderliğinden ayrılan Ahmed el Marrani anlatıyor:[68]

"Anayasa'da gerekli değişikliğin ardından Mart 1989'da kurulan İslami Selamet Cephesi (kısa adıyla Cephe) başlangıçta açık hedefler saptamıştı. Amaç, İslami hareketin siyasi hayata katılmasını sağlamak ve mevcut düzenin siyasi, toplumsal ve ekonomik alanda berbat ettiğini düzeltmekti. Buradan da anlaşıldığı üzere, iktidar almak diye başlı başına bir hedefimiz yoktu. İktidar alınsa bile, reform ve yine reform (düzeltme) için araç olarak kullanılacaktı. İktidarı ele geçirmek değil, iktidara ortak olmak diye bir amacımız vardı.

Bir yıl sonra, iktidarı alma fikri "reform yapma" mantığının önüne geçti. Cephe'nin (İSC) önceden saptanmış hedeflerinden ilk sapma da 1990 Nisan ayında başladı. Çünkü Abbasi Medeni, kendi önderliğini İslam'ın genel çıkarlarının üzerinde gördü. Bu amaçla 20 Nisan 1990'da Cuma namazını takiben, cemaati peşine katarak Başkanlık Sarayı'na doğru yürüdü. Ülkedeki demokratik açılımın ilk gün-

lerinde provokatif ve bireyci bir karardı bu. Bu tür yürüyüşler, kimi zaman parlamentoya, kimi zaman da hükümet binasına doğru yapılmaya başlandı. Ancak bu, Cephe önderliğinin ortak bir kararı değildi. Tersine, tek başına alınan kararlar, Cephe önderliği içinde sert tartışmalara yol açıyordu. Sözgelimi İslami Rabıta (El Rabıta el İslamiyye) adına hareket eden Şeyh Ahmed Sehnun ile Islah ve İrşad Cemiyeti (Cemiyet-tul İslam ve'l İrşad) temsilcisi Şeyh Mahfuz Nehnah, bu kararı dinlemediler. Hükümet, bu kitlesel yürüyüşe karşı daha büyük bir yürüyüş düzenledi ki, neredeyse halk birbirine kırdırılacaktı.

Cephe'nin bu ilk iç sarsıntısı, 1990 Mayıs ayında yapılan yerel seçim kampanyası sırasında ertelendi. 12 Haziran 1990 tarihindeki seçimlerden alınan sonuç, beklenenin ötesindeydi. Abbasi Medeni önderliği, bu durumu içine sindirebilecek ve altından kalkabilecek bir örgütlenmeye sahip olamadı. Burnu büyüdü. O gün, birçok önder Abbasi Medeni ile bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu gördü. Çünkü çok bireysel hareket ediyor; önemli kararları tek başına alıyordu.

2 Ağustos 1990'da, Cephe'nin Şûra Meclisi, Abbasi Medeni'nin bireyci ve provokatif konumunu görüşmek üzere toplandı. Çoğunluk, Abbasi Medeni'nin cephe önderliğinden ayrılmasını kararlaştırdı. Medeni buna kızarak, bir hafta evine kapanıp kimseyle görüşmedi. Bundan etkilenen kimi Cephe yetkilileri (örneğin Şeyh Ali Belhac), saflarda birliği korumanın hatırı için, sorunun aşamalı olarak çözülmesini önerdi. Öneri genel kabul gördü ve Cephe önderliği, 1991 Nisanı'na kadar askıda kaldı. Bu tarihte Şûra Meclisi toplanarak şu kararı aldı: "Meclis'in onaylamadığı hiçbir şey yayınlanamaz ve Abbasi Medeni de artık Cephe sözcüsü değildir." Cezayir basın yayın organlarının yayınladığı bu karar, Cephe'nin haftalık yayın organı *El Munkız*'da yayınlanmayınca kıyamet koptu ve Medeni genel müdürlük görevinden ayrıldı.

Sivil İsyan ve Sonrası

27 Haziran 1991'de seçim yasasına ilişkin iki kanun taslağı parlamentoya sunulunca, Abbasi Medeni, topyekûn sivil isyanı başlatma kararı alarak, halkı meydanlarda oturmaya ve sokaklarda yürümeye çağırdı. 10 gün süren, yer yer kanlı çatışmalara dönüşen Sivil İsyan (işçilerin grev yapmaya zorlanması da cabası) Haziran 1991'de sıkıyönetim ilan edilmesine yol açtı.

Sıkıyönetim ilan edilmesinin bir nedeni de, ülkenin güneydoğusunda ilk silahlı isyan işaretinin görülmesiydi. Afganistan Mücahitleri'nden olan Tayyib Mesudi (Tayib el Afgani) ile Abdurrahman Dahlane (El Afgani) öncülüğündeki bir grup, Kasım 1991'de karakollara saldırmıştı. Dahlane, 1992'deki bir çatışmada ölmüştü. İç savaşın eli kulağındaydı.[69]

Hamruş başkanlığındaki eski hükümet düştü, Ahmed Gazali liderliğinde yeni hükümet kuruldu. Hükümet, Sivil İsyan'ın durdurulması için İslami Cephe ile diyalog kurdu. Görüşmeler sonucunda Cephe'nin bazı istemlerinin (erken seçimlerin ertelenmesi, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi gibi) yerine getirilmesi karşılığında Sivil İsyan'ın sona erdirilmesi kararlaştırıldı.

Uzlaşma istemeyen Abbasi Medeni, başbakan ile görüşmek için elinden geleni yaptı. Somut istemler yerine getirilince Abbasi Medeni, Sivil İsyan'ı durdurdu. Bir yandan bu kararı alırken, öte yandan İslamcı belediye başkanlarını toplayarak, "Elinizden geldiği kadarıyla eylemi tırmandırın" diye tek yanlı alttan alta talimatlar verdi. Bu çifte tutum nedeniyle o güne kadar 25 olan kurban sayısı 70'e yükseldi. Nihayet karar günü yaklaştı: 25 Haziran günü Şûra Meclisi, Cephe önderliği meselesini çözmek için toplandı. Bu toplantıdan biraz önce, "İslami Belediye" sloganlarının yazılı olduğu pankartları sökmeye gidecek güvenlik güçlerine engel olunmaması yolunda talimat verildi. Buna rağmen Abbasi Medeni yandaşları, bu

pankartları söktürmemek için askerlerle çatışmaya girdiler. Çok sayıda insan öldü ya da yaralandı.

Toplantı saati gelip çattığında Abbasi Medeni yandaşları, "Kardeşlerimizin kanı akarken biz nasıl Cephe önderliğini tartışırız?" diyerek, ordu ve polisi kınayan bildiri yayınlanmasını istediler. Bunun üzerine Şûra Meclisi'nde sert tartışmalar çıktı. Kimileri toplantıyı terk etti. Kimi önderler de (El Beşir el Faqih gibi) hükümete giderek, "İslami Belediye" pankartlarının indirilmemesi ve gözaltına alınanlar ile tutuklananların serbest bırakılarak görevlerine geri verilmesini istedi. Hükümet, bunu kabul etti. El Faqih, hükümetle yapılan bu anlaşmayı haber vermek üzere Şûra Meclisi'ne geri döndü. Ancak Abbasi Medeni, uzlaşmayı kabul etmeyerek bunalımın tırmandırılmasında ısrar etti. Toplantıyı terk eden El Sehnuni, El Faqih ve El Marrani adlı üç İslami önder, doğrudan doğruya Cezayir TV'sine giderek Abbasi Medeni'nin tutumunu teşhir ettiler ve halkı sükûnete davet ettiler.

Üç öndere göre, bu tarihten sonra (Nisan 1990) İslami Cephe, Abbasi Medeni ve yandaşlarının hâkimiyetinin bir kalkanı olmaya başladı.

El Haşimi El Sehnuni: "Sürekli Ertelenen Kriz"

İSC önderliğinden kopan El Sehnuni anlatıyor: "Ekim 1988'deki kitlesel olayları yorumlarken şu kanaate vardım: Cezayir'deki olayların böylesine devasa bir boyuta varacağını sanmıyorduk. Gelişmeler, bizi köşeye sıkıştırdı. İş çığırından çıkıp yağma ve talana dönüştü. Artık hedefi bırakıp, yağmalama ve yakıp yıkma olaylarını önlemeye başladık. Önderlik olarak kuşatıldık. Partiler yasasından sonra Selefi akım, başlangıçta 'bu işte bir hile var mı?' diye kuşkulandı. Ancak 'belki de bu işte bir hayır var' diyerek Ocak 1988'de Ali Belhac ve benim (El Sehnuni) önderliğimde İslami bir parti kurma çalışmasına başladık. Bu çabalara, Abbasi Medeni sonradan katıldı ve

halka giderek yayıldı. Çevre genişleyince İslami Selamet Cephesi, El Sunne Camisi'nde kuruluş bildirisi yayınladı. El Kubbe Camisi ise fiilen kuruluşun açıklandığı yer oldu. Neden parti değil de cephe kurduk? Çünkü İslami bir partinin kurulması başlangıçta zorluklarla karşılaştı. Kimsenin kendisine güveni yoktu. Ayrıca Anayasa'nın 243. maddesi, 'din ve dil esasına dayalı herhangi bir parti kurulmasını' yasaklıyordu. Fakat İslami Cephe, kurulma izni alınca, ülkenin dört bir yanından üyelik başvurularında muazzam bir artış oldu. O sırada Cephe'nin 3 milyon üyesi olduğunu sanıyorduk. Bu kitlesellik, Abbasi Medeni ve yandaşlarının, 2 Ocak 1990 tarihinde ilk büyük Buluşma Kongresi'ni düzenlemek üzere harekete geçmelerine yol açtı. Yeni bir aşamanın eşiğinde Cephe'nin (İSC) çatısını çattık. Tepede, Şûra Meclisi ve Milli Yürütme Bürosu vardı. Bunun altında, yetkileri sınırlı olan Milli Komiteler ve bunlara bağlı yerel bürolar ve il temsilcilikleri ya da heyetleri yer alıyordu. Bu yatay ve dikey örgütlenme sayesinde Cephe, 12 Haziran 1920'de yerel seçimlere katıldı. Büyük başarı sağladı.

"Hızlı başarı, baş dönmesine yol açtı. Hazırlığın hızlı yapılması, olumsuzluklarını da birlikte getirdi. Cephe'nin programını benimsemeyen ve hatta karşı çıkan birçok unsur, saflara katıldı. İslami belediyelerin başkanlıklarına seçilen ya da atanan kişilerin bir kısmının, İslami Cephe programını benimsedikleri ortaya çıktı.

"Cephe, hiçbir zaman Kuruluş Kongresi'ni yapmadı. Neden? Çünkü iç çatışmalar, ayrılıklar ve bölünmelerden korkuyordu. Bu korku nedeniyle, Cephe içindeki etkili unsurlar, Abbasi Medeni'nin geçici önderliğinin korunmasından yana tavır aldılar."

Bir şey daha: Binbaşı (veya yüzbaşı) Buizze, Abbasi Medeni'yi büyük ölçüde aldattı. Özellikle Cephe'ye karşı ordunun tutumuna ilişkin yanlış bilgiler verdi. Abbasi Medeni'nin divanına gelip, "Ordu seninle" diyenlerin sözleri boş çıktı.

Bu olay, 1992 Eylül ayında görüştüğümüz Cezayirli İslamcı bir aydın tarafından da doğrulandı.

Ordu ve İslam İlişkisi

Bir görüş şöyle: "Cezayir toplumundaki böyle bir ortamda, İslamcılar yol ayrımındalar. Ya iktidarı alacaklar ya da iktidarla uzlaşacaklar."[70]

Suudi merkezli İslam'dan yana olan *El Mecelle* dergisi değişik bir yorum yapıyor: "Cezayir, İslamcı hareketin iktidarı alması bakımından en zayıf halka. Ancak tarihi açıdan ülkenin kurtarıcısı rolünü üstlenen ordu ile halk arasında büyük uçurumlar olmadığı için, Cezayir'de İslamcıların ordu içine sızıp bu kurumu etkilemeleri, büyük oranda zor. Güçlü olan ordu, iktidarı İslamcılara teslim etmemekte kararlı."

Subay kökenli Devlet Başkanı Muhammed Budiyaf, 22 Haziran 1992'de bir subay tarafından öldürüldü. Ordu saflarından İslamcılara bilgi akışı vardı. *The New York Times*'ın bir yorumcusuna göre, ordudan firar ederek İslamcı gerillalara katılanların sayısı giderek artıyordu.[71] Cezayirli ve yabancı basının saptamalarına bakılırsa, 1993-94 yıllarında ordudan firar edip İslamcılara katılan asker sayısı 1500'ü bulmuştu.

Ordunun kurtuluş savaşına öncülük yaptığı, halk nezdinde görüntüsünün olumlu olduğu yolundaki görüş de bir yere kadar doğru. Aynı ordu, "Ekmek Ayaklanması" denen olayların yaşandığı 1980'li yıllarda halka silah sıkmış, birçok kişiyi öldürmüş, İslamcılara karşı sürdürülen silahlı mücadelede, özellikle kırsal kesimlerdeki köktendinci grupları destekleyenlere yönelik katliam yapmış; kimi zaman bu toplu kıyımları İslamcı militanlara mal etmişti.[72] *El Mecelle* dergisinin şu görüşüne katılabiliriz: Cezayir İslamcıları iktidarı eli geçiremeseler bile, gelecekte iktidar alternatifi olmaya devem edecek ve hükümet açısından en büyük potansiyel tehlike olarak kalmayı sürdüreceklerdir.

Bir çıkmaz içindeki Cezayir'de, sayısı pek bilinmemekle birlikte yaklaşık 14 silahlı İslamcı örgüt etkin faaliyet içindeydi.[73] Şiddet gi-

derek tırmandı. Ocak 1994 verileri itibarıyla 2000 kişinin hayatına mal olan şiddet, yeni karşıt örgütleri (laik, demokrat, sosyalist çevreler ile devletin karanlık kesimlerinden) ortaya çıkardı. Sözgelimi devlet odaklı Özgür Cezayir Gençliği Savunma Birlikleri, Maskeli Ninjalar vs.[74] olaya karışınca, 2000'li yıllarda, iç savaşta toplam 200 bin dolayında insan öldü.

Başlangıçta, "kendi silahını düşmanın olan asker ve polisten al" sloganıyla ortaya atılan İslamcı silahlı cemaatler, daha düzenli ve daha örgütlü bir birleşik komutanlık altında toplandılar. İktidara yürümek değil de devlet güçlerini gözden düşürmek amacıyla yapılan eylemler, çözümsüzlüğü ve yıkımı beraberinde getirdi.

İslami Cephe'nin hükümet tarafından kolayca kapatılmasının önemli bir nedeni daha var. Cephe'den kopan İslami önderlerden El Marrani, örgütün sırlarını ve devleti devirmeye yönelik planlarını da hükümete teslim etti. Böylece Cephe'nin planı deşifre oldu.

"Süper Müsteşar" lakabıyla bilinen ve Cezayir'in enformasyon alanında tek adamıydı Ahmed Fettani. Aynı zamanda kriz sonrası (eski) Devlet Başkanı General Belaid Abdulselam yönetiminin siyasi ve ekonomik beyni ve İslamcı Cephe'ye karşı mücadele veren Fransızca yayınlanan *Liberte* gazetesinin sahibi olan Fettani şunları söylüyordu: "Kuşkusuz Selamet Cephesi'nin (İSC) biricik güçlü rakibi ordu. Asker olmasaydı, Selametçiler iktidara varıp, ülkeyi dev bir mezarlığa çevirmişlerdi bile. Sokağa dökülen Selamet Cephesi, Humeyni'nin izinden yürüyerek iktidarı almak istiyordu. Şu anda, bir zamanlar ülkenin kurtuluşuna öncülük etmiş efsane isim Cezayir Kurtuluş Cephesi diye bir şey yok. Bu Cephe, tarihi mesajına ihanet etti. Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) şimdiki yöneticileri olan Hamruş-el Mehri kliği, tümüyle halktan kopmuş. Halkın gözünde hiçbir meşrulukları da yok. Gözden düşen gidiyor, yerine bir başka kötü isim geçiyor. Eski Başkan Şezli Ben Cedid ise, kişisel olarak yiyici miydi, pek bilemiyorum. Ama çevresi ülkenin servetini yağmalayıp durdu. Ayrıca kendisi de iyi bir yönetici değildi. Hüseyin Ayt Ah-

med'e gelince, o eski bir efsaneydi. Ülkeye dönüp acı gerçekle karşılaşınca, yeniden yurtdışına çıktı. Onun partisi, zaten seçkinler partisi. Onun da büyüsü bozuldu.

"Bana Afganistan'a gidip dönen Cezayirli İslamcıları sormayın. Çünkü adresleri bellidir, sayıları 400'ü geçmez. Başkentin Haydar Köprüsü denen ünlü köprüsünün altında iğrenç işlerle uğraşıyorlar. Afganistan'daki savaş yıllarında bunalım geçirip, burada kenara atılmışlar. Sefilleri oynuyorlar: Elimizdeki güvenilir bilgilere göre %80'i bulaşıkçı, çamaşırcı ve aşçı olarak çalışıyor. Bir kısmı, daha pis işlerle uğraşıyor. Kadın Mücahit diye bilinenler ise, vücutlarını satıyorlar. Çoğu uyuşturucu bağımlısı kesilmiş."[75]

İddiayı destekleyen iki haberden ilki, Fransız *Le Monde* gazetesinin 29 Ağustos 1995'teki sayısında yayımlandı: "Silahlı İslami Cemaat (GIA), yerli kaçakçılar ve mütegallibeyle işbirliği halinde her türlü kaçakçılığı yapıyor. Olayın uluslararası boyutu, Tayvan'a kadar uzanabiliyor."

İkinci haber, Cezayir'e giden *Hürriyet* gazetesi muhabiri Sebati Karakurt'un 4-7 Mart 1996 tarihli yazı dizisinde ortaya çıktı: "Cezayir'in İslamcılarca kurtarılmış bölgelerinden El Harraş'ta uyuşturucu trafiğini elinde bulunduran Burahla ailesi, eskiden devletin yanında yer alıyordu. İslamcılar güçlendikçe, yeraltı dünyası, saf değiştirerek köktendincilerin yanına geçti. Bunun en bariz örneği, Burahla ailesidir. Önceleri kadın satanlar, bugün İslam adına mücadele veriyorlar. İslamcılar arasına sızan mafya, bazı bölgelerde örgütün karar mekanizmasında sorumluluk alabildi. Böylece, özellikle yurtdışından örgüte yapılan parasal yardımları ele geçirdi."

Örgütsel Anatomi

Cezayir'deki şiddet ve terör olayları artık günlük hayatın bir parçası. Ancak işin bu noktaya gelmesinde bazı eylemler unutulamıyor. Sözgelimi İslami Silahlı Cemaat olarak bilinen daha radikal bir gru-

bun Ekim 1991'de İSC ile hükümet arasındaki görüşmeleri baltalamak için yaptığı El Kamer Kışlası baskını, silahlı mücadeleye ilk adım sayılır. Ayrıca Eylül 1992'de Huwari Bumedyen Havaalanı'ndaki büyük patlama, eski başbakanlardan Kasdi Mırbah'ın öldürülmesi, 1993 yılı içinde turistlere yönelik kundaklama olayları ve üç Fransız diplomatın kaçırılması, ılımlı Hamas İslam örgütüne mensup din âlimlerinin rehin alınması[76] silahlı mücadeleye ve şiddete götüren kilometre taşları olarak kabul edilebilir.

Başlangıçta eylemlerin niteliği ve silahlı cemaatlerin konumları billurlaşmadığı için, Cezayir yetkilileri siyasi amaçları doğrultusunda, "Bu terör eylemlerini, İSC yapmıştır. Bütün bu terörist faaliyetler bizzat Abbasi Medeni tarafından planlanmıştır" türünden gerçeğe pek uymayan ya da gerçekle yalan karışımı demeçler veriyordu.[77]

Yurtdışına kaçınayı başaran İSC sözcüsü ve Yürütme Kurulu Başkanı Rabılı Kebir, İsviçre'nin Bern kentinde "Sabotaj olaylarıyla ilgimiz yoktur, hükümetin bunu kanıtlaması gerekir" diye karşılık veriyordu. İSC'nin Avrupa sorumlularından Enver Heddam ile örgüt kurucularından ve başkan yardımcılarından Şeyh Abdulkadir Sahravi de, "bunlar tümüyle provokasyondur, hükümet ve yabancılarla böylesine açık bir çatışmaya girmemiz makul değildir" yoluyla görüş belirtiyordu.[78] İSC haklıydı; çünkü eylemler İslami Silahlı Cemaat üstlendi.

Durum ne olursa olsun; Eylül 1992'de yakalayıp Cezayir TV'sinde konuşan İslamcı sorumlulardan Hüseyin Abdulrahim de şunları söyledi: "İslami Cephe, yasal faaliyetlerde bulunduğu bir dönemde kendi silahlı birimlerini ve askeri kanadını da kurdu. Bu birimler, o tarihte İSC yönetim mekânizmalarında bulunan El Haşimi el Sehnuni ile Bin Azzuz el Zubde (ikisi de İSC'den kopup devlete yanaştı – F.B.) gözetiminde oluşturuldu. El Sehnuni, El Tekfir ve'l Hicra örgütünün 'ruhani lideri' sayılıyordu (bize göre bu bilgi kesin değildi – F.B.). Her iki lider de Abdulkadir Lunis adlı bi-

riyle irtibat halindeydiler. Şeyh El Mansuri el Melyani ile de bağlantı kuruldu. Çünkü El Melyani, bizzat silahlı birlikleri kuranlardandı. El Zubde, İslami Cephe Komutanı ve başkan yardımcısı sıfatıyla İran, Libya ve Sudan ile bağlantı sağlıyordu. Plana göre ilk askeri birimler, El Melyani'nin birimleriyle ortak eylem yapacaklardı. Genel seçim sonuçlarının iptal edilmesinden sonra bütün silahlı birimler yeraltına çekildiler. Bu arada İSC yasal önderleri, örgütün yasaklanmasından sonra, bizim gibi silahlı birimlerle görüştüler. Ayrıca Cemaat-ül Kamer (Kamerüldin Kurban önderliğindeki Cezayirli Afgan Grubu – F.B.) bize silah satın almayı taahhüt etti. Fransa'da da silahlı bir birim kuruldu."

İtirafçının sözlerini ihtiyatla karşılamakla birlikte, bir kısım bilginin doğruluğuna dikkati çekmeliyiz. En önemlisi de İSC'nin bir yandan seçimlere katılırken, öte yandan iktidarı hedefleyen bir örgüt olarak silahlı mücadele yolunu seçmiş olmasıdır. Değil mi ki Abbasi Medeni, Ağustos 1989'da şöyle diyordu: "Değişiklik kaçınılmazdır; ister diyalog isterse devrim ile olsun..."[79]

3 Kasım 1993 tarihli *El Hayat* gazetesinin Cezayir muhabiri, Selamet Cephesi'nin feshedilmesinden sonra, ortaya çıkan şiddet yanlısı illegal örgütlerin, İslami Silahlı Hareket (El Hareket-ul İslamiyet-ul Musellehe) adı altında faaliyet gösterdiklerini yazdı. Cezayir basını tarafından duyurulan bu isim, ilk günlerde ciddiye alınmadı. Çünkü Selamet Cephesi'nin bu tür şiddet olaylarıyla ilişki olmadığına inanılıyordu. Fakat şiddet olayları arttıkça, Cezayir iletişim araçları yeniden konu üzerinde yoğunlaştılar. Resmi yorumların gerçeklik derecesi tartışılsa da, yakalanan bazı İslamcı önderlerin de itiraflarıyla desteklenen bilgiler şu gerçeği ortaya çıkarıyor: "İslami Silahlı Hareket, ülkenin altı bölgesinde sıcak mücadele veriyordu. Bütün birimlere emir veren, Şeyh Abdulkadir el Şabbuti askeri kumandan olarak ön plana çıkmıştı. Her birimin başı, kendi emrinde üç ayrı eşgüdümcüden sorumluydu. Bunlar; 1) Bölge Sorumlusu, 2) Tebliğ Sorumlusu, 3) Mali Sorumlu olarak ayrılıyorlar.

"Bir numaralı sorumlu, silahlı birimler ya da El Kewakıb denilen ve 5-7 arasında üyeyi kapsayan birimlerin yetkilisiyle bağlantı içindeydi. İki numaralı sorumlu, İslam'ı yayan Tebliğci (propaganda ve ajitasyon) birimlere siyaseti ve propagandanın genel çerçevesini aktarıyordu. Üç numaralı sorumlu ise, silah dahil hemen her türlü lojistik ihtiyacı karşılıyordu."

Fransız *Le Point* dergisi, 1994'te ülkenin batı kesiminde yakalanan illegal bir direniş örgütünün ayrıntılı anatomisini vermişti: "Bölge eşgüdüm sorumlularına Emir adı veriliyor, bunlar da kendi aralarında altı komiteye (yönlendirme, sağlık, silahlı siyaset ve propaganda, para toplama, toplumsal işler ve dayanışma) ayrılıyor."

Kendi Belgeleriyle İki Örgüt: FIS/AIS ve GIA

Cezayir'de silahlı mücadele veren iki ana örgütten biri İSC'ye (FIS) bağlı AIS, diğeri de daha radikal olanı GIA'dır. Her iki örgüt içinde yer alan grupların yapısı son derece karmaşık ve değişken olduğundan, kimin, ne zaman, nerede ve hangi safta olduğunu saptamak zordur. Fakat 1997 yılına kadar olan gelişmeler, gerek AIS gerekse GIA üzerindeki esrar perdesinin önemli oranda kalkmasına yol açtı. Özellikle Arap basınının örgütün birinci kademedeki sorumlularıyla yaptıkları görüşmeler ya da dağıtılan bildiriler, şemanın netleşmesini sağladı.

FIS/AIS: 1991 seçimlerinde kazanan İSC'in (FIS) iktidara gelmesinin engellenmesinden sonra, Silahlı İslami Cemaat (GIA) eylemlerini hızlandırdı. Öyle ki, diyalogdan yana FIS'in kadroları bile GIA saflarına katılmaya başladılar.

Bunu gören FIS, 1992'de dağlara yönelip silahlı mücadeleyi başlatarak, Arapça adı El Ceyş-ül İslami lı'l Inqaz olan İslami Selamet Ordusu'nu (İSO/Fransızca adıyla AIS) kurdu. AIS'in Garp (Batı) Bölgesi Komutanı Şeyh Ahmed bin Aile ile Yürütme Kurulu üyesi Kamerüldin Harban, gelişmeyi şöyle özetliyorlar: "Gerçekte, FIS'e

bağlı küçük birimler, Eylül 1992'den itibaren ülkenin dokuz ayrı mıntıkasında Silahlı İslami Hareket (El Hareket-ül İslamiyet-ül Musellehe) adı altında faaliyet gösterdiler. 1993 başından itibaren, bu birimleri, AIS şemsiyesi altında topladık. AIS adını, FIS'e istinaden koyduk. Mayıs 1994'te, Batı bölgesindeki yapıyı, El Ce-hevi Şûra Meclisi'nin emrine verdik. Böylece, ülkenin batı kesimindeki 10 vilayette çarpışan birimlerin komutanlarını tayin ettik. 1995 başında, silahlı mücadelenin gereksinimlerine göre batı bölgesini iki ayrı örgüte ayırdık. AIS, her biri ikişer veya üçer vilayeti kapsayan dört ana eyaleti denetimi altına almayı başardı. Bu alanlarda, geleceğin İslami devletinin altyapısını oluşturuyoruz. Batıdaki eyalet komutanlığını ben üstlendim. Doğudakini ise, aynı zamanda AIS'in genel komutanı olan Medeni Mırzak aldı. 37 yaşında olup, FIS saflarında saygınlığıyla tanınıyor. Karate eğitimi almış iyi bir sporcudur. Laik eğitim ve yönetimden öyle nefret ediyordu ki; çocuklarını hiç okula göndermeyip onlara medrese eğitimi aldırdı. Tutuklamalar sırasında hapse atıldı, ama bir yolunu bulup kaçmayı başardı. Mırzak, ılımlı tavırlarıyla ün salmış ve diyalog yoluyla sorunun çözümünü istiyor. FIS önderlerinden Abbasi Medeni ile Ali Belhac'a son derece bağlıydı. Askeri komutanlığı onlara vekaleten yürütüyor.

"Muhammed el Said, Abdulrezzak Rezzam, gerçekte El Cez'ere (Cezayirlilik Hareketi) adlı grubun önderleriydiler. 1991-92'deki yoğun tutuklamalar üzerine, FIS'e katıldılar. Fakat önderliğe danışmaksızın yurtdışına gittiler. Onların bizden kopup GIA'ya gitmesi, saflarımızda epeyce şaşkınlık yarattı. FIS'in iç ve dış bağlantılarının tümüyle kesilmesine yol açtı. Savaşçılarımız, kendilerini öksüz gibi hissettiler. Tartışmalarımız sırasında, 'Evet, değerli adamlarınızı kaybettik, ama ilkelerimizi yitirmedik' diyerek teselli bulduk."

Örgütün iddiasına bakılırsa, saflarında toplam 47 bin savaşçı bulunuyordu.

GIA: Arapça adı el Cemaat-ül İslamiyet-ül Musellehe (Silahlı İslami Cemaat) olan, GIA diye ünlenen grubun oluşumuna ilişkin

bilgileri, önderlerinden Cemal Zeytuni'nin (Ebu Abdurrahman Emin) yazdığı, *Hidayet-ü Rabb'il Alemin fi Tebyin Usul'il Selefiyyin ve Me Yecib min' el Abd al'al Mücahidin* başlıklı kitaptabulmak mümkün. Buna göre GIA'nın başlangıç tarihi Ağustos 1991'e kadar uzanır; Nureddin Selamne önderliğinde bazı gruplar birleşerek silahlı birim kurdular. Bunlar; 1989'da Bleyda Mahkemesi'ne baskın yapmasıyla ünlü Nasreddin Kahil grubu, Abdurrahman Ğarzel Grubu, 1990'daki büyük patlamanın sorumlusu Tevfik bin Tabiş ve Fırtas Ali grubu, Beraaqi grubu, Qasba kentindeki Muhammed Hayr'a bağlı el Emr-il bi'l Maaruf ve'l Nehyi en'il Munkir (İyiliği Emret, Kötülüğü Önle) grubu ile aynı akımdan Ali el Zevabiri grubu idiler.

Nureddin Selamne'nin öldürülmesinden sonra Muhammed Allel, Şubat 1992'de önderliği ele aldı. Buna paralel olarak, ülkenin diğer bölgelerinde faaliyet gösteren gruplar da vardı. (Ebu Sihem kod adlı Abdurrahman Dehhan, 1991'de Tunus-Cezayir sınırındaki Kamar Kışlası'na baskın düzenleyen ünlü el Tabib el Afgani grubu ile Şubat 1992'de başkentteki Deniz Kuvvetleri Karargâhı'nı basan ünlü Mansuri el Melyani grubu gibi.)

Muhammed Allel'in öldürülmesinin ardından, onun sorumlu olduğu birimin liderliğini Abdulrezzak Layeyda (Ebu Adlane kod adlı Abdulhak el Ayyade) üstlenirken; El Melyani'nin tutuklanması nedeniyle ona bağlı grubunkini de Ahmed el Ved üstlendi. Ekim 1992'deki görüşmeler sonunda her iki grup, Layeyda önderliğinde birleşerek GIA adını aldı.

Temmuz 1993'te Layeyda'nın Fas'ta tutuklanması üzerine, yerine İsa bin Ammar geçti. Öldürülünce, başkanlığa Cafer Seyfullah (kod adı El Afgani); yardımcılığına da El Sayih Atiyye getirildi. Her ikisi de 1994 yılında öldürüldü. Bu kez, GIA başkanlığı görevini üstlenen kişi El Şerif Qawasimi (Ebu Abdullah Ahmed) oldu. Onun da Eylül 1994'te öldürülmesinden sonra, Ebu Halil Mahfuz geçici başkan seçildi, sonradan görevini Cemal Zeytuni'ye devretti. 1996-

97 yılı itibarıyla, GIA'nın başkanı Anter el Zevabiri idi. El Zevabiri, 2002'de öldürüldü.

Örgüt saflarında çok sayıda Lübnan Emel ve Hizbullah ile Türk militanı bulunuyordu. Bu ilişkiler Mahfuz Tacin adlı sorumlu tarafından kurulmuştu. Ayrıca, Filistinli din adamı Ebu Qatade ile Suriyeli İslamcı muhaliflerden Ebu Mus'ab, GIA'nın akıl hocaları sayılıyor. Libya'daki İslamcı Savaşçı Cemaat ile Mısır'daki İslami Cihat örgütleriyle de işbirliği sürüyordu.[80]

El Hayat gazetesinin 6 Haziran 2007 tarihli Arapça, 11-13 Haziran 2007 tarihli İngilizce nüshasında yayınlanan söyleşisine bakılırsa; GIA'nın ilk başkanı Abdulhak el Ayyade (Ebu Adlane) idi. Sonradan İSC askeri kanadı AIS'ten kopan Muhammed el Said (Cezayirlilik Hareketi başkanı) ve Abdulkadir Şabbuti (İslami Devlet Hareketi lideri) kendilerine katıldılar. GIA'nın vurucu timinin adı El Ketibe el Hadra (Yeşil Birim) idi. Cezaevinden 2007'de çıkan El Ayyade, söyleşisinde, "GIA'nın nasıl, kimler tarafından kurulduğunu; bu işte hangi yabancı ülkelerin parmağı olduğunu açıklarsam, yer yerinden oynar. Biz halkın haklarını korumak için silaha sarıldık ama ne oldu; silahı halkımıza çevirdik! Ülke kan deryasına döndü. Bunda İSC'nin de önemli günahı vardı. Örgütün ideal amaçlarından esas sapma, Cemal Zeytuni (1994-97) döneminde başladı. Yalnız halka zulmedilmedi; aynı zamanda örgüt için kanlı tasfiyeler de alıp başını yürümüştü."

FIS-GIA İlişkisi: Güç Birliğinden Çatışmaya

Yönetime karşı silahlı çatışmanın ilk günlerinde, İslamcılar güç birliği içine girdiler. 13 Mayıs 1994 tarihi itibarıyla GIA, diğer örgütleri geride bırakacak oranda büyük bir taraftar kitlesi toplamıştı. O sıralarda, ülkenin orta kesiminde FIS, İslami Devlet Hareketi (Hareket-ül Devlet İslamiye) ve GIA arasında askeri güç birliği görüşmeleri başladı. GIA şemsiyesi altında birleşik askeri komutanlık oluş-

turulması kararlaştırıldı. GIA'nın o sıradaki önderi El Şerif Qawasime ile yardımcılarından Ebu Halil Mahfuz'un başkanlığında, diğer örgüt kadrolarını da içine alacak biçimde "ortak komutanlık" oluşturuldu. Bölgelerin durumuna göre komutan ve sorumlular atandı. Şûra Meclisi'ne FIS'ten Abbasi Medeni, Ali Belhac, Muhammed el Said ve Abdulrezzak Reccam ile İslami Devlet Hareketi'nden Said Mahlufi, Rabıh Qıtaf ve Abdulkadir Şabbuti seçildi.

Ancak, GIA'nın bu ani yükselişi, FIS'in aleyhineydi. Çok geçmeden ipler gerginleşip kopma noktasına geldi. GIA önderi Qawasimi'nin Eylül 1994 günü başkentte öldürülmesi, ilişkiler tarihinde dönüm noktası oldu. Şura Meclisi, onun yerine Ebu Halil Mahfuz'u geçici başkan seçti. GIA'nın güçlü ve hırslı komutanı Cemal Zeytuni (Ebu Abdurrahman Emin), buna itiraz edip kendisinin seçilmesini istedi. Nihayet, Ekim 1994'te Zeytuni, Mahfuz'un yerini aldı.

Zeytuni, sert tutumları ve gözü karalığıyla tanınıyordu. Aralık 1994'ten itibaren bir Fransız uçağının kaçırılması, 1995 Şubat ayında başkentteki emniyet müdürlüğüne karşı düzenlenen intihar saldırısı, 'kadınlarımıza karşılık sizin kadınlarınız' sloganıyla Cezayirli kadınlara yönelik şiddet ve vahşet eylemleri, sivillerin acımasızca katledilmesi türünden olaylar hep onun eseriydi. Her üç örgütün üst kurulunu oluşturan Şûra Meclisi, bu tür eylemlere itiraz edince; Zeytuni, öncelikle Meclis'in ortak yayın organı durumundaki *El Raye* ile *El İ'tisam* gazetelerini kapattı; bazı bölgelerdeki komutanları değiştirdi ve Şura üyelerinin yetkilerini kısıtladı.

Uzlaşma sağlanamayınca, GIA lideri Zeytuni, FIS'in iki önderi Abbasi Medeni ve Ali bin Hac'ı görevinden azletti; hükümetle diyalog kurmaya çalışan FIS önderliğini kâfir olmakla suçladı; kendi talimatlarına uymayan bölge ve eyalet komutanlarını öldürttü.

Bunun üzerine, gerek FIS gerekse İslami Devlet Hareketi kanadından, GIA'ya karşı silahlı direniş başladı. *El Sıbat* adlı İslamcı yayın organına bakılırsa, İslami Devlet Hareketi önderlerinden Said Mahlufi, ortak önderlikten ayrıldığını duyurdu. Gerçekte El

CezereGrubu'nun temsilcisi olup İslami Devlet Hareketi içindeyer alan Muhammed el Said ile Yusuf Buabras gibi iki liderle, onlarca öncü kadro öldürüldü.

Başlangıçta olayı çatışma değil de, "gerginlik ve geçici sürtüşme biçiminde" tanımlamaya kalkan FIS, sonuçta GIA'ya karşı sert tavır aldı. FIS Yürütme Kurulu üyesi Abdulkadir Enes, "GIA Grubu ikiye bölünmüştür. Bir kısmı, gerçekten iyi niyetlidir; diğeri ise dış güçlerin ülkemizdeki uzantısıdır, akıl hocaları başka kişilerdir," diyerek açık tavır aldı. Yürütme Kurulu'ndan Kamerüldin Harban ise, GIA saflarına geçmiş olan eski FIS üyelerinden ayrılıp yeniden yanlarına gelmesini istedi.

Zeytuni'ye muhalif kanadın yayın organı *El Enfal*, Zeytuni yanlısı *El Ensar* gazetesini sert biçimde eleştirmeye ve GIA önderliğini "Hariciler gibi davranıp, aşırılığa kaçmak"la suçlamaya başladı. Bunu, GIA içindeki bazı bölge komutanlarına bağlı grupların kopuşu izledi. Ayrılanlar, FIS'e bağlı AIS saflarına geçmek için görüşmeleri sürdürdüler. Ancak ayrılıkçılar radikal görüşlere sahip olduklarından, FIS'in "barış ve diyalog yoluyla çözüm" sloganına itiraz ettiler.

Zeytuni'nin aşırı tutumu, ona destek veren Mısır El Cihad ve Libya İslami Savaşçı Cemaati gibi örgütlerin eleştirilerine hedef oldu. Zeytuni'den sonra Anter el Zevabiri'nin (kod adı Ebu Talha) başa geçmesi de aşırı çizginin seyrini değiştirmedi. Nitekim, El Zevabiri'nin kaleme aldığı Kasım 1996 tarihli 49 no'lu bildiride, diyalogdan yana olan FIS önderliği kınanıyor; kadınların hicap (peçe) takması mecburi kılınıyordu. Yardımcılarından Rıdvan ebu Basir (kod adı Ebu Cemil) ise GIA'nın "eylemci beyni" olarak niteleniyor. Cezayir'in İslamcılar denetimindeki Qasba kentinde saklandığı sanılan Ebu Basir'in FIS ile yeniden güç birliğine gitmek için çalıştığı; FIS'in ikinci adamı Ali bin Hac'ın kabul etmesi halinde, onun başkanlığında Cemiyet-ül Misak adıyla, örgütler arası anlaşmazlıkları çözmeye yarayan bir üst kurulu oluşturmayı tasarladığı söyleniyor.[81]

İSC

Cezayir tarihine bakarsak, bu ülkeyi denetim altına almak isteyen güçlerin sayısının az olduğuna; ekseninde iki devletin bulunduğu tahakküm kurma çabasına tanık oluruz: İslam-Hıristiyan, Fransa-İngiltere, Fransa-Osmanlı, Fransa-Almanya, Fransa-Sovyet vs... Kuzey Afrika üzerinde Fransız-Amerikan gizli rekabetine rastlarız. ABD, bağımsızlık savaşı yılları ve hatta çok daha önce (1900 başlarında) Cezayirlilerin Fransız sömürgeciliğinden kurtulması çabalarına sıcak bakmış, ABD Başkanı Kennedy, ulusal kurtuluş liderleriyle iyi geçinmeye çalışmıştır.

ABD'nin geçmişte dolaylı biçimde İslamcılara desteğinden söz etmek mümkün. Çünkü Pentagon ve CIA, Afganistan'daki Rus birliklerine karşı direnişi örgütlerken, oraya giren Arap İslamcıları askeri yönden eğitti.[82] Sadece Gulbeddin Hikmetyar önderliği altında 16.000 İslamcı mücahit yetişti. Burada işe Pakistan istihbaratı da karıştı. Bu iki kanıt için, dönemin Cezayir Başkanı Rıza Melik şöyle dedi: "İslamcı teröristler, ABD'nin bize küçük bir armağanıdır. Şu anda 1000 kadar silahlı kişi bunun ürünü."[83] Yine Cezayir'in en radikal silahlı örgütü Cemaat-ül Musellehe yetkilileri, kendi yayın organları *El Ensar*'da, Peşaver'de örgütlendikten sonra Cezayir'e gittiklerini açıkladılar.[84]

ABD'nin Afganistan'da İslamcı militanları eğitmesinde, Suudi Arabistan ve Mısır hükümetlerinin önemli katkıları da oldu. Sözgelimi Suudi Arabistan Havayolları, Afganistan'a gidecek mücahitler için özel indirim uyguluyordu. Ayrıca Suudi yönetimi, "Müslüman Kardeşler Örgütü'ne bağlı olmayan İslamcı kuruluş ve yapıları desteklerne siyaseti çerçevesinde Abbasi Medeni'nin İSC'sini petrodolarla besledi."[85] Bu maddi ve manevi yardım, 1990 Körfez Krizi sırasında kesildi.

ABD'nin 2000'li yıllardaki yönelimi, Arap-İslam ülkelerindeki İslami muhalefeti yönetime katarak sorumluluğa ortak etmekti.

Bu noktadan bakılırsa, CIA eski görevlilerinden Graham Fuller'in, "İSC, Cezayir'deki seçimlere mutlaka katılmalıdır"[86] yolundaki önerisi önemlidir. Zaten ABD'yi ilgilendiren şey söz konusu ülkelerde "İslam ya da laik" yönetimin olması değil, esas olarak Amerikan çıkarlarını zedelemeyecek bir iktidarın işbaşında bulunmasıdır. ABD, 11 Eylül 2001 olayından (New York'taki ünlü intihar eylemi), "global teröre karşı savaş" çerçevesinde sadece Cezayir değil, hemen hemen bütün Kuzey Afrika ülkelerindeki yönetimleri, El Kaide ve benzeri radikal örgütlere karşı aktif biçimde destekliyor.

Fransa'nın tutumu daha değişken ve kaygandır. Bu ülkenin, Cezayir ile tarihi bağları ve çıkarları bulunuyor. 1988-1991 arasında Fransız hükümeti, Cezayir'de bulunan güçlü istihbaratının verdiği bilgilere dayanarak başta Kasdi Mırbah olmak üzere çeşitli hükümet yetkililerini, "potansiyel bir İslami tehlikeye" karşı uyardı. Cezayirliler, buna aldırmadılar. İSC, yerel ve genel seçimlerde büyük çoğunluğu alınca bu kez Cezayirliler, "aman, imdat bizi kurtarın!" havasına girip paniklediler.[87] Tam da o sıra, Fransa ikili oynadı. İslamcılar ile hükümetin arasını bulmaya çalıştı. Yurtdışına kaçmayı başaran İSC sözcüsü ve Yönetim Kurulu Başkanı Rabıh Kebir'in, "Sesimizi dünyaya duyurmaya geldim"[88] demesi de o döneme rastlar. Kebir daha da ileri giderek şunları söyledi: "İSC'den kimi yetkililer, Batı aleyhinde demeç veriyorlar. Ancak bu demeçler, örgütü temsil etmiyor. Zaten kimi batılı siyaset adamları da artık İSC'yi anlamaya başladılar." Bu açıklama, "Batı ile uzlaşma yollarının arandığına ilişkin önemli bir ipucu" idi.

Derken Kebir bir adım daha attı: "Alman ve Fransız siyaset adamlarıyla görüşüyoruz."[89] Ayrıca Fransa ile ABD, İslamcı Selamet Cephesi heyetleriyle görüşmüşlerdi. "Heyet sorumlumuz Enver Heddam'ın, ABD'de bulunan Şeyh Ömer Abdurrahman'la (Mısır'daki İslami Cemaat Lideri – F.B.) buluştuğunu da bu münasebetle açıklamak isterim."[90]

Radikal GIA lideri Anter el Zevabiri, "Bazı Arap ülkeleri, Ce-

zayir'deki iktidarı devirmemiz için bize yardım etmeyi önerdi"[91] derken, Fransız televizyon kanalı da, "Alman Gizli Servisi'nin, silahlı İslamcı gruplara parasal destek sağladığını"[92] ileri sürdü. Cezayirli kadın parlamenter, Ulusal Dönüşüm Komisyon üyesi Saide Benhabiles'e bakılırsa, "Şeriatı, Yeni Dünya Düzeni dayatıyor."[93]

Devlet Başkanı Budiyaf'ın öldürülmesi ve ardından ordunun ipleri iyice ele alması, Fransa'nın tutum değişikliği içine girmesine; hükümeti maddi ve manevi açıdan desteklemesine yol açtı. O kadar ki Fransız Senatosu'na bağlı Dış İlişkiler Komitesi Cezayir'i gezdikten sonra hazırladığı bir raporda şöyle yazıyordu: "Ülke ağır toplumsal, ekonomik ve siyasal bunalım içinde. Hükümet çaresiz. Eğer bir an önce bunun düzeltilmesine yardımcı olmazsak, İslamcıların iktidara gelmesi durumunda, Fransa'nın Cezayir ve Mağrip ülkelerindeki çıkarları büyük tehlikeyle karşı karşıya kalır."[94] Fransa, buna istinaden son iki yıl içinde 9 milyar franklık yardımı, Cezayir'e sundu. İstihbarat yardımı ile Fransa'daki İslamcılara yönelik tutuklama furyasını (Aralık 1993) da saymıyoruz. Ama Fransa'nın, Cezayir'deki taraflardan hiç kimseye "açık çek vermeyeceğini" ilan ettiğini ve "tüm tarafların görüşmesinden yana olduğunu" da biliyoruz.

1995'te Paris metrosundaki patlama, 1994'te bir Fransız uçağının kaçırılması ve Fransız rahiplerin rehin alınması gibi eylemler, Fransa'nın tutumunu Cezayir yönetiminden yana koymasına yol açtı.

Şurası bir gerçek: ABD ve Fransa, İslamcı kozunu kimi zaman birbirlerine, kimi zaman da Cezayir hükümetine karşı kullanıyorlar. Belki de bu yüzden 4 Şubat 1994 tarihinde Libya lideri Kaddafi, "Mısır ve Cezayir sokaklarında meydana gelen olayların tek sorumlusu Batı ülkeleridir" diye demeç verdi.

İran'a gelince: Cezayir tarafından en çok suçlanan ülke. Oysa Cezayir İslamcıları, "İran'ın kendilerine yardım yaptığı yolundaki suçlamaları" reddediyorlar. Bu konu yeterince açık değil; bizce dolaylı yardımlardan söz etmek mümkün. Aynı şeyi Libya ile Sudan

yardımları için söylemek de olası. Doğrusu, İran siyasi ve manevi olarak Cezayir İslamcılarını destekliyor.[95] Nitekim 1992'de genel seçim sonuçlarının iptal edilmesinden sonra İran basınında, "Cezayirli Müslümanların önünde ayaklanmadan başka çıkar yol kalmamıştır" türünde haber ve yorumlar çıkmıştır. Bir dönem için Sudan yönetiminin akıl hocalığını yapmakta olan İslami Milli Cephe lideri Hasan el Turabi, İSC ile örgütsel ve İslami dayanışma içindeydi. İSC'nin iki önemli yetkilisi, Aralık 1993 başı ve Nisan 1995'te Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap-İslam Halk Kongresi'ne resmen katılmıştı.

İSC'nin Tunus ve Fas'taki radikal İslamcılarla, İslami Silahlı Cemaat'in ise Mısır'daki cihadi akımlarla ilişkileri bulunuyor. Belki de bu nedenle Cezayir-Tunus-Mısır hükümetleri arasında ortak güvenlik ve teröre karşı işbirliği anlaşması imzalandı.

Ilımlı İslamcılar

Cezayir'de ideolojik ve manevi yönden İSC ile birlikte olup, siyasi açıdan iktidar ile radikal İslamcılar arasında bir yerde duran, ülkenin "milli diyalog ve uzlaşma yoluyla selamete ereceğini" düşünen, şiddet olaylarına karşı çıkan diğer İslamcı örgütler ise şunlar:

1. **İslami Toplum Hareketi** (Hareket-ül Muctema'ul İslami – HAMAS):[96] Müslüman Kardeşler hareketinin Cezayir'deki siyasal kanadı olarak bilinir. Başkanı Şeyh Mahfuz Nehnah 1946'da yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Arapça okudu, bağımsızlık savaşına katkıda bulundu. Bağımsızlık sonrasında Cezayir Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi mezunu oldu. 1963'ten itibaren ülkede faaliyete geçen Müslüman Kardeşler örgütüne ne zaman girdiği belli olmayan Nehnah, 1976'da arkadaşlarıyla birlikte Cezayir Anayasası'na karşı tavır aldığı için tutuklanarak 15 yıla mahkûm edildi. 1981 yılında çıkan özel bir af ile ser-

best bırakıldı. O tarihte, yönetim ile işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Gerekçeler şunlardı: İslamcı gerilla lideri Mustafa Buyali ile 1982'de görüştükten sonraki kuşkulu tutumu, 12 Kasım 1982'de hükümete verilen ünlü 14 maddelik Manifesto'yu (İslamcı) imzalamaması, 1988 Ekim Ayaklanması sırasında zamanın Devlet Başkanı Şezli bin Cedid ile baş başa görüşmesi, İSC önderliğiyle bir türlü anlaşamaması vs.

Nehnah, 1988 Ekim Ayaklanması'yla birlikte Abbasi Medeni, Ali Belhac, Muhammed el Said, Haşimi Sehnuni, Abdullah Ceballah gibi çeşitli İslamcılarla Rabıtat-ül Devat-ül İslamiye (İslami Davet Birliği) adlı örgütün kuruluşuna katıldı. Gelişmelerle birlikte, radikaller ve ılımlılar ayrıştılar. Nehnah, örgütün cemiyet, cemaat, tarikat temelinde kalmasını istiyor; kitleselleşerek siyasi partiye dönüşmesine karşı çıkıyordu. Bu nedenle din, kültür ve ahlak eğitimine öncelik verecek türden İrşad ve Islah Cemiyeti'ni kurdu. Fakat kitlelerin İSC'ye kayması bu cemiyeti marijinal durumda bırakınca ve siyasi partilerin kurulması serbestleşince, Nehnah 6 Aralık 1990 günü HAMAS'ı kurdu. 1999'da ülkedeki koalisyon hükümetini oluşturdu. Nehnah, Haziran 2003'te ölünce, yerine Ebu Cerra Sultani geçti.

HAMAS, 19 Nisan 1991'de resmen onaylandı. 29 Mayıs 1991'deki ilk kongresinde 41 vilayette örgütlüydü. HAMAS'ın üç temel ilkesi şudur: Aşama aşama ilerlemek, nesnellik ve gerçekçilik... Şûra Meclisi'nde (MKYK) 15 kadın bulunduran HAMAS, ilke olarak kadınların günlük hayatta erkeklerle birlikte çalışmalarını ve milletvekili olmalarını istiyor. İslami yorumlara dayanarak, "kadın-erkek eşittir ve her ikisi de şereflidir" diye bir söylem kullanıyor. Demokrasi konusunda da, teorik olarak aşağı yukarı batılı ölçütleri temel alıyor.

HAMAS, ılımlı İslamcı kesimin temsilcisi olarak İSC'den farklı düşünüyorsa da, iktidar ile İSC arasında arabulucu olmaktan geri durmuyor; milli uzlaşma için silahlı gruplarla diyalog kurulmasını ve tutuklu İslamcı liderlerin serbest bırakılmasını şart koşuyordu.

Seçimlerde İSC ile yerel ittifaklar da kurdu. 1995 devlet başkanlığı seçimlerinde, örgüt lideri Nehnah adaylığını koyup %25 oranında oy aldı. 5 Haziran 1996 genel seçimlerine katılabilmek amacıyla, adını **Barışçı Toplum Hareketi** (Hareket-ül Muctema el Selm – HAMS) olarak değiştirdi. Oylarını sürekli artıran HAMS, 2002 seçimlerinde 30 vilayetten 38 milletvekili kazanmışken, 2007 seçimlerinde 38 ilden toplam 51 milletvekili kazandı. Koalisyon hükümetinden 7 bakanlık koltuğu aldı.

Kurucu başkan Nehnah'ın 2003'te ölmesiyle birlikte yerini alan Ebu Cerra Sultani, Nisan 2008'deki parti kongresinde yeniden başkan seçildi. En yakın rakibi olan Abdulmecid Munasara, önce başkanlığa adaylığını koymuş sonra vazgeçmişti. Kongreyi izleyen aylarda parti içindeki ikilik ve husumet bitmedi. Sultani ile Munasara yandaşları, kopmanın eşiğine geldiler. Partinin kurucu üyelerinden bazıları, bir bildiri yayınlayarak Sultani'yi, "partiyi kötü yönetmek, adam kayırmak, hareketin itibarını zedeleyip geriletmek"le suçladılar. Tarafları barıştırmak üzere Mısır, Tunus ve Cezayir'den İslami şahsiyetlerin yanı sıra Cezayir'deki ünlü tarikat şeyhi Abdulkerim devreye girmişlerdi.[97] Arabuluculuk sonuç vermedi. HAMS içinde "Yenilikçi Blok" diye bilinen kanat, 22 Ekim 2008 tarihli bildirisinde, parti başkanı ve devlet Bakanı Ebu Carra Sultani'yi "revizyonist olmak, yoldan çıkmak ve yolsuzluğa bulaşmak"la suçlayarak, "hareketi yönetemediği için parti liderliğinden ayrılmasını" talep etti. Bu bildiri, HAMS'ın bölüneceğine dair bir işaret sayıldı.[98]

2) **Uyanış Partisi** (El Nahda):[99] Müslüman Kardeşler çizgisine eğilimli, ancak daha çok Suriye Müslüman Kardeşler önderlerinden Adnan Saadettin koluna yakın duran Şeyh Abdullah Ceballah'ın Aralık 1988'de kurduğu, 11 maddelik programa sahip bir parti. Ceballah, 1956 yılında Konstantina doğumlu olup İslami ilimlerin yanı sıra hukuk fakültesi mezunu biri. Eğitiminin geri kalan kısmını Suudi Arabistan'da bitirdi. 1979'da Cezayir'e döndükten sonra birkaç kez tutuklandı. Eski Devlet Başkanı Şezli bin Cedid'in Mı-

sırlı din âlimlerinden Şeyh Muhammed Gazali'yi ülkeye ithal etmesiyle birlikte, Ceballah onun himayesi altında büyüdü ve Nahda hareketini örgütledi.

Nahda Partisi, 3 Ekim 1989'da siyasi partiye dönüştükten sonra hedeflerini şöyle açıkladı: Yönlendirme ve ıslah merkezi olarak camilerin ihya edilmesi, Arap-İslam kültürüne sahip çıkılması, İslam kültürünün yaygınlaştırılması, bireysel ve toplumsal farizaların öğretilmesi, kültürel sömürü ve batılılaşmaya karşı mücadele, aile ve kadına gereken önemin verilmesi, genel ahlakın düzeltilip faziletlerin yaygınlaştırılması, sosyal hizmetlerin en fakir kesimlerin lehine geliştirilmesi...

Başlangıçta Hamas'a, 1991'in ikinci yarısından sora da İSC'ye yakın duran Nahda Partisi de, milli diyalog ve uzlaşmaya vurgu yapıyor, ama iki arada bir derede durmaktan ziyade İSC önderlerinden Ali Belhac Selefi ekibine yaklaşmaya çalışıyordu.

3) Bunun dışında 1988'de kurulmuş bulunan **İslami Devlet Birliği**, kurucuların ayrışmasından sonra da varlığını bir cemiyet olarak sürdürüyor. Aynı biçimde Hamas partisine varmak için kurulan **İrşad ve Islah Cemiyeti** de kültürel bir kuruluş konumunda. Her ikisinin kurucusunun da Mahfuz Nehnah olduğunu belirtmek gerek. Ayrıca Hamas'a bağlı **İslami Sendikalar Birliği** (İHSAN) bir kitle örgütü sayılır. Kongresine (Temmuz 1991) 5000 kadar işçi katılmıştı. Eski Arap-İslam sentezcilerinden din âlimi Malik bin Nabi'nin şakirtlerinden Nureddin Bekruh'un başkanlığında kurulan **Tecdid** (Yenilenme) Partisi ile kurtuluş savaşının radikal milliyetçi önderlerinden olup sonradan İslami bir yol tutan Yusuf bin Hadde'nin kurduğu **Ümmet Partisi**'ni de saymak gerek. Öte yandan 1930'larda kurulu olup 1960'larda kapatılan kentsoylu aydın hareketi **Müslüman Âlimler Cemiyeti** ve kırsal İslam temsilcilerinin oluşturdukları **Milli Zaviyeler Cemiyeti** de varlıklarını sürdürmekteler.

İSC önderliğinin tutuklanmasından sonra ortaya çıkan **İslami Dayanışma Hareketi** ve 1994 başında ülkenin önde gelen âlimleri

tarafından oluşturulan **Cumhuriyet İslamcıları Cemiyeti** vs., gelişmelere göre bir şekillenip bir bozulan geçici yapılar olmaktan öteye geçmiyorlar. Keza gelenekçi/tutucu Selefi cemaatin önde gelen isimlerinden Şeyh Muhammed Ali Farqus, günlük dini meselelere ilişkin verdiği fetvalarla ülkede tartışmalara yol açabiliyor ve toplumun belli bir kesimini yönlendirebiliyor. Bu şeyhin Cezayir içinde ve dışında çok sayıda bağnaz müridi ve taraftarı bulunuyor.[100] Bunlara, daha çok toplumsal baskı grupları gözüyle bakmak gerek.

4) **Mağrib Hizbullahı**: Cezayir, Fas ve Tunus'ta faaliyet göstermeyi hedefleyen bu parti, Mart 2007'de Almanya'da kuruldu. Daha çok Şii mezhebinden olanlar arasında yayılmaya çalışıyordu. Kurucusunun, Lübnanlı bir Şii kadınla evli bulunan ve Almanya'da ikamet eden Fas kökenli ve Şii meşrepli birisi olduğu söyleniyor.[101]

Milli Uzlaşma ve İslamcılık

24-25 Ocak 1994 tarihleri arasında saptanan "Milli Uzlaşma Toplantısı"na İslamcılar katılmadı. Ardından Yüksek Devlet Konseyi, Savunma eski Bakanı General El Emin Zerwal'i, Devlet Başkanlığı göre-vine getirdi. Zerwal, aynı zamanda 1993 boyunca tırmanan İslamcı şiddete karşı resmi şiddeti örgütleyen bir asker olarak tanınıyordu. Onun atanmasıyla birlikte, "ordunun, artık ülkenin iplerini tümüyle ele aldığı" kanısı yaygındı. Durumu değerlendiren İSC sözcüsü Rabıh Kebir oldu: "Bu iktidar da diğerleri gibi gidicidir. Son demlerini yaşamaktadır. Generali, baskı yapmaması için bir daha uyarıyoruz..."[102]

1990 Haziran ayaklanmasıyla başlayıp 1992 askeri darbesiyle ivme kazanarak 1993'ten itibaren iç savaşa dönüşen gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz:

1) İslamcıların 1990 Haziran olaylarıyla birlikte sokağı işgal edip iktidarı hedeflemeleri, o zamana kadar kendileriyle uzlaşıp ittifak kuran eski Devlet Başkanı Şezli bin Cedid'i telaşlandırdı. Çünkü İs-

lamcılar aynı zamanda Bin Cedid'in kellesini istiyorlardı. Makamına gelirken de, orayı terk ederken de iradesi dışında hareket eden Bin Cedid, orduya dayanarak o güne dek *iktidar partisi* olan FLN'den uzak durdu; habire başbakan harcadı. Son kozunu, İslamcılarla uzlaşıp orduyu dışlamak biçiminde oynadıysa da planı boşa çıktı ve kendisi saf dışı kaldı.[103]

2) O zamana kadar tek iktidar partisi olan FLN, Bin Cedid'in bu manevrası karşısında başlangıçta orduya ve laik güçlere oynadı. "İslam/Şeriat" korkusunu işleyerek, hükümete ve devlet başkanlığına karşı yoğun bir "sol-ilerici-demokratik" kampanya yürüttü. Sol ve demokrat güçlerle (Berberiler, sosyalistler, komünistler) birleşmeye çalıştı. Ordunun Bin Cedid'i devreden çıkarmaya başlayıp ipleri eline almasıyla birlikte, bu kez FLN yönetimi, hükümeti "baş hedef" seçerek İslamcılarla uzlaşma arayışı içine girdi. Hükümetler de, "şamar oğlanı" misali FLN'ye yüklenerek İslamcılarla uzlaşma noktasına geldiler. Ancak hükümetler (özellikle Kasdi Mırbah ve Mevlud Hamruş yönetiminde) İslamcılara yanaşırken orduyu devre dışı bırakmaya çalışma sürecinde ardı sıra düştüler, düşürüldüler.

3) Gerek ordu çevrelerinin gerekse hükümetlerin İslamcılara karşı kullanmaya çalıştıkları ılımlı İslamcılar (Hamas önderi **Mahfuz Mehnah**, Nahda lideri **Abdullah Ceballah**, İSC'den ayrılan birtakım isimler ve bağımsız din âlimleri) kozu gereken yankıyı bulmadı. Ülkeyi yöneten Yüksek Devlet Konseyi'ne iki din adamının alınması da umulan yararı getirmedi. İSC dağılmadığı gibi, ülkedeki silahlı İslamcı cemaatler çoğalıp yaygınlaştı. Devletin resmi baskı ve terörü ile birtakım bilinmeyen güçleri de, Cezayir'in büyük bir kaos içine yuvarlanmasına yardımcı oldular. Gelişmelerle birlikte ortaya çıkan "Özgür Cezayir Savunma Gençliği" örgütü türünden denetimsiz (ve niteliği karanlık) inisiyatifler de ülkenin iç savaşa doğru kaymasının ilk işaretlerini verdi.

4) Gelişmeler, ılımlı İslamcıların tüm arabuluculuk çabalarına rağmen, 24-25 Ocak 1994'te gerçekleştirilmesi kararlaştırılan "di-

yalog"un fiyaskoyla sonuçlanması, ikisi de çok güçlü olan çatışan tarafların şiddeti tırmandıracağı ve "iktidar oyunu" oynayacakları yönündeydi. Baskıcı devlet bu uzlaşmada İslamcılara karşı kullanmaya çalıştığı laik, Berberi, sosyalist, milli güçleri de yanında bulamadı.

5) Ülkenin bugünkü kaostan (ekonomik, siyasi, toplumsal) iç savaşa yönelmesi durumunda, "Cezayir'de bağımsız bir Berberi devleti doğar" kanısını ileri sürenler vardı. Bu olasılık, İslamcıların yönetime gelmeleri halinde daha da artacaktı. Çünkü özellikle Hüseyin Ayet Ahmed'in (Sosyalist Güçler Başkanı) savunduğu Berberilik iddiaları arkasında batılı güçler de bulunuyordu.[104] Buna karşılık İslamcılar, Berberi-Amazagi kimliğini reddederek Cezayir'in sadece "Arap-İslam ümmetinden olduğunu" savunuyorlar. Oysa Berberiler ülke nüfusunun yaklaşık %25'ini oluşturuyor. İslam kültüründen farklı ve Arap kökeninden ayrı bir kültür ve etnik yapıları var. Berberi haklarını savunup Arapları "ülkede işgalci" gibi gören Berberi kökenli Dr. Said Saadi önderliğindeki Kültür ve Demokrasi Topluluğu adlı parti, İslamcı tehlikeye karşı, Nöbet Komiteleri oluşturmuştu.[105] Ülke nüfusunun %20-25'ini oluşturan Berberilerin, muhtemel bir İslami rejimine direnmeleri doğaldır.[106]

6) İç savaş, Cezayirliler arasında "Kara On Yıl" ve "Terörizmin On Yılı" olarak bilinir. Aralık 1991'de başlayan çatışma tam on yıl sürdü. 1996 rakamlarıyla öldürülen insan sayısı 50 bini geçmişti. Çoğu FIS yanlısı 70 bin tutuklu hapse atılmış ve 90 bin kişi işten çıkarılmıştı. 1997 verileriyle ifade edilirse, resmi rakamlara göre 60 bin, gayri resmi rakamlara göre ise yaklaşık 100 bin kişi katledildi bu savaşta. 2000 yılı başlarında ise savaş kurbanı sayısı, 200 bini geçmişti.

Devlete karşı silahlı mücadele veren iki meşhur gruptan biri İSC (Fransızca adıyla FIS olarak bilinen örgütün askeri kanadı İslami Selamet Ordusu – AIS), diğeri ise Silahlı İslamcı Grup (GIA) idi.

Silahlı İslami Cemaat (GIA): Ebu Abd Ahmed, nam-ı diğer Murad Sid Ahmed (Cafer el Afgani kod isimli) tarafından yönetiliyordu. Kesin sayısı bilinmemekle birlikte savaş yıllarında 600 ile 1000 kadar militanı vardı. Önder kadroların çoğu, Afganistan ve Bosna savaşlarında pişmiş kimselerden oluşuyordu. Son derece acımasız olan örgüt, *Ketibet-ül Mut* (İnfaz Timi-Ölüm Birimi) isimli bir vurucu/tetikçi birim kurmakla ünlenmişti. GIA, 1996'da kendi içinde birçok fraksiyona bölündü: Kada Benşiha Grubu (Afganistan ve Bosna'da savaşmış Cezayirliler), Muhammed Mus'ab Grubu (İtalya'da yaşayan Cezayirli İslamcılar), Cemal Lownici Grubu vs.[107]

2000 yılında Milli Uzlaşma ve Ant çerçevesinde çıkarılan genel af sırasında militanların büyük bir kısmı normal hayata döndü. Vahşi eylemleriyle ünlenen ve halk tarafından sevilmeyen GIA, bu tarihten itibaren kendiliğinden eriyip etkisiz bir küme halini aldı.

Ek olarak, iç savaşa karışmış şu gruplardan söz edilebilir:

Silahlı İslamcı Hareket (MIA), İslami Silahlı Cihat Cephesi (FIDA), Davet ve Cihat İçin İslami Birlik (LIDO), Tebliğ ve Cihat İçin İslami Hareket (MIPD), İslami Devlet İçin Hareket (MEI), Davet ve Savaş İçin Selefi Cemaat (GSPC) ve Tekfir ve'l Hicra.

Cezayir, alacakaranlık kuşağından kurtulamadı. Ordu, 1995 yılından itibaren İslamcı silahlı eylemcilere karşı topyekûn savaş ilan etti. Aralarında Türkiye'deki bazı büyük şirketler de olmak üzere birçok yabancı firmadan meblağı 500 milyon doları bulan silah satın aldı. Koruculuk sistemine benzer çerçevede yaklaşık 300 bin kişiyi "el Hurras el Beledi" adı altında silahlandırdı. Cezaevindeki bir isyan girişimini bahane ederek 200 kadar tutuklu İslamcıyı katletti.

Bu hamle, İslamcıları şaşkına çevirdi. Köktendinci grupların kendi aralarındaki ayrışmaların ve kopmaların su yüzüne çıkması; özellikle GIA'nın başını çektiği kırsal ve kentsel kesimlerde katliamlara neden oldu. Gün geçmiyordu ki, Cezayir'in banliyölerinde ve taşra kentlerinde bir bomba patlamasın, sivil insanlar topluca katle-

dilmesin veya intihar eylemleri gerçekleşmesin. Halk, devlet terörü ile İslamcı terör arasında sıkışıp kalmış durumdaydı.

GIA, kendi görüşüne aykırı olan her şeyi, "bid'at" (dinde sapkınlık, kâfirlik) diye niteleyip, aralarında çok sayıda ılımlı din adamının da bulunduğu insanları vahşice katletmeye devam ediyordu. Toplu kıyım sırasında kör bıçak, kılıç, elektrikli bıçkı ve testere kullanılıyordu. İnsanlar diri diri yakılıyor veya kurbanlık koç gibi boyunlarından kesiliyordu. İslam'a uygun giyinmeyen kadınlar akla gelebilecek her türlü yöntemle (bıçak, kezzap, kurşun, bomba vs.) tasfiye ediliyor. 1997 Ramazan ayında, "İslami kurallara uymayanları cezalandıracağım" diyen GIA, sözünü yerine getirmiş ve yaklaşık 600 kişinin hayatına kıymıştı. İslamcılar lehine yazmayan gazetecilerden yaklaşık 50 kişi öldürüldü. Bazı Cezayirli aydınlar, yurtdışına kaçarak selameti bulma yolunu seçtiler.

500 bin kişinin yaşadığı Blida kenti, İslamcıların kalesi durumuna gelmişti. Buradaki eğlence yerleri yakılıp yıkılmış, alkol satan işyerleri kapatılmış, kadınların çoğu çarşaflı geziyordu. Çatılardaki antenler (Batı TV'lerini aktarıyor diye) sökülüp atılmıştı. İslama aykırı bütün gazete satışları durdurulmuştu. Hükümetin çekildiği yerlerde İslamcı karşıtı silahlı örgütlenmeler kendiliğindenci biçimde ortaya çıkıyordu.[108]

Özgür Cezayirli Gençler Örgütü, İslamcı gruplara bir tepki olarak 1994-95 döneminde kurulan laik bir oluşumdu. İç savaş sürecinde ortaya çıkan bu örgüt, İslamcıların tersini yapıyordu. İslamcı şahsiyetleri, çarşaf giyen ve tesettüre bürünen kadınlar ile şeriatçı sakalı bırakan erkekleri kaçırıyordu. Örneğin **El İrşad ve'l İslah** isimli bir hayır derneğinin başkanı ve **Barış İçin Toplum Hareketi**'nin kurucusu Muhammed Buslemani'yi (26 Kasım 1993) kaçırmıştı. İSC'nin kurucu üyesi ve matematikçi Muhammed Tecini Bucelha'nın kaçırılıp (Kasım 1993) işkenceden geçirilmesi ve Şubat 1994'te tesettürlü kadınlara yönelik şiddet kampanyası gibi faaliyetler, bu örgüt tarafından yürütülmüştü. Örgüt şöyle bir açıklama yapmasıy-

la ün kazandı: "Başı açık gezen her bir kadına yönelik İslamcı saldırıya misilleme olarak 20 çarşaflı kadın ve 20 sakallı erkek İslamcı öldürülecektir!"

İç savaşın kıvılcımları Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya sıçradı. 1994'te bir Fransız uçağı kaçırıldı; 1995'te Paris metrosu bombalandı ve Cezayir'deki Fransız rahipler öldürüldü. Cezayir yönetimini desteklemek suretiyle bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Fransa, eylemleri bahane ederek hemen tüm Cezayirlileri hedef alan tutuklama furyasına girişti. Cezayir'de artık vahşet kol geziyordu.

Cezayir Nereye Gidiyor?

Eski Devlet Başkanı El Emin Zerwal, durumunu meşrulaştırmak üzere 16 Kasım 1995'te Cumhurbaşkanlığı seçimi yaptırdı. Sonucu önceden belli seçimde kendisinin kazanması çok doğaldı. FIS ile GIA, seçimi boykot ettiler. Ilımlı İslami kesimden başkan adayı olarak katılan Hamas lideri Mahfuz Nehnah, FIS'e göz kırpınca, bu kesimin desteğiyle %25 oranında yani 2.9 milyon oy aldı. Hem liberal hem İslamcı Nureddin Bekruh, oyların sadece %3.7'sini (438 bin) kazandı. Özgür olmayan ve devlet baskısıyla gelen seçimleri sağlıklı değerlendirmek mümkün olamaz. Ancak, 1992'deki seçimlerde FIS'e verilenlerle karşılaştırılınca, İslamcıların oylarında büyük bir düşüş göze çarpıyor.

Bu, "İslamcılar geriliyor mu?" sorusunu akla getiriyor. Nitekim, Cezayir'in eski başbakanlarından Rıza Melik, "FIS'in yükselişten inişe geçtiğini, ancak köktenciliğin tehlike olmayı sürdürdüğünü" söylüyor. Bu gözlemi, Türkiye'den giden liberal İslamcı gazeteciler de yapıyordu.[109]

Fransız düşünürlerinden Severine Labat'ın Şubat ayında İtalyan *Corriera Della Sera* gazetesinde yer alan görüşü şöyle: "Terör devam edecek, kanlı olaylar sürecek. Ancak, askerin durumu, iki üç yıl öncesine oranla daha iyi. Cumhurbaşkanlığı ve Anayasa refe-

randumu gerçekleştirildi ve belli ölçüde meşruluk kazanıldı. İktidar alternatifi FIS parçalanmış; ellerinden kötülük gelebilen ancak iktidarı alabilecek kudreti olmayan GIA gibi İslamcı gruplardan başkası da kalmamıştır."

CIA eski şeflerinden Graham Fuller ise, Ocak 1997'de basında yer alan bir raporunda, "FIS'in iktidara gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü, silahlı çözümü devlet istemekte; barışçıl ve diyalog yolundaki çağrıyı da FIS ile diğer muhalefet çevreleri yapmaktadırlar" saptamasında bulunuyordu fakat yanıldı.

1997 başında, FIS "silahlı mücadeleyi" sürdüreceğini duyururken, Fransız hükümeti Mart ayındaki açıklamasında, Cezayirli İslamcıları kastederek, "katillerle diyalog olmaz" yolunda görüş belirtti. Bu tutumunu koruyan Fransız hükümeti, ülkesindeki FIS mensuplarını "sahte evrak düzenlemek"le suçlayıp mahkemeye sevk etti. (Ocak 1997) Fransız polisi, 1995 yılından itibaren başlattığı Cezayirli İslamcılara yönelik tutuklama kampanyasında, GIA'nın "eylemci beyni" olarak niteleyip tutukladığı Buelam bin Said'in Sudan dış istihbarat güçleriyle ilişki içinde olduğunu varsaydı. Bu arada, İngiliz-Fransız istihbaratı, aralarında Türklerin de bulunduğu 14 ayrı İslamcı örgüte mensup toplam 21 bin kişinin Doğu Avrupa ve Almanya'da silah kaçakçılığı yaptığını, bunlardan 200'ünün de Cezayir kökenli olduğunu açıkladı.

Londra'daki Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Ortadoğu Bölüm Başkanı Kemal Kervan, yerinde bir saptama yapmıştı: "Cezayir'deki ana mesele, şiddetin hacmini, ülkenin varlığını tehdit edemeyecek ölçüye getirmektir. Yoksa, şiddet şimdilik yok edilemez."

1992'ye kadar FIS tabanı, esas olarak tüccar, burjuvalar, memurlar ve iyi yönetilmiş belediyelere dayanıyordu.

Gerek FIS gerekse GIA saflarına polis ajanlarının sızması, her iki örgütün esrarını çözdü. Ayrıca, her iki örgüt içinde sadece ajanlar değil, mafya, kaçakçılar ve bir dizi kirli iş sahibi unsur da barı-

nıyor. Bu, İslamcıların güvenliği ve itibarı açısından olumsuz bir plan oldu.

1994-95 arasında 1000 kadar İslamcı, örgütünden koparak "pişmanlık" duyduğunu açıklayıp itirafta bulundu. İslamcı itirafçıların varlığı, FIS ve GIA'nın iman gücüne vurulmuş bir darbeydi.

FIS, arkasındaki halk desteğini potansiyel savaşçılar-mücahitler olarak değerlendirme hatasına düştü. İktidara gelemeyince, kitleler arasında büyük bir hayal kırıklığı yaşandı. Bunu gidermek isteyen ve kadrolarını rakibi GIA'ya kaptırmak istemeyen FIS önderliği, silahlı mücadeleye başladığı andan itibaren geniş halk yığınlarını yitirmişti, militanlarını ise GIA'ya kaptırmıştı. Bu nedenle, silahlı mücadele, bir yandan, FIS'in varolma savaşı yerine geçerken, diğer yandan, onun kitlesel tabanının azalmasına neden oldu. Halk, FIS'i desteklerken, "İslamcı olmayı düşünmüyorduk, iç savaş çıkacağını hiç sanmıyorduk," diyerek bu duygusunu dile getirmişti.

1994'te başlatılması istenen devlet-FIS diyaloğu ile 1995'te iki kez ve özellikle bazı Avrupalıların inisiyatifiyle gerçekleştirilen Roma diyaloğunda, FIS hayli esnek davranarak diplomatik açıdan puan kazandı. Sadece Hamas ve El Nahda gibi ılımlı İslamcı partileri değil, aynı zamanda FLN türünden muhalefet partilerinin de desteğini aldı. Askeri yönetim, bu milli uzlaşma programını benimsemedi.

1996'da kabul edilen Anayasa ise esasında eylemci İslamcı kümeleri, deyim yerindeyse köktendinciliğin siyasi ve askeri yanını budamaya kalktı. Bu arada, devlet başkanına güçlü yetkiler tanıyan, halkın özgürlüklerini büyük ölçüde kısıtlayan despotik bir anayasa niteliğine büründü. Bu anlamda, Cezayir Anayasası, "köktendinciliğin önünü kesmek için daha fazla şeriatçı içeriğe büründü."

Eski Dışişleri Bakanı Abdulaziz Buteflika Nisan 1999'da devlet başkanlığına seçildi; bu görevi 2004'de yeniden üstlenip yürüttü. Buteflika, 1995'te başlatılan "milli uzlaşma" çabalarını, 2000 yılında "Milli Uzlaşma ve Ant" adı altında formüle etti; iç savaşı durdurma programını açıkladı ve halkoyuna sundu. Yüzde 76'lık bir

katılımla ve 97'lik bir oranla kabul edilen referandumun önemli maddeleri şuydu: İslamcılar silahlarını bırakacaklar. Katliam ve cinayete bulaşmamış İslamcı militanlara genel af çıkacak. Hükümet savaş mağduru ailelere her türlü yardımı (rehabilitasyon, tazminat, destek vs) sunacak. Demokratik açılımlar yapılacak.

2000 ile 2005 dönemi için geçerli olan koşulsuz aftan yararlanan isyancıların büyük bölüğünü temsil eden İslami Selamet Cephesi'nin (İSC) askeri kanadı AIS, tümüyle silah bıraktı. Radikal GIA, buna şiddetle karşı çıktı ve daha fazla terör eylemi yaptı. Fakat militanların büyük bir kısmı, aftan yararlanmak için hükümete sığındı. GIA, eriyip yok olmanın eşiğine geldi. İSC önderi Abbasi Medeni hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra Malezya, Endonezya ve Katar gibi İslam ülkelerini dolaştı. Katar'da tedavi gördü, geçici olarak bu ülkede ikamet etti ve 2003 yılındaki ABD'nin Irak'ı işgali sırasında, Katar'daki Amerikan Askeri Karargâhı önündeki protesto eylemlerine katıldı. Son zamanlarda (2008 yılı) İngiltere'de mülteci sıfatıyla yaşıyordu. Yardımcısı Ali Belhac, Cezayir'de bulunuyor; ara sıra eleştirel demeç vermenin dışında görünen herhangi bir faaliyette bulunmuyor. Örgütün askeri kanadının komutanı Medeni Mızrak ise, 2007 yılında şöyle bir açıklama yaptı: "1992'den beri feshedilmiş ve yasaklanmış İSC'nin yerine, yeni bir siyasi parti kuracağız. İSC'nin siyasi ve savaş tecrübesindeki olumsuzlukları dikkate alarak kuracağımız parti, bir anlamda İSC'nin olumlu yanlarını tamamlama misyonuyla hareket ediyor. Yetkililer böyle bir partiye izin vermezlerse, başka güçlerle ittifak halinde siyasi faaliyetlerimize devam ederiz."[110]

Ayırımsız terör eylemleriyle dışlanan GIA'dan sonra, bazı radikal İslamcı gruplar kendi başlarına hareket etti. Bir kısmı ise **Davet ve Savaş İçin Selefi Cemaat** (El Cemaat-ül Selefiyye L'il De'va ve'l Qital-DSİSC) çatısı altında toplandı. 1998'de Hasan Hattab önderliğinde oluşan DSİSC'nin iç savaşın sıcak dönemindeki militan sayısı 300 ile 800 arasında değişiyordu. Temmuz 2003'te Nebil Sah-

rawi, Hasan Hattab'ın yerine geçti. Sahrawi, 2004 yılında polis tarafından vuruldu. Yerini Abdulmalik Durdakal aldı. Örgütün dağlık Kabile bölgesi ile Moritanya, İspanya ve Fransa'da etkinliği olduğundan, sayılan ülkelerde terör faaliyetinde bulunabiliyor. Önder kadrolarının önemli bir bölüğünü (Kabile askeri sorumlusu Salman kod adlı Abbas Bubekir ile kurucu kadrodan Ahmed Zerabib öldürüldüler) kaybeden DSİSC, sıkışık anında çareyi Afganistan merkezli Usame bin Ladin önderliğindeki El Kaide'ye katılmakta buldu. Ocak 2006'da katılımını ilan eden DSİSC, Ocak 2007'de adını **İslami Mağrib Ülkelerinde El Kaide** olarak değiştirerek; sadece Fas, Tunus, Cezayir ve Libya değil, Afrika'nın sahil ve Sahra bölgesindeki İslamcı faaliyetin odağı/merkezi olmaya aday olduğunu gösterdi. 2007-2008 olayları değerlendirilirse, örgütün pratikte Cezayir'deki intihar saldırıları, suikast ve sabotajlarla adını duyurmayı sürdürdüğü görülüyordu. Bu yüzden, "örgütün ideal amacından saptığını ve Cezayirli kanının dökülmesinin artık meşru olmadığını" savunan DSİSC komutanı (Cunud-ul Ehwal Grubu) Ebu Huzeyfe, Haziran 2008'de silahı bırakıp devlete teslim oldu. Daha önce DSİSC kurucu önderi Hasan Hattab'ın sağ kolu olarak bilinen "El Qa'qa" kod adlı Abdulkerim Qadduri, genel aftan yararlanarak devlete sığınmış; 2001'de Devlet Başkanı Buteflika ile buluşmuştu. Bu nedenle Mart 2006'da faili meçhul bir suikasta kurban gitmişti.[111]

Sonuç: Cezayir'de işsizlik, yolsuzluk ve yozlaşma kol geziyor. Halk, güvensiz ve istikrarsız ortamdan bıkmış durumda. Köktenci şiddet eylemleri, neredeyse günlük faaliyetler haline gelmiş. Terör, devletin simgelerine (hükümet konakları, başkanlık köşkleri ve saraylar gibi) yöneldi. İslamcıların affedilmelerini sağlayan "Büyük Ahenk ve Milli Uzlaşma Yasası" iyi düzenlenmediğinden hapisten çıkan eski İslamcı militanlar, bu sefer çete işlerine bulaşıyorlar. İslamcı FIS mensupları yasal alan bulamadıklarından, adeta serseri mayın gibi dolaşmaktalar. Silahlı İslamcı isyanı bitirmenin rehavetine kapılan devlet, eski kötü politikalarını sürdürmekte inat ediyor. Cum-

hurbaşkanı Buteflika'nın itiraf ettiği gibi, ülkenin milli serveti yok pahasına yabancılara peşkeş çekilmiş ve bürokrasi artık bir musibet halini almış.[112]

Dipnotlar:

(1) Lübnanlı araştırmacı ve gazeteci George el Rasi'nin, "Cezayir'de İslam" adlı dizisi, *El Hayat* gazetesi, 4 Eylül 1993.
(2) age
(3) El Rasi, age, *El Hayat*, 6 Eylül 1993; Elisabeth Schemla, Halide Mesudi: *Cezayir'de Kadın Olmak*, çev. Şirin Tekeli, Metis Yay., İstanbul, 1996.
(4) El Rasi, age, *El Hayat*, 8-9 Eylül 1993; Ferhat Deniz, Cezayir Nereye?, Denge Yay., s.41-47. Ayrıca Bkz. *Cezayir'de Kadın Olmak*; Prof. Dr. Sabri Hizmetli, *Bin Badis*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1994. Öte yandan, Bin Badis Selefiliğinin laik ve demokratik bir değerlendirmesi için, Cezayirli kadın öğretmenin anlatımlarını içeren *Cezayir'de Kadın Olmak* adlı kitaba bakınız.
(5) F. Deniz, age, s.62-63.
(6) F. Deniz, age, s.71-117; El Rasi, *El Hayat*, 10-11-12-18 Eylül 1993; *El Vasat* dergisi, 27 Haziran 1993. Ayrıca ayrıntılar için bkz. Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*, Cem Yay., İstanbul, 1994, s.204-214; Hugh Roberts, "Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı", *Dünya ve İslam*, Kış, 1990, s.65-92.
(7) El Rasi, age, *El Hayat*, 10 Eylül 1993.
(8) age.
(9) age. AyrıcaHugh Roberts, "The Algerian Constitution or the problem of politics" ile "The Algerian Constituion and the Restructuring of State Capitalism", *IDS Bulletin*, University of Sussex, Ekim 1987, s.51-56.
(10) El Rasi, age.
(11) El Rasi, age, *El Hayat*, 11 Eylül 1993.
(12) A. Bin Bella, *Esaretin Karanlığından İslam'ın Aydınlığına*, Beyan Yay., 2. basım, İstanbul, 1984, s.40.
(13) *Liberation*, 5 Ağustos 1981'de B. Bella'ya açık mektup.
(14) El Rasi, age.
(15) El Rasi, age, *El Hayat*, 10-12 Eylül 1993.
(16) El Rasi, age.
(17) El Rasi, age. Ayrıca F. Deniz, age, s.75-76; Roberts, age, Dünya ve İslam, Kış, 1990, s.74-80; Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*, s.166; E. Schemla, *Cezayir'de Kadın Olmak*, s.46-81.

(18) Adı geçen eserlere bakınız.
(19) Bkz. adı geçen eser ve yazılar.
(20) El Rasi, age, *El Hayat*, 18-19 Eylül 1993.
(21) age, *El Hayat*, 21 Eylül 1993.
(22) age. Ayrıca F. Deniz, age, s.92-129; F. Bulut, age, s.215-222; H. Roberts, age.
(23) El Rasi, *El Hayat*, 22 Eylül 1993.
(24) F. Deniz, age, s.258.
(25) El Rasi, age, 22 Eylül 1993.
(26) H. Roberts, age, s.70.
(27) age
(28) age, s.70-72.
(29) Aktarıldığı yer. Jean Leca ve Jean Claude Vatin: *L'Algerie politique: Institutions et Regime*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1975, s.30.
(30) H. Roberts, age, s.69.
(31) Bruno Etienne, *L'Islamisme Radicale*, Paris, Hachette, 1987, s.178-179-209, aktaran H. Roberts, age, s.80-81.
(32) H. Roberts, age, s.81.
(33) age, s.83.
(34) Medeni'ye ilişkin bilgiler F. Deniz'in age, s.135-138'den alındı. Ayrıca bkz. Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*; Salih Beşir, "Abbasi Medeni: Devrimden Beri Hastalık", *El Hayat*, 30 Ekim 1993.
(35) H. Roberts bu iddiadadır, age, s.80. Ancak F. Deniz (age, s.170) ile *El Mecelle* (12-18 Mayıs 1993) dergisi farklı düşünüp, belli bir tarih saptıyorlar.
(36) F. Deniz, age, s.146-147.
(37) İddia edilen F. Deniz, age, s.147. Oysa İSC'den ayrılanlar karşı savı öne sürdüler. 20 Haziran 1991 tarihli Cezayir TV'sinden canlı yayın ve konuşmalar.
(38) *El Mecelle*, 12-18 Mayıs 1993.
(39) Bilgilerin bir kısmı F. Deniz'den age, s.148-149. Ayrıca Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*, s.279-291.
(40) *El Mecelle*, 12-18 Mayıs 1993.
(41) age. Bu akımın pasifist kanadı El Haşimi el Sehnuni'yle birlikte İSC'den ayrılıp iktidara yaklaştık.
(42) age.
(43) age. Ayrıca *El Vasat* dergisi, 17 Ağustos 1992, Londra.
(44) *El Arab* gazetesi, 4 Eylül 1992.
(45) *El Vasat* dergisi, 6 Aralık 1993.
(46) İSC sözcüsü Rabıh Kebir, iç sorumlusu Abdulrezak Reccam, dış sorumlu Enver Heddam demeçleri için bkz. *El Hayat*, 24 Aralık 1993, *El Vasat*, 1 Kasım 1993.

(47) *El Mecelle*, age.
(48) age
(49) Salih Beşir, *El Hayat*, 30 Ekim 1993.
(50) *El Mecelle*, age.
(51) age
(52) *El Vasat*, 6 Aralık 1993.
(53) age
(54) Fransız *L'Express* dergisi, 2 Aralık 1993; El Hayat gazetesi, 10 Aralık 1993.
(55) İslami Cemaat yayın organı *El Ensar* ile İSC'ye yakın *El Tebsera* gazetesinden alıntılayan 11 ve 17 Kasım 1993 tarihli *El Hayat*, Londra.
(56) *El Hayat*, 11-17 Kasım 1993; *El Vasat*, 1 Kasım-6 Aralık 1993.
(57) *El Vasat*, 24 Ocak 1994.
(58) *El Hayat*, 10 Aralık 1993; *El Vasat*, 24 Ocak 1994.
(59) *El Arab* gazetesi, 4 Eylül 1992; *El Mecelle*, 12-18 Mayıs 1993.
(60) Carlos Echeverria Jesus, "Radical Islam in the Maghreb", s. 3, 2004)
(61) Adı geçen kitap, *Modern Düşüncenin Krizi: İslami Çözüm* adıyla çıktı. Bkz. Yöneliş Yay. İstanbul, 1990. İlgili sayfalar: 19-20-44-57-58-60-64-65-71-74-81-82-85-86 vd.
(62) F. Deniz, age, s.150-168. Abdullah Özkan, *Cezayir: Sömürü Düzenine Asil Başkaldırı*, Emre Yay., 2. basım, Nisan 1992, s.133-182.
(63) Olivier Roy, *Lechec de L'Islam politique* (Politik İslamın Fiyaskosu), Collection, Esprit/Seuil, Paris, Ekim 1992. İlgili sayfalar: 9-10-16-30-42.
(64) age. Ayrıca İSC programının ayrıntılı eleştirisi için bkz. Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*, s.230-248.
(65) Henry Munson, Jr. "Fas Militan Hareketinin Toplumsal Temeli", H. Roberts, "Radikal İslamcılık ve Cezayir Milliyetçiliğinin Çıkmazı", Marion Boulby, "İslam'ın Meydan Okuyuşu: Bağımsızlıktan Bu Yana Tunus", *Dünya ve İslam* dergisi, Kış, 1990.
(66) İSC önderlerinden kopan El Haşimi el Sehnuni'nin 20 Eylül 1991 tarihli TV konuşması.
(67) F. Deniz, age, s.152-157; Michael Collins Dunn, "Dirilişçi İslam ve Demokrasi: Cezayir Sorunu", *Dünya ve İslam* dergisi, Yaz, 1993, s.65-73)
(68) Anlatımlar, 17 Ağustos 1992 tarihli *El Vasat* dergisinde yayımlandı, Londra. Ayrıca 1991 Haziran olaylarının perde arkası için bkz; Faik Bulut, age, s.258-265.
(69) *Middle East Quarterly*, Aralık 1995;
(70) *El Hayat* gazetesi, 26 Ağustos 1992
(71) Chris Hedges yorumu, aktaran *Cumhuriyet* gazetesi, 27 Ocak 1994.
(72) *El Mecelle* dergisi.

(73) *El Vasat* dergisi, 1 Kasım 1993.
(74) *El Hayat*, 23 Aralık 1993; Hasan Fethi, *El Arab* gazetesi, Londra, 12 Ocak 1994.
(75) *El Vatan El Arabi* dergisi, Paris, 20 Kasım 1992. Bize göre Fettani'nin İslam eylemcileri hakkındaki görüşleri öznel ve abartılıdır. (F.B.)
(76) Bkz. *El Hayat*, 26 Ağustos 1992; *El Vatan El Arabi*, Ekim 1992; *El Vasat*, 1 Kasım ve 6 Aralık 1993.
(77) *El Hayat*, agy; *El Vatan El Arabi*, agy.
(78) *El Vasat* dergisi, 1 Kasım ve 6 Aralık 1992.
(79) Aktaran Hasan Fethi, "Cezayir'de Diyaloğa Dönüşüm", *El Arab*, Londra, 12 Ocak 1994.
(80) Ayrıntılar için bkz: 5 Eylül 1995 tarihli Fransız *Libération gazetesi* ve 24-30 Ağustos 1995 tarihli *Le Nouvel Observateur* dergisi; 27 Mart 1995, 27 Ekim 1995 ve 8 Haziran 1996 tarihli *El Hayat* gazetesi; 17 Haziran ve 22 Temmuz 1996 tarihli *El Vasat* dergisi; Türkiyeli Kürtlerin gazetesi *Demokrasi* 7-8 Nisan 1996.
(81) Ayrıntılar için bkz: *El Hayat* gazetesi, 27 Mart ve 22 Nisan 1995, 27 Ekim 1995, 8 Haziran 1996, 3-4 Kasım 1996; *El Vasat* dergisi, 24 Nisan 1995, 17 Haziran ve 22 Temmuz 1996; *El Vatan El Arabi*, 31 Ocak 1997.
(82) Fransız *L'Express* dergisi, Paris, 2 Aralık 1993.
(83) *El Hayat*, Londra, 10 Aralık 1993.
(84) *El Hayat*, 11-17 Kasım 1993.
(85) O. Roy, age, s.153-154.
(86) Abdullah Özkan, age, s.85.
(87) *Le Canard Enchaine*, 12 Haziran 1991, Paris; akt. George El Rasi, *El Hayat*, 19 Eylül 1993.
(88) *El Hayat*, 22 Eylül 1992.
(89) *El Hayat*, 11 Ocak 1993.
(90) *El Hayat*, 25 Kasım 1992.
(91) *El Hayat*, 3 Kasım 1996.
(92) *Hürriyet*, İstanbul, 5 Mart 1996.
(93) *Aydınlık* gazetesi, İstanbul, 4 Mayıs 1996
(94) *El Arab*, 28 Ağustos 1993.
(95) F. Deniz, age, s.237-266-267.
(96) F. Deniz, age, s.170-178; *El Vasat*, 24-30 Mayıs 1993; *El Mecelle* dergisi, 12-18 Ağustos 1992; Cezayir'de yaşamış Iraklı yazar Muhammed Ali el Nasırı'nın gözlemleri.
(97) Tunus El Nahda web sitesi, 9 Eylül 2008; *El Şarq El Awsat*, 10 Eylül 2008.
(98) *El Şarq El Awsat*, 23 Ekim 2008; El Cezire.net, 24 Ekim 2008.
(99) F. Deniz, age; *El Vasat* dergisi, agy; *El Mecelle*, agy.
(100) *El Haber El İsbi'ui* gazetesinden aktaran El Arabiya.net, 5 Eylül 2008.

(101) HAMS milletvekilinin iddiası, *El Şarq El Awsat*, 28 Mart 2007.
(102) 31 Ocak 1994 tarihli ajanslar.
(103) Olayların perde arkası ve ayrıntıları için bkz. Faik Bulut, *Şeriat Gölgesinde Cezayir*; G. El Rasi, *El Hayat*, 10-12 Eylül 1993; F. Deniz, age.
(104) *El Vatan El Arabi*, Paris, 30 Ekim 1992.
(105) Bkz. *Liberation*, 8 Şubat 1994.
(106) age. Ayrıca *The New York Times*, Ocak 1993, 25 Ocak 1994; *Le Monde* gazetesi, 30-31 Ocak 1994.
(107) Carlos Echeverria Jesus, age.
(108) *The New York Times*, 25 Ocak 1994.
(109) *El Hayat*, 6 Haziran 1995; Kenan Akın, Cezayir İzlenimleri, 22 Ağustos 1995.
(110) *El Vatan El Arabi*, age.
(111) El Arabiya.net, 10 Mart 2006)
(112) Süleyman Busufe, *El Quds El Arabi*, 1 Ekim 2008.

NOT: Cezayir'deki İslamcı faaliyetler ile devlet politikalarının ayrıntıları için bkz: *El Vasat*, 24 Ocak 1994; El Hayat, 11 Kasım 1993; *El Muslimun* dergisi, 2 Haziran 1995; *Middle East Quarterly*, Aralık 1995-Eylül 1996; *El Vatan El Arabi*, 10 Kasım 1995, 31 Ocak ve 28 Şubat 1997; *Yeni Yüzyıl*, 11 Temmuz 1996; *Cumhuriyet* gazetesi, 15 Aralık 1996; Michael Willis, The *Islamist Challenge in Algeria: A Political History*, NYU Pres, New York, 1996; *Le Monde*, 8 Ocak 1997; *El Hayat*, 13-25-26 Ocak 1997; *Frankfurter Allgemeine*, 21 Ocak 1997; *Corriera Della Serra*, Roma, 5 Şubat 1997; *El Vasat*, 3-9 Şubat 1997; Ohn Sweeney et Leonard Doyle, "Algerien Regime Responsible for Massacres: Algerian Regime Was Behined Paris Bombs", *Manchester Guardian Weekly*, 16 Kasım 1997; Luis Martinez, *The Algerian Civil War 1990-1998*, Londra 1998; Habib Souaidia, *Le Proces de "La sale guerre"*, edition La Decouverte, 2002; Muhamed Samraoui, *Chronique des Annes de Sang*, Paris, 2003; Carlos Echeverria Jesus, Radical Islam in the Maghreb, Madrid, 2004; Louis Aggoun, Jean-Baptiste Rivoire, *Françalgerie crimes ve mensonges d'etats*, edition La Decouverte; Nafeez Mosaddeq Ahmed, *La Guerre contre la verite*, edition Demi lune, 2006; "Que veut Al Qaida", *Le Jour d'Algerie*, 14 Nisan 2007; *El Şarq El Awsat*, Londra, 18 Ağustos 2007; El Cezire.net, Katar, 19-20 Ağustos2007; Menaces Islamistes: La DST sur le quivie, *Le Figaro*, 11 Ocak 2008; *Wikipedia* ansiklopedisinin *FIS, GIA, Bouteflika* ve *guerre civil algerienne* maddeleri.

TUNUS

Ulema-Selefi Çatışmasından Modernist İslama

Mağrip ülkelerinde olduğu gibi, Tunus'taki İslamcılığın kökenini de kırsal kesimde yaygın Sufi tarikatlarda ve kent merkezli El Zeytune İlahiyat Okulu ulemasının faaliyetlerinde aramak gerek. Dinsel hiyerarşinin tepesindeki ulemanın, hemen hemen kesintisiz biçimde sömürgeci güçler ve yerli eşraf/mütegallibe kesimiyle işbirliği yaptığı yolundaki saptama esasında doğrudur. Çünkü birçok tarikat şeyhi ile ulema kesiminin yanı sıra yerli aristokrat tabaka, "Şer'i Meclis" içinde yer alırdı. Toprak aristokrasisi ile ruhani merkez ittifakı, Tunus halkı üzerinde yüzyıllar boyunca adeta hegemonya kurmuştu. 19. yüzyıldaki Fransız işgaline karşı da ikili tutum benimsemiştir. Genelde işgalci güçlerle uzlaşıp işbirliği yapan bu ittifak, "Beyaz Efendi"ye kaşı nadiren fetva verirdi ki; o da bazı toprakların zorla müsadere edilmesine yönelik lafzi bir eleştiri olmaktan öte geçemezdi.

Batılı sömürgeciye karşı çıkan din adamları, zaten "Dar-ül Harb"de (Küffar Diyarı) yaşamaya karşı çıkıp, "Dar-ül İslam"da (Müslüman Toprağı) yaşamak üzere hicret (göç) etmişlerdi. Bunlar arasında işgalciye karşı fetvasıyla ünlü, Müftü İdris bin Mahfuz el Bekri'yi anmak gerek. Fetva, "Yabancı uyruğuna geçen müslümanı, dininden dönmüş kâfir sayıyor" idi.

Ulema kesiminin işgalcilerle işbirliği geleneği, Osmanlı yönetiminden kalmış bir mirastır. Çünkü Tunus'u yöneten "Bey-Dayı" diye bilinen aristokrat kesim, öteden beri, din merkezlerini hima-

yesine almış, İslami öğretiyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmiştir. El Zeytune gibi klasik İslam medresesinden yetişme ulema ile kırsal kesimde etkin tarikat şeyhleri, Bey Sarayı'na yakın durmaya özen gösterir, onların bir dediğini iki etmezlerdi. O kadar ki; Tunus halkı Maliki mezhebinden olmasına rağmen Osmanlı padişahlarının benimsediği Hanefi mezhebine göre şeriat eğitimi yapılıyordu.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Batı sömürgeciliğine karşı dinsel tepki temelinde Suudi merkezli Vahabilik düşüncesinden esinlenen Selefilik akımı, Tunus'ta tam anlamıyla yerleşemedi. Tunuslu Müslüman aydınlarla din adamları, Selefi düşüncenin bazı kısımlarını alarak, bunu Batı liberalizmi ve yeni uyanmaya başlayan milliyetçi akımla harmanlama yoluna gittiler.

Gerçekte, El Zeytune Medresesi (İlahiyat Okulu) mezunu ulemanın görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Din adamları, sınıfsal konumlarına yakın tutum içine girdiler. Bu bakımdan, bütünsel bir İslami düşünce veya Selefilik söz konusu olmadı.

Tunus'taki İslamcılık, gelenekçi El Senusilik (özellikle Şeyh Muhammed el Senusi'nin öncülüğünü yaptığı tassavufçu düşünce tarzı), din ıslahatçısı ve modernist Hayreddin el Tunusi ile Şeyh El Tahir bin Aşur (Mısırlı ıslahatçı Muhammed Abdu'nun izleyicisi) ve El Sadıkiye Medresesi çıkışlı din adamı El Sadık el Zemli'nin görüşlerinin sentezini yansıtır. Aynı çizgide yürüyen Şeyh Abdulaziz el Sealibi'nin İslam'ı modernist bir yoruma tâbi tutarak, "kadın hakları, kadının aslında örtünmemesi gerektiği" yolundaki değişik tezleri, 1930'lara kadar tartışma konusu oldu, ama yankısız kaldı.

İslamcı lider Raşid el Ğannuşi, Tunus'taki çağdaş İslamcı hareketin, klasik/gelenekçi El Zeytune İslam Üniversitesi'nin etkisiyle oluşmadığını ileri sürüyor. Ona göre, 20. yüzyılın başında Ortadoğu'da din ve toplumda ıslahat fikrinin ortaya çıkması ve El Zeytune'deki müfredatın tümüyle modernleştirilmesi, İslamcı düşüncenin çıkış noktası sayılır. Modernist Selefilerin (Batı'daki gelişmeleri

İslam'la harmanlayıp Müslüman toplumları kalkındırmayı savunan akım – F.B.) akıl hocası sayılan Mısırlı din adamı Muhammed Abdu, 1905 yılında Tunus'u ziyaret etmiş, oradaki ulema ile buluşup kendilerini modernleşmeye ikna etmiş, El Zeytune'deki derslerin çağa uygun hale getirilmesini öğütlemişti. Bu ıslahat hamlesinin öncülüğünü tecditçi Şeyh Muhammed El Tahir bin Aşur üstlenmiş, meseleyi anlatabilmek için *Tefsir'ül Tehrir ve'l Tenvir* (Kurtuluş ve Aydınlanma Tefsiri), *Maqasid'ül Şeria* (Şeriat Kurallarının Amaçları) *Usul'ul Nizam-il İctimai fi'l İslam* (İslam'da Toplumsal Düzen Kuralları) isimli eserleri yazmış, fakat Fransa, bu modernizm-İslamizm projesine engel olmuştu. Bu yüzden, Tunus'taki İslamcı hareketin ortaya çıkışı, aynı zamanda Fransız sömürgeciliğine karşı bir kimlik (panarabizm-panislamizm) meselesiydi. Fransız kültürüne karşı, Arap-İslam kültürünün arayış çabalarıydı.[1]

Tunus'taki Arap milliyetçiliğinin kurucu nüvesi sayılan eski Düstur (Anayasa) Partisi ile Selefi akım ittifakında, ortodoks İslamın yeniden yorumlanmasının ipuçlarını yakalamak mümkün. Mesela, ıslahatçı El Tahir el Heddad'ın; "İslamiyetin zaten kalkınma ve gelişmeye elverişli bir din olduğu, şeriatın ilerici niteliklerinin bulunduğu; bu düzlemde, kadın haklarına ilişkin geleneksel ve muhafazakâr tutumların kökünün kazınması gerektiği" türündeki görüşlerini, bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Fransız sömürgesi olarak yaşayan Tunus halkı, tepkisini daha çok İslami gelenek ve kültürle dile getirdiğinden, modern milliyetçiliğin yerel öncüsü Habib Burgiba, 1940 ve 50'li yıllardaki mücadele sürecinde, "kadının hicab (peçe) takması, çok kadınla evlilik" gibi tartışmalı konuları göz ardı etti; bunları "milli kimliğin yeniden kazanılması" yolunda birer simge saydı. El Zeytune Medresesi, esas olarak tutuculuğun kalesidir; bu yüzden modern gelişmelere gözünü kapamış, çağdaşlaşmaya karşı çıkmıştır. Fakat anılan dinsel mekândan mezun ıslahatçı din adamları da çıkmıştır. 1911'de El Zeytune mezunu "Talebe Hareketi", sadece okul müfredatının reformize edil-

mesiyle yetinmeyip aynı zamanda burada yabancı dil ve bilimsel konuların okutulmasını da talep etmiştir. 1930'lu yıllarda ünlü ıslahatçı din adamlarının, muhafazakâr ulema ve devrimci milliyetçilerle el ele yürüdüğü görülür.

1940'lı ve 50'li yıllar, Tunus'ta yükselen milliyetçi ağırlıklı seçkin zümre ile İslami ağırlıklı El Zeytune seçkinleri arasındaki fikirsel ve ideolojik çekişmeye tanıklık eder. 1950'lerin başında, El Zeytune'de karargâh kuran "Hareket-ül Sawt-ul Talib" (Talebenin Sesi Hareketi), geleneksel El Zeytune ulemasıyla çatışma halindeydi. İlki, Burgiba'nın temsil ettiği Arap-İslam sentezinin modernist biçimini (El Yusufiye) desteklerken; ikincisi klasik ortodoks İslamı savunuyordu. Bu nedenle Burgiba, bağımsızlık boyunca dinsel temaları, yabancılara ve tutucu dini odaklara karşı bir silah olarak kullandı.

Bağımsızlık sonrasında ise, olay tersine döndü; Burgiba bu kez, İslami kurumları tasfiye etmek, El Zeytune Medresesi'nin (İlahiyat Yüksekokulu) ülke çapındaki etkinliğini silmek için uğraştı. Anayasaya konulan "devletin dini İslamdır" ibaresine rağmen ülke çapında "Büyük Cihat" ilan ederek, dini şahsiyetlerle kurumları zayıflatmaya çalıştı. Amaç, din-devlet ayrımına dayanan laik bir devlet kurmak değildi elbet. Modernize etmek suretiyle geleneksel dinsel duyguları zayıflatmak; kurumlaşmasının temelini sarsmak; böylece dini, devletin tam denetimine sokmak idi.[2]

Tekrarlanan Med ve Cezir Senaryosu

Tunus'taki İslami hareket; Cezayir, Fas gibi ülkelerdeki çağdaşlarının aksine, İhvan meşrepli ve kaynaklı olarak doğdu. Başından beri partileşme süreci içine girerek, birçok akını birden kucaklayıp bünyesinde eritmeyi başardı. Tunus İslamcı hareketi, bu durumuyla, Cezayir'deki İslami Cephe ve benzerlerinden farklılık gösterdi. Aynı zamanda, kısa süre içinde yerel özellikler kazanarak

bir yönüyle Tunuslulaştı; ülkedeki büyük muhalif partiler içindeki yerini aldı. Hızla yükseldi, aynı hızla düştü.

Tunus'taki İslami hareketin politik kökleri, 1956'da Fransız sömürgeciliğinden kurtuluşunu izleyen on yıllık bir süreçte Devlet Başkanı Habib Burgiba önderliğinde gerçekleştirilen reformlara dayandırılabilir. Çünkü Burgiba, ülkesinin içinde bulunduğu azgelişmişlikle savaşımın bir parçası olarak, "İslamın radikal bir yeniden inşasını da içeren modernist reform yoluna sevk ederek psikolojik bir devrim başlattı"[3] İslamı kendince yorumlayarak, siyaset yapmayı düşündü.

Ülkedeki İslami hareketin kurucularından ve en ünlü önderlerinden Şeyh Raşid el Ğannuşi, Mısır ve Suriye'deki eğitimi sırasında etkisi altında kalıp benimsediği Müslüman Kardeşler (İhvan) örgütünden feyz aldıktan sonra 1970'te Tunus'a dönerek İslami halkalara katıldı. Derken İslami Yöneliş Hareketi *(Le Mouvement de la Tendance Islamique/MTI)* kurulup gelişti; rakip güçlere ve iktidara korkulu anlar yaşattı.

İlginçtir; 1992 Ağustos sonlarında Tunus Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde "Devlet Başkanı Zeynelabidin bin Ali'ye suikast düzenlemek (bindiği uçağa Stinger füzesi fırlatıldığı öne sürülmüştü) ve mevcut anayasal düzeni yıkmaya çalışmakla suçlanan El Nahda (Uyanış) hareketi mensuplarının çoğu, 1981'de yargılanıp serbest bırakılan ve 1986'da ikinci kez yargılanıp salıverilen İslami önderlerdendi.

Bu, aynı zamanda, devlet ile İslamcı kesim arasında 70'li yılların ortalarından başlayıp günümüze kadar uzanan gel-git olayına benziyordu. Her zaman aynı senaryo yineleniyordu: Önce gerginliği tırmandırma, ardından karşı karşıya gelme, sonra kapışma, yargılanma, daha sonra arabuluculuk ve gizli diyaloglar, izleyen aşamada baskılar ve nihayet tutuklamalar ya da firarilerin genel affı.

İslamcı El Nahda mensuplarının üçüncü yargılanma aşaması, diğer ikisinden farklı noktalara işaret ediyordu.

Örneklersek;

Bir; Tunus devlet güçleri, ilk kez, İslamcı El Nahda örgütünü çözmeyi ve parçalamayı başardılar. Köktendinci hareket, aylar süren tutuklama operasyonları karşısında kendini koruyamaz ve devletin hamlesine karşı koyamaz oldu. 1992-96 yılları arasında, toplam 40-50 bin İslamcı tutuklandı. Nahda önderliğinden 1500 kişi de yurtdışına kaçtı.

İki; sivil muhalefetin gövdesini oluşturan demokratik kuruluşlarla geniş halk kitleleri, İslami harekete destek vermekten vazgeçtiler. Bu topyekûn vazgeçişin bir kısmı dar örgütsel çıkarlardan, bir kısmı da ilkeli tutumlardan kaynaklanıyordu. Oysa El Nahda, 1981 ve daha az oranda olmakla birlikte 1986'da toplumsal muhalefetin öncüsü durumundaydı..

Üç; El Nahda ikiye ayrıldı. Bir kanadı hareketin önderi Şeyh Raşid el Ğannuşi'ye bağlı kalırken, diğer kanat gösterişe meraklı bir avukat ve Suudi Arabistan eğilimli Abdulfettah Moro'yu destekledi. İki ismin, 70'li yıllardan beri El Nahda kurucularından olduğu biliniyordu.(*)

El Nahda'nın Üç Önemli Hatası

Dört; El Nahda, geniş kitleleri kapsayan ve temsil eden büyük örgütlerdeki öncü konumunu da kaybetti. Örneğin, ülkenin en büyük işçi kuruluşu olan Tunus Çalışanları Genel Federasyonu yönetimi seçimlerinde İslamcılar, iktidar partisi ve sosyalist ittifaka karşı sendikacı Ali Seyyid Ramazan kanadına oynadı fakat kaybettiler.

Benzer şey, öğrenci hareketi içinde tekrarlandı: El Nahda, kendisine özgü bir öğrenci derneği kurmaya (Tunuslu Talebeler Genel Birliği) çalışırken, zaten mevcut olan Tunus Öğrenciler Genel Fe-

(*) 1992'de görüştüğümüz Tunuslu bir gazeteci, bu bölünmenin yapaylığını öne sürdü. (F.B.)

derasyonu ile rekabete girdi. Sonuçta, İslamcıların kurduğu öğrenci birliği kapatılırken, ikincisi varlığını sürdürdü.

Tunus İnsan Haklarını Savunma Birliği (TİHSB) için de aynı şey söylenebilir. Dernek yasaları gereğince kapatılan bu birlik, 1985'te hükümetle "balayı" yaşadığı bir dönemde pek çok hata yaptığından, İslami kesimin dışındaki insan hakları savunucuları tarafından eleştirildiler. Sözgelimi, o dönem devletle işbirliği yapan İslamcılar, yedi yıl önce TİHSB'i, "İslam Şeriatı kaidelerine uymamakla" suçlamış ve bu kuruluşla ittifak yapmaktan kaçınmışlardı.

Buradan yola çıkarak, El Nahda'nın yargılanma olayını basit bir adli vaka saymak yerine, belki de bu hareketin 70'li yıllardan beri yarattığı siyasi ve örgütsel birikimin, siyasi bakımdan idama mahkûm edilmesi olarak kabul etmek daha uygun olabilir. Fransa'da yaşayan Muhammed el Heddad adlı Tunuslu gazetecinin değerlendirmesine göre, El Nahda, bundan 15 yıl önce, devlete ve sisteme karşı güçlü bir toplumsal kutup iken, şimdi merkezkaç kuvvetin kıskacına yakalanmıştır.[4]

Suudi yanlısı *El Mecelle* dergisi ise, "bu hareketin bozgun derecesinde gerilediğini, ancak tamamen yok olduğuna ilişkin görüşlerin yanlış olabileceğini" belirtiyordu. Dergiye göre bu hareket, daha önce de mahkemelerde yargılanıp çökertilmişti. Fakat yeniden kendini toparlamayı başarmıştı.[5]

Burgiba'nın İslam Modernizmi

Tunuslu düşünürlerden El Baki Hermassi, ülkede radikal İslamın doğuşuna ilişkin şu tahlili yapar: "İslami Yöneliş Hareketi'nin doğuşunu açıklamak için, nadiren dikkate alınan veya olayı bütün ağırlığıyla değerlendirilen birçok sebep ortaya konulabilir: Tunus, bütün Arap ülkelerinden farklı olarak, modernist seçkinlerin İslami kurumlara açıkça saldırdığı, toplumsal ve kültürel düzenin sis-

tematik reformu adı altında İslami altyapıyı ilga ettiği (feshedip ortadan kaldırdığı – F.B.) tek ülkedir."[6]

Fransız kültürünün çocuğu; siyasal ilhamını Rousseau, Lamartine ve Hugo'dan alan, ama Türkiye'deki Mustafa Kemal gibi açık seçik laik bir dille konuşmayan Burgiba'nın ana söylemi şuydu: İlerleme, akılcılık ve insanlık onuru. Ek olarak İslam modernizmi. Nitekim 1959'da şöyle diyordu: "Bizim amacımız, dine dinamik vasfını kazandırmaktır."[7]

Ülkesinin İslami kişiliğine duyarlı kalan, Tunus toplumunun kolay değişmeyeceğinin bilincinde olan; kitlelerin seferber edilmesi için İslam dinini güçlü bir meşru etken olarak kullanan Habib Burgiba, Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi sürecinde kendisine "El Mücahid el Ekber" (cihat eden büyük mücahit – F.B.) unvanını taktı. Ayrıca camii, tekke ve zaviyelerde toplantılar düzenleyip, insanları "vatan şehitleri" için beş vakit namaz kılmaya yöneltti.[8] Bağımsızlığın siyasi sürecinde yararlı olan bu İslami kullanma yöntemi, sonraki yıllarda da Burgiba'nın kullanım ve istismar alanına girecekti.

Bağımsızlık kazanılınca, Burgiba geniş çaplı ve köklü bir "eğitim reformu" yaptı. Bu politika, geleneksel/gelenekçi ulemayı milli yönetimden uzaklaştırdı. Burgiba, ünlü bilgin İbn Haldun'un eğitim gördüğü tarihi El Zeytune Camisi ve külliyesini, Batı tipi bir müfredata tâbi kılıp bir çeşit ilahiyat üniversitesine çevirdi. Dini eğitimi, bütün okullarda haftada iki saatle sınırladı. El Zeytune medresesi mezunlarına kimi kamu görevlerinde iş verildiyse de çoğu açıkta kaldı. Ulemayı kızdıran diğer bir etken, Burgiba'nın o zamana kadar İslamcı gelenekçilerin elinde olan tek gelir kaynağı durumundaki vakıf kurum ve kuruluşlarını devletleştirmesi oldu. Böylece 1960'ların ortalarına doğru, ulema politik ve ekonomik yönden yenilmiş sayılır. Ulema devlet içindeki ağırlığını kaybedince, bir kısım din âlimi Tunus'u bırakıp başka İslam ülkelerine göçtü.[9]

Burgiba ile ulema arasında ilk ciddi sürtüşme, kadının evlilik, boşanma ve ev içindeki konumunu yeniden düzenleyen Medeni Ka-

nun'daki reform sırasında yaşandı. Sözgelimi çokeşlilik ve devletin onayı olmaksızın bir erkeğin dini kurala uygun (şeriat uyarınca) boşanması yasaklanıyordu; ulema bu Medeni Kanun'a karşı çıkan bir fetva yayınladı. Devletle sürtüşme burada başladıysa da, bazı din âlimleri "laik mahkemelerde çalışanlar haindir" fetvasına rağmen yeni görevleri kabul ettiler. Ikinci sürtüşme, kadınların çarşaf giymesi (hicab ya da İslam'a uygun örtünme) meselesinde çıktı. Burgiba, sınıflarda kız öğrencilerin türban (hicab) takmasını yasakladı; kimi zaman "bırakın bu iğrenç paçavraları" diye konuşma yaptı. Hz. Muhammed için, "cahil ve ümmi" dedi.[10] Üçüncü sürtüşme, Ekim 1960'ta çatışma noktasına dönüştü: Milli yönetim, "ülkenin ekonomik verimini düşürüyor" gerekçesiyle Ramazan ayında çalışan ve okuyanların oruç tutmalarını yasakladı. Burgiba, Ramazan ayında içki içerek laikliğini ve modernliğini kanıtlamaya çalıştı. Dikkat edilmesi gereken şudur: Burgiba'ya göre oruç tutmamak, azgelişmiş bir ülkede kutsal cihat kadar önemliydi. Gerekçesi şuydu: Hz. Muhammed, Mekke fethi sırasında, düşmanı yenmek için oruç tutulmaması gerektiğini söylemişti.[11] Tunus anayasasının çıkış noktası da budur: "Tunus İslami bir devlet olduğundan, dini nitelikte parti kurulamaz."

Oruç meselesine ilişkin bir fetva (İslami takvime göre Ramazan Bayramı'nın ileri ya da geri bir tarihe ertelenmesi) devlet ile ulemayı karşı karşıya getirdi. Din adamlarının teşvikiyle Keyrevan ve Sfaks gibi yerlerde küçük çaplı dini gösteriler olurken, ulema da Burgiba'ya inat Ramazan Bayramı'nın (bilimsel tarih ve takvimin tersine) resmi olarak belirlenenden bir gün önce yapılması konusunda fetva verdi. 1961 yılında gösteriler şiddete dönüştü. Bunun üzerine El Zeytune Camisi başimamı, görevden alındı. Keyrevan'daki Büyük Cami'de ise "Allahü Ekber" nidalarıyla sokağa çıkan kitleler yetkili evlerini kuşattılar. Olay, takviye kuvvetlerle zor bela bastırıldı.[12]

Ulema siyasi olarak gerilemesine rağmen ideolojik ve toplumsal açıdan hâlâ etkiliydi. Tunuslu sosyolog Abdulkadir Zğal şöyle

diyor: "Ulema popülerliğini kaybetmişse eğer, bu birçoklarının İslami geleneği savunmadaki başarısızlıklarından ileri gelir."[13]

Burgiba'nın modernist İslamı, belli sonuçlar aldı: Dindarlıkta gözle görülen bir azalma vardı. Cami cemaatleri dağılıyordu, günlük dilde kullanılan dini dua ve temenniler de düşüş gösteriyordu.[14] Ancak devletçe desteklenen resmi modernist İslam, popüler bir çekiciliğe sahip değildi. Kendisi laik bir yenilikçi olmayan Burgiba, "dinamik İslamın yenilikçiliği" söylemine çokça vurgu yapmasına rağmen ulemanın ideolojik etkisiyle bu söylem "Burgiba'nın laik yenilikçiliği" biçiminde algılandı. Devletçe kontrol edilen ve maaş verilen imamlar, müftüler vs. kendilerini "resmi İslamın" çerçevesine hapsettiler. Tunus'un modernleşmesi ve kalkınması, beraberinde laikleşme ve aydınlanmayı getirmediğinden, milli burjuvazinin başarısızlıklarının meyvesini muhalif/radikal İslamın toplaması çok olağandı.[15]

1967-1973 yılları, Tunus açısından en kritik dönemdir. Büyük Mücahid Burgiba, o yılların moda deyimiyle "hem İslam hem de sosyalist" bir çizgide yürümektedir ve başında bulunduğu tek partinin adı bile Sosyalist Anayasa Partisi'dir. SAP'nin "tek parti, tek şef" gölgesinde Arabizm-sosyalizm-İslamizm üçlüsü milli kalkınma ve ilerlemeyi getirecektir! İslami sosyalizm programı çerçevesinde toprağın millileştirilmesi, milli tarımsal kooperatifler kurulması; Burgiba'nın ifadesiyle "sınıf mücadelesinin bulunmadığı milli refah toplumu" öngörülüyordu! O dönemde Maliye Bakanı olan Ahmed bin Salih, solcu bir milliyetçiydi; sosyalist görüşler taşıyor ve toprak sahibi sınıfını hiç sevmiyordu.[16]

İddialı milli kalkınma programı, tarihsel diyalektiğin doğal bir sonucu olarak, başarısızlıkla sonuçlandı. 1970'lerde işçi ve köylülerin durumu on yıl öncesinde olduğu gibiydi. Yani yoksuldular. Tarımsal üretim, masrafları bile karşılayamıyordu. Ülke ağır borç altına girmişti. Ekonomik zorluklar 1969'dan itibaren köylü gösterilerine yol açtı. Tek parti içinde toprak sahibi-tüccar takımı boy göstermeye başladı. Kooperatif sistemi feshedildi. "Günah keçisi" diye sunu-

lan hükümet değişti; yerini liberal ekonomiyi daha iyi uygulayacak Bani Ladgam hükümeti aldı. Liberal ekonominin yıkıcı sonuçlarına bir de tarımda makineleşme eklenince, kırdan kente göç başladı. Sistem, üniversite mezunlarını bile istihdam edemeyecek duruma geldi.

1972 yılı, tek parti içindeki Arap sosyalistleriyle liberallerin çatışması dönemidir. Başbakan Hadi Nuweyra'nın (1970-80) yönetimi ise, tıkanmış ve felçli yıllar olarak bilinir. Nuweyra ile Mızali, Burgiba'nın da talimatıyla 1980'lerde muhafazakâr ekonomi politikası izlediler ve planlı değişime pek ilgi göstermediler.

Bu başarısızlıklara bağlı olarak milli burjuvazi iktidarından umudunu kesmeye başlayan kitleler, yeniden dini bir eğilim ve yönelim içine girdiler. Özellikle kötüleşen ekonominin en ağır darbesine maruz kalan öğrenciler (ki 1970'lerde her dört Tunuslu'dan biri öğrenciydi) şunu söyleyebiliyorlardı: "Eğitim görüp görmemek artık önemli değil, çünkü gelecek bizim değil."[17] İslami ilkeler çerçevesinde yeniden kimlik arayışı içine giren Tunus toplumunun kırsal kesimlerinde "büyücü ve dervişlerin yeniden ortaya çıktığı"[18] gözlendi. Yapılan toplumsal araştırmalarda, altı yıllık kısa bir süre içinde ibadete dönenlerin sayısında önemli artışlar olduğu kaydedildi. Bağlı olarak okullarda İslam tarihi, birinci müfredat maddesi olarak okunmaya başlandı.[19]

Tunus hükümeti, ekonomik başarısızlığını örtmek ya da bu çıkmazdan kitlesel seferberlik yoluyla çıkabilmek amacıyla, yeniden İslami simge ve sembolleri kullanmaya başladı. Sözgelimi oruç tutmaya karşı 1960'larda başlattığı o hızlı kampanyayı 1970'lerde rafa kaldırdı. Resmi yayın organı *El Emel* gazetesi, "İslami konular hakkında özel makaleler" yazmaya başladı. Bir sayfanın tamamı, resmi kuruluş olan Kur'an'ı Koruma Derneği'nin etkinliklerine ayrılmıştı. Bu gazetenin 1972'deki özel sayısında şu konu işleniyordu: "Burgiba Düşüncesinin İslami Kökenleri." Aynı sayıda Burgiba'nın hac farizasını eda ederken ihramlı bir fotoğrafı yer aldı.[20]

Özerk ve kendisinden bağımsız İslamın gelişerek muhalefet oluşturmasını engellemek isteyen Burgiba, daha fazla İslama sarılmakla sadece basiretsiz kalmadı;[21] aynı zamanda yaşlılığından ötürü yerine geçmeye çalışanların darbesini de yedi. Dönemin İçişleri Bakanı ve Burgiba'nın "gözde prensi" tarafından yapılan darbenin, İslamcılar tarafından destek ve kabul gördüğü çok açık. 1987'de İslami Yöneliş hareketinin genel sekreterliğini yapan Abdulfettah Moro şöyle diyordu: "Biz, değişim beklentisi içindeydik. Ancak böyle (askeri darbe) olacağını tahmin etmiyorduk. Çünkü değişiklik üzerine çeşitli fikirler ve planlar yapılıyordu. Şiddet yoluyla, askeri çözüm biçiminde veya daha başka zor yöntemlerine başvurularak bir değişiklik beklentisi içine girmiştik. Allah'a hamdolsunki kansız bir ihtilal ile iş halledildi. Kuşkusuz, başta hareketimizin önderi Şeyh Raşid el Ğannuşi olmak üzere kardeşlerimizin yargılanması ve aralarından 10 kişiye idam cezasının verilmesi, ülkede krizi derinleştirip darbenin hızlandırılmasına yol açtı. Fakat bilinmeli ki, bu olayda rolümüz büyüktür. Sözgelimi kitleler henüz değişiklik için hazır değildir. Burgiba hâlâ put olarak kabul ediliyordu ve akli dengesini yitirmesinin yanı sıra taşlaşmıştı da. İşte gerekli değişiklik olabilmesi için (darbe – F.B.) ortamı biz hazırladık..."[22]

Bu sözler, aynı zamanda Tunus'taki İslamcı önderlerin Burgiba'ya karşı yapılan kansız darbenin önde gelen isimleriyle şu ya da bu şekilde ilişkileri olduğunu kanıtlar. İslamcılar, direkt işin içine girmemiş olabilirler; fakat isterzımnen, isterse pratikte, İslamcılarla darbeciler arasında Burgiba'nın devrilip ülkenin bir an önce çok partili sisteme ve liberalizme geçmesi konusunda mutabakat olduğu bellidir.

El Zeytune Medresesi Geleneği

Tunus'ta İslamcı akım, durup dururken gelişmedi. Ülkedeki 60'lı ve 70'li yıllarda uygulanan kültürel ve siyasi baskı olmasaydı, bunu etkili yöntemlerle kullanıp kitlesel bir nitelik kazanan İslami akım

da gelişmeyecekti. Tunus yönetimi, "devlet sosyalizmi" ve ardından "devlet, liberalizmi" (siyasi özgürlükler olmadan uygulanan serbest piyasa ekonomisi) siyasetlerini uygulamada topyekûn başarısızlığa uğradı. Özellikle Ahmed bin Salih ve El Hadi Nuweyra hükümetleri döneminde iktidar ile sosyalist muhalefet arasında ölümcül bir kapışma yaşandı. Muhalefet, şu ya da bu biçimde saf dışı bırakılınca, bu kez iktidarın sertlik yanlısı kanadı ile ılımlı kanat arasında mücadele başladı. Bu mücadele, Sosyal Demokrat Hareket adıyla muhalefete dönüştü.

Böyle bir ortamda 1977'den itibaren billurlaşmaya başlayan ve yeraltından çıkarak siyasi alanda bir güç oluşturan İslamcı akım, hükümetin elinde, sosyalist ve demokratik muhalefete karşı kullandığı bir koz oluverdi.

İslami hareket iki kanaldan bugüne geliverdi:

Birinci kanal: Tunus El Zeytune Medresesi, Mısır'daki El Ezher İslam Üniversitesi'ne tekabül eder. El Zeytune'de Kur'an kursları düzenleniyor, üst düzeyde İslami eğitim yapılıyor; din âlimleri (ulema ve meşayih) şeriat açısından İslami hayat tarzının önemini vurguluyorlardı. Bu eğitim, zamanla Burgiba döneminin siyasi uygulamalarına yönelik açık/gizli, ince/kaba eleştirileri de kapsıyordu. Çünkü Burgiba, özellikle Fransa laik sisteminden ve Kemalist uygulamalardan fazlaca etkilenerek, kimi zaman da özenti babından dini tekke, zaviye ve medreseleri kapatmıştı. El Zeytune Medresesi de bundan belli oranda nasibini almıştı. Burgiba, birçok dini kaide ve kuralile alay etmiş, Tunus'ta İslamın köklü kültürel konumunu iyi hesaplayamamış ya da hafife almıştı.

O dönem, El Zeytune'nin ileri gelenleri şunlardı: Şeyh Muhammed Salih El Nefir ve Şeyh Abdulkadir Selame. Her ikisinin verdiği din dersleri, gençler arasında büyük yankı buluyordu. O tarihte Şeyh bin Milad'ın genç öğrencisi (tilmiz/şakirt) olan Abdulfettah Moro, daha sonra, Tunus İslami hareketinin önemli iki liderinden biri haline gelecekti. Moro, Tunus sokaklarında geleneksel İslami

giyecekle dolaşır, aile ziyaretlerini fırsat bilerek tebliğ (el emri bil maruf ve'l nehy en-ıl münkir; ya da iyiliği emret, kötülüğü menet) görevini yerine getirirdi.

Vaaz ve İrşad'dan Siyasi Harekete

İkinci kanal: İç etkenlere rağmen dış kanal olmasaydı İslami hareket böylesine serpilemezdi; gelişip siyasi ve örgütsel bir konuma gelemezdi. Özellikle siyasi ve örgütsel bir konuma ulaşamazdı. İslamcı örgütlenme Müslüman Kardeşler (İhvan) ideolojisi ve yol göstericiliği, Şeyh Raşid el Ğannuşi ve Hamida el Nifr aracılığıyla Tunus'a götürüldü. El Ğannuşi, sadece "vaaz ve irşad" (bilinçlendirme ve yol gösterme) ile yetinmedi; İslami akımı, toplumsal konumu değiştirecek siyasi bir harekete dönüştürmesini de bildi.

El Ğannuşi aslen Tunuslu olup, tarım üzerine yükseköğrenim görmek için Mısır'a giden sıradan bir öğrenciydi. 60'lı yıllarda Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdulnasır ile Tunus lideri Habib Burgiba arasındaki ilişkiler bozulunca, Mısır yönetimi birçok Tunuslu öğrenciyi ülkeden kovdu. El Ğannuşi, Suriye'ye gitmek zorunda kaldı; orada İhvan ile tanıştı ve bu hareketin lideri Issam el Attar'dan etkilenerek, tarım eğitimini bırakıp felsefe öğrenimine başladı.[23]

60'lı yılların sonunda Tunus'a döndüğünde, felsefe öğretmeni olarak atandı. O kişisel bir davranışla, Batı felsefe ve eğitim tarzını terk edip, yerine "Arap-İslam eğitim metodu"nu uyguladı. Bu yıllarda, öğretmenlerin grevine katılmayı reddederek, grevin "sapkınlık olduğu" yolunda fetva verdi. Bu tutum, o dönem egemen akıma ters bir tavırdı.

El Zeytune Medresesi'nde (Külliyesi) yaşamın yeniden canlanması, aralarında Ahmed bin Milad ile Abdulfettah Moro'nun da bulunduğu bazı genç şeyhlerin (din adamları) Büyük Cami adlı ibadethanede İslami konularda seminer ve sohbet halkaları dizisinin

başlamasına denk düştü. El Ğannuşi, 1970'te Suriye'den döndüğünde bu halkalara katıldı. Sohbet Halkası, genç üniversite ve lise öğrencileri için bir çekim merkezi olmuştu. Esas amaç, bu dinleyici kitlesini etkileyip örgütlemekti. El Gannuşi, gayesini şöyle açıklıyordu: "Bizim işimiz, ideolojik bilincin gelişimi ve gençlerin zihnini işgal eden Batı kavramlarının eleştirisidir. Onlara batılı kavramları sunup İslami seçeneği verdik."[24]

Sohbet Halkası toplantılarındaki tartışmalarda ortaya çıkan İslami çözüm, siyasi olmaktan çok toplumsal ve kültürel boyuttaydı. Söylemler, birey ve aileyi ilgilendiren konularda yoğunlaşmış, vurgu, kadının İslamdaki yeri noktasına yapılmıştı. Dikkatler, batılı kurumların yozlaşmasına çekilmişti. Toplumsal konularla Batı'nın dalaleti (doğru yoldan sapıp gitmesi – F.B.) üzerinde yoğunlaşma, Mısır'daki İhvan hareketinin 1940'larda işlediği temalarla benzerlik arz eder.[25]

1960'lar boyunca Tunus'ta kalan El Zeytune Medresesi mezunları, "Kur'an'ı Koruma Derneği" (Cemiyet-ül Muhafazat-ül Qur'an) gibi kuruluşlar kanalıyla İslami uyanışa kültürel katkıda bulundular. Ayrıca İhvan hareketinin İslami ıslahat çalışmalarının kökeni 19. yüzyıldan beri Arap dünyasına dalga dalga yayılan Cemaleddin Afgani, öğrencisi Muhammed Abdu ve Reşid Rıza'ya ait özgün düşüncelerin katkılarına dayanıyordu. Tunus'taki yaşlı din âlimlerinin, Muhammed Abdu'nun fikirlerinden haberdar olmaları mümkündü.[26]

Görüldüğü kadarıyla iki önemli ismin bir araya gelmesinden sonra İslami bir örgütün ilk çekirdeği 1978-79 arasında oluştu. Adı İslami Cemaat olan (El Cemaat El İslamiyye) örgütün emirliği (genel sekreter ya da başkanlığa tekabül eder) El Ğannuşi'ye verildi.

O tarihte, Mısır'daki İhvan liderlerinin kitapları, henüz yasak değildi Tunus'ta. Mısır önderliğiyle kavgalı olan Tunus lideri Habib Burgiba, Mısırlı İslamcıların önemli iki liderinden biri olan Seyyid Kutub'un idam edilmesini kınayan bir bildiri bile yayınlamıştı.

1979'da, İslamcılar, "Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Hicreti'nin 15. yüzyılına girildiği tarihte, ani ve büyük bir kültürel hamle yaptılar. El Ğannuşi yönetmenliğinde *El Marife* (Marifet veya Bilgi) ile *El Muctema* (Toplum) adıyla çıkan iki dergi, siyasi meselelere dokunmaya başladı. Aynı yıl El Ğannuşi ve Moro ile birtakım öğrenciler, İslami faaliyetler ve örgüt üyeliğinden ötürü kısa bir süre için tutuklandılar. Örgütlerinin keşfedildiğini anlayan El Cemaat El İslamiye önderliği, 31 Mayıs 1981'de yasallaşmaya karar verdi. 25 kişi, İslami Yöneliş (El Itticah El İslami) adıyla yasal bir hareket kurulduğuna ilişkin bir açıklama yaptı. Kuruluş bildirisine göre, hareketin faaliyetlerini yönetmekle görevli bir Yürütme Bürosu kuruldu. Büro, şu isimlerden oluşuyordu: Raşid el Ğannuşi (başkan), Abdulfettah Moro (genel sekreter), Zahir el Mahcub (sayman), Benissa el Dehni (siyasi ilişkiler ve yönlendirme sorumlusu) ve Habib el Mekni (enformasyon/halkla ilişkiler).

Programsız Tepkisel Kuruluş

1970'lerde başlayan İslami uyanış hareketinin doğuşuna elverişli zemin, bizzat Burgiba reformlarının yol açtığı toplumsal ve ekonomik ihtiyaçların devlet tarafından karşılanmamasından doğdu. Zeytune şeyhleri, Burgiba yönetiminin başarısızlıkları üzerinde sohbet meclisleri düzenleyip yükseldiler. İşsiz gençliğe ve hayal kırıklığına uğramış eğitimli kesime yöneliş bu noktada başladı.

İslami uyanış hareketinin, bir toplumsal çekim merkezi olmaya başlaması yani bir anlamda iktidara alternatif olabilecek toplumsal/siyasal muhalefet konumuna girmesi, yoğun yayın propagandası sayesinde oldu. İslami kitaplar, değişik dini vaazları içeren broşür, kasetler, sayısı artan gazeteler Zeytune şeyhlerinin medrese dışına çıkmalarını da kolaylaştırdı. Kadınların örtünmesi (hicab) olayı, özellikle üniversite çevrelerinde yaygınlaştı. İslamcıların gazetesi *El Marife*'nin okuyucu sayısı 1971'de 6000 iken, 1979'da 25 bine yükselmişti.[27]

İslami Yöneliş Hareketi'nin (İYH) kuruluş bildirisine bakıldığında, planlı ve programlı bir siyaset görmek mümkün değil. Burgiba yönetimine karşı tepkisel yanı ağır basan kurucular, bildiride şu noktalara değiniyorlar: "Bugün İslam Dünyası (ki Tunus bu dünyanın bir parçasıdır), çok iğrenç yağma ve kendisine yabancılaşma olayına tanık olmaktadır. Batı açısından vurulması gereken hedeflerin başında, İslam bulunmaktadır. Burgiba, aşamalı olarak, kimi zaman çok cüretkâr biçimde İslamı tecrit politikası izledi. İslamı, kendi toplumumuzun gerçekliğinden koparmaya çalıştı. İslam dünyasının bir parçası olan Tunus, 50'li yıllardan başlayarak, özellikle 1960 ve 70'li yıllarda köklü bir toplumsal bunalıma sahne oldu ve bu, ülkenin kalkınmasının toptan durmasına yol açtı. Anayasa Partisi (iktidardaki) tek parti yönetiminde bütün kitle örgüt, kuruluş ve kurumlarını egemenliği altına aldı. Üstelik plansız programsız ekonomik ve toplumsal seçeneklere yöneldi..."[28]

İslami hareketin ilk örgütlenme çalışmalarından birisi de, devlet tarafından kurulmuş bulunan Kur'an'ı Koruma Derneği (KKD) içindeki faaliyetleridir. Ortak konferanslar, tartışmalar ve sohbetler yoluyla KKD ile 1971'de bağlantı kuran İslamcı hareket, Fransız *Le Monde* gazetesinin "radikal İslamcılar, KKD'yi ele geçirdi" yolundaki haberi üzerine hükümet müdahalesiyle karşılaştı.[29]

O tarihten itibaren de hükümet ile İslamcı hareket arasında kuşku ve köşe kapmaca dönemi başladı.

İslami Yöneliş Hareketi (İYH), 1970'lerin sonuna kadar açık bir politik tutum takınmadı. Ahlaki ve kültürel konulara vurgu yapmakla yetindi. Hareketin yayın organı *El Marife*'de, yavaş yavaş siyasi sorunlara ürkek değinmeler göze çarpıyordu. İYH lideri El Ğannuşi, sohbet ve halka toplantılarında politik söyleme ağırlık veren konuşmalar yapmaya başladı. 1978 krizi ise, İYH saflarında canlı bir tartışmaya yol açtı. Üyeler, politik ve ekonomik meselelerle ilgilenme gereğinin bilincine vardılar. Sözgelimi bir İYH üyesi *Jeune Afrique* dergisine şu açıklamayı yaptı: "Üyelerimiz ve sempati-

zanlarımızın sayısı artmaya devam etse de, geriye doğru yürüdüğümüzün; sosyo-ekonomik ve siyasi meselelerden el etek çektiğimizin farkına vardık."[30] El Ğannuşi, hareketi daha güçlendirip kitleselleştirmeyi hedeflediğini şöyle saptadı: "İslamcılar, işçi sınıfı üzerinde hiç etkili değiller ve bu stratejik alanı sağ veya sol ideolojiye terk etmişler."[31]

1979 İran Devrimi'nin, bütün bölgede olduğu gibi Tunus'taki İslamcı akımın siyasileşip iktidarı hedeflemesi üzerindeki etkisi tartışılamaz. Genişlemeye başlayan İYH, 1979'da 1000'den fazla kişinin katıldığı bir kongre yaptı. Haziran 1981'de çok partili sisteme geçişin yakın olduğu öngörülünce İYH, kendini politik bir parti olarak ilan etti. 5 Haziran 1981 tarihli basın toplantısında şöyle bir program taslağıyla ortaya çıktı: "Tunus İslami kimliğinin yenilenmesi; yüzyılların birikimi sonucu yozlaşmış toplumsal hastalıklarla mücadele için İslami akide (öğreti) ve fikriyatının canlandırılması; ekonomik yaşamın insancıl ilkelere göre yeniden düzenlenmesi; meşru hak ve özgürlüklerin kitlelere geri verilmesi; İslamın siyasal kimliğinin yerel, bölgesel, Kuzey Afrika ve evrensel düzeyde diriltilmesi."[32] Yukarıda açıkladığımız üzere, İYH'nin programı, çok genel bir çerçeve idi ve düzene tepkisel bir söylemi aşamıyordu. Bu yanıyla, program siyasal hedefleri gerçekleştirecek somut bir program ve yenilikçi bir ideoloji değildi. Sözgelimi El Ğannuşi, İslamiyet-demokrasi ilişkisi hakkındaki sorunlara açık yanıtlar vermiyor, daha çok düşünce özgürlüğüne vurgu yapıyordu. Yine hükümetin baskıcı yöntemlerine, Gal (İngiltere'deki) modeli ekonomik kalkınmaya ve batılı tarzı Tunuslu seçkinler yönetimine hafif dokundurmalarda bulunuyordu. Bir yandan batılı Gal modelini beğenmeyen El Ğannuşi, öte yandan Batı'yı, "özgürlük ve demokrasinin öncüsü" olarak tanımlıyor, "Batı toplumunun bu özelliklerinin İslami bir modele uygulanmasını" savunuyordu.[33]

O, 1400 yıl önceki "Asrı-Saadet denen ilk İslami toplum mo-

delini değil, sömürü ve azgelişmişlikle savaşın ana hatlarını ortaya koyacak bir yüzyılın İslam toplumundan yana" idi. Ona göre "İslam bütünsel bir devrim olduğundan, istibdat, sömürü ve bağımlılığın her türüyle mücadele eder. Çünkü İslam'ın mücadelesi özgürlük, eşitlik, onur ve ilerleme içindir."[34] İslamcı El Ğannuşi'nin bu söylemleriyle millici Burgiba'nın 1960'lardaki programı arasında bir benzerlik olduğuna işaret edelim.

İYH'nin, bilhassa El Ğannuşi'nin "demokrasi" konusuna bu olumlu yaklaşımının, hareket içindeki herkes tarafından benimsendiği kanısında değiliz.[35] İYH'nin demokrasi konusundaki olumlu yaklaşımları, eğer bir demagoji değilse,[36] bizzat İslami akideye (ilke veya öğreti) ters düşüyor. Nitekim İYH içinde demokrasi meselesine İslami açıdan daha doğru ve dolayısıyla olumsuz bakan bir kesim, ayrılarak İlerici İslami Yöneliş hareketini kurdu.

İlk Çatışma, İlk Yargılama

Devlet ile İslamcıhareket arasındaki ilk ciddi çatışma 1981 yılında meydana geldi. Başkentteki Bilim Fakültesi dekanının rehin alınmasıyla başlayarak yükselişe geçen eylemler dizisi, açıktan açığa toplumu devlete karşı isyan etmeye çağıran gazete ilanlarıyla tırmanışa geçti. O dönem, İslamcıların yayın organı durumundaki *El Habib* gazetesi, devlet tarafından atanan imamların tecrit edilerek İslami Yöneliş yandaşlarının camilerde görevlendirilmesini istedi. İslamcı yayınlara karşı, resmi basın yeni bir kampanya başlattı. Bu karşıt kampanya sonucu, Tunus'ta İslamcı önderlikten ve orta dereceli kadrolardan çok sayıda insan tutuklandı.

Aynı yılın 27 Ağustosu'nda, köktendinci hareket mensuplarını yargılamak için ilk Yüksek Mahkeme oturumu başladı. İsnat edilen suç şuydu: İzinsiz örgüt kurmak, devlet başkanına hakaret etmek, yasal olmayan bildiri dağıtmak...

Görüldüğü gibi bu suçlamalar, şimdiki suçlarla karşılaştırıldığında (devleti yıkmak ve devlet başkanına suikast vs.) gayet hafif ithamlardı. İlk yargılamada yakalanan 107 kişiye, 7 ila 11 yıl arasında hapis cezası verildi.

Suskunluk Dönemi

Bu yargılamanın ardından İslamcılardan uzun bir süre ses çıkmadı. Muhammed Mızali başkanlığında yeni hükümet kuruldu ve İslamcılar lehine birtakım düzenlemeler yapıldı. Mızali, aslında İslamcılara en yakın kişiydi. Dolayısıyla başbakan olması, mahkûm edilen İslamcılara verilen ilk tavizdi. Ancak suskunluk ve durgunluğu, sadece iç etkenlerle açıklamak yeterli olmaz.

Dış etkenlerin, örneğin "İran İslam İnkılabı"nın genelde Ortadoğu ülkeleri, özelde İslami hareketlerin yoğun olduğu Arap ülkeleri üzerinde etkileri oldu. İran'da iktidarın alınması, bizzat İslamcıların siyasetinde köklü bir dönüşümün ve dolayısıyla ayrılıkların yaşanmasına da yol açtı. Öteden beri, Mısır İhvan hareketini ve ideolojisini kaynak almış bütün İslamcılar, toplumsal dönüşüm için *davet/tebliğ* yöntemini benimsiyorlardı. Bir bakıma, evrimci gelişme çizgisiydi bu. Oysa İran Devrimi, İslamcıların sadece davet (dini propaganda) ile yetinmemelerini; sokağa taşarak kitlesel hareketlerin önüne geçmelerini, mevcut iktidara karşı güçlü ve eylemci bir muhalefet odağı yaratabileceklerini göstermiş oldu.

İslamcılar, 1981 yargılamasında tutuklanıp cezaevlerine konulmalarına rağmen üç yönden kazançlı çıktılar:

1) Basın, özellikle devlet yanlısı gazeteler, yargının her aşamasını ve bütün oturumları birinci sayfadan ve ayrıntılarıyla veriyorlardı. Öyle ki, mahkemenin yankıları, karar verildikten sonra da yıllarca sürdü, üzerinde yazıldı çizildi. Lehte ya da aleyhte konuşuldu. Bütün bunlar, İslamcı akımın, halk nezdinde ün kazanmasına, önderlerinin efsaneleşmesine yol açtı. Tartışmalar, yargı platfor-

mundan çıkıp bir dini partinin yasallaşıp yasallaşmaması zeminine kaydı. Bu da İslamcı akımın lehine bir puan oldu.

2) Kendi dar kabuğunu yırtan İslamcı hareket, halk nezdinde şöhret kazandığı oranda, toplumdaki diğer muhalefet odaklarına ulaştı, çeşitli ittifaklar içine girdi. Seçkinci olan toplumsal muhalefet, parlamento seçimlerinde İslamcı akımı yanına çekebilmek için, yeni siyasetler üretmeye başladı. Muhalefetin sempati ve desteği olmasaydı, mahkûm edilip cezaevinde bulunan İslami önderlik serbest bırakılamazdı.

3) Bu gelişme, İslamcı hareketi, kendi düşünce tarzını ve örgütsel durumunu yeniden gözden geçirmeye itti. Sözgelimi İslamcılar, biri illegal biri de legal olmak üzere iki farklı önderliğin oluşumu üzerinde durdular. Legal olan önderlik, günlük siyasi ve toplumsal hayatın içine girerken; gizli önderlik, yandaş militan bulmak, gerekli mali kaynağı temin etmek, karate-tekvando türünden yarı askeri eğitim merkezlerinde militan eğitmek ve silahlı eğitim kampları açarak buralarda yoğunlaşmak görevini üstlendi.

Devlet ile Balayı Dönemi

1983'te devlet ile İslamcı hareket arasındaki ilişkiler, yeni bir dönemece girdi. Devlet BaşkanıHabib Burgiba'nın ölümünden sonra yerine geçmeyi amaçlayan Başbakan Muhammed Mızali, seçimlere hile karıştırılması sonucunda muhalefetin desteğini yitirince, İslamcı hareket ile yakınlaşma politikası izlemeye başladı. Fakat Mızali, Ekim 1983'te dini siyasal bir parti kurulmasına karşı çıkacağını söyleyince siyasal bomba patlamış oldu.

Yine de başbakan, kırdığı potu tamir etmek için şunları söyledi: "Ben İslamcı kardeşlerimin görüşlerine saygı duyuyorum. Onların iyi niyetli olduklarını düşünüyorum. Bununla birlikte, İslamcıların ıslahat isteyen bir hareket/cemiyet olmak ya da Kuzey Afrîka'daki bütün Arap ülkelerini kapsayacak boyutta bir parti olmak ve Allah'a güvenmekten başka seçenekleri yok."

Mızali, aynı konuşmasında İslamcılar ile hükümet arasında yepyeni bir ilişki başlatıldığını ilk kez açıkladı: "İslami Yöneliş Hareketi'ne mensup bazı kardeşlerimize dedim ki, iki yoldan birisini tercih etmelisiniz: Ya açık seçik siyasi bir dil kullanarak programınıza göre hareket edin; Müslüman ve kâfir ayrımı yapmayın! Ya da reformcu ve edilgin bir dini ıslahatı öngören; insanlara iyiyi gösterip kötüden uzaklaştıran bir yol tutun! Sadece yol göstericilik ve tebliğ görevini üstlenin ve dini siyasete karıştırmayın!"

Başbakanın bu açıklaması, İslamcılar arasında bölünmeye yol açtı. Bir kanat, hükümetle uzlaşma yapmayı ve Başbakan Mızali kozunu oynamayı savundu. Bu kanadın temsilcisi, tutuklu iken diğer arkadaşlarından daha önce serbest bırakılıp başbakan ile birçok kez temas kuran Abdulfettah Moro idi. Moro, aynı zamanda, İslamcı hareketin içerideki önderliğinin temsilcisi sıfatını taşıyordu. Dış önderliği ve sertlik yanlısı kanadı temsil eden Hamadi el Cebali, Fransa'nın başkenti Paris'te oturuyordu. "İç önderlik-dış önderlik" sorunu iyice su yüzüne çıkınca, hareketin beyni durumundaki Raşid el Ğannuşi, duruma müdahale edip safları yeniden birleştirerek örgüte hâkim olmasını bildi. Bu arada, ılımlı ve sertlik yanlısı olmak üzere çifte önderlik de ortaya çıkmış oldu.

Hükümet ile İslamcılar arasındaki temaslar, yazışmalar, görüşmeler bir yıl sürdü. Ocak 1984'te ülkenin toplumsal muhalefeti kendiliğinden patlak verip "Ekmek İsyanı" diye bilinen olaylar dizisi başlayınca, iş çığırından çıktı. Hükümet sarsıldı. Çünkü Mızali, İşçi Sendikaları ile de büyük bir çatışma içine girdi. Bu durum, Mızali'nin İslam kozuna sarılmasına yol açtı. Başbakan, İslami Yöneliş Hareketi'yle bir çeşit ittifak kurarak, ülkenin en büyük işçi sendikası olan Tunus Çalışanları Genel Federasyonu'nu ezmek istedi. Hükümet, kaybettiği halk desteğini kazanabilmek için, çareyi İslamcılara sarılmakta bulmuştu.

Mızali'nin önerisiyle kendisini Büyük Mücahit diye adlandıran Burgiba, doğum gününü gerekçe göstererek, 3 Ağustos 1984'te ha-

piste bulunan İslam Yöneliş mensupları için özel bir af çıkardı. Serbest bırakılanlar arasında hareketin lider Raşid el Ğannuşi de vardı. Sonradan anlaşıldığına göre, hükümet ile İslamcılar arasında gizli bir uzlaşma oluşmuştu. Koşullar şunlardı:

Bir; İslamcılar, bundan böyle, şiddete başvurmaktan kaçınacaklardı.

İki; İslamcılar, kadın haklarına saygı göstereceklerdi.

Üç; İslamcılar, bütün dış bağlantılarını, özellikle de İran ile ilişkilerini keseceklerdi.

Bu koşulların yanında, İslamcıların Tunus Üniversitesi'ndeki öğrenci hareketlerini ve şiddet eylemlerini önlemek, hükümet ile işçi sendikaları arasındaki mücadelede tarafsız kalmak gibi konularda da söz verdiği anlaşıldı.

Örgüt Toparlanıyor

El Ğannuşi cezaevinden çıkar çıkmaz, bölünmüşlüğü yaşayan hareketi toparlamak için yoğun çaba harcadı. Çünkü İslami Yöneliş, "İç akım-dış akım, ılımlı kanat-sert kanat" diye bölünmüş; tanınmış birçok şahsiyet, örgütü terk etmişti. Basın, bölünme haberini ele almış, habire yazıp duruyordu. 1985 Temmuzu'na gelindiğinde, El Ğannuşi, hükümete verilen "Hayır Cemiyeti veya Siyasi Parti" olma arasında bir seçim yapma konusundaki sözünü tutmadı.

Örgüt, kuruluşunun dördüncü yıldönümü münasebetiyle, bir basın toplantısı düzenleyerek yeni bir Siyasi Önderlik Bürosu kurulduğunu açıkladı. Buna göre; El Ğannuşi (başkan), Moro (genel sekreter), El Cebali (siyasi ilişkiler) ve El Habib el Siwaysi (halkla ilişkiler) olarak seçildiler. El Ğannuşi, aynı toplantıda, "bundan böyle, halk sözünü söyleyecektir" deyince, İslamcılar ile hükümet arasındaki balayı da bozulmuş oldu.

İslamcı önderlik, kadın haklarına saygı gösterilmesi ve şiddet eylemlerinin kınanması yolundaki sözlerini de tutmadı. Örneğin Ra-

mazan ayı boyunca kahvelere baskınlar düzenleyip oruç tutmayanları tartaklayan, döven, tehdit eden ya da bu tür kahvelerin kapatılması için çeşitli baskılar yapan gençlerin eylemlerinin kınanması istenince, El Ğannuşi bunu reddetti.

Bu dönemde, sadece hükümet ile İslamcılar arasındaki ilişkiler bozulmadı. Aynı zamanda, İslamcılara ait olan gizli bir belgenin ortaya çıkarılmasıyla bu hareketin toplumdaki muhalif kesimleri ele geçirme taktiği güttüğü anlaşılınca, muhalif kesimlerle İslamcıların arası da açıldı. İslamcı önderlik, bu belgelerin varlığını inkâr etmesine rağmen o dönemdeki çeşitli tutumları, böyle bir yöneliş içinde olduklarını gösteriyordu.

Yukarıda belirtildiği üzere, bu dönem, İslami Yöneliş Hareketi'nin, kendisini toplumdan soyutlamaya iten siyasetlere yönelişinin başlangıcı sayılır. Mevcut işçi sendikalarında ikilik yaratmak, sendika ile hükümet arasında hükümeti desteklemek, Tunus İnsan Hakları derneklerinde azınlığın yanında yer almak, bu kuruluş ile hükümet arasındaki çatışmada (İnsan hakları örgütü İslami şeriata uymuyor gerekçesiyle) hükümetin her türlü baskısını destekleyip mazur göstermek, 15 yıl boyunca ülkedeki zor gizli şartlar altında mücadele eden ve tarihi kökenleri olan Tunuslu Öğrenciler Genel Birliği'ne karşı dar bir İslamcı örgüt kurmak, İslamcı öğrencilerin karşıt görüşten insanlara, özellikle tanınmış sol şahsiyetlere yönelik şiddet yöntemlerini şu ya da bu biçimde desteklemek gibi siyasetler İslami Yöneliş önderliğinin tecrit olmasında büyük bir rol oynadı.

Kader Dönemeci

Tunus, 1986-87 arasında önemli bir dönemece girdi. Burgiba yaşlandığından, ülke yönetiminde boşluk doğdu. Bu boşluğu doldurmak isteyen iktidardaki çeşitli kanatlar arasında büyük bir rekabet yaşandı. Devletin çeşitli kademelerinde bulunan dinciler, bu dönemde, amaçlarını gerçekleştirmek için ateşle oynamayı bile göze

aldılar. Burada iki görüş ortaya çıktı: Bir kesim, iktidarı ele geçirmek için Burgiba ile yakınlaşma, ondan alınacak olağanüstü yetkilerle köktendincilere cepheden yüklenme siyaseti önerirken; kilit mevkilerdeki radikal İslamcı kesim de, böyle bir fırsatı yakalayarak mevcut düzeni topyekûn yıkmayı tasarlıyordu.

Derken, şiddet eylemleri yayıldıkça yayıldı. Herkes kendi yöntemiyle lüks otel ve eğlence yerlerine karşı sabotaj düzenledi. At izi, it izine karıştı. Tunus toplumu dipten sarsılmaya başladı. İslami Yöneliş Hareketi (İYH) yasal önderliğinin eylem yapmaktan vazgeçtiğini ilan ettiği bir sırada, illegal önderlik devlet güçlerine karşı tek tek ya da toplu suikastlar ve yürüyüşler düzenliyordu.

Olaylar bu minval üzerine devam ederken Mızali hükümeti değişti, yerine Raşid Safad hükümeti geldi. Üçüncü hükümete başkanlık eden Burgiba'nın manevi oğlu ve çok yakını Zeynelabidin bin Ali zamanında şiddet eylemleriyle olaylar biraz durulur gibi oldu. Devlet, tam da bu dönemde (1986-87) İslamcı harekete büyük bir darbe daha indirdi. Ancak Burgiba'nın çevresini saranlar, İslamcıların daha fazla ezilmesini isteyerek, devleti tehlikeli bir maceraya ittiler.

İslamcılar ise, önderlerinden bir ya da ikisinin, özellikle de El Ğannuşi gibi ünlü bir kişinin devlet tarafından idam edilmesini temenni ediyorlardı. Çünkü buna gösterilecek kitlesel tepkiler, sistemi toptan yıkıma götürecekti. Aynı zamanda, İslamcıların illegal kanadı, devletin en hassas mevkileri olan emniyet ve ordu teşkilatı içine öylesine sızmışlardı ki, toplumsal bir altüst oluşta bu, İslamcıların iktidarı ele geçirmelerini büyük oranda kolaylaştıracaktı.

Bin Ali Dönemindeki Ateşkes

Bunu idrak eden Başbakan Zeynelabidin bin Ali, manevi babası ve kendisine çok güvenen, ancak ömrünün son demlerini yarı bunaklık içinde geçiren Burgiba'ya karşı darbe düzenledi. İslamcılar, darbenin gerçekleştirilmesinin tek nedeni değil, ana etkeniydiler.

Yeni yönetimin ilk günlerinde, devlet bütün siyasi akımlarla, bu arada İslamcılarla, siyasi diyalog ve uzlaşma başlattı. Şiddet olayları nedeniyle tutuklanan İslami Yöneliş önderliği ve özellikle bir simge haline gelmiş olan El Ğannuşi herkesten önce serbest bırakıldı. Cezaevinde kalanlar, sadece İslamcıların "askeri kanat" mensupları olup, adları çeşitli şiddet eylemlerine karışanlar idi. El Ğannuşi, özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz Bin Ali'yi öven demeçler verdi. Bu arada adı İslami Yöneliş olan örgüt, ismini değiştirerek **El Nahda** adını aldı. Ad değişikliği, din ve ırk temelinde parti kurmayı yasaklayan Tunus yasalarına uygunluk açısından yapıldı. Böylece 1988-90 yılları, aşağıdaki noktalarda belirlenen bir ateşkes dönemi olarak ön plana çıktı:

1) İslamcıların hükümet üzerine baskı yapmak amacıyla tercihli olarak kullandıkları üniversite ortamında kurulan İslamcı Öğrencilerin Tunus Genel Federasyonu, hükümet tarafından bir kuruluş olarak tanındı. Böylece günler, haftalar ve aylar boyunca boykot nedeniyle kapalı kalan üniversiteler, olağan öğrenim mecrasına girdi.

2) Hükümet, yeni kurulan El Nahda hareketinin kendi adına *El Fecr* (Şafak) yayın organını çıkarmasına müsaade etti. Böylece, İslamcılar belli konularda açık demeçler vermeseler de hükümete ilişkin siyasetlerini ve tutumlarını bu yayın organı aracılığıyla dile getirmiş oldular.

3) El Nahda mensubu birçok İslamcı şahsiyet, hükümetin de desteklediği yatırımlara ortak edildi, yeni bir Anayasa oluşturulması gibi hayati konulardaki hazırlık komisyonlarına katıldı. Bu konuda, El Nahda üyeleri arasında büyük tartışmalar çıktı.

4) Hükümet ile El Nahda arasıda diyalog kuruldu. El Nahda hareketinin (İslamcı adı anılmaksızın) siyasi bir parti olarak kurulmasına izin verildi. Buna karşılık El Nahda'nın siyasi bir parti olarak Anayasa'ya bağlılığı güvence altına alındı.

5) El Nahda, bu özgürlük ortamında kendi elemanlarıyla ser-

bestçe ilişki kurup faaliyet gösterebildi. Bu yolla, kendi saflarını ve örgütsel konumunu yeniden düzenledi.

6) Hareketin lideri Raşid el Gannuşi kendi örgütünü çelikleştirmek ve zor günlere hazırlamak için çalışırken, hükümet de İslamcılar arasında boşluklar ve gedikler yaratma çabasındaydı. Devlet, El Nahda Partisi'nin, birden fazla İslami örgüt ve akımı kucakladığı, her konuda aynı biçimde düşünmelerinin ve birlikte hareket etmelerinin imkânsız olduğu tahlilinden yola çıkarak, İslamcıları bölecek yumuşak siyasetler üretiyordu.

7) El Nahda yeniden kitlesel olmaya yönelirken halk yığınları içindeki çeşitli kesimlerle ittifaklar kurma çabasına girdi. Ancak, geçmişte İslamcı kesimden kaynaklanan istikrarsız ve devlet yanlısı tutumlar nedeniyle, toplumsal muhalefet, El Nahda'ya fazla yüz vermedi. Örneğin İslamcılar, Tunus işçi sendikaları içinde büyük başarısızlığa uğradı.

8) El Nahda, öncelikle kendisinin siyasi bir parti olarak kabul edilmesini tutulacak merkezi halka olarak saptadı ve burada yoğunlaştı.

9) 1989 parlamento seçimlerine bağımsız listelerle katılan El Nahda, iktidar partisi Demokratik Anayasal Blok Partisi'ne oranla küçük sayılsa da, diğer muhalif kesimlere oranla hatırı sayılır bir oy topladı: %18.

Yeniden Kapışma

Ateşkes uzun sürmedi. 1990 sonlarına doğru hükümetle El Nahda arasında gerginlik tırmandı. Yeniden kapışma ve yeni bir tutuklama furyası aldı başını yürüdü. Aslında yapay olan kapışma ve tutuklama değil, gerçekleştiği sanılan ateşkes idi. Çünkü iki farklı mantıkla ateşkes yapılmıştı.

Köktendincilerin mantığı şuydu: Bunca tutuklamadan sonra safları yeniden düzenlemek ve kısa bir süre için nefes almak, iç örgü-

tü sağlamlaştırmak, çifte önderliği (legal ve illegal) güvenceye almak gerekiyordu.

Bizzat El Gannuşi'nin başını çektiği kanat, Mısırlı İslamcı önderlerden Hasan el Benne'nin yöntemini izleyerek toplumu içeriden fethetmek, aşamalı olarak yönetimin kilit mevkilerini ele geçirmek, sağlanan ateşkesi yeni bir atılım ve taarruz için kullanmak amacını güdüyordu.

Buna karşılık hükümet, ateşkes yapmakla şunu hedefliyordu: Köktendincileri serbest bırakıp önlerini açmakla, sisteme ne kadar sadık ve ne kadar güvenilir olduklarını sınamak, legal konuma geçip serbestçe faaliyet gösteren İslamcıları izleyerek devlet mevkilerinde yuvalanmalarını ve iktidar kademelerini ele geçirmelerini önlemek, başka siyasi hareketlerinin yolunu açmak. Bu nedenle El Nahda'nın siyasi partiolarak kurulmasına izin verilmesi, mevcut sistem karşısındaki tutumunu sınamak için sunulan yemden başka bir şey değildi.

Kapışmanın ilk işaretleri, El Ğannuşi'nin Tunus'u terk ederek yurtdışına çıkmasıyla verilmiş oldu. El Ğannuşi, yurtdışında olduğu sürede yurtiçinde açıklanan tutumlarıyla çelişen demeçler veriyordu.

Bu çelişkili demeçler, El Nahda önderliğinin bölünmesine yol açtı. El Ğannuşi yandaşlarıyla Abdulfettah Moro yandaşları arasında kopma başladı. Durum öyle bir noktaya vardı ki, Moro, El Nahda hareketinden ayrıldığını açıklayarak, El Ğannuşi'nin izlediği şiddet politikasını açıktan açığa mahkûm etti. Çok sert eleştirilerle El Ğannuşi'yi gözden düşürmeye çalıştı. Moro, daha çok Suudi Arabistan gibi ülkelerle bağlantı içindeydi.

El Ğannuşi ise, daha radikal bir çizgi izliyordu. Aşağıdaki tahlillerden yola çıkarak yurtdışında bulunduğu sırada hükümete ve devlete karşı cephe açıyordu:

1) Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte Ortadoğu'yu sarsan çapta büyük bir bunalım başlamıştır. Bu kriz ortamında Tunus hü-

kümeti, güvenliği sağlayamaz; en azından 1986'da yaptığı gibi, sert tedbirlere başvuramaz. Ortadoğu çapındaki bunalım büyük dönüşümleri de birlikte getirir.

2) Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi, iktidarı almanın eşiğindedir. El Ğannuşi, bu amaçla Cezayir'e gidip oradaki durumu bizzat inceledi ve Selamet Cephesi lideri Abbasi Medeni'yi, iktidardaki Cezayir Kurtuluş Cephesi ile ittifak yapıp Sudan'daki İslamcı tecrübeyi izlemesi (yönetime ortak olmak veya iktidarı arkadan yönetmek) için ikna etmeye çalıştı.

3) Söylenti ve hareketsizlik nedeniyle Tunus'taki muhalefet odakları bölünerek İslami örgüte gelecekti. Bu da önderliğin İslamcılara geçerek iktidara yürümesini sağlayacaktı.

El Ğannuşi, bu tahlillerinde haklı çıkmadı; bahsi kaybetti. Son olarak Devlet Başkanı Zeynelabidin bin Ali'nin havalanmakta olan uçağına karşı Stinger füzesiyle yapılan suikast girişimi gerekçe gösterilerek hemen bütün önderlik tutuklandı. Örgütün belkemiği kırıldı.

El Ğannuşi, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine, ardından Sudan yönetimini perde arkasından yöneten İslamcı hareket önderi Hasan el Turabi'nin yanına gitti. Sudan hükümetinin diplomatik pasaportunu taşıyan El Ğannuşi yüzünden Tunus ile Sudan hükümetleri arasında suçlamalar ve şiddetli polemikler patlak verdi. 1995'ten itibaren El Ğannuşi, İngiltere'de siyasi sığınmacı olarak yaşamaya başladı. El Ğannuşi'ye sığınma hakkı vermeyen Fransa, bazı örgüt kadroları için ayrıcalık tanıdı. Cezayirli İslamcılara yönelik tutuklama kampanyasından, Tunuslu İslamcıları bağışık tuttu.

El Nahda Liderinin Yaşamı

Dr. Raşid el Ğannuşi'nin yaşamının bir bölümünü, kendi anlatımından aktaralım:

El Hema bölgesinde 1941 yılında doğmuş. Orta halli köylü bir ailenin çocuğuymuş. Evde çok az et tüketilirmiş, çoğunlukla kur-

ban eti yeniliyormuş. Babası birkaç kadınla evliymiş ama evliliğini iki kadınla sürdürmüş. Annesi, babasına son derece itaatkâr imiş ve kumalar birbirleriyle kuzu kuzu geçiniyorlarmış. Çok az da olsa, aile içi şiddet varmış. Her durumda, aile dindarmış. Okuyup yazma bilen ve Kur'an okuyan babası, bu sıfatıyla diğer köylülerden farklıymış. Köylülere, sevabına Kur'an öğretiyormuş. El Ğannuşi, ilk din bilgilerini babasından almış. Küçükken, Kur'an hıfz etmek ve namaz kılmak kendisine ağır geliyormuş.

Lise yıllarını El Zeytune Medresesi'nde geçirmiş; burada felsefeye merak salıp ufkunu genişletmiş. Allah'a iman, insanlığın geleceği, ölüm ve kader gibi konuları sorgulayarak tartışmış. Bu tür sorgulamalarla, o tarihte din dersleri veren gelenekçi hoca ve şeyhlere zor anlar yaşatabiliyormuş. Sürekli biçimde İslamın geleneksel, klasik değil çağdaş yorumlarını arıyormuş. Çünkü klasik din eğitimi, kendilerini tarih müzesine sokarcasına geriye götürüyor ama asla dün ile bugün, geçmiş ile gelecek arasında köprü kuramıyormuş. Dini ilimler ile modern bilimler (fizik, kimya, biyoloji, matematik, coğrafya) arasında bir bağ kurulmuyormuş. Aynı günde iki farklı dünyada yaşıyorlarmış. 1961'de El Zeytune'den icazet (diploma) almış. Klasik dini eğitim kendisini tatmin etmeyince, modern ve çağdaş bilimleri öğrenmeye karar vermiş. Mesela Alman Kültür Merkezi'nde Almanca öğrenmiş.

Ortadoğu'daki Arap ülkelerine gidebilmek amacıyla 1963'te öğretmenlik yaparak yol parası biriktirmiş. 40 kadar arkadaşıyla birlikte, Ekim 1964'te Mısır'da okumaya gitmiş. Önce kabul edilmemişler. Devlet Başkanı Cemal Abdulnasır'ın evinin önünde gösteri yapınca, üniversiteye alınmışlar.

Tunus ile Mısır arasındaki siyasi gerginlik nedeniyle bir yerlere gitmek istemiş. Öncelikle aklına 'sosyalist Arnavutluk' gelivermiş. Çünkü Tiran Radyosu'nun Arapça bölümüne gönderdiği edebi yazıları ve şiirleri, orada yayınlanıyormuş. Tam gidecekken, bir hemşerisi aklını çelip Suriye'ye yönelmesini sağlamış. Şam Üniversitesi

felsefe bölümüne girmiş. 1965'te yaz tatilini fırsat bilerek Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Fransa, Belçika ve Hollanda'yı gezmiş. Avrupa'daki yaşam tarzını pek beğenmiş; adeta büyülenmiş. Aynı zamanda Avrupalı insanın yabancıyı aşağılayan bakışı, maddiyatçı olması, dinden uzaklaşması da dikkatini çekmiş.

Baas iktidarının henüz tam oturmadığı Suriye'deki sivil toplum ve özgürlük havasından, çok yönlü tartışmalardan etkilenmiş. Bu arada Suriyeli ulusalcı laiklerle ümmetçi İslamcıların her konudaki (Filistin meselesi, ulusal kurtuluşçuluk, sol, sosyalizm, kapitalizm, Siyonizm, sömürgecilik, gericilik, şeriatçılık, laiklik, modernizm, İslamcılık) tartışmalarını, özellikle üniversitedeki konferanslarını yakından izlemiş. Panarabist Nasırcı görüşü benimsediğinden, o sıralarda İslamcı tezleri pek beğenmemiş; Arap milli kurtuluşçularına yakın durmuş. 1966'da Nasırcılara bağlı Sosyalist Birlik isimli kuruluş içinde panarabizmin tezlerini öğrenip savunmuş. 1967 Arap-İsrail Savaşı'na katılmak için gösteri yapıp Suriye'den silah alabilmiş. Fakat 1967 Arap bozgunu, düşüncelerini tümüyle altüst etmiş. Ayrıca Arap ulusal kurtuluşçu hareketin laik olması, din-devlet işlerini birbirinden ayırması, kimi zamanlarda dinci faaliyetleri "gericilik ve emperyalist işbirlikçiliği"yle suçlaması, kendisini panarabizmden soğutmuş. Kendi deyimiyle, işte o dönemde, "Arapçılık, panarabizm rüyası bitmiş!" Bu tarihten itibaren, İslamcı çözüme eğilim göstermiş. Gerçekte 1966 yılını, kendi açısından, "milliyetçiliği bırakıp gerçek İslam'ı keşfetme dönemi, kader dönemeci" olarak belirlemiş. 1966'dan mezun olduğu 1968 yılına kadar olan zamanı, İslam'ın modern/çağdaş tezlerini, diğer deyimle Suriyeli siyasal İslamcıların önermelerini incelemekle geçirmiş.

1968 olayları (Fransa'daki öğrenci ayaklanması) sırasında Tunuslu bir grup öğrenciyle birlikte Paris'te dini ve milli meseleleri tartışıyorlarmış. Fakat bilinçli anlamda İslamcı olması, Pakistanlı bir grupla tanışıp, onların mensup olduğu Tebliğ Cemaati'ne katılma-

sıyla başlamış. İlk İslamcı örgütlemeyi de, aynı dönemde, Pakistanlı ve Faslı işçiler arasında yapmış. Fransa'da İslamcı Talebe Cemiyeti'nin yönetimine girmiş; Paris'teki Merkez Camisi'ni kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmış ama başaramamış: Cemiyet başkanı olan İran uyruklu Fahri sayesinde, Ayetullah Humeyni ve İran İslam Devrimi hakkında yeterli bilgi edinmiş.

Cezayir üzerindenTunus'a dönüş yaparken, yolu üzerinde Cezayirli din bilgini Malik bin Nebi'yle görüşüp kendisinden pek etkilenmiş. Ülkesinde, Paris'te olduğu gibi, bir camide toplanıp Kur'an okuyorve dini sohbetler yapıyorlarmış. Ardından sokağa çıkıp insanları "gerçek İslam"a dönmeye veya "yeniden Müslüman olmaya" davet ediyorlarmış. Fakat Tunus'ta açık dini propaganda ve faaliyete izin olmadığından, tutuklanmışlar. Bundan ders çıkarmışlar; gizli faaliyet içine girmişler.[37]

El Ğannuşi'nin hayatının bundan sonraki bölümünü, *Wikipedia* ansiklopedisinin ilgili maddesinde yazılanla tamamlayalım:

"1968-69 arasında Sorbonne Üniversitesi'nde kaldı; birçok hemşerisiyle birlikte Tunus'ta İslami kurallara uygun bir örgütlenme içine girdi. 1969'da felsefe bölümünde profesör olarak çalıştı. O tarihten itibaren gerek sınıflarda gerekse camilerde dini vaazlar vermeye koyuldu. *El Sabah* isimli gazete aracılığıyla yaydığı İslamcı fikirlerini, *El Marife* (Bilgi) adlı dergide sürdürdü. Manuba bölgesinde **El İtticah El İslami** (İslami Yöneliş) hareketini kurdu. Fakat izinsiz hareketi, 1981'de ilan etti. Bu faaliyetlerinden ötürü 1981'de 11 yıl hapis cezasına çarptırıldı ve 1984'te serbest bırakıldı. Aynı yıl Şeriat (İlahiyat) Fakültesi'nden yetkinlik belgesi aldı. 1987'de yeniden cezaevine alındı; bir yıl sonra salıverildi. 1990'ların ilk yarısında Avrupa'ya giderek siyasi sığınmacı olarak yaşamaya başladı."

Doktora tezini "İslami Devlette Kamusal Özgürlükler" üzerine yazan El Ğannuşi, Türkçe dahil birkaç yabancı dile çevrilen şu eserleri kaleme aldı: *Biz ve Batı, Tunus İslami Hareketinin Tecrübe-*

si, İbn Teymiye'nin Çağı, Laik ve Sivil Toplumla Uzlaşma, İslami Hareket ve Değişim Meselesi, Kur'an ile Müslüman Gerçeği Arasında Kadın, İslami Devlette Vatandaş Hakları. (*Wikipedia* Ansiklopedisi, Rashid Al-Ghannushi maddesi; El Nahda hareketinin web sitesi)

El Nahda'nın Önderliğindeki Özgünlük

Tunuslu El Nahda hareketini, benzerlerinden ayıran iki temel özellik bulunuyordu. Bunlardan ilki, kendi içinde belli oranda muhalefete olanak tanınmasıydı. Sözgelimi, başkan seçiminde %52 gibi küçük bir çoğunluğun oyu yeterli görülüyordu. Ayrıca, başkanın yurtdışında bulunması durumunda, yerine başkasının seçilmesi de tüzükçe kabul edilmişti. Bu yüzden, El Nahda kadroları, "bizdeki demokrasi uygulaması, Tunus devletininkinden daha başarılıdır, " diyerek övünürlerdi.

İkincisi, kurulduğu 1979'dan beri günümüze kadar hareketin başkanlığına 10'dan fazla kişinin seçilmiş olmasıdır. Somutlarsak; 1979'daki kuruluş ve partiye dönüşme aşamasında hareketin liderliğine Raşid el Ğannuşi seçildi. Haziran 1981'de gerçekleşen olağanüstü kongrede, ismini "İslami Yöneliş Partisi" olarak değiştirip siyasi bir parti olma sürecinde, El Ğannuşi'nin başkanlığı yeniden onaylandı. Aynı yılın temmuz ayında, yasal bir parti olmak üzere yaptığı başvuru sonucunda, hükümet, başta El Ğannuşi olmak üzere 500 kadar üyeyi tutukladı. Bunun üzerine El Fadıl el Beledi, başkan seçildi. 1982'de, mühendis Hamadi el Cebali örgütün başına getirildi. İki yıl sonra, El Gannuşi serbest bırakılınca yeniden başkan oldu. 1986'da hareketin genel olağan kurulunda ilkeleri belirlendi; El Ğannuşi, mecburi ikamete tâbi tutuldu. 1987 Mart ayında tutuklanınca, başkanlık görevini Salih Kerker devraldı. Ekim ayında, Cemal el Avi yerine başkan seçildi. Mart 1988'de tutuklanan El Avi'nin yerini, Tıp Fakültesi profesörü El Sadık Şoro aldı. 1989'da adını "El Nahda" olarak değiştirip belediye seçimlerine girmeye ha-

zırlanan hareketin başkanı El Sadık Şoro tutuklanmakla birlikte, başkanlık görevini korudu. Çünkü El Ğannuşi yurtdışına çıkmıştı. Çok geçmeden El Hac Muhammed el Akrot başkanlığı devraldı; 24 saat sonra tutuklanınca, yerine Dr. Muhammed Salim seçildi. Mart 1991'deki tutuklama furyası nedeniyle Salim'in yurtdışına çıkmaya karar vermesi üzerine, haziran ayındaki seçimde başkanlığa El Habib el Loz getirildi. Onun da Ekim'de tutuklanması sonucunda, örgütün lider kadrosundan geriye kalanların (yurtiçi veya dışında) onayını alan Şûra Meclisi sorumlusu Velid el Benani, başkan oldu. 1992'de Avrupa'da toplanan El Nahda kongresinde, El Ğannuşi yeniden başkanlığa getirildi; 1995 ilkbaharındaki muhasebeden sonra başkanlığı yenilendi. El Ğannuşi'nin başkanlığı devam ediyor (2008).

Bu iki temel özellik kadar olmasa bile, El Nahda'yı benzerlerinden ayıran üçüncü bir özgünlükten daha söz edilebilir. O da El Nahda'nın Şûra Meclisi üyelerinin çoğunun sürgünde yaşaması, diğer komite sorumlularının büyük bir kısmının ise ülke cezaevlerinde tutuklu bulunmasıdır. Bu yüzden, örgüt, "gerek önderlikteki değişikliği gerekse stratejisini" bu olguya göre düzenlemek durumundaydı.[38]

Tunus İslamcı hareketini, Arap ülkelerindeki benzerlerinden ayıran temel özelliklerden bazıları şunlardır: Hareketin önderliği ve tabanı hemen tümüyle görece daha genç kuşaklardan oluşuyor. Hareketin önermeleri, geleneksel politik İslamcı akımlarınki gibi dogmatik değil; daha esnektir. Politik söylemleriyle, bu akım, genel İslamcı çizgiden bir sapınayı içermektedir. Özellikle hareketin lideri Raşid el Ğannuşi'nin fıkhi (dini öğretileri) içtihatları daha yaratıcıdır. Zamanın ruhunu yakalamayı başarmıştır. Sözgelimi, "nass (değişmez kutsal metin) konusunda içtihat olmaz" kuralı, El Ğannuşi'nin yorumları için pek geçerli sayılmaz. Felsefe bölümü mezunu ve eski bir Nasırcı (Panarabizm) olan El Ğannuşi, İslam'da "tecdit"

(yenilenme) noktasından hareket ediyor; âdeta müceddit (yenilikçi) gibi davranıyor. El Gannuşi liderliğindeki El Nahda önderliğinin yenilikçi içtihatları şöyle özetlenebilir: "Kadın iş yaşamına ve siyasete aktif olarak katılmalıdır. Seçme ve seçilme hakkına kavuşmalıdır. Toplumda çoğulculuk ve siyasette çok partililik kaçınılmazdır. İdeolojisi ve siyasi görüşüne bakılmaksızın, 'öteki'nin varlığı kabul edilmelidir. Bu düzlemde halk oyuyla kazandıkları taktirde, 'Allahsız komünistler' bile iktidara gelme hakkına sahiptirler. İnanç özgürlüğü çerçevesinde, bir Müslüman dinini değiştirebilir; ona mürted (dinden dönmüş) cezası uygulanmamalıdır. Ona verilmesi gereken ceza, Allah ile onun arasındaki bir meseledir. Çünkü dinde zorlama yoktur. Geleneksel ve gelenekçi dini yorumlar değişmez değildir. Çünkü nerede ve ne zaman olursa olsun, bir din bilgininden daha üstün başka bir din âlimi vardır veya mutlaka çıkacaktır." Sayılan önermelerin, klasik ve gelenekçi İslamcı akımlarınkiyle örtüşmeyen birçok yönü olduğu açıktır.[39]

Bizce bu önermeler, Tunuslu İslamcıların Batı kültür ve siyasetinden, daha geniş bir deyimle, tıpkı yüz yıl önceki öncülleri sayılan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abdu gibi, Batı modernizminden ne kadar etkilendiklerini göstermektedir. 1990'lardan itibaren İngiltere'yi mesken tutan El Nahda önderleri, özellikle El Ğannuşi, Batı icadı post-modern düşüncenin etkisinde kalarak, Batı-İslam yahut Euro-İslam sentezine yakın önermelerde bulunuyor.

El Nahda'da Bölünme ve Toparlanma

Tunuslu İslamcı hareket, iktidarla uzlaşma adına yola çıkarken örgütsel bütünlüğü korumakla birlikte; "akıl ve nakil" yani akıl ve mantıkla mı, yoksa kutsal metinlere bağlı kalarak mı çağın gelişmelerinin yorumlanması gerektiği noktasında ikiye bölündü. 1989'da Dr. Hamida el Nifr öncülüğünde bir grubun ana akımdan ayrılmasına yol açtı. Kendisini "İlerici İslamcılar" diye adlandıran

bu grup, "fikirsel perspektif ve köktenci yöntem" belgesini imzaladı. "Vahiy ve Akıl Arasında İnsanın Halifeliği" başlıklı kitabın yazarı Dr. Abdulmecid el Neccar'ın tezlerinde ifadesini bulan bu belge, esas olarak din ile rasyonalizm ve din ile modernizmin sentezine dayanıyordu. Bu grup kitlesellik kazanamadı. Akademik çevrelerle sınırlı kaldı ve bitme noktasına geldi. Hareketin lideri Dr. Hamida el Nifr, sonradan Milli Eğitim Bakanlığı'nda müsteşar oldu. Selahaddin el Gurşi, Hamis el Şamari, Muhammed el Şerefi gibileri insan hakları savunucularına yaklaştılar. Muhsin Marzuk, Muhammed el Qumani, Abdulaziz el Temimi ve benzerleri ilerici demokrat partilerde yer aldılar.

Örgüt içindeki ikinci önemli ayrılık, Tunus yönetiminin "siyasal İslamın kökünü kazıma" kampanyası sırasında ortaya çıktı. 1990'ların başında, önder kadrodan üç önemli şahsiyet ayrılmış; El Nahda'yı, "barışçıl mücadele çizgisinden sapmak ve şiddet bataklığına saplanmak"la suçlamışlardı.[40]

Siyasal İslamcı hareketin kökeni 1960'ların sonu ile 1970'lerin başına kadar uzanır.

İYH kuruluşu bildirisi 6 Haziran 1981'de yayınlanmıştı.

1990'lı yıllar bu hareket açısından çetin bir sınav oldu. Hükümet, hareketin kadrolarını ezip geçti; çoğunu tutuklayıp yargıladı. Hareket mensubu yaklaşık 7 bin kişi yurtdışına kaçtı veya sürgün edildi.

Şiddetli darbelerle sarsılan El Nahda, 2004'te kendine gelebildi. Yeniden derlenip toparlanmaya başladı. Bu arada 1990'larda sıkça başvurduğu şiddet yönteminden (darbe girişimi, suikast, tertip, silahlı kalkışma gibi) 2000'lerde vazgeçti. Politik arenayı boşalttı. Sendika, dernek ve hayırsever kuruluşlar içinde çalışmak gibi sosyal faaliyetleri bıraktı. Yönetimle diyalog ve muhalefetle ittifak yollarını aradı. Deneyimli öncü kadro yurtdışında, sürgünde yahut hapiste bulunduğundan, hareketin sorumluluğunu 1990'lı yıllarda henüz öğrenci olanlar üstlendi. Ancak ne sürgündekiler ne de Tunus'takiler

geniş İslami yelpazeyi kucaklayabilecek durumdaydılar. Medya, kendilerinden bahsetmez oldu; aydınlar ve siyasetçiler, hareketten uzaklaştılar. Mursil el Qubaysi, Ebu Abdullah Bu Abdullah, El Haşimi el Hamedi, Salih Karkar ve ünlü vaiz Hamis el Magari gibi şahsiyetler ise istifa ederek, Cihatçı Selefi (silahlı mücadele yandaşı) akıma yaklaştılar. Bu arada Tunus polisinin İslamcılar nezdinde kitlelere baskısı, kimi dincileri daha radikal saflara, özellikle El Kaide ve benzeri silahlı gruplara (Afganistan, Irak ve Cezayir'de) katılmaya itti.

Hareket, yurtiçinde inisiyatifi elden kaçırdı; durgunlaşıp pasifleşti. Kitlelerden tecrit oldu.

2004'teki toparlanma, 2006 yılında meyvelerini verdi. Tunus'taki çeşitli muhalif çevrelerle ittifaklar ve platformlar kuruldu. Bu gelişme, esasında Ürdün, Irak, Filistin, Mısır, Fas, Libya ve Cezayir'deki İslamcıların siyasal arenada daha fazla seslerini duyurdukları bir döneme rastladı. Tunus yönetimi, hizaya getirdiğini düşündüğü El Nahda kadrolarının bir kısmına yönelik genel bir af çıkardı. Hareketin toparlanmasına katkısı olan bu gelişmeler, aynı zamanda onun önüne yeni engeller de koydu. Örneğin Tunus yönetimi, "küresel teröre karşı savaş" çerçevesinde ABD ile Avrupa'nın tam desteğini aldı. En küçük İslami bir kıpırdanmayı, derhal "terör" olarak damgalayıp içeride ve dışarıda tecrit edebiliyor. Tunus polisi, İslamcılarla mücadele konusunda her türlü (komplo, tertip, sızma, psikolojik savaş dahil) deneyimi kazandı. El Nahda, önemli liderlerini kaybettiği gibi, 1980'lerdeki kadar kitlelere cazip gelmiyor; deyim yerindeyse, hareketin büyüsü bozuldu. Hareket, eskiden yüz binlere hitap ederken; şimdilerde sadece yüzlerce ve binlerce insanı yanına çekebiliyor. El Nahda'nın üye olarak kaydettiği en son kitle, 1991'lerdeki orta dereceli okul öğrencileriydi. Yani yaklaşık 20 yıldan beri, hareketin genç tabanı bulunmuyor. Hapisteki önder kadro, küresel çaptaki gelişmelerin gerisinde kalmış durumdaydı.[41]

2008 yılında, El Nahda yönetim kadrosu şöyleydi: Raşid el Ğannuşi (başkan), Velid el Benani (başkan yardımcısı), Abdulhamid el

Cilasi (mühendis), Ali el Arid (mühendis), El Hemadi el Cebali (mühendis), Danyal Zeruq (akademisyen), Lamin Ey Ziydi (doktor), Ahmed el Abyad (doktor), Muhammed el Akrut (din adamı), El Sadık Şoro (akademisyen), El Sahbi Atiq (ilahiyat akademisyeni), El Acmi el Verimi (akademisyen), El Habib el Loz (din adamı, şeyh), Lutfi el Senusi (din adamı, şeyh), Salih bin Abdullah (din adamı, şeyh).

El Ğannuşi, Siyasal İslamı Değerlendiriyor

İngiltere'de siyasi sığınmacı olarak yaşayan El Ğannuşi, dönemin Başbakanı Necmeddin Erbakan'ın davetiyle Türkiye'ye geldi. İslamcı gazetelerden *Selam*, 23-29 Eylül 1996 tarihli nüshasında, kendisiyle uzun bir söyleşi yaptı. Özetle, El Ğannuşi, İslamcı hareketin bazı sorunlarını şöyle değerlendirdi: "İslami hareket; ümmetin sıçramasını, İslamiyeti, ümmeti yönlendiren konuma getirecek, bunu sağlayacak bir projenin adıdır. İslami hareket tanımı içerisine bir grup veya kişi değil, birden çok grup ve şahıs girer. Yani, ortada sadece bir akımın mevcudiyeti yoktur. Birçok grup veya şahsın ortak zemini, yüce Kur'an ile sünnet'tir. Hayır ile şer, hak ile batıl bu ölçüye göre belirlenir.

"İslami akımın biricik bütüncül bir akım olduğunu söyleyenler, İslami düşüncenin düşmanlarıdır. Tunus ve Cezayir'deki resmi çevrelerin polisiye söylemleriyle, Siyonist söylemler bu noktada örtüşmektedir. Onlar açısından, aşırı olmakla ılımlı olmak arasında fark yoktur. Onlara göre, bu iki kavram, sadece rollerin dağılımından ibarettir. Oysa İslami akım, homojen olmaktan uzaktır; zıt kutupların bulunduğu farklı eğilim ve eylemleri sergileyen bir akımdır.

"Günümüzdeki İslami proje, Müslüman ülkeleri yeniden işgale kalkışan Siyonist-Amerikan projesi karşısında, ilk ve belki de biricik projeyi temsil eder. Onların 'İslami tehlike' olarak adlandırdıkları şey, bizzat emelleri önüne dikilen tehlikedir. Bu proje İslamın soyut bir inanç değil, hayatın tüm yönlerini içeren kapsamlı bir hayat sis-

temi olduğunu gösterir. Bu nedenle yeniden uyanışa yol açmıştır. Zira, dışarıdan gelen fikirsel saldırılar neticesinde; İslam, siyasi hayattan ve toplumdan tamamen koparılmış, medreselerle camiler tıkanma noktasına gelmişlerdi. İslami akım, bütün eğilimleriyle birlikte, topluma İslamiyeti kazandırdı. Bu dinin, yeryüzündeki varlığı yorumlayacak ve değiştirebilecek dinamiklere sahip olduğu gerçeğini zihinlere kazıdı. İslamın alternatif medeniyet projesi olduğunu kabul ettirdi.

"Tekrar etmek gerekirse, İslami hareketler tek bir akım olmaktan uzaktır; kullanılan yöntemleri değişse de, ortak hedefleri olduğu ve ortak zeminlerde hareket ettikleri gerçeğinin altını çizelim.

"Öte yandan, İslami hareketler, mevcut gerçeği idrak etme noktasında bir zaaf yaşıyor. Somut olaylar zemininde saptama yapamama zafiyeti var. İslami akımların çıkış noktaları pratikler değil, genelde nass'lardır. (Kutsal metinler – F.B.) Bunların çoğu da Kur'an ve sünnet nass'ları olmaktan uzaktır. Daha çok, tefsirlerin tefsirinin tefsiri kabilinden metinlerdir. Geçmişe ait, 6. ve 7. ya da 10. asrın metinleridir ki, bu da günümüz hastalıklarını geçmişin ilaçlarıyla tedavi etmeye benzer.

"Genel olarak İslami akımlar, olguya tanı koyma noktasından hareket etmiyor. Halbuki mevcut gerçeklerden yola çıkmak, hepimize ortak bir bakış açısı kazandırabilir. Bu yüzden, 'İslami değişimin türü evrimci mi yoksa devrimci mi olacak?' tartışması yapılır durur. Olguyu saptama ve teşhis etme noktasından hareket edilmeyince, nass'lara (kitabi bilgiler – F.B.) dayanılarak yapılan tartışmada, bir kısmı, cihada (eylemci/silahlı tarz – F.B.) gönderme yapan nass'lar yoluyla görüşlerini doğrulamaya çalışırken; diğeri de tebliğ (barışçıl propaganda) yapılmasına ilişkin nass'ları ön plana çıkararak haklı olduğunu kanıtlamaya kalkışır. Burada, "Acaba barışçıl yöntem mi uygulanmalıdır, yoksa şiddete mi başvurulmalıdır?" sorusuna cevap aranırken, geçerli olan, nass'ı belirleyen gerçeğin, olgunun ta kendisidir. Bugün Türkiye'nin, Tunus'un, Mısır'ın vs. özgünlükleri incelenmelidir; ona göre cevap verilmelidir.

"Evet, temel ölçüt Kur'an ve sünnettir. İkinci ölçüt ise, realitedir, olgudur. Öngörülen hedefin gerçekleştirilmesi oranında bir yargıya varılabilir. İstenilen kalkınma düzeyine ulaşılmışsa, başarı; değilse, başarısızlık söz konusudur.

"Soyut biçimde, devrimci akımın mı yoksa ıslahatçı (reformist/barışçı) akımın mı yanlış olduğunu söylemek hatalıdır. Çünkü İslam, her ikisini de içerir. İslamın en üst düzeyinde devrimcilik, genel bir halk devrimi olabileceği gibi, demokratik uygulamaları da kapsar. Hatta kalben değiştirme yöntemi bile vardır. O halde, burada 'gücü yetmek' oranını belirleyecek olan nedir? Elbette ki, gerçeğin ta kendisidir.

"Masum insanlara saldırmak; ABD ile sorunum var diye, bir Amerikan uçağını kaçırmak, suçsuz insanların hayatını tehlikeye sokmak caiz değildir.

"Diğer taraftan, düşüncede fanatizmi reddediyorum. Peygamber (S.A.V.) dahi, aşırılık konusunda uyarmıştır. İbadette bile aşırıya gitmek; aralıksız oruç tutmak, namaz kılmak doğru değildir.

"Dinin değişmezleri olduğu gibi, içtihada açık alanları da bulunur. Kimi âlimlere bakılırsa, muhkem ayetler, yani tek bir anlam ifade eden ayetler, Kur'an ayetlerinin %10'unu geçmez. Kalanları ise, birden fazla anlam içerir.

"Demokrasi lafzını kullanıyorum. Çünkü kelimelere savaş açmamız gerekmediğini düşünüyorum. Kur'an'da bile (istebrak ve sündüs) gibi köken itibarıyla Arapça olmayan, Farsça ibareler kullanılmıştır. Zira o dönem insanlarının yaygın biçimde kullandıkları sözcük ve kavramlardı bunlar. Arapların mensucatları olmayınca, kumaş isimlerini Farslardan aldılar. Kur'an, Farsların kelimelerini alabildiğine göre, biz neden çağın ibare, kavram ve sözcüklerini kullanmayalım ki! Mesela, Araplarda yöneticilik pek gelişmediğinden, Farsça 'divan' kelimesini kullandılar. Demokrasi ibaresi için de aynı saptama söz konusudur. Kullanmaktan kaçınmamalıyız. Yani, halkın iradesinin nasıl ifade edileceğini, iktidarı tesliminin nasıl olacağını

belirleyen bir yoldur, mekanizmadır. Bu açıdan, demokrasi, bulunduğu çerçevenin şeklini alır. İçerik komünizmle doldurulabileceği gibi, liberalizmle de doldurulabilir. Ancak, böyle bir yapının İslami olacağı düşünülemez.

"Buda demokrasisi, Yahudi demokrasisi olduğu gibi, İslam demokrasisi de vardır. Yani Müslümanın şeriat içerisinde kendini yönetmesi. Demokrasilerde iktidarın, partiler arasında el değiştirmesi mutlak değildir. İktidarın, benzerler/benzeşikler arasında değişimi söz konusudur. O halde, Müslüman gençlik, 'demokrasi halkın yönetimidir; İslam ise Allah'ındır' türünden biçimsel yaklaşımlar sergilememelidir. Demokrasiyi mutlak bir seçim değil, belli bir kültürel kimlik dahilindeki yönetim biçimi olarak görmelidir. İslam iktidarı ile halkın iktidarını karşı karşıya getirmemek lazım. İslami kavramlarla ifade edecek olursak, cumhurun icması olmalıdır."

Liderin Gözüyle Tunuslu İslamcıların Muhasebesi

İslamcı *Yeni Şafak* gazetesi, El Gannuşi'yle yaptığı ayrıntılı söyleşiyi, 20-23 Ekim 1996 tarihli nüshalarında dizi halinde yayımladı. Konu, daha çok, Tunuslu İslamcıların yönetimle olan ilişkileri ve uğranan yenilginin nedenleriydi. El Nahda lideri, şunları söyledi: "Tunuslu laikler, diğer Arap laiklerinden daha ayrıcalıklı olduklarını düşünürler. Sözgelimi, Ramazan ayında ortalıkta veya toplu taşıma araçlarında kahve ve sigara içmekle övünürler. Tunuslu laikler, öteki Arap laiklerinin birer prototipini oluşturur; İslam'ın (toplumsal) hayata hükmetmesine karşı çıkarlar. Arap laikleri ise, miras, aile hukuku gibi bazı alanlarda İslamın müdahale etmesinden yana tavır alır; ama bu dinin, hayatın her alanına el atmasına karşı çıkarlar. Arap dünyasındaki İslamcılarla laikler arasındaki temel görüş ayrılığı buradan başlar.

"Oysa İslamcılara göre, bizi şekillendiren ve temelimizi oluşturan İslami kültürün yanı sıra, hayatın tamamını kuşatan bir İsla-

miyet söz konusudur. 1970'li yıllarda, hareketimizin dayandığı bu ilke, çağdaş İslami hareketi önceleyen bir durumdur. Çağdaş İslami hareket, insanları İslam dinine girmeye davet etmiyordu. Zira insanlar zaten Müslümandı. O halde, çağdaş İslamın gayesi, yaşanan İslamın eksik ve yüzeysel olduğunu anlatmaktı. Tevhid ilkesinin, sadece ve sadece hayatın tümünün tevhit akidesi (ilkesi/öğretisi) üzerinde yükselebileceğini; insanların manevi ve ahlaki hayatlarını düzenlemekle yetinmeyip siyasal, sosyal ve ekonomik hayatı da yönlendirebileceğini ilan etmek gerekti. Çağdaş İslami hareketin eksenini, bu hususlar oluşturmaktaydı. Kendilerinden etkilendiğimiz Mısırlı İhvan (Müslüman Kardeşler) örgütü ile Pakistanlı Mevdudi'nin hareketi, bu konuda yoğunlaşmaktaydı.

"Doğal olarak, bu hareketlerden etkilenen bir yapı olarak siyasi arenaya ilgisiz kalamazdık. Bu arada, bazı olaylar cereyan etti. Toplumu derinden etkileyip sarsan bu olaylar, daha önce hiç eğilmediğimiz sorunları gündeme getirdi, bizi uykudan uyandırdı. Mesela, devletin yanında yer alan sermaye kesimiyle devletten ayrı olan işçi sınıfı arasındaki çatışma, önceleri bizi ilgilendirmiyordu. Eskiden, 'zenginlerle fakirler arasındaki bir sürtüşmedir' diyerek geçiştirdiğimiz olayların, Marksizm ürünü ve komünistlerin kışkırtması olduğunu düşünüyorduk! Komünistlerin başını çektiği işçi eylemlerine iyi gözle bakmıyorduk, bazen, komünizmi 'asıl tehlike' olarak ilan ediyorduk!

"1978 yılında komünizmin etkilediği işçi sendikaları ile devlet arasında kanlı çatışma çıktı. Ordu, 400'e yakın işçiyi tarayıp katletti. Bunu görünce, dehşete kapıldık. 'Nasıl olur da, yüz binlerce insan sokağa dökülüyor, devletle çatışıyor ve bizlerin onlar üzerinde herhangi bir etkimiz yoktur' diye.

"Bu ve benzeri olaylar bize haddimizi bildirdi. 'Fakirlerle onları sömürenler, İslamın ilgi alanına girer mi?' tartışmasına başladık. Mesela, kendisinden yararlandığımız şehit Seyyid Kutub'un (Mısırlı İhvan teorisyeni) düşüncesi, ekonomik meselelere fazlaca ilgi gös-

termez. O, daha çok akideyle ilgilenir; hak ile batıl, hayır ile şer, küfür ile İslam, cahiliye ile İslam arasındaki çatışma üzerine yoğunlaşır. Bu tartışmalardan sonra, kendimize sorduk; 'Komünizmle savaşmak mı yoksa İslama davet etmek mi?' amaçlanıyor. Komünizmin de kendince haklı gerekçeleri ve doğru söylemleri olabilirdi.

"İran İslam Devrimi de bu uyanışımıza katkıda bulundu; bize, müstekbirler (ezenler), mustezaflar (ezilenler) kavramını kazandırdı.

"Tunus'taki harekete gelince, Burgiba 1981 yılında siyasi partilerin serbest olduğunu duyurunca, siyaset arenasına girmeye karar verdik. Ancak, hareket liderlerinin önemli bir kısmı tutuklandı. Buna rağmen çalışmalarımız sürdü. Seçimlere girmeden önce, toplumun her kesiminden hareketimize karşı bir sevgi ve ilgi vardı. Rejim bunalım içindeydi ve yeni bir sayfa açmak istiyordu. Bu yüzden, hareketin tutuklu liderlerini hapisten çıkardı.

"Hareket, öğrenci örgütlerinde ve sivil kuruluşlarda faaliyetine devam etti. Yasallık kazanmış olmasak da, muhalefet partileri de bize siyasi bir parti gözüyle baktılar. Hükümet yetkilileri, bizimle diyaloga geçmek istiyordu. Bizzat ben, başbakan ile görüştüm. Gelişmeler, bize meşruluk kazandırdı.

"Burgiba, yaşlılığın verdiği bunalımla, rejim konusunda büyük korkuya kapılmıştı. Askeri İstihbarat Başkanı General Zeynelabidin bin Ali, Burgiba'yı, hareketimize karşı kışkırttı. Burgiba, sağlık nedenlerinden ötürü yönetimi elinde bulundurmaktan acizdi. Bu da, Bin Ali'nin darbe yapmasını kolaylaştırdı.

"Bin Ali, 1987'de iktidara gelir gelmez, muhalefetin isteklerini yerine getireceğini vaat etti. Hareketimize karşı sempati beslercesine, cezaevlerindeki on binlerce insanı serbest bıraktı. Bizimle yönetim arasında diyalog başladı. Anayasal engellerden ötürü İslami Yöneliş Hareketi olan ismimizi El Nahda olarak değiştirince, bu jestimiz yönetimce kabul gördü. 1988 yılında Başkanlık Sarayı'nda Bin Ali tarafından kabul edildim. Bana, 'sabretmemi, gençleri yatıştırmamı, hareketi en kısa zamanda tanıyacaklarını; ama henüz vaktin

erken olduğunu' söyledi. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, Bin Ali'yi destekledik.

"Yasallık kazanamadığınızdan, parlamento seçimlerine bağımsız adaylarla girdik. Seçimlere asılmadık, sadece varlığımızı kanıtlamak istiyorduk; beklentimiz ise %5-10 arasında bir oy idi. 1930'lardan beri varlığını sürdüren devlet partisinin (El Düstur) kırsal kesimlerde hâlâ güçlü olduğu varsayımından hareket ediyorduk. Var gücümüzle çalışmış olsak bile, en fazla alacağımız oy oranının %25-30 arasında olabileceğini düşünüyorduk.

"Fakat seçim kampanyası sırasında devlet partisinin kentlerde artık tükendiğini, kırsal kesimlerde ise belli bir gücü koruduğunu gördük. Dolayısıyla seçim, esas olarak bizim gösterdiğimiz bağımsız adaylarla, devlet partisi adayları arasında geçti. Diğer muhalefetin kayda değer bir varlığı görülmüyordu. Halk, hareketimize kitlesel bir sempati besliyordu.

"Seçim gecesi, sonuçların ilan edilmesi özellikle geciktirildi. Ertesi gün, devlet partisinin tüm oyları aldığı, bağımsız adayların ise sadece %17'lik bir oya sahip olmakla birlikte milletvekili kazanmaya yeterli olmadığı duyuruldu. Sonradan edindiğimiz bilgilere göre, halk, bize %65 ila 85 arasında değişen bir oranda oy vermişti.

"Gerçeği gören rejim, 'kaynakları kurutma' adını verdiği bir plan dahilinde, İslamcılara karşıt kampanya başlattı. Bu noktada, komünistlerle rejim işbirliği yaptı. Milli Eğitim Bakanlığı komünist Muhammed Şerefi'ye teslim edilince, okullardaki tüm müfredatın İslamla bağlantılı olan hukuk, sosyal yapı, ekonomi, sanat ve edebiyat vs.yle ilişkisi koparıldı.

"Tunus hükümeti, yaklaşık 50 bin dolayında Müslümanı tutukladı. Müslümanlar görevlerinden uzaklaştırıldı, malvarlıkları müsadere edildi. Camilere kendi adamlarını atayıp denetim altında tuttular. Namaz kılan veya eşi örtünen memurlar işlerinden atıldılar. Namaz saatlerinin dışında camiler kilitlendi.

"Hareketin 1500 kadar mensubu yurtdışına çıkmak zorunda

kaldı. Yurtdışında tartışmaya başladık. Rejime karşı 'cihat ilan etmeli miydik yoksa susmalı mıydık?' Rejim üstümüze gelince, hareketin üyeleri sokağa dökülerek direnmeye başlamıştı bile.

"Nerede hata yaptık?" diye üç yıl süren bir muhasebe sürecini başlattık. Gerçi, rejime direnmekonusunda farklı görüşler de ortaya çıktı. Hareket içinden bazıları, 'mutlaka cihat yapmamız gerektiğini, silahlı eyleme girişip suikastlara başlamamızın şart olduğunu' söylediler. Çünkü yönetim, gücümüzü fark etti ve imha etmeye başladı. İslam, böylesi durumlarda direnme ve karşı koyma hakkı tanır insana. Bazılarına göre ise 'devletle barışmamız' gerekiyordu. Sonuçta, olguyu gözeterek, geleneği de hesaba katarak ortak bir görüşe varabildik. Siyasi ve barışçıl bir tavır sergilememiz gerektiği konusunda anlaştık. Şiddet, bir seçenek gibi görünse de sonuç itibarıyla, sorunları çözümsüz bırakır ve gelişmeyi kördüğüm haline getirir. Rejim, bizi istemediğimiz bir noktaya getirmeyi planlıyordu ki, İslam'ı terörizmle özdeşleştirebilsin. Hareketimiz olayları tırmandırmamalıydı. Rejimin topyekûn imha politikasına yarardı bu. Rejimle aramızdaki mücadelenin değerlendirmesini yaptık. 1987 ve 1991'deki çatışmaları ele aldık. Gereken dersleri çıkardık; yazılı ve sözlü olarak açıkladık. Bu düzlemde, kendini eleştirip sonuçlarını kaleme alan ilk İslami hareket biziz. Doğrusu, çatışmanın birinci sorumlusu rejimin kendisidir. Hareketimiz açısından bakılırsa, Bin Ali iktidara geldiğinde, tavizler verdik. Şart koştuklarında, adımızı bile değiştirdik. Rejimden çektiklerimize rağmen ön plana çıkan meselenin Arap ve İslami kimliğiyle, hak ve özgürlükler meselesi olduğuna karar verdik. Bu sloganları destekledik. Halbuki yönetimden, İslam şeriatının tatbikini isteyebilirdik.

"Ayrıca rejim, bizi erken bir çatışmaya zorladı. Burada sabredebilirdik. Oysa sabırsız davrandık. Her türlü zulme maruz kalan gençlerimiz, şiddete şiddetle karşılık verdiler. Kimi gençler, molotof kokteylleriyle bazı emniyet binalarına saldırdılar. Üçüncü hatamız ise, gerçeği görememiz oldu. Çatışmada halkın durumunu göz

ardı ettik ve yanımızda olabileceği zehabına kapıldık. Çevremizdeki Libya, Cezayir, Mısır ve Arap gerçekliği de bizi etkileyip erken hesaplaşmaya doğru itiyordu. Uluslararası dengeler de iyi hesaplanmamıştı. Çünkü Tunus küçük bir ülkedir ve uluslararası dengelerden çabuk etkilenir. Hareketimiz, olayları böylesine tırmandırmayabilirdi.

"Seçimleri de hakkıyla değerlendiremedik. Seçimlere var gücümüzle girmekle, şöyle bir hata yaptık: Düşman, gücümüzün farkına erken vardı. Halbuki ortam bizim iktidara gelmemize elverişli değildi. Düşmanlarımızı seçim yoluyla böylesine korkutmayabilirdik. Gelinen noktada, rejimin gözünde El Nahda diye bir hareketin dosyası artık kapanmıştır. Yönetim, köktendinciliğe karşı mücadelede başarılı olmakla övünüp duruyor ve sihirli çözümün anahtarını elinde tuttuğunu ileri sürüyor. Uluslararası alana ve Arap dünyasına, bu formülünü ihraç etmek istiyor. Halbuki camileri kilit altında tutulmuş, sürekli teyakkuz halinde bulunmuş ve klasik İslami eserleri bile yasaklamış bir rejimin, 'El Nahda'yı bitirdim' yolundaki iddiası, bu önlemleriyle çelişiyor.

"Bizce, hareketimiz Tunus'tan dışarı atılabilmiş değil ve insanların kalplerindeki yerini koruyor. Kül altındaki kor gibi, uygun bir ortamda yeniden alevlenecektir. Sadece bizleri değil, tüm Tunus halkını sarıp sarmalayan zincirler günün birinde kırıldığında, İslami dalga yeniden ülkeyi etkisi altına alacaktır. Önemli olan zincirlerin kırılması ve Tunus halkının seçim özgürlüğüne kavuşmasıdır. Biz bu konuda, diyalogdan yanayız. Şunu da biliyoruz ki, ne İslam ülkelerinde ne de Arap dünyasındaki hiçbir İslami parti, sorunları yalnız başına çözemez. Ne Tunus, ne de Cezayir'deki İslami bir partinin, laik bir partinin yerine iktidar olması sorunlara çare getirmez. Gerçek çözüm, çokseslilliktedir. Dolayısıyla, geçiş döneminde koalisyonlar kaçınılmazdır. Laik ve İslami partiler arasında olabilir bu tür koalisyonlar. 3-5 senelik geçiş döneminden sonra, İslami bir parti, siyasal programını daha da belirginleştirip insan-

ların güvenini kazanabilir. Mesela, Tunus'ta aralarında Hizb-ül Tahrir (radikal İslamcı parti – F.B) ve Komünist Parti'nin de bulunduğu diğer partilerle, zulme karşı ve özgürlükler için işbirliği yapmak istedik. Fakat konuyu görüşmek için mühlet isteyip, gerçekte öneriyi reddettiler. Hizb-ül Tahrir özelinde konuşursak, 'aslında onların gücüne ihtiyaç duymamakla beraber, kendilerini Müslüman bir hareket olarak gördüğümüzden birlikte hareket etmek istediğimizi' belirttik. Gelgelelim Hizb-ül Tahrir, 'Ya siz hatalısınız ya da biz. Bunun için birbirimizi ikna etmek zorundayız. Bize hatalı olan sizlersiniz; dolayısıyla sizi ikna etmek bize düşer' diyerek *işbirliğini* reddettiler. Geçen günlerde (Eylül 1996 – F.B.) ise, bir bildiri dağıtarak, 'Türkiye'deki Refah Partisi ve Erbakan'ın yabancı güçlerin uşağı olduklarını, laikler tarafından kullanıldığını' ileri sürdüler.

"Bana göre, El Nahda açısından en iyi senaryo, ülke anayasasını değiştirmeyi amaçlamamasıdır. Çünkü memleketi çıkmaza sürükler böyle bir şey. Başka partilerle koalisyon yapmak suretiyle yavaş ilerlemek en iyisidir. Cezayir deneyimine bakalım; Abbasi Medeni, seçimlerle birlikte diğer partilerle koalisyon yapmayı denemiş olsaydı, Cezayir bugünkü durumuna gelmezdi. Geçiş dönemi sıkıntılarla doludur; İslamcılar çoğunluğu elde etmekle, tek başlarına yönetme hakkına sahip olamazlar. Bölgesel ve uluslararası durumun elverişli olması gerekir. En başta, siyaset ve kültür çevreleri, İslamcılardan yana değildir. Günümüzde, İslam ülkelerindeki ekonomi, basın, kültür, sanat, banka, ordu ve emniyet gibi alanları elinde bulunduran laik çevrelerdir. Oyların %70-80'ini de alsanız, bu kesim istemediği sürece, onların varlığını tehdit edersiniz.

"Yapacaklarımızdan eminsek eğer, insanlara, 'önümüzdeki kış İslam devletini kuracağız' şeklinde müjde vermemeliyiz; 'seçimlerden sonra İslam devleti kurulacak' demememeliyiz. Ancak, bizim kazanmamız halinde memleketin daha iyiye gideceğini, birçok sorunun çözüleceğini vaat edebiliriz."

"Tunus'ta Demokrasi Olmalı; Ülke Yönetimi Taşlaşmış"

Raşid el Ğannuşi, El Cezire kanalının 10 Haziran 2006 tarihli "Özel Ziyaret" programındaki uzun söyleşisinde, geçmişin muhasebesini yaparken, Arap İslamcılarının, daha gerçekçi sayılan Arap ülkelerinin birleşmesi projesini desteklemeleri gerektiğini; buna karşılık, gerçekçi sayılmayan ümmetçi projeyi (İslam ülkeleri birliği) şimdilik ertelemeyi savundu. Tunus'ta demokrasinin gelmesi gereğinden söz ederken; İslami bir devlet kurma amacında olduğunu ve despot rejimi devirmek istediklerini ısrarla tekrarladı. Bu arada, İslami bir rejim kurduklarında, "gerçek şeriat kuralının herkese özgürlük tanıyacağını" vaat etti! "Özgürlükçü olmayan şeriat sisteminin, gerçek İslamı temsil etmediğini" ileri sürdü.

El Ğannuşi, hareketinin yükselişe geçtiği ve iktidarı almak için hamle yaptığı ilk dönemlerde, "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen yönetici kâfirdir, katli vaciptir" diyordu. Yenilgiye uğradığı son zamanlarda ise "demokratik haklara" vurgu yapıyor. Yenilgiden farklı bir ders çıkaran El Nahda önderlerinden Salih Keker ise, "El Nahda'nın Problemleri" isimli çalışmasında, İslami projenin açmazlarına vurgu yaparak şöyle demişti: "İslami hareket, siyasetten uzaklaşmalıdır; çünkü toplumu parçalıyor!"

Diğer İslamcı Örgütler

Tunus'ta İYH (veya El Nahda Partisi) dışındaki İslamcı örgütler şöyle sıralanabilir:

1) **İslami Solcular** (İlerici İslamcılar): Tunuslu İslamcı hareket, iktidarla uzlaşma adına yola çıkarken örgütsel bütünlüğü korumakla birlikte; "akıl ve nakil" yani akıl ve mantıkla mı, yoksa kutsal metinlere bağlı kalarak mı çağın gelişmelerinin yorumlanması gerektiği noktasında ikiye bölündü. 1989'da Dr. Hamida el Nifr öncülüğünde bir grubun ana akımdan ayrılmasına yol açtı. Kendisini "İle-

rici İslamcılar" diye adlandıran bu grup, "fikirsel perspektif ve köktenci yöntem" belgesini imzaladı. "Vahiy ve Akıl Arasında İnsanın Halifeliği" başlıklı kitabın yazarı Dr. Abdulmecid el Neccar'ın tezlerinde ifadesini bulan bu belge, esas olarak din ile rasyonalizm ve din ile modernizmin sentezine dayanıyordu. Bu grup kitlesellik kazanamadı. Akademik çevrelerle sınırlı kaldı ve bitme noktasına geldi. Hareketin lideri Dr. Hamida el Nifr, sonradan Milli Eğitim Bakanlığı'nda müsteşar oldu. Selahaddin el Gurşi, Hamis el Şamari, Muhammed el Şerefi gibileri insan hakları savunucularına yaklaştılar. Muhsin Marzuk, Muhammed el Qumani, Abdulaziz el Temimi ve benzerleri ilerici demokrat partilerde yer aldılar.

2) **Hizb-ül Tahrir** : İslami Kurtuluş Partisi olarak bilinen bu hareket, kurucusu Filistinli Şeyh Takiyeddin el Nebahani'nin görüşleri çerçevesinde halifeliği kurmayı amaçlıyor. Bu yasadışı partiye Avrupa'da katılan Fadıl Şatara, ülkesine döndüğünde önemli bazı şahsiyetleri yanına çekti ve parti başkanı oldu. Sonradan yerini Muhammed el Garabi aldı. Parti; Qabalat, Menzil, Burgiba, Tedamun ve Aryana gibi şehirlerde taraftar buluyor. Parti mensupları 1983'te önemli takibata uğrayıp yargılanmış; 1990-91 arasında ise büyük bir baskıya maruz kalmıştı. Buna rağmen partiye belli bir ilgi bulunuyor. Şiddeti (silahlı mücadele yöntemini) benimsemeyen ama hilafet kurulmasında ısrar eden Hizb-ül Tahrir aydınları keskin söylemleri, dogmatik tutumları ve katı disiplinleriyle tanınıyorlar. Parti, 2006 yılında El Nahda'nın geçmiş hatalarını sert biçimde eleştirmek suretiyle kendisine İslami bir taban yaratmaya çalışıyordu.

3) **Tunus İslami Cephesi** (El Cebhe El İslamiye Fi Tunis): Bu hareket kültürel, siyasi ve örgütsel bakımdan Cezayir'deki İslami Selamet Cephesi'ne (FIS) benziyor. Pratikte ise 1988'den beri **Tebliğ ve De'va** isimli oluşumun ülkedeki bir kolu gibi davranıyor. Hareketin liderliğini Muhammed Hoca üstlenmişti (2006) ve dış ilişkiler sorumlusu Muhammed Ali el Hirasi idi. 2007'de ise liderliği, Londra'da ikamet eden Muhammed Ali el Hirasi yapıyordu. Bu hare-

ket içinden çok sayıda militan Cezayir ve Afganistan'a giderek eğitimden geçtiler. Kimi iddialara bakılırsa; yurtdışında askeri eğitim gören 25 kadar militan, hareketten kopup **El Tekfir ve'l Hicra** isimli daha radikal bir örgüt kurdular. 2006 yılı temel alınırsa, hareketin geleceği pek parlak görünmüyordu. Çünkü yurtdışında askeri eğitimden geçenler ya tutuklanıyor yahut başka köktenci örgütlere (Cezayir'deki El Kaide gibi) katılıyorlardı. 1990 döneminde devlet baskısına maruz kalan önder kadrolar ise, kendilerini El Nahda'nın yeni siyasi çizgisine daha yakın hissediyorlardı.

4) **Selefi Akım**: Tunus'taki bu akım, üçe ayrılır:

a) **Cihatçı Selefiler**: Genelde silahlı mücadeleye ağırlık verirler; bu tutumlarıyla El Kaide'ye benzerler. Bu akım yandaşlarının büyük bir bölüğü, Bizerte şehri ile başkent Tunus'un gecekondu (Tedamun, Muruc, El Zuhur) semtlerinde yaşayan gençlerdi. Bir çeşit Arap-İslam sentezi (panislamizm-panarabizm) temelinde öncelikle "baş düşman"a (mesela, ABD ve Tunus rejimi), izleyen aşamada "ikincil düşman"a (Tunus rejimi, ABD işbirlikçileri yahut yerli Arap kâfir yöneticileri gibi) karşı açık şiddet kullanmayı (cihat) öngörürler. Daha ılımlı dini eğilimleri barındıran Tunus toplumunda cihatçı Selefi akımın gelecek şansı pek yoktur. Ömrünün ne kadar süreceği, ülkedeki gelişmelerin yanı sıra küresel çapta ilintili olduğu El Kaide ve diğer Selefi akımların faaliyetlerine bağlıdır.

b) **Pasif Selefiler**: Bu akım mensupları, iktidarı ele geçirmek için şiddet kullanmayı bir yöntem ve çözüm olarak benimsemezler. Daha çok toplumu ve yönetimi alttan kuşatıp değiştirmeyi hedeflerler. Esasen direkt biçimde politikayla (politik İslam) uğraşmazlar. Sırf dini iman temelinde propaganda yapar, milleti yeniden Müslümanlaşmaya davet ederler. Bunlar Tebliğciler olarak da bilinirler. Diyanet işleri, vakıf, dergâh, cami gibi kurumlaşmış dini merkezlerde faaliyet gösterirler ve buralardaki kadroları devşirip örgütlerler. Bu akım yandaşları, El Nahda ve onun lideri El Ğannuşi'nin çalışma tarzını beğenmez; bunu, gerçek Ortodoks İslamdan bir sapma olarak gö-

rürler. Siyasal İslam yoluyla iktidarı almayı amaçlayan Mısır ve Sudan'daki Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketini de benzer söylemlerle eleştirirler. Barışçıl görünmekle birlikte, bu hareket mensupları dini yorumlarında son derece dogmatik ve tavizsiz olup dinde en küçük çağdaş ve modern yoruma karşı çıkarlar. Başkent Tunus'un belli mahallelerine ek olarak Monastir ve Keyrevan gibi şehirlerde etkinler. Hareketin kaderi, yönetimin alacağı kararlara ve El Nahda'nın ülke içindeki faaliyetine bağlıdır.

c) **Islahatçı/Tecditçi Selefiler**: Bu akım, daha çok Mısır merkezli Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketiyle Suudi Arabistan Vahabiliğinin silahsız kanadına (Salman el Ode ile Ayid el Qarni gibi din âlimlerinin görüşleri) yakın dururlar. Çok sayıda öğrenci ve düşük ücretle çalışanın ilgisini çeken bu akım, dini kitap fuarları organizasyonu ekseninde faaliyet gösteriyor. Hareket Rads, Menzil Burgiba, El Mlasin, Sfaks, Qabis, Mendin ve Matir gibi kentlerde etkindir. Farklı görüşlerine rağmen 2006'da El Nahda ile ortak platformda buluşmaya en yakın İslamcı akım, Islahatçı Selefilerdi.

5) **Tebliğ ve Davet**: Günlük politikayla ilgilenmeyip dini temelde propaganda yaparak taraftar kazanmaya bakan bu akımın Tunus'ta geniş bir etki alanı bulunuyor. 1990'larda İslamcılara yönelik güvenlik operasyonları çerçevesinde çok sayıda yandaşı tutuklanıp yargılanmasına rağmen bu hareketin sınırlı bir serbest faaliyet alanından söz edilebilirdi. Yönetim, 2003'te, bu hareket elemanlarının pasaportlarını yenilememe yönünde genelgeler yayınladıysa da, pek başarılı olmadı. Faaliyet yöntemlerindeki farklılık yüzünden Tebliğ ve Davetçiler, başta El Nahda olmak üzere diğer İslamcı oluşumlara rakip sayılmıyorlar. Tersine; 1970-80'lerde olduğu gibi İslamcı örgütlerle diyaloga girebiliyorlar.

6) **Şii Hareket**: 1980'lerde Tunus'ta görünmüş; küçük bir İslamcı grup mensubu Mubarek el Bedaş'ı da yanına almayı başarmıştı. Qabis kentinde hayli etkindiler. Bu kentten önemli bir kitap yazan El Seyyid el Ticani (Tigani) El Bedevi'yi saflarına katan hareket, El Nah-

da'nın yükselişe geçtiği 1980'li yıllarda ilgi odağı olmayı ve taraftar kazanmayı sürdürdü. *El Marife* dergisinin İran İslam Devrimi'ne ilişkin yazıları, üniversite gençliği arasında pek beğeniliyor ve dolayısıyla bu harekete sempatizan kazandırıyordu. Özellikle Ehlibeyt üzerinden propaganda yapıp yandaş devşirmeye çalışan hareket, başlangıçta "Peygamber Yolu" diye başlattığı organizasyonu, sonradan Humeyni Yolu'na dönüştürdü. El Nahda'nın polisiye darbelere maruz kaldığı 1990'larda yelpazesini genişletip kitlesel bir taban yakaladı. Tunus yönetimi "baş tehlike" saydığı El Nahda'yı bölüp sekteye uğratmak amacıyla, Şii harekete yanaştı. Bu amaçla İran-Tunus ilişkilerine özel bir önem verildi; iki ülke arasındaki karşılıklı ziyaretlere ek olarak hareketin liderlerinden El Semavi ile El Bedaş, istihbarat tarafından desteklenip ön plana çıkarıldılar. El Bedaş, Tunus Şii örgütlenmesinin başına getirildi. Devlet Başkanı Zeynelabidin bin Ali, 2004 yılında El Seyyid Bedaş ile görüştü. M. Hatemi'nin İran cumhurbaşkanı olduğu dönemde, azledilen Bedaş'ın yerine Tunus'taki Şii hareketin sorumluluğunu İmaduddin el Hamruni (daha sonra Siwar Basme) üstlendi. Hareketin *El Mustabsirun* isminde bir web sitesi bulunuyor. Başkentin birçok semtinde ve güney şehirlerinden Sfaks, Cunduba, Mendin ve Baga'da etkindiler. Bu hareketin belli kadrolarının (Muhammed Ali Hemşiri) Tunus istihbaratıyla işbirliği yaptığı ve El Nahda yandaşlarını ayartmak yani devşirmek için yönetimle birlikte çalıştıkları 2006'da kayıtlara geçmişti.

7) **İslami Şûra Partisi**: Önderi Hasan Gadabani. Başlangıçta İran Devrimi'ne çok yakındı. Ancak İran-Irak savaşı ve izleyen yıllarda görece mesafeli davrandı. 2000'li yıllarda ortalıkta hemen hiç gözükmedi.

8) **İlerici İslami Yöneliş**: Demokrasi düşüncesini ve İslami hükümet kavramını reddettiği için İYH'den (veya El Nahda) ayrıldı. Toplumun İslamileştirilmesi üzerinde duran; sosyo-kültürel düzeyde açık ve devrimci bir İslamı savunan Selefi yönü kuvvetli bir akım idi. Sosyo-kültürel bir yapı olarak kaldı.

9) **İslami Öncü**: Yasadışı ve illegal eylemci bir örgüt. Şiddet eylemlerinin bu örgüt tarafından yapıldığı sanılıyordu.

10) **Ehli Sünnet ve Cemaat** (Ehli'l Sunne ve'l Cemaa) Milano (İtalya)'da oturan İslamcıların örgütüydü. Militanları, 1998-99 yılları arasında Afganistan'a gidip eğitim almışlardı. 2000'li yıllarda, gazetelerin satır aralarında adı geçiyordu.

11) **Davet ve Cihat Alayları** (Seraye el Deva ve'l Cihad) Guantanamo tutsakları bu hareketin mensuplarıydılar. Ancak anılan son iki örgütün adları, ABD ve Avrupa terörist örgütler listelerinde geçmiyordu.[42]

Yukarıdaki son beş örgütün yapıları istikrarlı olmayıp zamana göre dağılıp başka adlar altında toparlanabiliyorlar. Nitekim İslami Şûra Partisi, İslami Öncü gibi hareketler 1990'larda ortadan çekilirken; bunların yerine Ehli Sünnet ve Cemaat, Davet ve Cihat Alayları ile El Kaide bağlantılı yeni gruplar türedi. 2002-2007 yıllarında birçok kanlı eyleme imza atan köktenciler bunlardı.

İslamcıların Tabanı

Tunus İslamcılarının, özellikle İYH'nin tabanı hangi kesim ve tabakalardan oluşur? Tunuslu el Baki Hermassi, konuya ilişkin bir alan çalışması yapmış. Buna göre, IYH, her şeyden önce modern anlamda eğitim-öğretim görmüş genç aydın (öğrenci veya serbest meslek sahibi) kesime dayanıyor. Bunu bir İYH sorumlusu da onaylıyor: "En başta bütün insanlara ve sınıflara ulaşmaya çalıştık. Fakat deneyimlerimiz, bize, fikir ve yönelimlerimize kulak verenlerin gençler, özellikle eğitimli gençlik olduğunu gösterdi."[43] Sınıfsal arka plana gelince; Hermassi, kent veya kır kökenli küçük burjuva ve işçi ailelerinin çocuklarının IYH içinde çoğunluğu oluşturduğunu belirtiyor. Aslında destekçiler arasında daha müreffeh kentleşmiş bölgelerde yaşayanlar da (başkent ve kıyı kentleri) bulunuyor. İYH, bütünüyle şehirli bir hareket sayılmaz. Örneğin harekete bağlı öğret-

menler (özellikle orta dereceli okul öğretmenleri), İslami mesajı kırsal kesimlere ulaştırmada bir hayli başarılılar. İYH içindeki gençlerin ailelerinin önemli bir oranı, "çocuklarının mücadelesini destekliyordu" ki,[44] bu, yoksul kökene işaret eder. Gençliğin İYH'ye katkısı, üniversite öğrencileriyle sınırlı olmayıp 1984 Ekmek İsyanı'nda olduğu gibi, hatırı sayılır oranda lümpen-proleter kökenli gençliği de içerir.[45]

Burada neden üniversite gençliği veya neden gençlik diye sorulabilir. Öncelikle, ülkedeki her dört kişiden biri genç ve öğrenciydi. İkinci olarak İslami hareket camilerden yayılmaya başlayınca, 1981'den itibaren buralar resmen yasaklandı. Dolayısıyla İslamcılar, tek özerk kültür alanı üniversitelere yöneldiler.[46]

Son bir soru daha: "Bütün o muğlak siyasi hedeflere ve programsızlığa rağmen İYH neden böylesine kitlesel desteğe sahipti?" Çünkü Burgiba ve ardıllarına karşı, tek meşru ve ciddiye alınabilecek güç merkezi, İslamcılar oldular. Ancak onlar da, öznel hataları, siyasal iktidara yürümekteki tereddüt ve boşlukları yüzünden büyük bir darbe yiyip gerilediler.

Baskı ve İslamlaşma

Devlet Başkanı Zeynelabidin bin Ali'nin İslamcılara yönelik baskı ve özgürlükleri kısan politikasının, gençleri dincileşme açısından daha radikal kıldığını öne süren yorumcular var.[47]

İslamcılara karşı polisiye yöntemlerle ölümüne mücadele eden Tunus yönetimi, bu uğurda İslam dinini kullanmaktan geri kalmıyor. Ülke tarihinde ilk kez, Ocak 2008'de "El Zeytune" (aynı adlı İlahiyat Üniversitesi'ne atfen) adıyla resmi bir dini radyoevi kuruldu. Bir ay sonra "Kur'an Radyosu" adıyla yeni bir yayın başlatıldı. Kuruluş amacı şöyle açıklandı: "Gerçek İslam ve Kur'an'a dönüş, belki (sapkın dinciler dahil) insanların ıslah edilmesine yardımcı olur."[48]

1981'de İslamcıların yargılanması sırasında hükümet, dinci faaliyetlerle mücadele çerçevesinde, okullarda ve kamu kuruluşlarında türbanı yasaklamıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu yöndeki (1996 tarihli ve 102 nolu) genelgesi, İdari Mahkeme tarafından Ekim 2007'de durduruldu. Bu karar, El Nahda tarafından sevinçle karşılandı.[49]

Özetle, Tunus yönetimi bir yandan siyasal İslamcı her hareketi ve simgeyi imha etmeye, güdükleştirmeye çalışırken; bu baskılar, gençleri daha radikal kılıyor; yurtiçi (2002-2007 yılları arasında El Kaide adına ülkede yapılan büyük kanlı eylemler gibi) ve yurtdışında (Irak, Afganistan, Cezayir ve Avrupa'da El Kaide bağlantılı faaliyetler gibi) militan arayışlar sürüyor. Yönetim, 2007 yılında başta Irak olmak üzere El Kaide saflarında mücadele eden yaklaşık 1000 kişiyi yakalayıp cezalandırmıştı. Hizb-ül Tahrir ve Ehli Sünnet ve'l Cemaat gibi yasadışı örgüt elemanları da benzer akıbete uğramışlardı.

Dipnotlar:

(1) El Nahda hareketi web sitesi, 9 Eylül 2008.

(2) Konunun ayrıntıları için şu üç makaleye bkz. Tunuslu yazar Abdullatif Hermasi, "Tunus Deneyinde İslam ve Modernizm", *El Hayat* gazetesi, 4 Ağustos 1995; Faslı yazar Ahmed Mahfuz, "Mağrip Ülkelerinde Bazı Siyasal-Toplumsal Odaklar ile Başlıca Akımlar", *El Hayat*, 17 Mayıs 1995; Tunuslu Prof. Dr. Ahmida El Nafir (Nifr), "Mağrip Ülkeleri ve Çağdaş Selefilik", *El Muslimun* gazetesi, 7 Nisan 1995.

(3) Marion Boulby, "İslamın Meydan Okuyuşu: Bağımsızlıktan Bu Yana Tunus", *İslam ve Dünya* dergisi, İstanbul, Kış/1990, s.93-94. Ayrıca bkz. E. Hermassi, "La Societe Tunisienne au miroir Islamiste", *Magreb-Machrek Review*, Ocak-Şubat-Mart 1984, s.1.

(4) *El Hayat*, 13 Temmuz 1992.

(5) *El Mecelle*, 12-18 Ağustos 1992. Ayrıca aynı derginin Tunus Dışişleri Bakanı Habib bin Yahya ile söyleşisi, 27 Kasım 1993.

(6) Hermassi, age, s.40. Tunus'taki bir yabancı diplomat, "bu ülkede, Mısır'ın

tersine, Latin geleneği ve laiklik vardır" diyordu, Liberation, Paris, 14 Ocak 1988.

(7) M. Boulby, age, s.94-95. Ayrıca bkz. M. Tersler, "Political Change and Islamic Revival in Tunisia", *Magreb-Machrek Review*, 1980, s.11; Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Cep Yay., 1993, s.130-131.

(8) Boulby, age.

(9) age, Nazih Ayubi, age, s.130-133.

(10) Burgiba'nın Sfaks'daki konuşması, 5 Aralık 1957 aktaran M. Boulby, age; Ayubi, age,

(11) age, konuşma ile 25 Haziran 1968 tarihli konuşması; Ayubi, age, *Crescent International*, 1-15 Ağustos 1996.

(12) C. H. Moore, *Tunisia Since Independence*, Berkeley, University of California Press, 1965, s.59'dan aktaran Boulby, age, 96.

(13) A. Zghal, "The reactivation of tradition in a post traditional society", Daredalus (102), 1973, s.232.

(14) L. Cari Brown, *Islam's Role in North Africa; Man, State and Society in the Contemporary Maghreb*, New York, 1973; aktaran Boulby, age, s.97.

(15) age, s.96-97. N. Ayubi şöyle der: "Tunus'taki İslamcı hareket, Occidental saturation (ülkenin batılı değerlere doyması) noktasında ortaya çıktı" (age, s.130)

(16) age, s.98.

(17) age, s.99.

(18) Zghal, age, s.60; aktaran Boulby, age, s.101.

(19) M. Tessler'den (age) aktaran Boulby, age, s.101.

(20) age.

(21) age.

(22) Suudi yanlısı *El Şark El Avsat* gazetesinin söyleşisi, Londra 11 Kasım 1987. Bir İslamcı üniversite öğrencisi de aynı konuda, "Burgiba'ya karşıesas direnen İYH oldu; gerisini de CIA tamamladı" demişti. Bkz. Fransız *Liberation* gazetesi, 14 Ocak 1988. Aynı yazıda İslamcıların "Şimdiye kadar neredeydin bin Ali?" türküsünü halkla birlikte terennüm edişleri de dile getiriliyor.

(23) El Gannuşi, Tunuslu bir gazeteciye şöyle demişti. "Ortadoğu'da gözlemlediğim dini ıslahat fikirleriyle dönüyorum." bkz. Hermassi age, s.40.

(24) Aktaran Hermassi, age, s.42; ayrıca M. Boulby, age, s.100.

(25) Boulby, age.

(26) age.

(27) age. Ayrıca bkz. *Liberation* gazetesi, 14 Ocak 1988.

(28) *El Hayat*, Londra, 27 Ağustos 1992.

(29) Boulby, age.

(30) 19 Ocak 1983 tarihli nüshası; aktaran Boulby, age, s.111

(31) Hermassi, age, s.50. 110
(32) *Le Maghreb,* Haziran 1981; aktaran Boulby, age, s. 103.
(33) age, s. 104. Üniversiteli solcu bir öğrenci de, "Bizdeki İslamcılar, dünyanın en gelişmiş hareketidir. İslam, burada ilerici bir görünüm aldı," diyordu; *Liberation,* Paris. 14 Ocak 1988.
(34) Hermassi, age, s.54.
(35) Susan Waltz, "The Islamist appeal in Tunisia", *Middle East Journal,* Kış/1986, s.659; aktaran Boulby, age, s.104.
(36) Nitekim El Gannuşi, Cezayir'deki laik aydınların İslamcılarca öldürülmesini onaylamıştı, *El Hayat,* 13 Ocak 1994.
(37) El Nahda hareketi web sitesi, 10 Eylül 2008.
(38) El Nahda'nın gelişim ve değişim sürecindeki ilginç ayrıntılar için özellikle bkz. Cemal Haşukçi, 'Tunus El Nahda Hareketi: Vatana, Davet Yöntemine ve Sabırlı Olmaya Dönüş", *El Hayat* gazetesi, 22 Ekim 1995; El Nahda web sitesi, 2008.
(39) Tunuslu yazarSelim bin Humeydan, El Cezire.net, 3 Mayıs 2007.
(40) El Cezire.net, 3 Mayıs 2007.
(41) Tunuslu araştırmacı-yazar Ali bin Said, "Future of Political Islam in Tunusia", IkhwanWeb.com, 10 Eylül 2006; *Tenis News,* 9 Ocak ve 14 Mart 2006.
(42) Tunus'taki İslamcı örgüt ve oluşumlar konusunda bkz. Tunuslu araştırmacı-yazar Ali bin Said, "Future of Political Islam in Tunusia", IkhwanWeb.com, 10 Eylül 2006; *Tenis News,* 9 Ocak ve 14 Mart 2006; *El Hayat,* 18 Nisan 2006.
(43) Hermassi, age, s.41-42; aktaran Boulby, age, s.104-105.
(44) Hermassi, age. Ayrıca bkz. Olivier Roy, *Politik İslamın İflası.*
(45) Aynı noktaya. O. Roy da vurgu yapıyor, age, s. 15-38-72-76-80 vd.
(46) *Jeune Afrique* dergisi, 11 Ocak 1984; aktaran Boulby, age, s.105.
(47) Serbest gazeteci Kamel Labidi, "Ben Ali's dictatorship is creating more Islamists." *The Daily Star,* Beyrut, 26 Ocak 2007; gulfnews.com, 27 Nisan 2007.
(48) *El Şarq El Awsat,* 3 Ocak ve 7 Şubat 2008.
(49) Ikwan Web sitesi, 24 Kasım 2006; El Arabiye.net, 17 Ekim 2007.

NOT: Tunus İslamcılarıyla yönetim arasındaki ilişkiler, izlenen politika ve yaşanan gelişmelerin ayrıntıları için şu yazılar okunabilir: BM İnsan Hakları Komisyonu üyesi Prof. Abdulfettah Ömer, "Konu ve Konuk" programı, El Cezire.net, 22 Haziran 1999; El Gannuşi, "Özel Ziyaret" programındaki söyleşi, El Cezire.net, 10 Haziran 2006; Jacob Laskin, "Tunusia's War On Terror", Frontpagemag.com, 16 Mayıs 2007; Jill Caroll, "Secular Tunusia May Face A New, Younger Islamist Challenge", *Christian Science Monitor*'dan alıntılayan Ikwan Web sitesi, 9 Ekim 2007; Jeffrey Fleishman, "Islamist Emerge in Stifled Tunisia", *Los*

Angeles Times'dan alıntılayan Ikhwan web, 30 Kasım 2007; *Middle East Quarterly*, "The Tunusian Model", Sonbahar 2001; İkwan Web sitesi, 5 Şubat, 4-15 Mart ve 12 Temmuz 2006 tarihli yazılar; El Nahda web sitesi, 17 Ekim 2007; Aaliye Elani, *El Hareket-ül İslamiyeti bil Watan-il Arabi: Tunus Nemuzecen* (Arap Ülkelerinde İslamcı Hareketler: Tunus Örneği), Rabat, 2008.

LİBYA

Özgün İslam: Senusi Kardeşliği

Sünniliğin Maliki mezhebini benimseyen Libya halkı, bu mezhep kuralları doğrultusunda Kur'an ve Hadis'i (peygamberin sözleri) İslam inancının temeli olarak alır. Libya'da İslam, hayatın her yanına egemendir.

Komşu Müslüman ülkeler, İslam akidesinden (doktrin) yola çıkarak kendilerine meşru bir zemin aramaya çalışırlarken, Libya'nın Kaddafi yönetiminden çok önce "özgün bir İslami gelişmesi ve konumu" vardı. 1835 yılında Osmanlılar ikinci kez bölgeyi işgal ettiklerinde, oradaki politik ikilem *(duality/sunaiyye)* iyice belirginleşmişti: Tripolitana ve Cyrenaica. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesi sırasında başkaldırı için (Batı düşmanlığı veya kaba antisömürgecilik ya da çok bilinen adıyla Haçlı'ya karşı İslam mücadelesi temelinde) harekete geçmiş bir sufi tarikatı vardı: Senusiler.

Cezayirli bir din âlimi ve ıslahatçı olan Seyyid Muhammed bin Ali el Senusi tarafından kurulan tarikatın Cyrenaica bölgesindeki ilk zaviyesi 1843 yılında açıldı. Tarikat, amacını şöyle belirledi: "İşgal altındaki İslam topraklarını Dar-ül Harp'ten (Müslümanlara göre fethedilip savaşılması gereken kâfirler diyarı) Dar-ül İslam'a (İslam ve Müslümanların egemen olduğu diyar) çevirmek."[1]

İşte bu Senusi sufi tarikatı, Cyrenaica merkezli olmasına rağmen bölgenin iç kesimlerini ve Sahara çölünü ellerinde tutarken, Osmanlılar da başta Trablusgarp olmak üzere Akdeniz kıyı kesimlerinden oluşan Tripolitana'yı yönetiyordu. Bir çeşit ikili iktidar var-

dı Libya'da. Her ikisi de İslamı benimsiyor; "Dar-ül İslam" iddiasını güdüyordu. Biri, yerli Sufi tarikat temsilcisi, neredeyse "halkın İslamı"nı temsil ediyor, diğeri İstanbul'daki Hırka-i Şerifi muhafaza eden İslam dünyasının halifeliğini yapan "Resmi İslam"ı simgeliyordu.

Senusi tarikatı, dağınık haldeki kabilelerin siyasal ve ekonomik ilişkilerini düzenlerken başarı şansını artırdı. Kurumsallaşmamış olmakla birlikte, iki ana kola ayrılan kabileler topluluğu vardı: Saadlar ile Murabıtlar.

Murabıtlık, çöl bedevisi töresinin inançla harmanlanmış halidir. Libya çöllerinde, şan, şeref, itibar, fetih ya da tımar ödeme açısından yüce bir soya dayanmayı da ifade eder. Dokuz Saadlı kabileye karşı on altı kabileyi içinde barındıran Murabıtlar, Saad kabilesine göre daha az saldırgan ve daha uzlaşmacıdır. İkincil konumdaki Murabıtlar ahlaki üstünlükler göstererek ve bölgenin düzensiz ortamında hakemlik yaparak toplumsal/siyasal eksikliklerini gideriyorlardı. İnsanlar, takva (dine bağlılık) ve karizma (cazibe/çekim gücüyle etkileme) yoluyla da politik güç kazanabiliyorlardı.[2]

Senusilerin meşrebi geleneksel/gelenekçi Selefilik idi. Ancak, Vahabilik'in bir türevini benimseyen Senusiler, Sufi tarikatları hedef almadılar, onlarla uzlaştılar.

Kısa bir süre içinde, Kuzey Afrika'da bir tarikat olan Murabıt geleneğine çarçabuk uyarlanan Senusilik, bölgenin manevi ve siyasi öncüsü oldu; günlük hayatı denetlemeye başladı. Bu yanıyla Senusilik, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde (Iran-Irak-Türkiye sınırının kesiştiği alanlarda) Saadet-e Nehri (Şeyh Ubeydullah ve ardılları) şeyhlerinin konumlarını andırır.

Senusilik, halk İslamı diye bilinen Libya'daki tasavvuf akımının zaman içinde siyasal nitelik kazanmış halidir. Sufi çilekeşliğinin, münzevi bir hayat tarzının Libya'nın kırsal kesiminde ve Fizan çöllerindeki inanç pratiğidir. Sadece Libya'da değil, 18. ve 19. yüzyılda Kuzey Afrika'yı kaplayan dini canlanmanın diğer adıdır. Libya'daki somut hali ise, dini ve siyasi iktidarı elinde tutan Senusilik isimli ta-

rikat şeyhleriydi. Dergâh, tekke ve zaviyeler aracılığıyla ülkenin hemen her yanına, özellikle Cyrenaica bölgesine yayılan Senusilik, bir yandan çöl kabilelerini kendine bağlıyor; öte yandan, bağlılarını (müritlerini) toplumsal taşkınlıklardan (başkaldırı, isyan, anarşi) uzak tutuyordu. Bununla birlikte Senusilik İtalyan sömürgeci yönetimine karşı dini-milli bir direnişin çekirdeği, eksenini oluşturuyordu. Bunun üzerine sömürgeci İtalyanlar, 1930'larda Senusilerin toplumsal sistemini ve sosyal ağını tahrip ettiler. Zaviyelerin imha edilmesinden sonra, Senusi tarikatı, bir daha o eski güç ve nüfuzuna kavuşamadı. Kral İdris, Senusiliğin hafızalarda kalmış o olumlu yanlarını istismar ederek, tarikata dayalı güç ilişkisini, siyasi iktidarın bir aracına dönüştürmeyi başardı.

Bölgenin ekonomik değişkenliklerini denetleyebilecek oranda stratejik bir noktaya kurulan zaviye, yerel ve sahra ötesi ticaret yollarının avantajlarından yararlana biliyordu. Bu yüzden 19. yüzyılda Senusiler, hâkimiyet alanlarını güneyde Kufra-Borku'dan Cezayir ve Tunus'a kadar genişlettiler. Osmanlı'nın egemenlik alanı olan Tripoli'deki etkinliğinin zayıflığına rağmen, Senusiler, 1911'de İtalyanlara karşı verdikleri mücadele sayesinde bir anda tüm Libya'nın politik önderi konumuna geldiler. Bir Fransız komutana göre, Kuzey Afrika'daki Fransız nüfuzunun en tehlikeli düşmanı Senusilik idi. Oysa birkaç şahsiyet sayılmazsa Senusiler öyle ahım şahım bir direniş sergilemiş değillerdi.[3] 1927'de İtalyanlar Libya'ya iyice yerleşince, Senusiler o sırada Mısır'ı işgal etmiş bulunan İngilizler ile ilişki içine girdiler.[4] Libya 1951'de bağımsızlığa kavuşunca, Senusiler iktidar olma iddiasında bulundular. Ancak Birleşmiş Milletler örgütü bu iddiayı hafif bulduğu gibi, Senusilerin İngiliz himayesinde Mısır'da kalmaları da, Libyalıların gözündeki itibarlarının azalmasına yol açmıştı. 1950-60 arasında Libya, İdris kraliyet rejimince yönetildi. Batı yanlısı olan İdris monarşisi, bir zamanlar "sömürüye karşı halk İslamı" türünden iddialar taşıyan Senusi tarikatına dayanıyor; o meşrepten ve o kaynaktan gücünü alıyordu.[5]

Çelişki ve çatışkı döneminin temsilcisi İdris yönetimini iki tehlike bekliyordu: Nasırcılık ve Baasçılık'ta somutlaşan Arap milliyetçiliği ve Mısır Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin fikriyatında somutlaşan İslam ıslahatçılığı. Kuşkusuz Murabıt bağlantılı (Kuzey Afrika'da her zaman kırsal inancı temsil eden ve yabancılarla işbirliği yapan gelenekçi İslam), gelenekçi kır kökenli İslamın temsilcileri olan sufi Senusilik için en büyük tehlike, siyasal İslamın simgesi haline gelmiş Müslüman Kardeşler (İhvan) cemaatiydi. Çünkü aynı dinci söylemi ve ideolojiyi, ıslahatçı/tecditçi bir programla sunuyordu. Üstelik kır değil, kentsoylu bir hareket olarak, her ne pahasına olursa olsun (şiddet kullanma dahil) iktidarı alma ve bir İslam devleti kurma misyonunu benimsemişti. Oysa İdris sadece siyasi anlamda iktidar sahibi bir kral değil, aynı zamanda manevi ve ruhani anlamda kır kökenli gelenekçi İslamın temsilcisi Senusi tarikatının şeyhiydi. Son tahlilde meşruluğunu ve otoritesini (yetkisini), İslam anayasa hukukundaki yöneten/yönetilen (rai/rua ya da Emir-ül Mümine biat etme ve bağlanma) ilişkisinden alıyordu.[6]

İhvan hareketinin benimsediği ıslahatçı/tecditçi İslam, tam da bu noktadan bastırıyordu: Hangi durumlarda inanan toplumun emirinin (önderinin) azledilmesi ve ona biat değil de isyan etmenin hangi şartlarda olması gerektiği üzerinde duruyor; Kral İdris'in İslam şeriatını yeterince uygulamadığını belirtiyordu. Senusi tarikatının fıkıh meselelerindeki (İslam hukuku) gelenekçi tefsirlerini eleştiriyordu. O sırada Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan esen İslami rüzgâr da, Senusilerin çok geniş açılardan eleştiri furyasına yakalanmalarına neden olmuştu.[7]

Mısır merkezli İhvan ile onun Libya'daki uzantıları, Sufi Senusi tarikatı ve onun şeyhi Kral İdris'i eleştirenlerin başında geliyordu. Ancak Libya'daki İhvancı kesimin Kral İdris'e karşı fikri ve ameli (teori ve pratik) mücadelesi pek başarılı olamamıştır. Denilebilir ki, İhvan mensubu olmayıp da Mısır El Ezher Üniversitesi mezunu İslam ulemasının Senusi monarşisine ve tarikatına yönelttikleri eleştiriler daha etkiliydi.[8]

Kaddafi'nin Özgün İslamı

Monarşik Libya devletindeki dini farklılıklar, Albay Muammer Kaddafi'yi başa getiren Eylül darbesi (1 Eylül 1969'da, Fetih Devrimi ya da Arapça özgün adıyla Sawrat-ül Fetih) ile birlikte daha önem kazandı. Bu darbenin gerçekleştirilmesinde Kaddafi gibi bağnaz bir Arap milliyetçisiyle, İslam tutucuları olan İhvan arasında uzlaşma ve ittifakın önemi büyüktür.[9] Tarihin cilvesine bakın ki, "Arap-İslam sosyalisti" Kaddafi ile "ıslahatçı/selefi" İhvan, gelişme çizgileri ve İslam anlayışları bakımından birbirlerine çok yakındılar. Benzer amaçları vardı. Her ikisi de 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki İslami uyanıştan kaynaklanan siyasi, toplumsal ve ekonomik bir yapı kurmayı istiyordu.[10] Bu amaç birliği ve fikriyat benzerliği, bir yandan İhvan ile Kaddafi arasında (iktidar konusunda) amansız bir rekabete ve derin görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Öte yandan Kaddafi'ye karşı takınılacak tavır meselesinde İhvan arasında bölünmelere yol açmıştır.[11] Bu durum, İhvan arasında çeşitli görüş ayrılıklarına ve içtihatlara yol açtı. İslamcıların bir kısmı, Kaddafi yönetimiyle uzlaşıp bu sistemi kendilerine yarayacak biçimde kullanmayı istediler. İkinci kısmı, ilk karşı karşıya geliş ve çatışma anından itibaren Kaddafi ekibinden ayrılıp karşı tutum içine girdiler. Üçüncü kesim, mevcut sisteme silahla direnmeyi önererek, Kaddafi'nin her türlü rakibi ya da düşmanıyla işbirliğini mubah saydı. Dördüncü kesim, kendi ideolojik ve örgütsel kimliklerini korumayı yeterli bir mücadele biçimi olarak kabul etti. Beşinci bir grup, cephesel bir yapı içinde İslamcı yönün değil milliyetçi yönün ön plana çıkarılmasını savunarak Kaddafi'yi bu cephe aracılığıyla devirmeyi düşledi. Kaddafi darbeyi yapar yapmaz, Devrim Komuta Konseyi tarafından hazırlanan anayasanın başına şu maddeyi koydurdu: "Hedefimiz özgürlük, birlik (panarabizm) ve gelişimdir. Özgürlük, emperyalizme karşı mücadeleyle; birlik, Arap ümmetini (halkları veya ulusu) yaratmakla; gelişme ise sosyalist bir yöntemle gerçekleştiri-

lecektir." Fakat sosyalist yöntem, "Arap-İslam sosyalizmi"nden ibaretti ve özel mülkiyeti kaldırmayı öngörmüyordu. Anayasanın ikinci maddesine bakalım: "İslam ülkenin milli dinidir."[12]

Kaddafi bu taktikle, bir yandan eski darbe ortağı İhvan hareketini iktidar dışına itip tasfiye etmeyi amaçlarken, öte yandan İhvan ile benzeşen İslam anlayışını yavaş yavaş pratiğe aktarıyordu. Sözgelimi Devrim Komuta Konseyi (aslında tipik bir Arap milliyetçi kurumu olmakla birlikte İslamcı sistemde Yüksek Şûra Meclisi, Ulema Cemiyeti veya Ehli Akd ve'l Hal kurumlarına da benzer) "İslam'ın, kendi sosyalist görüşlerinin önemli bir öğesi" olduğunu söylüyordu. Kaddafi de "İslam benim kişisel gelişmemde büyük bir rol oynamıştır" diyebiliyordu.[13] Kuşkusuz bağnazlık derecesinde Arap milliyetçiliği yapan Kaddafi, İslamdan bir hayli etkilenmiştir. Ancak onun bilinen anlamda bir İslamcı olmadığı; tersine, İslamı kendince yorumlayıp kullanarak bir çeşit meşruluk kazanmak istediği açıktır. Her şeye karşın Kaddafi'nin Senusi tarikatının dini meşruiyetini ve bağlı olarak monarşik rejimi yok etmesi, ayakta kalmasını sağlayan önemli bir etken sayılabilir.[14]

Kaddafi önderliğinde gerçekleştirilen darbe (resmi adıyla Devrimci Sistem, Eylül 1969), İslam'ın temel kurallarını esas aldı ve dini değerleri açıkça savundu. Darbe yönetimi, İslami kurallar gereği, alkolkullanımı ile eğlence yerlerini yasakladı; bar ve gece kulüplerini kapattı. Kasım 1973'te çıkarılan yeni kanunlar, şeriat kurallarını referans aldı. 11 Aralık 1969 ve 2 Mart 1977 dönemindeki anayasanın 1. maddesinde, "İslam devlet dini" olarak kabul edilmişti; 2. maddesinde ise, "devlet, mevcut dini değerler ile toplumsal gelenekleri korumakla yükümlü" kılınmıştı.

Kaddafi, bir yandan dinci propagandayı yasaklarken, diğer yandan İslam Çağrı Cemiyeti ve Cihat Fonu (Filistin mücadelesine yardım amacıyla 1970'te kuruldu) isimli iki ayrı resmi din kurumunu hayata geçirdi. Özellikle İslama Çağrı Cemiyeti (El Devat-ül İslamiye) isimli kuruluş, dünyanın çeşitli yerlerindeki İslami oluşum ve

örgütlerle bağlantı kurup onlara her türlü yardımı yapmakla görevlendirilmişti. Benzer bir misyonu üstlenen İslami Tebliğ Cemiyeti, farklı ülkelerde (Viyana-Bangkog gibi) dini merkezler açmak ve cami yaptırmak için kamu fonlarından yararlanıyordu. Askeri yönetim, devrik Senusi iktidarının mülkiyetindeki dini kuruluşlar ile İslam Üniversitesi'ni birleştirerek, bunların yerine Beyda şehrinde Libya Üniversitesi'ni kurdu. Dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslüman din adamları, araştırmacı ve öğrencileri burada eğitim görebiliyorlar. Bingazi Üniversitesi'ne bağlı Arap ve İslam Araştırma Fakültesi de aynı amaçla kurulmuştu.

Libya'da pek etkili olan başmüftü Şeyh Subhi (aynı zamanda İslama Çağrı Cemiyeti'nin genel sekreteri idi) ve dini şahsiyetlerle sık sık bir araya geliyor, dini ve sosyal konularda onların görüşlerine başvuruyordu.

Kaddafi, sosyo-politik görüşlerinin merkezine İslam dinini yerleştirdi. Ona göre; hak ve adalet kavramı İslamın özünde olan bir şeydi. Sofu geçinenlerin vicdanlarını satmaları ve haksızlık yapmaları, dini anlayışla bağdaşmıyordu. Zaten Libya'da gerçekleştirilen devrim (askeri darbe), gerçek İslamı izliyordu. İslamın evrensel olma özelliği (ümmetçilik), onun milleti/ulusu dışlaması anlamına gelmiyordu. Ulus-devlet üzerine kurulu bir dünyayı yıkmak, esasında toplumun çekirdeğini oluşturan aileyi yıkmak gibiydi.

Kaddafi, sadece din eksenli bir ulus-devlet kuramından yana değildi. O, aynı zamanda Arap-İslam Sentezi'ne de vurgu yapıyordu. Şöyle ki; "İslam ruh, Araplar ise bedendir. Araplar, İslamın askerleridir. Allah'ın kutsal mesajını yerine getiren ilk kavim, Araplardır. Kur'an dili Arapçadır. Peygamber Arap'tır. Allah, Kur'an'ı Arap toprağına (diyarına) indirmiş; ilk mesajını, Araplara ulaştırmıştır. Dolayısıyla öncelikle Araplar kendi aralarında birlik olmalılar; daha sonra Müslümanların birliği gündeme gelmelidir."

Kaddafi'nin özgün İslam tezleri arasında şöyle saptamalara rastlanabiliyor:

"İslam, ilerici bir inançtır. İnsanı maddiyata, nesneye kul olmaktan kurtarıyor; Allah'a kulluğa yöneltiyor. Kimi Arap liderleri İslamı tartışmaktan, kamuoyu önünde namaz kılmaktan kaçınıyorlar. Gerici olarak damgalanmış olmaktan korkuyorlar. Bizler devrimci, İslam dini de bir devrim olduğuna göre, gerçek durum tespiti yapıyoruz. Doğrusu şudur: İslam ilerici; komünizm ile liberalizm gericidirler. İslam; Marx, Lenin, Mao veya Castro'dan çok önce adalet ve sosyalizm meselesini ele almıştır. Ezilenlerin hakkını savunmuştur. Yoksullara yardımı teşvik etmiş, zekâtı bu nedenle farz kılmıştır. Sözgelimi, köle zencilerin azat edilmesi için nasihatte bulunmuştur. Kur'an, sınıf ayrımını ortadan kaldırmıştır. Sömürgeciliğe karşı mücadeleyi emretmiştir. İslam insanoğlu açısından sürekli bir devrim olup politik, sosyal, ekonomik ve hatta savaş ile barış konusundaki meselelere uygun yanıtlar, çözümler sunmuştur. 20. yüzyılın gerçek mesajı olan İslam olmaksızın, insanlık gerçek bir tehlike altındadır."

"Evrensel nitelikli İslamın açık tebliğ (propaganda, misyonerlik) ve mesaj içerdiğini" ileri süren Kaddafi, yasadışı İslamcı örgütler kurulmasına ve İslam ülkelerinde dini faaliyette bulunulmasına karşıdır. Ona göre; İslam ülkelerinde illegal biçimde örgütlenip gizli çalışan Müslüman Kardeşler gibi dinci örgütler, fiilen riyakâr, yıkıcı ve bölücüdürler. Tereciye tere satma kabilinden, Müslüman toplumda boş yere dincilikle uğraşmaktadırlar. Oysa İslam ülkeleri yerine halkı Müslüman olmayan (batılı) ülkelerde tebliğ faaliyetinde (misyonerlik) bulunurlarsa, kendisi de onlara yardım edebilir.[15]

Bir noktaya daha dikkat çekmek gerek: Kaddafi'nin kullandığı İslam, öncekilere oranla farklı nitelikler taşıyordu: Bu İslam, toplumsal bozukluk ve yolsuzlukları önlemek için bir araç olarak kullanılıyor. İslama dayalı katı ahlaki kuralları kuramlaştıran Kaddafi, baskıcı yasalarını (birtakım küçük pratik değişikliklerle) İslam şeriatına uyarlıyordu. Diğer bir uygulama da, Sünni geleneğe bağlı ulemanın gücünü kırmak için önemli bir gelir kaynağı olan vakıfların devlet denetimi altına alınmasıydı.[16]

1973 yılına geldiğinde Libya'da radikal milli değişiklikler, bir üst aşamaya geçmiş sayılırdı. Sözgelimi, Kaddafi'nin ünlü *Yeşil Kitap* ile başlattığı "Üçüncü Evrensel Teori" veya Kültürel Devrim, o zamana kadar gerçekleştirilen kazanımları kesin bir başarıyla güvence altına almayı amaçlıyordu. İslam, hâlâ, Libya halkının "ahlaki arınmasının ve politik reformların halkçı kisveye büründürülmesinin nihai doğrulama/doğrulanma kaynağı idi.[17] İslamiyet, Kuzey Afrika'da Arapçılıkla örtüşmüş ve emişmiş olduğundan, Cezayir ve Libya gibi ülkelerdeki radikal milliyetçi reformlar (milli burjuvazinin feodalizm ve sömürgecilikten kurtulmak için başvurdukları reform ya da devrimler), İslamın evrensel eşitlikçi ve devrimci niteliğinin bir ifadesi olarak yeniden yorumlandı. Kaddafi, bu yoruma dayanarak "Üçüncü Evrensel Teori" ya da *Yeşil Kitap*'ı yazdı. Gerçi bu, biraz da Mao dönemindeki Çin'de, zamanın ikinci adamı General Lin Biao'nun askeri bürokrasiyi güçlendirmek için başvurduğu *Kızıl Kitap* taktiğinin kötü bir kopyasıydı. Ancak burada "sosyalizm, Arap milliyetçiliği ve İslam ahlakçılığının" eklektik bir derlemesini görürüz.[18] Köken olarak Sufi Murabıt kabilesine mensup Kaddafi'nin "Allah ile insan arasında herhangi bir aracıya gerek yoktur" demesi, Libya'ya özgü bir İslam yorumunun başlangıcı sayılabilir.

13 Nisan 1973'te Zuwara kentinde konuşan Kaddafi, şöyle diyordu: "Yasaları şeriata uygun hale getirdik. Çünkü Libya, Arap-İslam mirasını devralarak ülkedeki halkçı demokrasi kurumunu tehdit eden kavramları ayıklıyor."[19] 1977'ye gelindiğinde isteklerinin çoğunu gerçekleştiren Kaddafi, "dini hükümlerle devletişlerinin uzlaştırılmasının örneğini Cemahiriye (Halk Yönetimi) modelinde somutlaştırdı. 1978'de ise bunu, ekonominin İslamileştirilmesi izledi.[20] Böylece meşruiyetini ve ideolojisini İslamiyet'ten alan Kaddafi, içeride herhangi bir İslami muhalefetin siyasi açıdan doğmasını polisiye yöntemlerle önledi. İdeolojik alanda böyle bir İslami muhalefetin sadece rejime değil, aynı zamanda "İslamiyete de aykırı olacağını" açıklamış oluyordu.[21]

Kaddafi, kendi tefsir tarzıyla süslenen İslamiyetin bölgesel öncülüğüne soyundu. Suudi Arabistan gibi gelenekçi/geleneksel İslam merkezleriyle "hangimizin İslamı daha doğru" rekabetine girdi. Alternatif İslam konferansları düzenledi; Hıristiyan-İslam buluşması gibi din ağırlıklı kongre ve sempozyumlara tantanalı biçimde ağırlık verdi, ulemayı derinden sarsan vakıf olaylarının devletleştirilmesi meselesini, "Kur'an'ı Kerim'de vakıfa yer yoktur"[22] şeklinde kitabına uydurdu. Kaddafi'nin *Yeşil Kitap*'taki dini yorumuna karşı çıkan Sünni ulemanın bam teline bastı. İslam nizamının (düzeninin) Kur'an'dan sonra esasını teşkil edecek olan *Sünnet* (Müslüman kesimin geleneksel inançları ve Hz. Muhammed'in hayattaki davranışları), *Hadis* (Hz. Muhammed'in özel yorum ve sözleri), *Kıyas* (Kur'an ve Hadis'e uygunluğunu göstermek için karşılaştırmalı ve örneklemeli akıl yürütme), *İcma* (Müslüman toplumun bir mesele hakkındaki görüş birliği, ulemanın mutabakatı) ve *Şeriat* gibi konularda özel yorumlar getirdi. Yukarıda anılanların (Şeriat hariç) gerçek İslam olmadığını ileri sürdü. Kaddafi'ye göre İslam, "Sadece Allah kelamı olan Kur'an'dan ibarettir. Sünni İslam içerisinde var olagelen Sünnet, Hadis, Kıyas ve İcma mevcudiyetlerini sürdürdükçe gerçek İslama ve Kur'an hükümlerine şirk koşulmuş olacaktır."[23]

Libya lideri, daha ileri gitti. Kur'an'ı yeniden ve çağa uygun bir yorumlama tarzı içine girdi. Libya'da özel anlamlı Kur'an bastırdı. Şimdiye kadar bilinen Kur'an'ın Suudiler ve başkaları tarafından tahrif edildiğini ileri sürdü. "Allah ile insan arasında hiçbir aracıya gerek olmadığını, İslamiyeti modern dünyaya uyarlamak için içtihad kurumunun geliştirilmesi ve bu hakkın her Müslümana verilmesi gereğine vurgu yaptı.[24] Bu fikirlerin, ulemayı olumsuz yönden derinden etkilediğini kaydetmek gerek. Aynı Kaddafi, özel bir yorumla, o zamana kadar gelenek halini almış bulunan Hicri takvimin yerine Hz. Muhammed'in ölüm tarihini başlangıç olarak aldı, İslami cezaların (hadd/hudud) simgesel olduğunu ve tatbik edilmemesi lazım geldiğini, Hac ziyaretinin zorunlu olmadığını, zekâtın katı değil alışı-

lagelmişin dışında bir esneklikte yerine getirilmesi gerektiğini açıklıyordu. En önemlisi de kapısı kapandı denilen içtihadın, herkes için bir hak olduğu yolundaki görüşüydü. Çünkü bu yolla Kaddafi de bir "müçtehit" (dini yorumlara katkısı bulunan âlim, düşünür) oluyor ve belli bir İslami yetkiyi elinde tutuyordu.

Libya lideri Kaddafi'nin İslam ile oynaması, başka bir deyişle, dini siyasete alet etmesi yurtiçiyle sınırlı kalmadı. O, Cezayir, Tunus, Mısır ve Sudan'daki radikal siyasi örgütlere el attı; onları mali, istihbarat, askeri ve politik düzlemde destekledi. Zaman zaman bu örgüt elemanlarını ülkesinde barındırdı; fırsatı yakalayınca politik düşmanları üzerine saldı. Sözgelimi Cezayir'deki İSC (FIS) hareketinin askeri kanadının sorumlusu Medeni Mırzak, bir dönem, Kaddafi'nin kurdurduğu "İslam Lejyonu" isimli paravan örgütün has adamıydı. Komşu ülkeler de Kaddafi'ye misilleme yaptılar. 1990'larda Mısır, İslamcıların da içinde olduğu milli muhalefeti Kahire'de barındırdı. Sudan ise 1995-97 arasında Libyalı İslamcı militanlara, birkaç askeri eğitim kampı vermişti.[25]

İslami Muhalefet

Kaddafi'nin özgün İslamı, içerideki Sünni ulemayı değil, aynı zamanda Arap dünyasının geleneksel Sünni İslam merkezlerini de harekete geçirmişti. Gelenekçi Sünniler, Kaddafi'nin bu dini yorum ve değerlendirmelerini şirk (İslam'da sapkınlık, kâfirlik) olarak görüyor, cem gazaplarını onun "deli" veya "abuk sabuk" kişiliğine yöneltiyorlardı. Bu da ülkedeki İslami muhalefete (dış destekli) bir çeşit zemin hazırlıyordu.[26]

Gerçekte Kaddafi'nin meşrebi, sufi Senusi tarikatının kırsal kesimdeki gelenekçi İslami tefsirlerine yakındı. Zaten kendisi de Senusi tarikatına bağlı bir kabile çocuğuydu ve çöl âşığıydı. Öte yandan Kaddafi, modern eğitim almış, kentsoylu bir İslami aydın (ıslahatçı İslam) niteliği de kazanmıştı. Bu yüzden 1969 darbesiyle işbaşına gel-

diğinde, hem ıslahatçı İslamın temsilcisi İhvan, hem de gelenekçi kırsal İslamın takipçisi Senusi tarikatlarıyla uzlaşmaya varmasını bildi. Örneğin Senusilik'in fıkhi yorumu (İslam hukukuna ilişkin) ülkede genel kabul görüyordu. Kaddafi rejiminin kurduğu İslama Çağrı Cemiyeti de (Cemiyet-ül Deva-ül İslamiyye)(*), Senusi tefsirlerine dayanarak İslami Risale'yi (mesajı veya İslam davasını) yaymaya çalışıyordu.[27] İhvan ile Kaddafi'nin nihai hedefteki planlarının özdeş olduğunu ya da benzerliğini yukarıda açıklamıştık zaten.

Ancak Kaddafi siyasi iktidar tekelini alıp özgün tefsirlerini geliştirdikçe, bir yandan Senusilerin diğer yandan İhvancıların şimşeklerini üzerine çekti. Kaddafi, "Allah ile insan arasında aracı yoktur, olamaz" derken Senusiler buna (tarikat şeyhleri olarak çıkarları zedeleneceğinden) karşı çıkıyorlardı. İhvancılar da öyle. Yine gerek kır gerekse kent İslamı temsilcileri, özel mülkiyetin yeniden kurumsallaşmasından ve devletleştirilen arazi, toprak ve malların eski sahiplerine verilmesinden yana tavır aldılar. Gerçi Senusilerin Kaddafi ile özel politik bir çekişmesi vardı. Çünkü o, Senusi tarikat Şeyhi Kral İdris'i devirmişti. Kaddafi, iktidarı tarikatlardan söküp almak için, 1972-76 arasında dini zümrenin meşruiyetini ortadan kaldırdı. Yerel yönetimleri "modernleşen idarecilere" verdi; bunları, "halk komiteleri"ne devretti. Senusilerin kırsal egemenliği, önemli oranda zedelenip zayıfladı.[28]

Kaddafi'nin kent İslamıyla sorunları daha değişikti. Çünkü muhalefet sadece İhvan, El Ezher kökenli ulema veya Selefi akım etkisindeki diğer kesimlerle sınırlı değildi. Daha geniş bir "İslam" söylemiyle ulemayı adeta buzdolabına soktu. Ulema arasında en etkini, Trablusgarp vaizi Şeyh el Bışti idi. Bu şeyh, özellikle gençlerin çekim merkeziydi. Fakat Kaddafi'nin İslam Devrimi hamlesini izleyen baskılar, tüm ulema gibi bu şeyhi de etkiledi. El Bışti, "din

---

(*) Bu kuruluşun Türkiye'deki Refah Partisi'ne mali yardımları 1994'te belgelendi.

adamları hutbelerinde siyaset yapmamalı" uyarısına uymayınca, 1975'ten itibaren sık sık gözaltına alınmaya başlandı. O tutuklandıkça popülaritesi de artıyordu. Rejim güçleri, 1980'de kendisini ortadan kaldırdılar.[29]

Libya'daki İslami akımlar, doğan boşlukları doldurma çabasından vazgeçmediler. Bu akımların genel özelliği, kendiliğindenci ve disiplinsiz oluşudur. Ayrıca sınırlı bir muhalefet birikimine sahip olmak da İhvan'ın o bilinen fikirsel ve örgütsel geleneğiyle çelişiyor. Örneğin, bazı camilerde Selefi akım gelişti. Bazı imam ve din adamlarıyla bu Selefi akım arasındaki tartışmalar, tanınma ve inanç sorunları ve yöntemlerinin sınırları ile bazı hadislerin yorumlanma kıstaslarını aşamadı.

Politik İslamdan Radikal İslama

Libya liderinin karşıt tavrı ve baskıcı politikası, İhvan hareketinin 1970'lerden itibaren giderek yayılmasını durduramadı. Kaddafi'nin üç ayaklı tezi (gerçek İslam, Arap milliyetçiliği ve sosyalizmine dayalı Cemahiriye sistemi, yani halkın kendi kendini yönetmesi), İhvan'ın siyasal İslamcı programına alternatif olamadı.

1950'lerde Libya politik arenasına sessizce çıkan İhvan hareketinin kurucu önderi Dr. İbrahim'dir. Kral İdris'in siyasi sığınma hakkı verdiği kimi Mısırlı İslamcılar (İhvancılar), kuruluş aşamasında kendisine yardım ettiler. Kral, İhvancılara sınırlı hareket serbestisi tanıdı. Hareket, kısa zamanda Libya'da öğretmenlik yapan Mısırlılar tarafından benimsendi. Önemli bir muhalefet odağı olmalarındankorkan Kaddafi, 1973 yılından itibaren İhvan üyelerine adeta kan kusturdu: Kitlesel tutuklamalar ve işkenceler sonucunda, örgütün dağıtılmasına karar verildi. Aralarında önemli bir İslamcı şahsiyet olan Abdullah Busen'in de (1960'larda Mısır İhvan hareketinin radikal teorisyeni Seyyid Kutub'un cezaevi arkadaşıydı) bulunduğu bir bölük İslamcı, Mısır'a sığındı.

1970'lerin sonuna kadar suskun kalıp köşeye çekilen İhvancılar, 1980'lerin başında **Libya İslamcı Grubu** (El Cemaat-ül İslamiyet-il Libiye) adıyla harekete geçtiler. Ülkedeki rejimi barışçıl yollarla değiştirip yerine bir şeriat sistemi getirmeyi hedeflediler. Özellikle ABD ve İngiltere'ye giden öğrenciler arasında çalışma yaptılar. Libya'ya dönen öğrenciler, İhvancı ideolojinin yayılmasına önemli katkıda bulundular. Birbiriyle bağlantılı hücre sistemiyle, ulusal ölçekte örgütlendiler. Hayırsever kuruluşlar ve vakıflarda yoğunlaştılar. Bu gibi kuruluşlar aracılığıyla sosyal hizmetler sunarak kitlelere ulaştılar. Orta tabaka mensuplarıyla bağlarını güçlendirdiler; akademisyenler, öğrenciler, mühendisler ve tüccarlara el attılar. Bu yüzden, Libya'nın doğusundaki muhafazakâr bölgeler ile Bingazi çevresinde hayli güçlü sayılırlar.

Libya yönetimi, İhvancılara aman vermedi. Bir kez daha onları ezme yoluna gitti. 1983'te önemli bir İhvan mensubunu başkent Trablus'ta idam etti. 1986'da 9 kişilik bir hücreyi ortaya çıkardı. "Yüksek rütbeli bir emniyet görevlisine suikast düzenlemek" suçlamasıyla yargılanan sanıklardan 6'sı, Bingazi'deki bir stadyumda asıldılar. İdam anı, televizyonda halka gösterildi. Buna rağmen İhvan hareketi, ivmesinden pek bir şey kaybetmedi.

1980'li yıllar, aynı zamanda cihatçılık diye bilinen radikal İslamcı akımın yükseldiği bir dönemdi. Ewase (Avvase) el Zuwavi'nin çevresinde toplanan bir grup militan İslamcı, Libya'nın dört bir yanını dolaşarak cihat çağrıları yaptı. Son derecegizli çalışan bu kümenin resmi (bilinen) bir ismi yoktu. Buna rağmen çeşitli şehirlerde nam salmış, gözle görülür derecede yandaş kazanmıştı. Pasifist İhvancıların tersine, cihatçılar Kaddafi rejiminin devrilmesi için silahlı eylem yapılmasını savunuyorlardı. Uzun erimli silahlı bir mücadele yöntemini benimseyen grubun mensupları, 1980'lerden itibaren, Sovyet işgaline direnen Afgan mücahitlerinin saflarına katıldılar. Kendilerine ait kamplarda askeri eğitimden geçtiler. Afganistan'daki direniş bitince, çoğu Libyalı militan ülkeye dönerek rejime yönelik ey-

lem hazırlığına girişti. Fakat 1989'da bu amaçla çalışan bir hücre ortaya çıkarıldı. Yönetim, başta El Zuwavi olmak üzere çok sayıda militanı tutuklayıp cezaevlerine attı. Grup, 1990'lara kadar bir daha belini doğrultamadı.

1990'lar, her türden İslamcı akımın serpildiği bir dönem oldu. Müslüman Kardeşler (İhvan) daha geniş bir kitlesel destek kazandı. Mustafa el Cihani öncülüğünde **İslami Cemaat Hareketi** (Hareket-ül Cemaat-il İslamiye) adıyla İhvan oluşumuna benzer bir yapı, ülkenin doğusunda ortaya çıktı. **Tebliğ Cemaati** (Cemaat-ül Tebliğ), Libya'nın batısında taban buldu. Belirtmek gerekir, bu cemaat üyeleri, 1980'lerdeki yoğun tutuklamalardan ders çıkardılar. Siyasete karışmama sözü vermek suretiyle kendilerini kurtardılar. Buna karşılık yönetim, cemaat mensuplarını imam ve vaiz olarak atadı. Kimi rivayetlere bakılırsa, bu cemaat, Kaddafi'nin oğlu Saadi ile iyi ilişkiler içindeymiş.

Cihatçı grupların kılıç artıklarıyla Libya kökenli eski tüfek Afgan mücahitlerinden sağ kalabilenler, **Libya Savaşçı İslami Cemaati** (El Cemaat-ül İslamiyet-ül Muqatilet-il Libiye/CİML) adıyla daha militan bir örgüt kurdular. Ek olarak ülkenin birçok bölgesinde irili ufaklı cihatçı kümeler de ortaya çıktı: El Hami öncülüğündeki **İslami Şehitler Hareketi** (Hareket-ül Şuhedat-il İslamiye) ile **Allah Yandaşları** (Ensarallah) bunlardandı. CİML, bu tür grupları çatısı altında topladı. Rejimi hedef alan silahlı eylemler başlattı. Bu arada Kaddafi'yi öldürmeye yönelik iki eylem (1996 ve 1998'de) planı deşifre edildi. Libya hükümeti, ılımlı veya radikal demeden, bütün siyasal İslamcılara karşı görülmedik bir tasfiye kampanyası başlattı. Cihatçı militanlar Cezayir'in çatışma bölgelerine kaçtılar veya çöl bedevilerine sığındılar. Örgütlü veya bireysel olarak Irak'a giden militanları takip etti; dönenleri tutukladı, kimilerini de (Bingazili Halid el Zeydi gibi) faili meçhul cinayetler yoluyla ortadan kaldırdı.[30] Ayrıca Libya hükümeti, İslamcı eylemcileri, "ülke istikrarını bozmaya yönelen deccal, gözbağcı, zındık ve yabancı ajanları" olmakla suçladı.

İslamcı Örgütler

1) **Ankudlar**: *Ankud/Unkud* Arapça bir sözcük olup üzüm salkını anlamına gelir. Bu deyim, siyasi anlamıyla Mısır'dan alınmıştır.[31] Çünkü İslamcılar bir araya gelip toplandıklarında ya halka oluştururlar ya da ardı sıra otururlar. Bu da biçim yönünden üzüm salkımı duruşudur. Bu yüzden Ankud adını almıştır. Ama örgütsel düzlemde İslami köktenciliğin geniş çerçevesini temsil eden İslam Cemaati (Cemaat-ül İslami) adlı grubu oluşturan küçük ve özerk dinci fraksiyonlar ya da yapılar anlamında kullanılır. Ankudlar arasındaki ilişki belirsizdir. Grup sorumluları veya liderleri (emir), kendi aralarında bağlantı kurarlar. Köken olarak Mısır İhvan hareketinin bir yan kolu olmalarına rağmen İhvan kurucusu Hasan el Benne'den ziyade, ondan sonra gelip daha radikal tezleri savunan Seyyid Kutub ile Pakistanlı Mevdudi'ye yakındırlar.[32] Bu haliyle, militan çizgisiyle tanınan Mısır (İslami Cihat ve İslami Cemaat vs.) örgütleriyle daha bir benzerlik taşırlar. Çünkü Ankudların da tutumları "gayet sert, katı ve uç noktalarda"[33] seyrediyordu. Onlara göre modern toplum, Cahiliye'dir; yani mücadele edilip devrilmesi gerekli yozlaşmış kâfir toplumudur.

Ankudlar ile Senusiler arasındaki işbirliği sınırlıdır. Ankud grup liderleri, kır kökenli softa Murabıt geleneğinden gelmekle birlikte İhvan meşreplidirler. Libya, bu Ankud türü bağımsız İslami grupların dış bağlantılı olduğunu ileri sürüyordu.[34]

2) **Savaşçı İslami Grup** (El Cemat-ül İslamiyet-il Muqatile-CİM): Cihatçı hareket, 1980'lerin ortasında uç vermeye başladı; üniversite öğrencileri, özellikle tıp ve mühendislik fakültelerinde okuyanlar arasında benimsendi. Müslüman Kardeşler (İhvan) çevresindeki hoşnutsuz gençleri kendisine çekti. Cihatçılar aceleci davranıp birkaç silahlı eylem yapınca, Libya yönetimi dağınık eylemci kümelerini 1989'da tuzla buz etti. 1988'de Libyalı cihatçı öğrenci-

ler, Afganistan'a gittiler. CİM'in omurgası 1990'da Afganistan'da oluşturuldu. Birkaç yıl sonra Afganistan, Çeçenistan ve Bosna'dan dönen İslamcı militanlar tarafından 1995'te kuruldu.[35]

Hareketin son dönem lideri Ebu Leys el Libi 1967 doğumlu olup 1980'lerin sonunda Afganistan Cihadı'na katıldı. 1994'te ülkesine gizlice dönüp arkadaşlarıyla birlikte Kaddafi'ye karşı bir suikast ve darbe planı hazırladı. 1996'da olayın ortaya çıkmasıyla birlikte firar ettiği Suudi Arabistan'da tutuklandı. Bir süre sonra ya serbest bırakıldı ya da kaçmasına göz yumuldu. Yeniden Afganistan'a giderek Taliban ve El Kaide saflarına katıldı. 2000'lerin başında El Kaide'nin sözcülüğünü yaptı. 2007 yılında, Bagram'daki (Afganistan) Amerikan Hava Üssü'nü ziyaret etmekte olan Başkan Yardımcısı Dick Cheney'i öldürmek amacıyla planladığı intihar saldırısını hayata geçirdi. Ocak 2008'de, Pakistan sınır bölgesinde yapılan bir Amerikan saldırısı sırasında öldürüldü.

1995, Libya'da gizemini koruyan İslamcı örgütlerin harekete geçtiği yıl oldu. Cezayir'de yönetime karşı mücadele veren GIA'ya yakın yayın organı *El Ensar* gazetesi, Haziran 1995'te Bingazi kenti içinde ve çevresinde askeri kışla dahil birçok yerde gerçekleştirilen İslamcı eylemlerden söz etti.

1990'larda Libya kolluk kuvvetleriyle çeşitli silahlı çatışmalara giren CİM, Bingazi şehri dolaylarında hücre sistemine göre faaliyet gösterdi. Amacını, "İslam karşıtı kâfir Kaddafi ile rejimini devirmek" olarak açıkladı. Fakat başarısız darbe girişimi yüzünden 1996'da çok sayıda militan tutuklandı. Bunun üzerine olaya karışanlar, yeniden Afganistan'a kaçtılar. ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrasında, Nisan 2003'te, El Kaide saflarına katıldılar. CİM mensuplarından onlarcası ise, Libya'nın ıssız çöllerindeki bazı Bedevi kabilelerine sığındılar. CİM, Mart 2007'de örgüt olarak El Kaide'ye bağlandı. 2008 yılında kendisinden pek söz edilmese de, CİM, El Kaide'nin Kuzey Afrika'daki kolu "İslami Mağrib Diyarında El Kaide" içinde faaliyet gösteriyordu.[36]

Olayı sürekli biçimde izleyen Londra merkezli Suudi gazetesi *El Hayat*, 21 Ekim 1996 tarihinde, CİM sözcüsü Ebubekir Şerif ile uzun bir söyleşi yapmıştı. Şerif, 1965 Trablus doğumlu olup ülkede üniversite eğitimi görmüş, kendini "cihadi" (eylemci İslam) akımından sayıyordu. Uzun yıllar, Afganistan'daki Rus askerlerine karşı mücahitlerle birlikte savaşmıştı.

Şerif ile yapılan uzun söyleşide örgüt hakkında şu bilgiler veriliyordu: "Örgüt lideri, Abdullah el Sadık; yayın organı ise *ElFecr*'dir. Silahlı eyleme başlayan örgüt, yavaş ve temkinli gitme stratejisi izliyor. İlk elde, Kaddafi rejiminin heybetini sarsmak, onu teşhir etmek; ülkede yaygınlaşan yolsuzluk ve rüşvet ortamından yararlanarak İslami düzen lehine taraftar toplamak hedefleniyor. Örgütün yazılı bir programı bulunmuyor. Buna gerek de duyulmuyor. Esas olarak köktendinci İslami bir çerçeveyle yetinilip eylemlilik ön planda tutuluyor. Yine de Cemaat-ül İslamiye'nin Şeriat Komitesi, Siyasi Komite, Propaganda Bürosu gibi yapılanması var. Bu temelde, dönek ve kâfir Kaddafi rejiminin devrilip yerine İslami bir devlet kurulması öngörülüyor. Ayrıca örgüte eleman ve kadro kazandırmak amacıyla **'İlim ve Davet Talebeleri'** adıyla bir kol kurulmuş. CİM; demokrasiyi ve parlamenter sistemi benimsemiyor. Çünkü her ikisi de Batı icadı şeyler. Dolayısıyla, liberal görüşlü muhaliflerle ittifak yapılması pek düşünülmüyor. Ülkede faaliyet halinde olan diğer eylemci İslamcı kümelerle işbirliği yapılıyor. Mesela, 1996 yılında çatışmada öldürülen Saad el Ferecani Vahid'in grubuyla birleşme görüşmeleri yapılmış. Örgüte, halkın çeşitli kesimlerinden destek veriliyor."

CİM, 1996'ya kadar Cezayir'deki radikal GIA ile işbirliği içinde görülüyordu. Ancak, GIA'nın yaptığı bazı hatalar nedeniyle iki taraf arasına biraz soğukluk girmiş. Örgütün hemen tüm elemanları, daha önce Afganistan'da eğitim görmüş. Kendilerini, 'Dünya Cihat Hareketi'nin bir parçası sayıyorlardı.

Fransa'da yayınlanan haftalık *El Vatan El Arabi* dergisinin 21

Temmuz 1995 tarihli haberine bakılırsa, CİM, şu anda en radikal ve eylemci muhalefeti temsil ediyordu. Birinci derecedeki kadroları Libya'da bulunuyordu. Finans kaynaklarını temin etmiş durumdaydılar. Sudan'da eğitiliyorlardı. Trablusgarp, El Hams, Acdabya ve Bingazi çevresinde faaliyetlerini sürdürüyor, zaman zaman sınırdan geçerek eylem yapıyorlardı.

Geçerken değinelim: Örgütle yakınlığı olduğu sanılan ve Ingiltere'nin başkenti Londra'da yayınlanan iki dergiden biri *El Müslim*, diğeri de *El Deva* idi.

Libya yönetimi, örgütle diyalog ve uzlaşma çerçevesinde, Nisan 2008'de CİM mensubu 90 mahkûmu serbest bıraktığını açıkladı. 2006 yılında ise 80 İhvan üyesini affetmişti.

CİM'in 2008'deki halini, örgütün eski Şûra Meclisi üyesi olup Londra'da siyasi mülteci olarak yaşayan Numan bin Osman'ın anlatımıyla izleyelim:

"El Kaide'nin lideri Abdullah el Sadık, 2004'te Tyalnad'da yakalandı. Yardımcısı Ebu Hazım, Amerikalılar tarafından tutuklanıp Bagram Hava Üssü'ne (Afganistan) konulmuştu; din işleri sorumlusu Sami el Saidi, Hongkong'ta ele geçti. Üçü de Libya hükümetine teslim edildiler. Ayrıca Şûra Meclisi (merkez komitesi) üyesi olan Miftah el Davudi, Abdulvahap Qayid ile askeri sorumlu Mustafa Qanfid, Libya'da cezaevinde tutuklular.

Libya yönetimi, Temmuz 2008'de El Kaide'nin hapisteki bu önderleriyle diyalogu sürdürme kararı aldı. Amaç, örgütün şiddet yöntemini reddetmesi ve eylemci çizgisinden vazgeçmesidir. Libya Emniyeti, bu çerçevede, adı geçen üyelere bazı kolaylıklar sağladı. İlk elde, örgüt mensubu 90 kişiyi Nisan 2008'de serbest bıraktı.

1990'larda ülkede yüzlerce militanı bulunan örgüt, şimdiki durumda yurtiçi ve yurtdışında tükenme aşamasına gelmiş bulunuyor. Abdulhakim Belhac kod adlı örgüt lideri Abdullah el Sadık, Kaddafi'nin yetkili oğlu Seyfülislam'a bir mektup göndererek, diyalog için kendisine teşekkür etti.[37]

3) **Müslüman Kardeşler** (İhvan): Başlangıçta Kaddafi ile ittifak kurup asıl hedeflerde (İslami toplum kurmak) anlaşan İhvan, sonradan Kaddafi'nin Arap milliyetçiliğine tıtku derecesinde vurgu yapması, ardından sosyalizm söylemini kullanmasından sonra Libya liderinden ayrıldı. Zaten Kaddafi, kimseyi iktidara ortak etmek niyetinde değildi. İhvan, hilafet rejimi ile panislamizm yapıyordu. İhvan'a göre İslam ümmetinin birliği için gerekirse sömürgecilerle İşbirliği yapılabilir.[38] Yine İhvan, siyasal iktidarı elinde bulunduran kişinin toplumsal hiyerarşide ulu kişi olmasını (yani İslami anlamda Müminlerin Emiri) ileri sürmüştü. Özel mülkiyetin kamulaştırılmasına ve devletleştirilmesine karşı çıkmıştı. Tüm bu kavramlar, Kaddafi'nin, "Allah ile kul arasında aracı olmaz, sosyalist yönteme göre ortakçılık esastır, inananların ulu önderi olmak yerine halk demokrasisi gereklidir" türündeki siyasetleriyle taban tabana zıttı. Bu nedenle İhvan, Kaddafi için tehlikeli bir tehdit kaynağıydı. 1970'lerden itibaren Kaddafi, İhvan mensuplarının bir kısmını hapsetti, bir kısmını iz bırakmadan ortadan kaldırdı, bazılarını da halkın gözü önünde sokaklarda idam ettirdi. Bir gözlemciye göre İhvan, 1984'ten itibaren Libya'da silinmiş durumdaydı. Daha çok da **Inqat** adlı siyasi muhalefet içinde varlığını sürdürmüş olabilir.[39]

El Vatan El Arabi dergisinin, diplomatik kaynaklara dayanarak verdiği 21 Temmuz 1995 günlü habere bakılırsa, İhvan, **Cemaat-ül Deva** (Çağrı Grubu) adıyla yeniden faaliyete geçerek, **Hizb-ül Tahrir** adlı başka bir İslamcı muhalefet ile ittifak kurmayı denedi. İhvan, yönetime karşı diğer kesimlerle ittifak kurmayı, ABD istihbarat örgütü uzmanlarının önerisi üzerine ele almıştı! Bu taktik tutmayınca, **El Cemaat-ül İslamiyet-il Libiye** (Libya İslami Cemaati) ismi altında toplum içinde faaliyet göstermeye başladı. Hareketi destekleyenlerin büyük bir kısmı, ABD ve İngiltere'de yaşıyor. Libya yönetimi, Mart 2006'da İhvan mensubu 600 tutukluyu serbest bıraktı.

Libya İhvan hareketinin lideri Süleyman Abdulkadir, El Cezire.net sitesinde yayınlanan 10 Kasım 2008 tarihli söyleşisinde, "milli uzlaşma" çağrısında bulundu.

4) **Libya Ulusal Selamet Cephesi:** Libya'nın Hindistan eski Büyükelçisi Dr. Muhammed el Mugarif tarafından kuruldu. Zamana ve zemine göre Sudan, Mısır, Fas ve Suudi Arabistan gibi ılımlı Amerikancı Arap ülkeleriyle batılı ülkelerden destek gördü. Aslında Kaddafi karşıtı tüm siyasi akım ve kişileri içine aldığından, özel İslami bir örgüt sayılmaz. Ne ki, içinde İhvan veya benzeri İslami akımlar ile ulema kesimi bulunabilir. Adını Nisan-Mayıs 1984'te başkentteki askeri darbe girişimiyle duyurdu. Kimi yorumcular, bu darbe girişiminin, **Inqat** içinde yer alan İslamcı bir grup tarafından planlandığını öne sürdü.

5) **Hizb-ül Tahrir** (İslami Kurtuluş Partisi): Libya'daki Hizb-ül Tahrir de Filistin-Ürdün merkezli olanın bir koludur. Onun Libya'daki illegal kanadı **Munazamat-ül Cihad-ıl İslami** (İslami Cihad Örgütü), 1973'te saf dışı bırakıldı, ancak yeniden kuruldu. Hizb-ül Tahrir, Libya İslami muhalefetinin en eylemci kanadını oluşturuyor. Bu arada ordu içine sızarak darbe yapmayı da sık sık deniyor. Oldukça ısrarlı ve komşu ülkelerde nüfuz sahibi bir örgüt olduğu söylentisi yaygındır. 1983'te ordu içinde subayların "bu partiye" mensup olmaları yüzünden tutuklandıkları ileri sürüldü.[40]

El Vatan El Arabi dergisinin, 21 Temmuz 1995 tarihli haberine göre, ABD istihbarat uzmanlarının gözetiminde ve İslamcı muhalefetin birleştirilmesi çerçevesinde harekete geçen Hizb-ül Tahrir, ilk elde İhvan hareketiyle ile görüşme yapmış; Sudanlı İslamcılardan destek almıştı. Hizb-ül Tahrir örgütüne mensup 25 kişi, 1995 yılı başlarında Libya hükümeti tarafından tutuklandı.

6) **Libya Şehitler Hareketi:** Örgüt hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Silahlı eylem yolunu benimseyen hareketin sözcüsü Abdullah Ahmed'in 6 Ocak 1997 tarihli *El Hayat* gazetesine yaptığı açıklamada bazı ipuçları yakalamak mümkün. Şöyle ki; örgütün ilk ön-

deri Muhammed el Hami idi. Onun, Temmuz 1996'da Bingazi'deki çatışma sırasında öldürülmesi üzerine, yerine 30 yaşındaki Hamza Buşeltila getirildi. Kod adı Tarık el Dernavi olup, daha önce Afganistan'daki mücahit kamplarında eğitim görmüştü. Cezayir'deki GIA'nın eski lideri Cafer el Afgani'ye (1993 yılında öldürüldü) yakın bir kişiydi.

Öte yandan, eylemci CİM grubu, Libya Şehitler Hareketi'nin bağımsız bir örgüt olmadığını ileri sürüyordu.

1997 başlarında iki taraf arasında birleşme görüşmelerinin olduğu basına sızdırıldı. Ancak, her iki örgüt de, birleşmeden ziyade, polis ve askere karşı silahlı eylemi durdurmak üzere görüş birliğinevardıklarını; ağırlığın, suikast yoluyla Kaddafi'yi tasfiye etmeye verileceğini açıkladı.

7) **Ebu'l Rayqa Grubu**: Özellikle Libya'nın Tobruk kenti çevresinde kümelendiği sanılıyor. Grup önderi tarikat şeyhi Ebu'l Rayqa, konukseverliği ye zikir ayinleriyle ünlendi. 6 bin kadar müridi olduğu söylenir. 1990'dan itibaren pasif yöntemi bırakıp aktif muhalefete başladı. 1995 ve 1996 yıllarındaki silahlı İslamcı grupların eylemlilikleri artınca, hükümet bu tarikat şeyhinin şatoya benzer evini kuşattı. "Siyasi bir örgüt kurmak"la suçladığı 85 kadar yandaşını tutukladı. Bunun üzerine Ebu'l Rayqa grubu, Tobruk, Bingazi ve Trablus arasında harekete geçti; Bingazi'deki bir karakola baskın yaptı. Haziran 1995'te başkentteki bir kuyumcu çarşısının basılması sırasında çıkan çatışmada birçok kişi öldü.

El Vatan El Arabi'nin verilerine bakılırsa, Ebu'l Rayqa grubu, 1970'lerde Mısır'da görülen "El Tekfir ve'l Hicra" adlı geleneksel bağhaz eylemci bir örgütle benzerlik gösteriyor. Özellikle modern silahlar yerine kılıç, pala, hançer ve bıçaklar kullanmak suretiyle adam öldürmesi, İslam kurallarına uymayan kadınlara saldırmak türünden yöntemlere başvurması, böylesi bir karşılaştırma yapılmasına yol açıyor.

8) 17 Şubat 1987'de dokuz kişinin idamıyla sonuçlanan eylemin **Cihat** ve **Hizbullah** adlı örgütler tarafından gerçekleştirildiği, aynı zamanda bunların birçok suikast girişiminde bulundukları veya siyasi cinayet gerçekleştirdikleri ileri sürüldü. Bu girişimlerden bir kısmının ülkedeki Sovyet askeri uzmanlarına yönelik olduğu açıklandı. Kahire'deki muhalefet (Libyalı) kaynakları, eylemcilerin Cihat örgütü mensubu olduklarını söyledi. Yine bir kısım batılı kaynaklar, 1984'teki olaylar sırasında **İslami Kurtuluş Cephesi** ve **İslami Öncü** üyesi bazı öğrencilerin tutuklanıp Trablusgarp'ta asıldıklarını da öne sürdüler.

1993'te Afganistan'a giden Libyalı militanlarca kurulan **Nasrat-ül Cihad** (Cihat Zaferi)[41] ile farklı bir alanda faaliyet gösteren (1996 yılında) **Ensarullah** (Allah Yandaşları) isimli eylemci iki gruptan daha söz ediliyordu.

Ağustos 1978'de Libya'yı ziyareti sırasında ortadan kaybolan Lübnan Şii cemaati önderi Musa Sadr'ın Kaddafi tarafından kaçırılıp öldürüldüğü ileri sürüldü. O tarihten beri, Lübnan Şia örgütleri (Hizbullah) Libya'ya karşı eylemler de yaptılar. Sözgelimi Emel hareketi, bu iş için özel bir birim de kurdu: **İmam Sadr Tugayları**. Bu birim, sadece Libya'nın Lübnan'daki çıkarlarına darbe vurmakla kalmadı, aynı zamanda Libya içinde faaliyet gösterenlere veya oraya sızarak eylem yapanlara da dolayı/dolaysız destek verdi. Bu düzlemde Libya'da El Marcaiyye[42] (Şia'da Şeyhülislamlık gibi bir makam) geleneğine bağlı bir İslamcı grup, Mısır'daki Tekfir ve Hicra örgütüne benzeyen bir yapı oluşturarak Kaddafi'nin *Yeşil Kitap*'ını hedef aldı. Ancak çabuk dağıldı.[43]

Dipnotlar:

(1) George Joffe, "Libya'da İslami Muhalefet", Londra; aktarıp çeviren *Dünya ve İslam* dergisi, Kış/1990, İstanbul, s.118.
(2) age, s.19; ayrıca E.E. Evans-Pritchard, *The Senusi of Cyrenecia*, Oxford University Press, Londra, 1947, s.51.
(3) age, s.19; ayrıca Evans-Pritchard, *The Senusi*, s. 68-167.
(4) J. Wright, Libya, Londra, Bern, s.198.
(5) M. Khadduri, *Modern Libya: A Study in Political Development*, Baltimore, 1963, s.330-336.
(6) George Joffe, age, s.120; J. "Abu Nasrdan Tunus, Cezayir, Fas Örneğinde Selefi Hareketi"-*A History of Maghrib*, Cambridge, s.320-366'dan aktarma.
(7) age. Senusilik'in Libya'daki dinsel ve siyasal rolü için bkz. Mustafa Ahmed bin Halim, "Libya Tarihi", *El Hayat* gazetesi, 31 Mart 1995; Dr. Ahmed el Nefir, "Mağrip ve Çağdaş Selefi Hareket", *El Muslimun*, Nisan 1995.
(8) age.
(9) *El Mecelle*, 12-18 Ağustos 1992; ayrıca G. Joffe, age, s.125-126.
(10) Joffe, age, s.126 ve aktardığı yer: H. Mattes, *Die Innere und Aussere Islamische Mission Libyens*, Münih; Kaiser Verlag, 1986, s.73.
(11) *El Mecelle*, age.
(12) Joffe, age, s.127.
(13) M.M. Ayoub, *İslam and the Third Universal Theory*, Londra-1987, s.23.
(14) O. El Fathaly ve M. Palmer, *Political Development and Social Change in Libya*, Lexington, 1980. s.58.
(15) Mathaba News Network, 9 Eylül 2008.
(16) H. Mattes, Die İnnere, s.27-36. Aktaran G. Joffe, age, 121.
(17) age, s.63.
(18) Bkz. *Kitab-ul Ahdar (Yeşil Kitap)*, Haznedar Ofset, İstanbul, 1980; Türkçesi için üç kitapçık halinde, Murat Matbaası'nda çıkan baskılar, Ankara, 1979.
(19) G. Joffe, age, s.122.
(20) age, ayrıca Amoretti B. Scarcia, "Libyan loneliness in facing world. The challenge of Islam"
(21) age.
(22) J. Berman, *Gadhafi's Libya*, Londra, Zed, 1986, s.163.
(23) *Ouarterly Economic Review*-Libya, 1984; aktaran Joffe, age.
(24) Joffe, age, s.123.
(25) Carlos Echeverria Jesus, *Radical Islam in the Maghreb*, Madrid, 2004
(26) age.
(27) age.

(28) age.
(29) age, s.124.
(30) İngiliz kadın akademisyen Alison Pargeter, "Political Islam in Libya", Global Terrrorism Analysis web sitesi, *Terorism Monitor*, cilt 3, 24 Mart 2005)
(31) M. Heykel, *Autumn of Fury: The Assasination of Sadat*, Londra, Corgi, 1983, s.253 (Türkçeye, *Öfkenin Sonbaharı: Bir Firavunun Sonu* adıyla çevrildi, İnsan Yay. 1986).
(32) G. Joffe, age, s.124.
(33) age.
(34) age.
(35) Numan bin Osman, El Arabiye.net, "Ölüm İmalatı" programı, 4 Temmuz 2008.
(36) *Wikipedia* ansiklopedisi, ilgili madde ve Global Jihad web sitesi, Mart 2008.
(37) BBC News, İngilizce bülten, 9 Nisan 2008; *El Şarq el Awsat*, 9 Nisan ve 6 Temmuz 2008)
(38) G. Joffe, age, s.126.
(39) age, s.126. Ayrıca Mattes, age, s.80.
(40) age, s.125. Ayrıca *Annual Regional Review*, 1984; *Economist Intelligence Unit*, s.174.
(41) Faik Bulut, *Cihat Yolcuları: El Kaide'nin Sırları*, Cumhuriyet Kitap, Ekim 2008, İstanbul.
(42) *El Mecelle* dergisine göre Kaddafi, bu radikal örgütü "öldüren veba" olarak niteledi, 12-18 Ağustos 1982.
(43) *El Mecelle*, age.

NOT: Libya'daki İslam ve köktendinci akımlar konusunu daha iyi anlayabilmek için şu kaynaklara bakınız: Paul Balta, "Les Particularites de l'islam au Maghreb", (Magrib Ülkelerinde İslam'ın Özgünlüğü), Clio. fr web sitesi, Mayıs 2002; Aziz Enhaili ve Oumelkheir Adda, "State and Islamism in the Maghreb" (Mağrib Ülkelerinde Devlet ve İslamcılık), *Middle East Review of Internatioanl Affairs* (MERIA) *Journal*, cilt 7, sayı 1, Mart 2003; El Hac Farac El Neccar, "İhvan-ı Libya fi Uyun-il Mısriyin" (Mısırlıların Gözüyle Libya İhvancıları), 21 Aralık 2004; CİM eski sorumlusu Numan bin Osman, "El Hale El Libiye ve'l Mu'tayet-il Eslah ve'l Teğyir" (Libya'daki Durum ve Reform ile Değişim Koşulları), 11 Nisan 2004; Eymad el Benani, El İhvan fi Libya: İntişarun Hakiki Rağme'l Tadyiq (Libya'da İhvancılar: Baskıya Rağmen Kitlesel Yayılma), 10 Şubat 2005; CİM sorumlusu Şeyh Ebu Munder Sami el Saidi'nin *El Bayanq* ve *El Mecd-il İslami* isimli dergilerle özel söyleşisi; Zafar Hashimi, "The Shia Strategy in Iraq and Pakistan", 22 Ocak 2005; *Wikipedia* Ansiklopedisi, "Islam in Libya" ve "Abu Laith al-Libi" maddeleri; Global Jihad web sitesi, LIFG maddesi; Numan bin Osman, El Arabiye.net, "Ölüm İmalatı" programındaki söyleşi, 4 Temmuz 2008.

FAS

Fas İslamı'nın tarihsel kökenini, Arapların Musa bin Nuseyr komutasında Fas'ı (708'e doğru veya 711 tarihinde) işgal edişlerine kadar uzatmak mümkün. Özel aşamada ise büyük Berberi hanedanlarından İslamı kabul eden Şenhacelerin (kabile federasyonu) kır kökenli sofu Murabıt hareketine dönüşerek, önce vahaları (1053-1054 arasında) ve ardından Güney Fas'ı (1056-1059) denetimlerine alışlarını görürüz. 1400'lerden başlayıp 1700'lerin sonuna kadar Hıristiyan-Müslüman beylikleri arasındaki çatışmalar döneminde Murabıtlar denetiminin, giderek yerini (Peygamber soyundan) Şerifi Hanedanlığına bırakışına tanık oluruz. 1800 ila 1900 başları, Fas'ın hem Avrupa'ya açılışı hem de sömürgeleştirilme tarihidir.[1] Ancak Fas'ın Fransızlarca sömürgeleştirilmesi, Cezayir'deki gibi topyekûn olmadı. Cezayir'deki gibi kültürel ve siyasal kimliği yok edilmedi. Fas, bir yanıyla özerk kaldı.

Suudi merkezli bağnaz Vahabilik görüşünden etkilenerek ortaya çıkan Fas'taki klasik softa Selefi akım, daha çok ulema kesimi ile Mekke'ye giden hacı kafileleri aracılığıyla ülkeye girdi. 1750-1912 yılları arasında Fas'ı yöneten üç yerel sultan (*Mevla* lakabını alırlardı), komşu ülkelerdekinin aksine, bu akımı destekleyen tutum sergiledi.

Fas İslamı'nın ilk damarı şöyle gelişti:

Libya ve Cezayir'de yaşananın tersine, Fas'taki Sufi tarikatlar ile sofu Selefi akım, batılı değerlere karşı ittifak içine girdiler. Cezuliye, İseviye, Derqaviye gibi tarikatların gelişmesi aniden durdu.

Ortodoks ulemanın çağrısına uyarak Selefilik akımına öncülük yapanların başında Muhammed bin Kanun, Abdullah el Senusi ile Ebu Şuayb el Dekkali gelir.

Bir zamanlar Kuzey Afrika'da İslam'ın gelişmesine büyük katkıları olan Kadirilik, Şazelilik ve Ticanilik gibi tarikatlar; alternatif toplumsal iktidar odakları oluşturunca, kaçınılmaz biçimde sömürü ve vurgun çarkının içinde yer aldılar. Yozlaştıkça gerileyen bu tarikatların imdadına, Ortodoks İslamın ihyası (canlandırılması) anlamına gelen Selefilik hareketi yetişti. Bağnaz Selefiler, Fransız sömürgeciliğine ve batılı değerlere karşı Arap-İslam temelindeki direniş sürecinde (1800-1900 arası), tarikatları da yanına alarak bir çeşit Arap milliyetçiliğine oynadılar.

Fas'taki Fransız sömürgeciliğine karşı Arap-İslam kültürüyle ayaklanan en önemli lider, 1920'lerde başkaldıran Abdulkerim el Hitabi'dir. Cezayir'de ilk ayaklanmayı başlatıp ilk kırsal devlet ya da "romantik İslam sistemi" kuran Kadiri tarikat şeyhi Emir Abdulkadir'in "cihat"ını kendine örnek alan El Hitabi de benzer bir yolu denedi. 1882 doğumlu olan El Hitabi, ülkenin kuzeyindeki Ecdir köyündendi. 1921-25 arasında hem Fransız hem de İspanyol ordusunu şaşkına çevirmişti. 36 düşman generali onunla çatışmada hayatını yitirdi. Mareşal Lyoutey, onun elinden bozgunu tattı. El Hitabi ayaklanması, gerek İspanya'nın gerekse Fransa'nın siyasi geleceğini yakından etkiledi. Her iki ülke de iç karışıklıklara sahne oldu. Komünistler ve cumhuriyetçilerin destekledikleri toplumsal hareketler İspanya'da Franco faşizminin iktidara el koymasıyla sonuçlandı.[2]

El Hitabi, Cezayir'deki direnişçi öncülü Abdulkadir gibi, El Qame denilen yerde Faslı ileri gelenleri toplayarak bir çeşit "Milli Meclis" (Cemiyet-i Vataniye) oluşturdu. 90 kişilik bu Meclis, 24 Eylül 1921 günü ilk oturumunu açtıktan sonra "Fas Cumhuriyet Anayasası"nı ilan etti. Abdulkerim el Hitabi'yi de başkan seçti. An-

cak yenildikten sonra El Hitabi, Reunion Adaları'na sürgün edildi; orada 20 yıl yaşadı. Sürgün dönüşünde Mısır'ın Port-Said limanına yanaşan gemiden kaçarak 1947'de Mısır'a iltica etti ve 1961'de vefat edinceye kadar orada kaldı. Kahire'de "Mağrip Ülkeleri Bürosu"nun kurulması için katkıda bulundu. Fransızlara karşı zorlu bir mücadele veren Cezayir devriminin yanında yer aldı. Abdulkerim el Hitabi, Fransızca yazdığı, "Kır Savaşının Kuralları" kitabıyla ünlüydü.[3]

Fas İslamcılığının ikinci damarını, Cezayirli Mısali el Hac ile (Emir/Prens Abdulkadir torunu Emir Halid'in kurduğu) "Kuzey Afrika Yıldızı" derneğinin yöneticilerinden Allel el Fasi'de yakalamak mümkün. Allel el Fasi, Mısali el Hac gibi, aslında hem Arap milliyetçisi (o sırada biraz da Marksizm ve sosyalizme yakın görüşler taşırdı) hem de İslamcı özelliklere sahipti.[4] Lübnan-Mısır-Suriye'deki Islahatçı İslamcıların (Cemaleddin Afgani ile öğrencisi Muhammed Abdu ve Reşid Rıza vs.) düşüncelerinden etkilenmişti. Arap-İslamcı ve zaman zaman Jakoben tutumlar takınan Cezayirli din âlimi Bin Badis gibi, Allel el Fasi de, özellikle Lübnanlı Dürzi liderlerinden Arap-İslam sentezcisi Emir Şekip Arslan'ın panislamist fikirlerini yutar gibi bellemişti. Şekip Arslan, Kuzey Afrika'nın yeni yetişmekte olan ve kendisinden iki kuşak sonra gelen seçkin takımına şunu getirmiştir: "Eğer Arap Doğu meseleleriyle uğraşıyorsanız, varlığınızın ve gelişmenizin esasını ve kendinizi genel panarabizm ve panislamizm mevcudiyetinin bir parçası olarak görmelisiniz."[5]

Şekip Arslan, İslamın sözcüsü ve siyasi bir stratejist olarak, en fazla Mağrip ülkelerinde ünlenmişti. Charles-Andre Julien'in ifadesiyle, "Mağrip milliyetçiliğini besleyen pınardı o."[6] Ya da J. Desparmet'e bakarsak, "Gönüllü olarak sürgünde bulunduğu 21 yıl içinde Şekip Arslan, Kuzey Afrika'yı kışkırtmaktan hiç geri durmamıştı."[7]

1911-12 dönemindeki ayaklanmada destek için planlar yapan Arslan, Şeyh Ali Yusuf marifetiyle *El Mueyyed* ve benzeri Mısır gazetelerinin (İslamcı) Fas'a gönderilmesini sağladı. 1918'de ise, Osmanlı'nın çöküşünden kısa bir süre önce, "Fas seçkinlerinden bazı kimselerle Ortadoğulu panislamist muhalifler arasında bağlantı kurmayı başardı.[8]

Abdulkerim'in ayaklanmayı sürdürüp Fransızların bu kırsal "İslami bela" ile uğraştıkları bir dönemde ise, ülkenin Fez kentinde İslami ıslahat fikrini amaç edinen topluluklar/cemiyetler ortaya çıkıyordu. 1925 sonbaharında kurulan bu tür derneklerden birinin başında Muhammed el Fasi de vardı. Bir yıl sonra Rabat kentinde Ahmed Balafrec, Muhammed Hasan el Vezzani ve Mekki Nehiri önderliğinde benzer bir dernek kuruldu. Faslı milliyetçi önder kadrolar içinde Şekip Arslan'a en yakın grup, yukarıda anılanlar idi. Dörtlüden kimileri anlaşmazlığa düştüler ama aynı zamanda eğitim için Paris'e gittiler. 1927'de ise Kuzey Afrikalı Müslüman Öğrenciler Cemiyeti (AEMNA) adlı dernek, yine dörtlünün önderliğinde kuruldu.[9]

Şekip Arslan, 1929-30 arasında Fas'ın belli kesimlerini ziyaret etti; bu gezi, zamanın sömürgecileri ve yöneticileri tarafından, "fitne çıkaran adam, bela peşinde" şeklinde yorumlandı.[10] Tam o sıra, Fransız sömürgecilerinin, "Berberi Dehir" olayı olarak bilinen, esas olarak Berberi kültürüne mensup kabileleri, İslam şeriatına değil onların törelerine göre yönetmeyi amaçlayan bir kararname, Fas Sultanı tarafından imzalandı. Bu olay, Ş. Arslan ve Faslı Arap-İslam yandaşları tarafından, "böl ve yönet" siyasetinin bir parçası, "ülkeyi Hıristiyanlaştırma" pratiği olarak algılandı. Arslan, Fas ve Cezayir halklarını sömürgecilere karşı kışkırtmak için arayıp da bulamadığı bu fırsatı iyi değerlendirdi. Sorunu "dar ulusçu sadakat yerine, İslami dayanışma ilkesine dayalı eylem temelinde"[11] değerlendirip, ta Suriye'den Mısır'a oradan da Tunus, Cezayir ve Fas'a kadar bir dayanışma/kalkışma hareketine dönüştürdü.

Kutsal Krallığın Özgünlüğü

Fas'taki İslam'ın üçüncü damarı, Kraliyet sülalesidir. Çünkü bu aile, Peygamber torunu Hz. Hasan soyuna bağlar ki, muhtemelen doğru bir iddiadır. Bundan ötürü Şerifi Hanedanı gibi kutsal bir unvana ve makama sahiptir. Dolayısıyla ülkedeki İslamiyet'in gerçek temsilcisi, dini ve siyasi önderi olarak kabul edilir. Anayasa'nın 19. ve 23. maddeleri gereğince bu "Kutsal Aile", inanç ve gelenek bakımından eleştirilip sorgulanamaz. Onun temsil ettiği İslam geniş çerçeveli, hayatın her alanına hükmeden, komşu ülkelerinkinden (Tunus ve Cezayir, Libya ve Moritanya vs.) farklı olarak önemli oranda kitlesel bir resmi İslamdır. Alışılagelmiş söylemde, Kral, "Emirül Müminin" (inananların ulu önderi) olarak millet ile dini koruyan"[12] zat-ı muhteremdir. İslama gereken önemi vermiş, bu alanda boşluk bırakmamıştır.

Şerifi Hanedanı (Kral II. Hasan) Cezayir, Tunus ve Libya'dakinin tersine, ulemayı dışlamayıp onlara gereken ilgiyi gösterdi. Kral Haban'ın din adamlarından oluşan bir danışma heyeti olduğu gibi, Ticani Tarikatı'nın Senegal'deki şeyhi ve muhalif Hizbullah Partisi'nin kurucusu Ahmed el Ticani Niyas, Kral'ın özel kalemi ve elçisi konumundaydı. Talim ve terbiye alanında ulemayı yetkili kıldı; dini ve akademik düzlemde ulemaya inisiyatif tanıdı. Buna önayak oldu. Sözgelimi her ramazan ayında, ulema ve din adamları ve Arap-İslam ülkesinden getirttiği din âlimlerini ramazan boyunca himaye etti. Onlarla kamuoyuna açık dini sohbet ve tartışmalara girdi; sempozyum, konferans ve panel gibi etkinliklere katılmalarını sağladı. Evkaf (Din İşleri) Bakanlığı 1990'dan itibaren, "İslam İlminde Buluşma" türünden toplantılar düzenleyip bunu Kral Hasan'ın gözetimine bıraktı. Bu tür faaliyetlerin sonuncusu "İslami Uyanış Üniversitesi" (Camiat-ül Sahvat-ül İslamiyye) tarafından gerçekleştirildi.[13]

Kral Hasan, 1990'lardaki toplantılarında "İslami eğitim ve kül-

türün özellikle gençler ve kadınlara yönelik olmasına ve bunların katılımının sağlanmasına" değindi.[14] 1994 yılında Kazablanka kentinde 3000 cami bulunuyordu ki, bu Kral'ın teşvikiyle olmuştu.

Dünyadaki ana siyasi gelişmeleri önceden görebilen Kral II. Hasan, geleneksel toplum, dinsel değerler ve modern siyaset üçlemesini ustaca kaynaştırmasını bildi. Esen rüzgâra göre atadığı hükümetleri "dinci" ya da "sosyalist" veya "kapitalist" boyasıyla boyamasını öğrenmişti. Kral Hasan'ın bu becerisi, Mağrip ülkelerinde yükselişe geçen, özellikle Cezayir'de tırmanıp iktidar adayı olabilen İslam radikalizminin, kendi ülkesinde gelişmesini bir yere kadar önleyebildi. Arap ülkelerinde olagelenlerin tersine, Fas'ta da resmi din çok köklü olmasına rağmen silahlı İslamcı akımlar büyük gelişme gösteremediler. Bu, biraz da Fas Krallık rejiminin özgünlüğünden kaynaklanıyor.

Fas Krallığı, dini, siyasi amaçları için çok iyi kullanıyor. Dinsel ve siyasal erki kendi şahsında toplayabiliyor. Tarihsel kökenlerine dayanarak iktidarını din ile kutsamasını, monarşik düzene ilahi bir kutsallık vermesini becerebiliyor. Yönetilen halk, siyasi ve dini kültürle besleniyor.

Fas'taki İslamcı akımlardan El Islah ve'l Tecdid (şimdiki AKP) örgütü sözcüsü Muhammed Yetim şöyle diyordu: "Fas'taki sorunumuz, İslam devleti kurmak değildir. Çünkü anayasal açıdan ve teorik olarak bu devlet zaten İslami bir devlettir. Dini açıdan da meşru görülüyor. Şeriat, anayasaca kabul edilmiş. Burada laik bir partinin yönetimi yok ki, karşı çıkasın! Asıl sorunumuz, zaten anayasada kabul edilmiş İslami devlet ve şeriatın içini doldurmak, şeriat kurumlarını geliştirmektir."[15]

Kutsal Aile ve İslam Politikası

Şerifi Hanedanı "kutsal Ehlibeyt"i temsil ediyor, fakat bu dini nitelik, aynı zamanda krallığın önüne bir sürü problem ve engel çı-

karabiliyor. Başta ulema olmak üzere İslami çevrelerin tutumlarına göre politika üretiyor; kimilerini kuşatıp ehlileştiriyor, kimilerini de tecrit ve tasfiye edip kenara itebiliyor. On yıllar önce krallığın başına bela kesilen ünlü iki din âlimi Allel el Fasi tecrit edilerek, (Eski Ulema Birliği Başkanı) Abdullah Kennun ise kuşatılıp ehlileştirilmek (Din İşleri Bakanlığı'na atanmıştı) suretiyle saf dışı bırakılmışlardı.[16]

1970'li yıllar, krallığı devirme girişimleriyle geçti. Fakat darbeciler arasında İslamcılara yahut İslamcı bir etkiye rastlanmıyordu. Yönetim ulusalcı sol tehlikeyi bertaraf edebilmek gayesiyle, ordu saflarında da sofuluğun yayılmasına göz yumdu.

Fas Krallığı, kendisi gibi düşünen ulema kesimini, din temelli hayır kuruluşlarını ve gelenekçi İslami çevreleri, siyasal İslamcı akımlara karşı örgütleyip destekledi ama köktendinci muhalefetin önüne geçemedi. Babası II. Hasan'ın siyaset-imamet (dini ve siyasi önderlik) politikasını daha ileri götüren Kral VI. Muhammed, devlet denetimindeki dini kurum ve kuruluşları güçlendirdi; özellikle radikal İslamcılara karşı cami cemaatini yanına aldı, gelenekçi ve ılımlı dincileri destekledi.[17]

Yeni Kral, 2007'de "Cami günleri ve Mevlit" (Kutlu Doğum Haftası) türünden "dini etkinlikleri güçlendirmek, denetimi altındaki resmi ve ılımlı İslami oluşumları radikal İslam'a karşı korumak" için harekete geçti. Bununla yetinmeyen Kral VI. Muhammed, Eylül 2008'de "Ulema Antlaşması" adıyla yeni bir dini hamle daha başlattı. Yüksek İlim Meclisi, Cami İmamları ve gurbette yaşayan Faslı dini kuruluşlar arasında imzalanıp hayata geçirilen programın hedefi şöyle açıklandı: "Dini alanda yeni ıslahat ve düzenlemeler yapmak. Ehli Sünnet ve'l Cemaat temelinde Fas'ın ılımlı İslami kimliğini korumak; insanları Allah yoluna çağırmak suretiyle ruhsal güvenliklerini sağlamak ve İslami kurallarla bağdaşır bir hayat sürmelerini güvenceye almak!"[18]

Fas Kralı II. Hasan, 1990'lardan itibaren siyasi ve ekonomik düz-

lemde liberal açılımlar gerçekleştirdi. Siyasal İslamcıların parti ve dernek kurmalarına yasal anlamda izin vermemekle birlikte pratikte toplanmalarına, sosyal etkinliklerde bulunmalarına, gazete-dergi çıkarmalarına, cami ve dergâhlarda vaaz vermelerine ses çıkarmadı. İslamcıların çoğu, silahlı mücadeleden ve şiddetten uzak durmaya gayret ediyor. Tek istisnası, 1994 yılında Fez şehrindeki bir otele baskın yapıp 2 İspanyol turisti öldüren Fas Savaşçı İslamcı Cemaati oldu. Fas yönetimi, bu grubun, "Cezayir istihbarat servisi tarafından kışkırtıldığını" ileri sürdü ama gerçekte Afganistan'a gidip dönen eski tüfek mücahitler, 1990'lardan beri ara sıra silahlı eylemler (1993-94 yılları arasında Kazablanka'daki McDonald's ile büyük bir depoya ve Uca'daki bir bankaya saldırı gibi) gerçekleştirebiliyorlar. Fas polisi, 1995'te GIA (Cezayir) ile Adalet ve İhsan (Fas) mensuplarından birkaçını, "ruhsatsız silah taşımak ve sınır ötesine silah kaçırmak"tan tutuklamıştı. 1997'deki duruşmaları sırasında lehlerine yapılan gösteride militanlarla polis arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştı. Öğrenci dernekleri oturma grevleri ve boykot düzenlemişlerdi.

1990'lı yıllar, İslamcıların lehine gelişen bir dönem oldu. Toplumu saran yolsuzluklar, rüşvet, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlar İslamcıların işine yaradı. Tahtının devrilmesinden çekinen Kral II. Hasan'ın bir türlü cesaret edip gerçekleştiremediği liberal modernleşme sürecini, onun ölümünden sonra (Ağustos 1999) yerine geçen oğlu VI. Muhammed başlatıverdi. İslamcıların önü açıldı; yasal siyasal alanda faaliyet gösterdiler. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), bu gelişmenin ürünüdür.[19]

Monarşik Rejim ve İslamcı Akımlar

"Kutsal Hanedan" tarafından yönetilen Fas'ta, İslamcılık akımının ortaya çıkışını iki uzmanın anlatımından izleyebiliriz.

İlk kaynak, Hareket-ül Tevhid ve'l Islah (Birlik ve Islahat Der-

neği Hareketi – BIDH) cemaatinin eski dönem başkanı Ahmed el Reysuni'nin televizyondaki söyleşisidir:

"Fas'taki İslamcı hareketin kökleri, Fransız ve İspanyol sömürgeci kültürüne karşı İslamiyet temelinde direnme sürecine kadar uzanır. Başka bir ifadeyle, Arap-İslam sentezine dayanan kimlik mücadelesinin kültürel-milli boyutunu simgeler. Politik İslam, 1980'lerde İran'daki İslam Devrimi ve Ortadoğu'daki İslami akımların etkisine açık hale geldi.

"Birçok oluşum ve akım olmasına rağmen en büyük iki İslamcı örgütten biri Tevhid ve Islah Hareketi Cemiyeti (TIHC), diğeri Adalet ve İhsan Hareketi(AİH)'dir. Aralarındaki siyasi ve ideolojik farklılıklara karşın her ikisinin ortak amacı, İslami bir toplum/devlet kurmaktır. İlki siyasette daha etkindir. Son yıllarda dışa açılmaya ve başka düşünceden siyasi partilerle diyalog kurmaya başladı. Şiddeti reddediyor, demokratik yöntemlerle iktidarı almayı hedefliyor. Dolayısıyla 1990'lı yıllarda İslamcı şahsiyetlerin büyük bir bölümü, TIHC bünyesinde faaliyet göstermeye başladı.

"İkincisi, AİH, içine kapalı olup dini eğitim, İslami kültür ve ahlak konularına ağırlık veriyor. Mevcut koşullar altında demokratik (mesela seçim sistemine) sürece katılmanın yararlı olmadığına inanıyor. Devlet, TIHC ile AİH'nin siyasi varlıklarını tanımadı.

"Fas Kralı, Ehlibeyt (Hz. Hasan kolu) soyundan geldiği için, kendisine kutsallık atfediyor. Siyaseten hükümdar olmanın yanı sıra İslami açıdan 'Emir'ül Müminin' (Müminlerin emiri, dini ve siyasi önderi) sıfatını taşıyarak, dini bir meşruluk kazanmış.

"Fas devleti, polisiye yöntemlerden uzak duruyor ve komşularına (Cezayir ve Tunus gibi) göre daha az baskı uyguluyor; toplumda uzlaşmayı savunuyor. Fas toplumunun halim selim, barışçıl, ötekini kabul etmesi ve hoşgörülü olması, büyük İslamcı hareketlerin günlük politikalarına da yansıyor. Bu yüzden demokrasi ve diyalogu benimsiyor; silahlı mücadeleyi ve her türlü şiddeti reddediyorlar.

"İslami hareketler, Krallık makamına atfedilen İslami meşru-

luk ve Müminlerin Emiri sıfatının hayata geçirilmesini istiyorlar. Bu nitelikleri saptırıp yozlaştıran ve içini boşaltan laik partilere karşı bir alternatif olmaya çalışıyorlar. Örneğin 1960'lı ve 1970'li yıllarda, Fas Üniversitesi'nde Marksizm ve sosyalizm adeta resmi bir din gibiydi. Sosyalist değerlerin topluma egemen olduğu (1970-80 dönemi) Fas'ta, Müslümanların yahut Müminlerin Emiri diye İslami bir kavramdan söz edilebilir mi?"

"Demokratik Anayasal Halk Hareketi (DAHH) lideri Dr. Abdulkadir el Hatip ile yardımcısı Abdullah el Vucuti, ülke çapında tanınan İslamcı şahsiyetler olup sömürgecilik dönemindeki direniş nedeniyle 'mücahit gazi' unvanına sahiptiler.

"Dr. El Hatip, Afganistan Cihadı'nı (1979-92) desteklemekle nam salmış; Bosna-Hersek'teki çatışmayı cihat olarak değerlendirip dayanışma için elinden geleni yapmıştı: Bağış toplamakla kalmamış, bizzat o çatışma bölgesine de gitmişti."[20]

İkinci kaynak ise Melike Zağal'dır. Kendisi, Kuzey Afrika'daki Arap ülkelerindeki (özellikle Mısır ve Tunus) devlet-din, İslamcı hareketler ve iktidar ilişkisi üzerine alan çalışması yapmakta olan bir akademisyendir. Fransa ve ABD'deki üniversitelerde görevlidir ve İslam konusunda araştırmalarıyla tanınıyor. 1996'da "Çağdaş Mısır'da El Ezher Uleması" isimli bir kitap yayınladı; ikinci önemli eseri ise, "Fas İslamcıları" (2005) başlıklı kitabıydı. Yüzlerce İslamcı ile görüşen ve konuya ilişkin çok sayıda belge inceleyen Zağal, Fas siyasi arenasında başrolü oynayan Krallık ile belli başlı İslamcı hareketler arasında ilişkiyi şöyle değerlendiriyor:

"1974 yılı, Fas açısından farklı bir dönüm noktası oldu: Krallığa karşı darbeci çevreler ortadan çekilmiş, yerini tutucu Sufi din adamının başını çektiği İslamcılar almışlardı. Mesihçi (kurtarıcı Mehdi) bir hareket olarak filizlenen bu hareket, zamanla isyankâr bir nitelik kazandı. Bu hareket, 20. yüzyılda Mehdi söylemiyle ülke yönetimine bir şekilde başkaldıran Muhammed el Kettani (ölümü 1909)

ile El Hasan el Yusi (ölümü 1961) gibi şahsiyetlerin tarihi mirasını devralmış gözüküyor.

"Kral din, devlet, İslam, siyasal İslam ve modernizm (ve sekülerizm) arasında denge politikası kurmaya çalışadursun; her iki taraftan, hem İslamcılar hem de seçkinci laik kesimlerden, ailenin kutsallığına yönelik ciddi bir tehditten söz etmek mümkündür."[21]

Devlet Gölgesinde İslam

Fas gençliği, İslam teorisyenlerinden Hasan el Benne, Seyyid Kutub, Ebul Ula el Mevdudi'nin kitaplarını hevesle okuyor, buradan hareketle radikal fikirler ediniyorlar. Fas İslami hareketi, Tunus ve Cezayir'deki benzeri gibi, daha çok üniversite ve lise öğrencileri arasında kendine destek buldu. Şeyh Abdulselem Yasin bu olguya, dergisi *El Cemaat*'te değinmişti: "İslami canlandırma hareketinin ihlas ve yiğitlik işaretleri; ümmetin gençlerinin coşkusunda ve bu İslam'ın tezahürü üniversitelerde, okullarda ve camilerde açıkça görülüyor."[22] Bir söyleşisinde ise, şöyle diyordu: "İslami hareket, öncelikle üniversitelerde yerleşmiştir. Hareket, en etkin biçimde kendini öğrenciler arasında gösteriyor. Çünkü öğrencilerin geleceği yok, öğrenimleri ise çok kötü. Solcu hülyalardan vazgeçip İslam'a dönüyorlar."[23]

Kuşkusuz öğrenci hareketi olarak İslamcılar, üniversite ve liselerde karşıt görüşlü (laik, demokrat, sosyalist, milliyetçi vs.) öğrencilerle, sık sık bilinen türde öğrenci kavgalarına girdiler. Bu arada İslamcılar, başta komünistler olmak üzere bazı karşıt görüşlüleri bıçakla yaraladılar. 1973-74 dönemiyle 1984'te yaşanmış yoğun kavgalar, çok sayıda öğrencinin tutuklanmasına da yol açmıştı.[24] Toplum nüfusunun %5'ini oluşturan öğrenci kesimin sayısal azlığının tersine, siyasal etkinliği çok fazladır.

Üniversiteli gençliğin İslam'a yönelmesinde sadece "siyasi İslamın sihirli gücünü" aramak yanlış olur. Toplumsal yönüyle bakı-

lırsa, militan İslamcı gençlerin çoğu "gelenekçi orta tabaka ve küçük burjuvazinin dine sofuca bağlı esnaf, zanaatkâr, alt düzey bürokrat ve iyi durumdaki köylü kesiminden" gelir. Bu gelenekçi sınıfın, salt Kur'an ezberleme düzeyinde olsa bile, İslami eğitime eğilimli olduğu görülür ki; Fas'ın kuzeybatısındaki köyler ile Kazablanka, Tanca gibi kentlerin yoksul semtlerinde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kuşkusuz şöyle istisnalar vardır: Bazı üniversiteli İslamcılar, ekonomik durumu iyi olan ailelere mensupturlar.[25]

1996 sonu ve 1997 başında üniversitelerde yapılması düşünülen akademik değişiklikleri protesto eden Milli Talebe Federasyonu içinde yer alan İslamcı öğrencilerden üçü, "hükümete karşı isyan etmek, İslamcı temelde gizli teşkilat kurmak"la suçlanıp hüküm giydi. Göstericilerden 40 kadarı, başka kentlerde mahkemeye sevk edildi. Öğrencilerin, genelde radikal İslamcı kesimle, özellikle Şeyh Abdulselem Yasin liderliğindeki Cemaat-ul Adl ve'l İhsan adlı örgütle bağlantılı oldukları saptandı.

İslamcı hareket gençlerle sınırlı değildir. Ne çok zengin ne de yoksul yani orta tabaka adı verilebilecek bir kesime de hitap ediyor İslam. Bu tabaka, laik eğitim veren ve Batı kültürüne bir hayli açık okullarda okumuş olmasına rağmen[26] kurtuluşu İslamda aramaktadır. Sözgelimi, Fas Milli Eğitim kadroları (özellikle bürokrat, öğretmen ve müfettiş takımı), laik solda oldukları kadar İslami alanda da faaldirler.[27] İslami Gençlik Derneği gibi militan bir örgüt kuran Abdulkerim Muti'nin bir eğitim müfettişi olduğuna işaret edelim. Nisan 1984'te tutuklanan radikal Abdulselem Yasin'in beş yakın arkadaşından dördü öğretmen ya da üst düzey yöneticiydi. Hükümet, İslami yönelime sahip olanlar dahil, üniversite mezunlarının başlıca işvereni durumundadır.[28]

Bürokrat kesimden de İslami kayma gözlenmekteydi. Tipik örneğini yine Abdulselem Yasin oluşturuyor. 1956'dan itibaren ilköğretim müfettişliği yapan Yasin, militan İslamı va'zedince görevinden azledildi.

Militan İslam Hareketin Serüveni

El Islah ve'l Tecdid hareketinin yayın organı *El Raye*, 1980'lerde şöyle yazıyordu:

"Fas İslamcıları, tecrit olmuş konumlarından çıkmak istiyorlar. Yakın gelecekteki zaferi için, İslam'ın siyasileşmesi gerek."

Peki, bu siyasallaşma süreci nasıl başladı? Fas'taki İslamcı akımın serüvenini daha yakından inceleyelim.

Suudi Arabistan'da İslami eğitim almış Faslı din adamları, 1960'lardan itibaren kademeli biçimde gelenekçi ama miskin duran softa Selefilik yerine, eylemci/cihatçı çizgiyi benimsediler. Kademeli biçimde siyasal İslam alanına kaydılar. Aynı dönemde, Kral II. Hasan, Suudi Arabistan eğitimli hoca-imam takımının dinci söylemlerini teşvik etti. Bu köktendinci akımı, yükselmekte olan panarabizmi, Arap milliyetçiliğine karşı bir dalgakıran olarak kullanma yoluna gitti. Krallık rejiminin onayını almış çok sayıda din adamı, Fez şehrinin varoşlarında belli (dini) amaçlarla habire cami inşa ettiler. Siyasi ve ideolojik köktendincilik, varoşlar ve gecekondularda geniş bir taban buldu.

Fas'taki ilk İslamcı oluşumlara, genelde Müslüman Kardeşler (İhvan), İslami Cemaat (Mısır), Davet ve Tebliğ (Pakistan) gibi hareketlerin fikirlerinden etkilenen akademisyenler ile öğrenciler önderlik ettiler. Fakat daha yerli bir karakter kazanmaya özen gösterdiler. Eğitimle işe koyulup cemaatleştikten sonra, hayırsever dernekleri olarak faaliyete geçtiler. Modern örgüt ve hareket olarak ortaya çıkışları 1970'li ve 1980'li yıllarda oldu.

Fas militan İslami hareketini oluşturan değişik grupların ortak hedefi gerçek manada İslami devlet ve toplum kurmakolmasına rağmen, her grup, bu hedefi oldukça farklı biçimde yorumluyor. Hareket içindeki belli başlı grupların ideolojik yönelişleri, Latin Amerika'da özgürlük/eşitlik mücadelesini dini kavramlarla ifade eden "Özgürlük Teolojisi" yandaşlarını çağrıştırıyor. Bu durum, daha önce

Halkçı Güçlerin Sosyalist Birliği'nden (Marksizme yakın bir hareket) ayrılarak **Cemiyet-ül Şebibet-ül İslamiye**'yi (İslami Gençlik Derneği-İGD) kuran Milli Eğitim Müfettişi Abdulkerim Muti'nin gelişiminde izlenebilir.[29]

Yeri gelmişken belirtelim: Fas'taki yasadışı İGD'nin kurucu liderlerinden Hasan Muşfa, Ağustos 2008'de mülteci olarak yaşadığı Libya'da vefat etti. 1983'te harekete yönelik tutuklama furyasından kaçmış olan Muşfa, bir yıl sonra hareketin paralelinde faaliyet gösteren **El Nasir** isimli dernek başkanı Abdulrahim Muhtad ile birlikte Fransa'ya sığınmıştı.

Mısır Müslüman Kardeşler (İhvan) geleneğinin Fas'taki kolu olarak tasarlanan İGD, 1969'da eğitim müfettişi Abdulkerim Muti tarafından kuruldu. İGD, 1972'de sosyal ve kültürel içerikli bir dernek sıfatıyla yasallık kazandı. İGD, içindeki illegal eğilim yüzünden, toplumdaki birçok örgüt ve sendika ile mücadele etmeye başladı, onlarla çatışmaya girdi; yer yer şiddete başvurdu. 1975 yılında toplum ileri gelenlerinden birini öldürdü. Bu eylem, gençlik derneğini, siyasi ve örgütsel krize soktu. İGD'den kopan grup, El Islah ve'l Tecdid (Islahat ve Yenilenme) adıyla yeni bir örgüt kurup 1983'te yasallaşma için başvuruda bulundu. Fakat bu başvuru reddedildi.

Fas'ın en radikal militan İslami gruplarından biri olan İGD, aslında El Islah ve'l Tecdid grubunun kopmasından sonra da durulmadı. O tarihte beş ayrı hizipten söz ediliyordu. Bunlardan biri 1981'de, Belçika'da basılıp Fas'ta el altından dağıtılan *El Mücahid* dergisi çevresi; dergi ilk sayısında başmakalesini, "Devrimci Müslüman Gençlik, Savaşa Katılın" çağrısına ayırarak şöyle diyordu:

"Bugünümüz ve geleceğimiz, Amerikan emperyalizminin çekiç'i ile ona uşaklık eden kokuşmuş monarşi rejiminin örs'ü arasında ezilmekte... Dergimiz, bu koşullara rağmen inşallah bu yurdun ufuklarını aydınlatacak ve halkımız özgürlüğe İslamiyet ile ulaşacak. Ancak bu İslam, Amerikan uşaklarıyla petrol tacirlerinin temsil ettiği tahrif edilmiş İslam değil; Muhammed (S.A.V.) ve onu izleyen As-

habının İslamı'na ulaştıracak Fas'ın sahih İslam Devrimi'nin öncüleri arasında yer almak amacıyla çıkmaktadır..."[30]

İGD, taraftar kazanmak amacıyla cami cemaatine ağırlık verdi. Büyüdükçe hükümetin baskısına maruz kalan İGD, 1977 yılında ikiye bölündü: **El Cemaat-ül İslamiye** (İslami Cemaat – İC) ve **Usrat-ül Cemaa** (Cemaat Ailesi – UC).

Hükümet baskısını bertaraf etmek için, İC lideri Abdulillah bin Kiran bir yandan ılımlı bir siyaset izlerken, diğer yandan devlete yaranmak babından sol kesimlere karşıt sert tutumlar sergiliyordu. Egemen muhafazakâr ve laik çevrelerin kuşkularını dağıtmayı amaçlayan İC hareketi, sonradan El Islah ve'l Tecdid (Islahat ve Yenilenme-IY) adını aldı; kurulu düzenin meşruluğunu kabullendi, demokrasi ve insan hakları ilkelerini benimsedi. *El Tecdid* (Yenilik) adıyla bir gazete çıkardı. İY, 2000'lerde Hizb-ul Adale ve'l Tenmiye (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) isminde karar kılıp partileşti.

Bu gelişme, hükümete, İslamcı akımlarına karşı "böl-yönet" politikası uygulama fırsatı verdi. Özellikle daha radikal sayılan UC hareketinin zayıflatılması öngörüldü. UC, 1987 yılında Hareket-ül Adl ve'l İhsan (Adalet ve İyilik Hareketi – AİH) adını aldı.[31]

El Islah ve'l Tecdid hareketi, 1994'te yasallık kazandı. Aynı yılın Temmuz ayında yapılan kongrede, Muhammed Yetim başkanlığa; Abdullah Beha ise yardımcılığına; Muhammed İzzeddin Tevfik, Abdulillah bin Kiran, Saadeddin el Osmani, Muhammed el Hamdawi, Ahmed İbadi, El Emin Buhabza da yürütme kurulu üyeliklerine seçildiler. Hareket, Haziran 1996'da adını değiştirip partiye dönüştü. Yeni adı **El Hareket-ül Şaabiyet-ül Düsturiyet-ül Demokratiye** (Demokratik Anayasal Halk Hareketi – DAHH) oldu. Yedi üyeli bir genel sekreterlik kurularak, başkanlığına Abdulkerim el Hatib getirildi. DAHH, El Islah ve'l Tecdid'den ibaret değildi. **Rabıtat-ül Mustaqbel-il Fıkr-il İslami** (İslami Fikrin Geleceği Birliği) örgütünü bünyesinde barındıran **Hareket-ül Islah ve'l Tevhid** (Islah ve Birlik Hareketi – IYH) gibi birçok İslamcı grubu çatısı altında top-

ladı. Önder kadronun yarısını, El Islah ve'l Tecdid hareketiyle paylaşmıştı. 30 yıllık bir geçmişi olan DAHH, 1957'de Abdulkadir el Hatib ile El Mahcubi Ahradan tarafından kurulan **El Hareket-ül Şaabiye**'nin (Halk Hareketi) devamıydı. Ahradan, 1950 ve 60'lı yıllarda Fas hükümetinde Afrika İşleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı oldu. 30 yıllık yasaklamadan sonra, ilk kez, derli toplu biçimde siyaset sahnesine döndü. El Hatib'e göre yeni birleşim, "Fas İslamcılarının rüştünü ispatlamak için önemli bir fırsattır."

1921 doğumlu El Hatib, Fransızlara karşı mücadele eden "Sömürgeciliğe Direniş Hareketi" ile "Fas Kurtuluş Ordusu" öncülerindendi. Ülkesinde ilk cerrah (1951) ve ilk parlamento başkanı (1963) unvanına sahipti. İslami eğilimiyle ünlendikten sonra İslami Gençlik Derneği (İGD) denemesine ilk giren şahsiyetlerdendi. Afganistan (1979-90), Bosna (1992-96) ve Çeçenistan'daki (1994-96) İslamcı mücadeleyi desteklemişti. Eylül 2008'de öldü.[32]

Şeyh Yasin Kimdir?

Tam adı, Abdulselem Muhammed bin Abdulselem bin Abdullah bin İbrahim'dir. 1928'de yoksul bir çiftçi ailesinin oğlu olarak doğdu. İdrisi Devleti'ni (8. yüzyıl) kuran hanedan soyundan gelmiş Ayet Beyhi ailesi mensubudur. Fez ve çevresinde ünlü âlim Şeyh Muhammed El Muhtar el Susi'nin medresesinde ilk dini eğitimini aldı. Faslı ulemanın yetiştiği ünlü İbn Yusuf İlahiyat Enstitüsü'nden, 1947'de mezun oldu. Milli eğitim alanında 20 yıl görev yaptı.

1965 yılında Budşişiye adlı tarikata ait zaviyeye intisap etti. Şeyhi El Abbas'ın ölümünden sonra, zaviyede tarikat adına İslam'a aykırı sufi uygulamalarla karşılaştı ve bu ocaktan ayrıldı. Kimi iddialara göre, El Abbas'ın ölümüyle birlikte postnişine şeyhin oğul Hamza oldu. Bu makamda gözü olan Şeyh Yasin ile Hamza arasında anlaşmazlık çıktı. Dergâhı terk eden Şeyh Yasin, yeni alternatifler bulmaya çalıştı.

1968'de resmi görevi dondurulduğu. 1974 yılında Fas Kralı II. Hasan'a bir "nasihat ve uyarı" mektubu gönderdi. Yüz sayfadan oluşan bu mektup, daha sonra "İslam ve Tufan" adıyla kitaplaştırıldı. Krallığa meydan okuyan tarihi mektubu içeren bu kitapçık, halk içinde tutuldu ve çok satıldı. Bunun üzerine Kral, yargısız olarak 3 yıl boyunca cezaevinin "deliler koğuşunda" (akıl hastalıkları kliniğinde) tutulması yönünde talimat verdi. 1978'de camilerde ders ve vaaz vermesi yasaklandı. Aynı yıl, Şeyh Yasin sisteme karşı muhalif bir İslamcı hareket oluşturmak amacıyla ülkenin çeşitli yerlerini gezdi ve çok sayıda dinci şahsiyet ile görüştü.

İstediği sonucu elde edemeyen Şeyh Yasin, kendi bildiği çizgide yürüdü. Şubat 1979'da **Usrat-ül Cemaa** (Cemaat Ailesi) isimli bir oluşum kurdu ve *El Cemaat* adlı bir dergi çıkardı. Yönetime sataşan yayınları nedeniyle dergi, bir müddet sonra kapatıldı.

1981-83 arasında kapatılan Usrat-ül Cemaa yerine, sırasıyla **Cemiyet-ül Cemaa** (Cemaat Cemiyeti) ve **El Cemaat-ül Heyriye** (Hayırseverlik Cemaati) kurulmasına rağmen her ikisi de yasadışı ilan edildi. Temmuz 1982'de örgüt dergisinde yayınladığı bir makale Kral II. Hasan'ın siyasetlerini hedef alınca, Şeyh Yasin Aralık 1983'te yeniden tutuklanıp hapse atıldı. Kasım ayında *El Subh* dergisi çıkarıldı fakat hemen kapatıldı. 1984 yılında yayınlanan *El Hitab* dergisi de anında durduruldu. Ocak 1987'de, Hayırseverlik Cemaati isimli dernek, adını **El Adl ve'l İhsan** (Adalet ve İhsan Hareketi-AİH) olarak değiştirerek siyasi arenaya çıktı. Aynı yıl, Şeyh Yasin de emekliye sevk edildi.

Şeyh Yasin, 1989'dan itibaren 10 yıl boyunca mecburi ikamete tâbi tutuldu. Ağustos 1990'da, emrivaki niteliğinde evinden çıkıp camiye gitti, kalabalık cemaate dini içerikli siyasi bir mesaj verdi. Herkesi, rejim ve düşmanlar aleyhine "toplu beddua" eylemine çağırdı.

Ocak 2000'de babasının yerine tahta geçen VI. Muhammed, milli uzlaşma ve açılım politikası çerçevesinde af ilan edince, Şeyh

Yasin'e uygulanan tecrit çemberi gevşetildi. Aynı yıl, yeni Kral'a gizli bir mektup gönderip kendisini "Allah yolunda yürümeye, halka adil davranmaya ve kamu çıkarı için çalışmaya" çağırdı. Bunun üzerine yönetim, şeyhin eşi ve çocuklarının hac ziyareti yapmalarını yasakladı. Mayıs ortalarında, Şeyh yönetime meydan okurcasına yeniden camide toplu namaz kılmaya gitti. Böylece mecburi ikamet uygulamasına son verildi. Fırsatı yakalayan Şeyh Yasin, ülke çapında şaşalı ziyaretler yapmak için yola koyuldu.[33]

Şeyh Yasin hakkında birkaç not daha: Bir dönem için Şeriat Kadılığı görevini üstlendiği söylenir ama onun müfettiş olarak devlete hizmet ettiği konusu kesindir. 20'den fazla kitap yazmış olan Şeyh Yasin'in üç önemli eseri vardır: "Peygamber Metodu", "İslam ve Tufan", "Devlet ve İslam'a Davet."

Şeyh Yasin, militan tarikatçılığın Fas'taki siyasi ve dini önderidir; sembolüdür. Eylemci Sufilik ile siyasetin nasıl birlikte yürütüleceğinin somut örneğidir.

Şeyh Yasin'in Kral Hasan ile Kavgası

Şeyh Yasin, 1974'te Kral II. Hasan'a gönderdiği ünlü 100 sayfalık mektubunu, "İslam ve Tufan" adıyla kitaplaştırmıştı. Mektupta şu ifadeler yer almıştı: "Tövbe edip Allah yoluna dön! Adil ol ve halkın çıkarlarını koru. Tüm siyasi partileri kapat. Bunun yerine İslami bir Emirlik (teokratik devlet) kur! Krala biat istemek tek taraflı bir sözleşmedir. Oysa İslam'da karşılıklı biat vardır. Biatlaşmayan hükümdara biat edilmez!"

Kral II. Hasan, bu fikirlerinden ötürü Şeyh Yasin'i cezaevinin "akıl hastalıkları kliniğine" göndermişti. Kral, bu uygulamasıyla ince bir dini taktiği uygulamıştı. Çünkü Şeriat kuralında, üç tip insan yaptığı ve söylediğinden sorumlu değildir: *Bir*, uykudaki insan; *iki*; çocuk yaştaki kimse; *üç*, akıl hastaları! Fas Kralı, böyle yapmakla, Şeyh Yasin'in muhalif fikirlerinin "deli saçması hezeyanlar olduğunu" halka kanıtlamak istiyordu.

Şeyh Yasin'in buna yanıtı farklı oldu: "Devlet ve İslam'a Davet" adlı kitabına dayanarak, 1987'de Fas'a hilafet sisteminin getirilmesini önerdi. Zira hilafet sisteminin gerçekleşmesi halinde, krallık (monarşik düzen) resmen tanınmış olmayacak ve kimse Kral'a tek yanlı biat etmeyecekti.

Şeyh Yasin, Kral Hasan için, "Ey Müminlerin Emiri ve Allah'ın Resulü'nün torunu" diye hitap etmiş; ardından şu ifadeleri kullanmıştı: "Kâfirlik çemberinden kurtulmuş insana, asla demokrasi önerilemez! Zavallı Hasan, fani bir kul gibi davranacağına, ebediyen yaşayacakmış gibi hareket ediyor! Kendisine, meddahlarına ve yalakalarına kutsallık atfediyor!"

1999'da Kral VI. Muhammed babasının yerine tahta oturunca, Şeyh Yasin, kendisine 35 sayfalık bir gizli bir "mektup" göndererek, şöyle nasihat etti: "Kral babanızın suç ve günahlarının kefaretini ödemek suretiyle, onu lanetli biri olmaktan kurtarabilirsiniz. Fas için kurtuluşun biricik yolu, İslam'ın manevi ve ahlaki değerleriyle harmanlanmış hakiki bir demokrasi olacaktır!"

Monarşiyle yüzleşmede üslup değiştiren Şeyh Yasin, bu kez direkt Kral'a hitap etmek yerine, sanki herkese gönderilmiş izlenimi uyandıran "İlgilisine Uyarı..." başlıklı mektubu kaleme alırken (1999), aynı zamanda anayasanın 23. maddesine muhalefet etmemiş oldu. Çünkü bu maddeye göre "Fas Krallığı'nın elindeki yasama, yürütme ve yargı yetkisinin meşruluğu, dini ve tarihi köklerinden kaynaklanır."

Krallık yönetimi, ılımlı İslamcıları, daha radikal sayılan UC hareketinin (Şeyh Yasin'in ilk örgütü) zayıflatılması amacıyla kullandı.[34]

Şeyh Yasin'in Fikirleri

Abdulselem Yasin, 1979'dan 1983'e kadar *El Cemaat* adlı dergide, İslam'ın siyasi yorumunu özüne uygun olarak kaleme almış-

tır. Kesintilerle yayınını sürdüren *El Cemaat*, "yabancı tahakküme (Batı ve özellikle Fransa'ya) ve toplumsal adaletsizliğe" vurgu yapıyordu. Abdulselem, 1979'da dergideki "Devat-un İlellah" (Allah'a Çağrı) başlıklı makalesinde, "gerek Doğu gerekse Batı Bloku, savaşılması gereken cahiliyenin (zalim sistemin) iki kampıdır" diyerek Mısırlı köktenci teorisyen Seyyid Kutub ile yakın görüşler ileri sürmüştü. Yasin, toplumsal adaletsizlik konusunda ise şunları yazmıştı: "...ezilen yoksul insanlarımız, egemen sınıfın insafsız baskısı altında inlemekte... İslam'ın çağrısı, aşkın çağrısıdır. Ama eğitim, sağlık ve güvenlik hizmetlerinde, hele hele değerin paylaşımındaki sosyal ayrımların kökü kazınmaksızın aşk olmaz..."[35]

Fas militan İslamı, özellikle de Abdulselem Yasin'in radikal dini söylemleri, ABD'deki Hıristiyan fundamentalizmiyle ters yönden benzerlik gösterir. Sözgelimi Yasin, Hz. Ömer'in (ra) dediği gibi, "Allah Arapları İslamiyet ile şereflendirdi ve kuvvetlendirdi. Fakat onlar, şeref ve kuvveti, başka yerlerde aradılar. Böylece hor ve hakir oldular," diyordu.[36]

Şeyh Yasin'e göre; (Helenistik dönemde) çoktanrılı Atina meşrepli laik, ahlaksız, tanrıtanımaz Batı demokrasisi yerine, Medine'de sağlam temeli atılan ve 14 asır boyunca gerçek ilahi mesajı ileten Şûra'nın öngördüğü bir demokrasi benimsenmelidir. Ancak bu demokrasi, İslamı iktidardan alaşağı edemez. Dolayısıyla faydacı ve şartlı bir demokrasidir.

Yahudiler, Şeyh Yasin'in şeriatçı tezlerinde özel bir yer tutuyor. Ona kalırsa, "düşman" Yahudi bedeninde cisimleşmiş bir kavramdır. Fas'tan Filistin'e, oradan Batı emperyalizmine ilişkin bütün kötülüklerin, şer faaliyetlerinin büyük bir kısmı Yahudilerin marifetidir. Yahudi, modern insan psikolojisinin somutlaşmış ifadesidir. Siyonizm, kötülüklerin anasıdır. "İsrailoğulları arasındaki döneklerin hainliğine" vurgu yapan Maide suresindeki ayete dayanan Şeyh Yasin, müminlere küfreden en tehlikeli iki kümeden birinin Yahudiler, diğerinin ise dinsizler olduğunu ileri sürüyor. Buna rağmen Ya-

sin'in tezlerinde, "iyi" ve "kötü" Yahudiler ayrımı vardır. İsrail devletinin varlığı, tıpkı ortaçağdaki Haçlılar gibi geçicidir; dolayısıyla zaman Müslümanların lehinedir; eninde sonunda kazanan İslam olacaktır. Somut örnekleri Hamas, İslami Cihat (Filistin) ve Hizbullah (Lübnan) mensuplarının İsrail'e karşı şehitlik (intihar) eylemlerinde görülmektedir. Buradan hareketle, Şeyh Yasin, Kral II. Hasan rejimini, "Yahudikrasi" (Yahudi yönetimi) olarak tanımlamaktaydı.

Kendi başına Fransızca öğrenen Şeyh Yasin, *La Revolution a l'heure de Islam* (İslam Çağında Devrim) kitabıyla ünlüdür. Zaman içinde batılı bilim ve sanat insanlarının (A. Toynbee, C. Darwin, O. Spengler ve S. Huntington, Bach, Verdi, Beethoven gibi) eserlerini okudu. Dolayısıyla gelenekçi İslamcı din adamlarından farklı bir misyona soyundu. Batılı düşünür, filozof ve siyasetçilerle tek yanlı polemiğe girdi:

"Allah; nöbet gününü, uygarlıkların devri daimini, dönüşümlü uygarlıkları Müslümanlara vaat etmiştir. Islami uygarlığın üstünlüğü tartışılmaz kutsal bir vaattir; dolayısıyla İslam dünyası, Batı'yı geçecektir!"

Dikkat edilirse, bu tez, Amerikalı muhafazakâr ve gerici fikir adamı Françis Fukuyama'nın, Sovyetik sistemin çöküşüyle birlikte ileri sürdüğü "Tarihin Sonu" tezinin, İslami türevidir.

Şeyh Yasin, İbn Haldun'un sosyal tarih (yükseliş ve düşüş) tezini, günümüze uyarlıyor:

"Yaşlı Batı çöküşe giderken, genç İslam'ın tomurcukları henüz açıyor. Çöken Batı, yerini postmodern Asya'nın yükselişine bırakıyor. Postmodern çağın daha ötesi sayılan post-postmodern bir dönemde kaçınılmaz olarak İslam gelecek; zafere ulaşıp liderlik tahtına oturacaktır. Huntigton'un silahlanma çağrısı nafile yere kan dökülmesine yol açar. En iyisi, Batı gerilediğini kabul etmeli ve şiddete başvurmadan geleceğin muzaffer İslam'ı ile hemen diyalog kurmalıdır. Batı'nın modernite ve küresel kültürü hem yüzeysel hem de (vahşi anlamında) hayvanidir. Modernite ideolojisi kutsal, ilahi ve ras-

yonel olmayan her şeyi imha etmektedir. Modernite, dünyanın askeri ve ekonomik bakımdan sömürgeleştirilmesine yol açmaktadır. Bu yüzden modernite adına ne varsa, kesinlikle yok edilmelidir. Dizginsiz kapitalizmin sersemletici tüketimciliği ve çevre tahribatı kaçınılmaz sona doğru gidiyor. O halde Batı tarzı olumsuz modernitenin yerine, olumlu İslami modernite ikame edilmelidir. Bu da ilahi mesajı ebediyete kadar taşımak demektir.

"Allah nezdinde en vahşi hayvanlar, inanmayan kâfirlerdir. Darwin, evrim yasalarını icat etmekle Allah'a isyan etmiştir."[37]

Yasin'in başını çektiği hareket ise, onun ölümünden sonra, bölünmeye adaydır.

Yasinci Hareketin Karakteri

Adalet ve İhsan Hareketi, adını taşıyan web sitesinde şöyle tanımlanıyor:

"Müslümanlara yeni ufuklar açıyoruz. Biz Hz. Peygamber metodunu izliyoruz. Müslüman toplumların içinde bulundukları kötü durum, fitne (iç anlaşmazlık ve çatışma) nedeniyledir. Fitne, hak ile batıl olanın birbirine karıştırılmasından kaynaklanır. Bu karışıklığa son vereceğiz. Ancak bunu şiddet dışı yollarla gerçekleştireceğiz. Yozlaştırılıp tahrif edilen dinimizi, tecdid (yenilenme) yöntemiyle yeniden ıslah ve ihya edeceğiz. Adil, merhametli, arı ve duru İslam'ı gerçekleştireceğiz. İmanımızı tazeleyeceğiz; köhnemiş imanın yerine yenisini getireceğiz. Din ve iman tazeliği, (dini) eğitimle mümkündür. Dini eğitim geçici değil, sürekli görevimiz olacaktır. Dini eğitim deyince dervişlik, sufilik ve tarikat yolu akla gelmektedir. Oysa bu, yüzeysel bir terbiyedir. İslami terbiyenin amacı, ümmetin geleceğini inşa edebilecek konumda bir mümin tasarımını gerçekleştirmektir. Öyle ki, böyle bir mümin gündüz cengâver, gece ise kendini takvaya adamış ruhani bir kul olabilmelidir. Bu amaçla cihat, tavır, davranış perspektif ve irade birliğine önem vereceğiz. İslami

terbiyeyi gerçekleştirecek araçlar şunlardır: Terbiye Meclisleri (Sohbet Halkaları), Nasihat Meclisleri ve Uzman Meclisleri (Kur'an okuma ve yorumlama toplantıları gibi). Bu meclislere, İman Aileleri de denilir. Yöntem birliğini sağlamlaştırmadan yola çıkmayacağız. Görüşümüzde bulanık nokta bırakmayıp her konuda netleşeceğiz. Çünkü en küçük anlaşmazlık, bizi, yolumuzdan alıkoyar. Fıkhı (dini), ilmi temel alacağız; gayretimizi, Allah yolunda cihat için harcıyacağız. İlim, Allah kitabı ile Müslümanların hayatı arasında köprü vazifesi görecektir. Böylece birey ve toplumun kurtuluşu birlikte mümkün olacaktır. Adalet ve ihsan, dünya ve ahiret, İslama davet ile devlet işleri, tek proje içinde yer alacaktır. Allah'ın kutsal buyruğuna uyarak yeryüzünü, cami (ibadethane) ruhuyla imar ve inşa edeceğiz. Ümmeti, cemaat ruhuyla kuracağız. İslam'ın çizdiği çerçevede insan için ekonomik refah, yaşam tarzı, ileri teknoloji ve gelişmiş bilgi sunacağız. İnsana, bu düzlemde öncelik vereceğiz. Aynı bakış açısıyla ezilenleri, ezen ve zalimlere karşı koruyacağız. Müslümanların geri kalmış olmaları, bizi, gayemize varmaktan alıkoyamayacaktır.

"Biz, aynı zamanda toplumsal bir hareket olup Allah yoluna çağıran bir topluluğuz. İnsana ve topluma, bireye ve kamuya dair her meseleyle yakından ilgiliyiz. Bu bağlamda siyasetten uzak değiliz; siyaseti de bir iş, bir meşgale ve bir görev olarak kabul ediyoruz. Politika, fikrimiz ve pratiğimizin bir parçasıdır. Allah Şeriatı'nın adaletine dayanmayan hiçbir siyasi ve toplumsal hedefi, gayeyi kabul etmiyoruz. Dini ihsan (iyilik) olmaksızın, erkek ve kadın müminlerin problemlerine el atmanın yararına inanmıyoruz. O halde, siyasi arenadaki adresimiz Adalet ve İhsan'dır.

"Politik çizgimiz açıktır; sırf itiraz etmek için muhalif değiliz. Salt hayat seviyesi yükselsin, geçim derdi bitsin diye muhalefet etmiyoruz. Biz, İslam ve din yolundan sapmış yöneticilere başkaldırıyoruz: Fakat asla şiddetten yana değiliz. Çünkü zorbalıktan bir hayır geleceğine inanmıyoruz. Politikamız iyilik, merhamet ve şefkat üzerine kuruludur.

"Şûra (istişare) ve adalet temeline dayalı İslami kurallara göre işleyen bir rejim tasarlıyoruz. Böyle bir rejimde, ruh ihsan (iyilik) olmalı; genel katılımın yanı sıra siyasi çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü esas alınmalı; halk arasında tartışma yapılabilmeli ve halkın tercih (seçme) hakkı olmalıdır. İktidarlar, seçim yoluyla değişebilmelidirler. Halkın egemenliği, rejimi despotluktan kurtarmanın iyi yollarından biridir. (Mevcut) Demokrasiyle bir sorunumuz yoktur ama bilinen anlamda demokrasiyi benimsemiyoruz. Sözgelimi mevcut demokrasiler, insana, dinsizlikten kurtulma yollarını göstermiyorlar.

"Yalnız kendimizin doğru olduğunu ileri sürmüyoruz; öteki'ni dışlayıp imha etmeye çalışmıyoruz. Anlaşmazlıklarımızı, tartışarak çözmekten yanayız. İşbirliği halinde bazı değişiklikleri yapıp ortak bir "misak" (antlaşma, sözleşme) imzalayabiliriz. Kimsenin kopyası, taklidi değiliz; siyasi-toplumsal sahadaki varlığımızın bir sebebi hikmeti vardır. Gerçekleştirmeyi tasarladığımız amaca hizmeti ölçüsünde, kiminle ittifak ve işbirliği yapacağımıza kendimiz karar veririz.

"Biz, Fas'taki herkesi (İslami davaya hizmet eden – F.B.) 'Müslüman Cemaat' olarak niteliyoruz; kimseyi kâfir ilan etmiyoruz. Kim bu cemaatin dışına çıkmışsa, o İslam kıyafetini sırtından atmış demektir. İslami cemaat ve hareketlerini, stratejik derinliğimiz sayıyoruz; onlarla (nesnel açından) sıkı bağlarımız vardır. Aramızdaki anlaşmazlıklar yapıcı temelde çözülmelidir. Toplumun sorunlarını çözen, halletmeye gayret eden siyasi partileri ülke, millet ve inananlar için kazanç sayıyoruz. Halkı uyuşturan, despotluğu destekleyen ve doğru yoldan sapmış siyasi partileri, milletin başındaki bela olarak görüyoruz. Vicdani sorumluluklarını yerine getirdikleri ve bu doğrultuda yönlendirmede bulundukları müddetçe, ulema milletin başının tacıdır. Yöneticilerin iyilikleri veya kötülükleri, halka olduğu haliyle yansımaktadır. Dolayısıyla Allah'a itaat ettikleri sürece, kendilerine itaat edilir; Allah'a âsi olan hükümdarlara isyankâr olmak şarttır.

"Davet (propaganda) nasıl yapılır: Bireysel (adam adama) propagandada, 'mübarek ağaç' formülü uygulanır. İnsanlara tek tek ulaşılıp gerçek İslam'a kazandırılır ki, ileride onun gölgesinde gölgelenebilelim. Toplu davetler organize edilmek suretiyle hareketin kıdemlilerinin katılımıyla kendilerine eğitim, bilinç ve terbiye verilir. Gezici davetçiler; medya kuruluşları, okul ve üniversite çevrelerinde dini propaganda yapmak suretiyle insan kazanırlar.

"Hareketimiz legal ve esnektir. İşlerimizi nasihat ve istişare yoluyla yürütürüz. Bizleri bir arada tutan temel şeyler Allah sevgisi, örgütsel disiplin ve itaattir."[38]

Fransa'da din sosyoloji konusunda doktora sahibi olan Fas kökenli Muhsine el Ahmedi, *Le Mouvement Yasiniste* (Yasinci Hareket) (2005-2006) isimli alan çalışmasında, Şeyh Yasin ve hareketi hakkında şu saptamaları yapıyor: "Adalet ve İhsan Cemaati, Şeyh Yasin ile öylesine özdeşleşmiş ki, bu dini lider olmaksızın hareketin hiçbir anlamı yoktur. Hareketin en büyük açmazı, aynı zamanda siyasi ve tasavvufi (sufi) bir cemaat olmasıdır. Bu iki farklı yüz, hareket içinde gerginliklere yol açabiliyor. Şeyh Yasin yaşadıkça, bu ikilem büyük sorunlara yol açmayabilir. Şeyh, rol dağıtımı yoluyla çözüleceğine inandığı bu tür iç çekişmelere pek müdahale etmiyor.

"Yasinci Hareket, bir anlamda kutsalların, kutsanmışların yani azizlerin bir isyanı olup; müritlerine tek tip davranış modelini aşılıyor ve modernleşme araçlarını kullanmak suretiyle toplumda hegemonya kurmaya çalışıyor. Yasin'in ideolojisi, siyasi gerçeklerin ve olguların yansıması olmaktan uzaktır. Tersyüz edilmiş bir bilincin yansımasıdır. Fas toplumunun bünyesindeki değişimlerin ortaya çıkardığı gerçeküstü bir görüntünün, orta tabaka mensubu aydın zümresinin zihniyetine hitap eden türden bir ideolojidir bu."

Batı'da yaşayan ve bölgedeki İslamcı hareketleri iyi inceleyen Melike Zağal'ın Şeyh Yasin'e bağlı cemaat hakkındaki saptamalarına bakalım: "Şeyh Abdulselem Yasin, müritlerine ilgi göstermek ve cemaat (örgüt) kurmak gibi iki önemli güç noktasından hareketle

ön plana çıkabiliyor. Bağlılarına el öptürmesi ve kendisiyle gözde kızı Nadiye'yi kutsama derecesinde yüceltme ayinleri, güç gösterisi olarak kabul ediliyor. Şeyh'in 'ilmihal' babından yazdığı ve halk İslamı'na denk düşen tefsirler, ruznameler (bir çeşit falcılık) ve rüya tabirlerinin yer aldığı *El Adl* (Adalet) başlıklı kitap, müritleri tarafından kutsal kitabın bir türevi olarak algılanıyor. Kitabı okuyanlar, Şeyh Yasin'i, 'Allah tarafından gönderilmiş kurtarıcı bir Mehdi biçiminde görüyor ve onun öncülüğünde ebedi kurtuluşa ereceklerine' iman ediyorlar.

"Maddi ve manevi güçle böylesine donatılmış bulunan Şeyh Yasin, 'İlgilisine Nasihat..' başlıklı mesajlarla, kutsal hanedanı (II. Hasan ve oğlu Kral VI. Muhammed) sorgulayabiliyor.

"Adalet ve İhsan Hareketi (AİH), 'ekselansları Kral'ın İslamcısı'dır. 1996'da birçok İslamcı fraksiyon ve örgütü çatısı altında toplamıştı. Hanedanın dini (Müminlerin Önderi) meşruluğunu peşinen kabulleniyor ama kutsal aile sıfatını onaylamıyor. Krala biat ediyor ancak onu kutsamıyor. AİH'in biricik gayesi, toplumu yeniden İslamileştirip laik akımların önünü kesmek olarak belirlenmiştir."[39]

"AİH'nin örgütsel şeması şöyledir: Mürşit (başkan), İrşad Meclisi, Şûra Meclisi, yerel birimler, siyasi büro, genel sekreterlik, bölge meclisleri; kadın, gençlik ve sendika kolları. Örneğin, Demokratik İş Konfederasyonu, bu harekete bağlıdır.

"Yayın organları şunlardır: *El Subh, El Hitab, Mecellet-ül Cemaa, Risalet-ül Fetva, El Adl ve'l İhsan*. Ayrıca AİH'nin kitap ve görsel-işitsel yayın araçlarına sahiptir. Kendine ait dernek, okul ve üniversiteleri bulunuyor.[40]

"Hareket öğrenciler, hayırseverlik faaliyetlerinde hayli etkindir; orta tabaka ve yoksul sınıf mensupları arasında yaygındır. Cemaatin "yaz kampları"na on binlerce kadın ve erkek katılıyordu. Hükümet, kadınlara karşı ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle, bu kampları kapatmıştı.

"1990'da, hareketin yasal parti kurma başvurusu reddedilmişti.

Tahminlere göre, seçimlere katılması halinde, oyların %20'sini alabilecek güçtedir.[41]

"Fas'taki AİH, bir yandan şiddeti reddettiğini ileri sürüyor ama yandan yandaşları üniversitelerde âdeta terör (1990'larda) estiriyorlardı. Ayrıca Şeyh Yasin, zamanı gelince yani daha münasip anlardaki meşru şiddeti öven yazılar da kaleme almıştı.[42]

"AİH'nin düzenlediği başkent Rabat'taki bir kadın mitinginde, İslamcıları yandaşı olmayanların da katılımıyla yaklaşık 1 milyonkişi bir araya gelmişti. Sahiller işgal edilmiş; rejime meydan okuma babından topluca namaz kılınmıştı! Dinci olmayan insanlar, sahillerden püskürtülmüştü. Bu yüzden, Aralık 2000'de, hareket mensubu 800 kişiyi tutuklanmıştı. Aralarında Şeyh Yasin'in oğlu Cemil ile kızları Nadiye ve Meryem'in de bulunduğu 18 kişi, 'yasadışı mitinge katılmak ve kamu düzenini bozmak' suçlamasıyla Şubat 2001'de mahkeme önüne çıkarılmıştı.[43]

Mart 2001'de, hükümet, hareket mensuplarına yönelik yeni bir baskı ve tutuklama kampanyası başlattı. Bu çerçevede hareketin yayın organı ve web sitesi kapatıldı, *El Fetva el İsbuiyye* (Haftalık Fetva) isimli dergisine el konuldu; yüzlerce yandaşı gözaltına alındı.[44]

Şeyh Yasin'in kızı ve babasının sözcüsü Nadiye, bir Suudi Arabistan gazetesiyle söyleşisinde, şu noktalara vurgu yaptı: "İktidarı tekelimize alıp başkalarını dışlayacağımız yolundaki söylentiler maksatlıdır. Biz, çoğulculuk esasına dayalı bir Fas için diğer güçlerle işbirliği yapmaya hazırız. ABD, boş yere İslamcılara ilgi göstermiyor. Çünkü jeostratejik araştırmalar, geleceğin İslam lehine olacağını müjdeliyor. ABD, tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla İslamcıları iktidarlara ortak etmek istiyor."[45]

20 Aralık 2007 tarihli "Topluca Kurtuluşa Doğru" başlıklı siyasi manifestosunda, AİH şu noktalara değindi: "Fas toplumunda genel ahlak bozulmuş ve yozlaşma başlamıştır. İçki ve uyuşturucu partileri, içki ve uyuşturucu festivallerine dönüşmüştür. Dış ve iç mihraklar tarafından desteklenen cinsel sapıklıklar ile youtube ve por-

no siteleri, toplumda olağan hale getirilmiştir. Kendini kutsal hanedan ve devletini İslam diye tanıtan krallık, bundan böyle demokrasi ve kalkınmanın önünde engeldir. Monarşik sistemi, siyasi ve ekonomik çıkarların iç içe geçtiği ahtapot gibi bir şebekedir."[46]

Kimi uzmanlara göre İslamcı akımlar, Fas rejimini devirecek güce erişemeyecekler. Yasin'in başını çektiği hareket ise, onun ölümünden sonra, bölünmeye adaydır.[47]

Şeyh Yasin-Fethullah Gülen: Benzerlik ve Farklılıklar

Şeyh Yasin, Türkiye'de kendisine bağlı geniş çaplı harekete öncülük yapan Fethullah Gülen'in şahsiyetine yakın bir profil veriyor. Gülen ile Şeyh Yasin'in ortak noktaları, toplumu tabandan İslamileştirmek; devlet aygıtlarına dini bir içerik kazandırmak ve mümkünse, dolaylı/dolaysız yollarla iktidara yürümektir. Her ikisinin baş hedefi, Fas ile Türkiye'de uygulanan seküler yani laik uygulamalardır.

Bu noktadan itibaren ikisi arasında taktik farklılar baş gösteriyor. Şeyh Yasin, iktidarı alma niyetini asla gizlemiyor; açıkça devlete meydan okuyabiliyor. Eylemci (toplu dua ve beddua mitingleri, sahillerde toplu namaz kılına gösterileri vs) bir çizgi izliyor. Oysa Gülen hareketi, daha sessiz, kurnazca ve ihtiyatlı hareket ediyor; devlete açıkça meydan okumuyor. Sistemi yani Cumhuriyet değerlerini değiştirecekleri yolundaki suçlama ve iddiaları şiddetle reddediyor. Öte yandan Gülen hareketinin kimi bağlıları, devletin çeşitli aygıtlarına (ordu, polis, bürokrasi, hükümet) sızma gayreti içinde görülüyorlar. Ekonomik ve siyasi bir lobi oluşturmaya ağırlık vererek; iç ve dış politikada etkili olmaya çalışıyorlar. Yurtiçi ve yurtdışındaki etkin lobilerle (Amerikan ve İsrail lobileri, Vatikan) işbirliği halindeler. Dinler arası diyalogu savunuyorlar. Gülen ve cemaati, Batı modernizmini benimsiyorlar; batılı değerlere İslami bir çeşni ilave

etmek istiyorlar. ABD'nin Ortadoğu politikalarına destek veriyorlar.

Buna karşılık Şeyh Yasin hareketi, Batı modelini cümleten ve tafsilen reddediyor. İslam'ın mutlak zaferine olan inancıyla dinler arası diyaloga, ABD'nin bölgedeki politikalarına, Batı tipi modernleşmeye karşı çıkıyor.

Şeyh Yasin hareketi, diğer İslamcılarla birlikte, Körfez Savaşı'na karşı çıkarak 3 Şubat 1991 günü düzenlediği bir kitle gösterisiyle herkesi şaşırtmıştı. On binlerce insanın katıldığı gösteride, Kur'an tutan eller havaya kaldırılarak protestolar sürdürülmüştü.

Ilımlı İslamcılar

1- Hizb-ül Adalet-ül ve'l Tenmiye (Adalet ve Kalkınma Partisi-AKP): Mısır merkezli Müslüman Kardeşler hareketi ile Pakistan merkezli Tebliğ Cemaati geleneğine bağlı kimi akademisyenler tarafından kurulan İslami Gençlik Derneği, Islahat ve Yenilenme (IY) gibi kitle kuruluşlarının bir devamıydı. Krallığa yakınlığıyla bilinen kıdemli politikacı Dr. Abdulkerim el Hatib tarafından Demokratik ve Anayasal Halk Hareketi (DAHH) adıyla kuruldu.

Tunuslu İslamcı lider Raşid el Ğannuşi, AKP'nin siyasi gelişimini şöyle özetliyor: "Bizzat AKP, 1970'lerde İslami gençlik olarak sahada boy gösteren bir derneğin, 1980'li yıllarda Ahmed el Reysuni önderliğinde ıslahatçı ve davetçi (dini temelde topluma yeni bir biçim verme) harekete dönüşmüş halidir. On yıl sonra ise El Reysuni'nin yerine geçen Prof. El Hamdawi öncülüğünde AKP adıyla yasal bir parti kimliği kazandı. Kuruluş aşamasında, devleti zor yoluyla kökten değiştirmeyi savunanlar ile onu aşamalı biçimde dini düzlemde ıslah etmek, gerçek dini içeriğine kavuşturmayı savunanlar arasında ikilik çıkmış; sonuçta evrimci ve ıslahatçı görüş kazanmıştı.[48]

IY, 1990'lardaki amacını şöyle belirlemişti: "Öncelikle partileşmek, olmazsa bir başka parti içinde siyasi faaliyette bulunmak, yine olmazsa baskı grubu veya lobi oluşturmak!"

AKP'nin çekirdeği sayılan **El Islah ve'l Tecdid** (Islahat ve Yenilenme – IY) hareketi, ilk iş olarak iktidardaki İstiklal Partisi'ne gitti; olmayınca, Demokratik bloku destekledi. 1992'de Dr. Abdulkerim el Hatib'in kurduğu **El Hareket-ül Şaabiyet-ül Düsturiyet-ül Demokratiye** (Demokratik Anayasal Halk Hareketi – DAHH) seçim ittifakı yaptı. Anlaşmaya bağlı olarak Dr. Abdulkerim el Hatib, başkan seçildi. Cezayir'deki olaylar nedeniyle, bu partinin 1992 seçimine girmemesi için nasihatte bulunan Kral II. Hasan'ın talimatına uyuldu.

Bu arada belirtelim: Dr. El Hatib'in önderliğindeki DAHH, 1980'lerde **Hizb-ül Nahdat-il İslami** (İslami Uyanış Partisi) adını almıştı. Birleşme nedeniyle bu partinin ismi, 1998'de Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP) olarak değiştirilmişti.

Islahat ve Yenilenme (IY) hareketine yeniden dönüp siyasi serüvenini aktaralım: IY, 1994'te yasallık kazandı. Ancak IY, El Islah ve'l Tecdid'den ibaret değildi. **Rabıtat-ül Mustaqbel İslami** (İslami Gelecek Birliği) örgütünü bünyesinde barındıran **Hareket-ül Islah ve'l Tevhid** (Islah ve Birlik Hareketi-IYH) gibi birçok İslamcı grubu çatısı altında toplamıştı. 1996'da birleşmeye katılan önemli grup ve cemaatler şöyle sıralanabilir: İslami Gelecek Birliği (önderi Ahmed el Reysuni), İslami Cemiyet, Davet Cemaati Derneği, İslami Doğuş Derneği, Islah ve Tevhit Grubu, Abdulillah bin Kiran önderliğindeki İslami Gençlik Derneği'nin (İGD) devamı sayılan Islah ve'l Tecdid grubu. Birleşmeden sonra Ağustos 1996'da, Tecdid Grubu bir bildiriyle kuruluşunu duyurdu. Ahmed el Reysuni'nin Mayıs 2003 seçimleri sırasında Fransızca verdiği bir demecin Arapça çevirisi, sorun yarattı. Bu kusur, parti aleyhine kullanıldı. El Reysuni, başkanlıktan çekildi.[49]

Birleşen İslamcı güçler, 1998'de partinin adını DAHH adını, Hizb-ül Adaleti ve'l Tenmiye (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) olarak değiştirdiler. AKP, 1999 seçimlerinde bağımsız 9 milletvekili vardı. AKP, ilk kez resmen katıldığı Eylül 2002 seçimlerinde 325 sandalyelik parlamentoda 42, Eylül 2007'de ise 46 milletvekili kazanabildi.

AKP, *mudavane* diye bilinen modern medeni kanunu (kadın-erkek eşitliği ve kadın lehineyasal düzenlemeleri içeren) çıkaran hükümete karşı, Mart 2000'de "Bir Milyon İnsanın Yürüyüşü"nü düzenledi. 2002-2003 seçiminde AKP hatırı sayılır oranda oy aldı. Bu atmosfer içinde, "varoşlarda terör estirmek amacıyla köktenci gruplar özel silahlı çeteler kurdular."[50] Fez kentinde, militanlar yollara barikat kurup arabaları kontrol ettiler; şoförlere kimlik sordular ve alkol kullananları aradılar.

AKP Başkanı'nın Siyasi Çizgisi

AKP lideri Abdulillah bin Kiran, 1980'lerde militan İGD (İslami Gençlik) saflarında ateşli bir eylemciydi. Silahlı mücadele dahil her türlü şiddet yöntemiyle krallık rejimini devirmeyi ve solcuları imha etmeyi savunuyordu. Üniversite yıllarında, solcu öğrencilerle kıyasıya mücadele etmişti. Gizli örgüt üyeliğinden gözaltına alındığı zamanlar da olmuştu. Buna rağmen **İslami Cemaat** adlı illegal bir örgüte üye olmaktan kaçınmamıştı. Bir süre sonra, **İslami Toplum Cemiyeti** (Cemiyet-ül Cemaat-il İslamiye) adlı derneği kurmak suretiyle, illegal faaliyetten kesin biçimde ayrıldı. Fas yönetimi, **El Tecdid-ül İslami** (İslami Yenilenme) isimli siyasi bir parti kurmasını engelleyince, fizik profesörü Abdulillah, **Islah ve Tevhid** hareketini kurdu. Bu hareket AKP adıyla seçimlere katılınca, radikal İslamcılık yerine ılımlı/reformcu dini görüşleri benimseyen Abdulillah milletvekili oldu. Özel bir dersanesi ve berber salonu bulunan Abdulillah, ılımlı İslamcılığın parti içindeki başmimarı olması sıfatıyla, Temmuz 2008'de gerçekleşen AKP'nin 6. Kongresi'nde parti başkanlığına se-

çildi. Eski başkan Saadeddin el Osmani, seçimde beklenen oyu alamadığı için koltuğunu kaybetti. Abdulillah ise, AKP'nin devlete karşı daha ılımlı politika üretebilmesi ve koalisyona katılabilmesi amacıyla başkan seçildi.[51]

AKP'nin Politikası

Fas'taki AKP, örnek aldığı Türkiye'deki AKP'den daha az modern ve liberal bir konumda sayılıyor. Ancak parti yetkilileri, " Türkiye'deki AKP'yi taklit etmediklerini, kendilerine özgü ılımlı bir model geliştirdiklerini" iddia ediyorlar.

AKP'yi diğerlerinden ayıran şey, "uzmanlaşmaya gitmesi; işbölümü gereği ilgili her birimine tam özerklik tanımasıdır."

Ara sıra Liberal Parti ile dönemsel ittifak yapmasına rağmen AKP'nin stratejik müttefiki, Vatandaşlık Güçleri Partisi (Hizb-ül Kuvvet-il Muvatine)'dir. Seçimde birbirlerini kollarlar. Bu nedenle parti içinde çekişme, çatışma ve çatlaklar oluştu. Saadeddin el Osmani, mağrur bir parti değiliz; iktidara gelmek için acele etmiyoruz. Toplumun (dini yönden) ıslahı aşamalı olacaktır," dedi.[52]

AKP'nin kutsal siyasi üçlemesi şudur: "İslam'ın siyasete yol göstericiliği, krallık rejiminin meşruluğu ve demokrasinin vazgeçilmezliği." AKP, muhtemelen yasal nedenlerle, kendini "İslamcı" yerine, "İslam referanslı" diye niteliyor. Avrupa'daki Hıristiyan demokratlara benzetmekle birlikte, kendini daha az liberal görüyor.[53]

AKP politikalarını, Temmuz 2008'e kadar partinin genel başkanlığını yapmış olan Saadeddin el Osmani'nin ağzından izleyelim. El Osmani, Fas toplumunun batılı hayat tarzını benimsemesine itiraz ediyor ancak monarşik düzeni kabulleniyordu. Mesela Kazablanka'daki bombalama (2003) olayını şiddetle kınamamış; tersine, fırsatçı ve pragmatik bir tutum takınmıştı. Partinin programı, özellikle sivil özgürlüklere ilişkin olanı, kamuoyunda muğlak olarak algılanıyor.

Eski AKP Başkanı El Osmani, bir ünlü bir Arap gazetesinde söyleşisinde, partisinin program ve siyasetlerini şöyle formüle etmişti:

"Adil bir Fas inşa edelim! sloganıyla yola çıktık. İdari, siyasi, ekonomik ve sosyal alanda köklü reformlar yapacağız. Her yerde ve her alanda (yargı ve toplumda) adalet uygulayacağız. Yaygın ve örgün eğitimi herkese ulaştıracağız. Toplumu kanser gibi sarmış olan yolsuzlukların önüne geçeceğiz. Kanunları değiştirip yargı erkini özerk/özgür kılacağız. Parti programımız ulaşmayı tasarladığımız büyük hedeflerle gerçeklik arasında titiz bir denge kuruyor. Ekonomik kalkınmaya paralel olarak sosyal adalet ve yapısal reformlar gerçekleştirmeyi öngörüyoruz. Fas'ın güçlü bir yönetime, bir hükümete olan ihtiyacına işaret ediyoruz. Anayasada değişiklik ise, daha sonraki sürecin programı olup siyasi odaklar ile ekselansları Kral VI. Muhammed arasındaki bir uzlaşmayla gerçekleşebilir. Bizim tek başımıza cüret edeceğimiz bir değişiklik değildir, olamaz. Herkese açık bir partiyiz; saflarımızda farklı görüşler olabilir. Dileyen herkes bize gönül rahatlığıyla üye olabilir ve partimizden istifa edebilir. Üyelerimiz ve milletvekili adaylarımız arasında kadınlar da bulunuyor. Fas 15 yüzyıldan bu yana bir Müslüman olduğundan, hiçbir zaman toplumun İslamlaştırılması ve İslami bir devlet kurulması yolunda bir hedef belirlemedik. Fakat şu noktaya dikkat çekiyoruz: İslami kurallar ile mevcut gerçekliğimiz arasında bir uyum sağlayalım! Biz siyasette her türlü senaryonun olma ihtimalinden yola çıkarak, 'politikada imkânsız diye bir şey yoktur' kuralını benimsiyor; her ortamda ne gerekiyorsa, onu yapmaya gayret ediyoruz."[54]

AKP analizini şöyle noktalayabiliriz: AKP; esasında Kuzey Afrika ülkelerindeki bütün İslamcı akımlar gibi, Batıcı laiklere karşı bir alternatif, sosyalistlere karşı bir dalgakıran olarak ortaya çıkarılan temelde köktendinci bir tepkinin daha ılımlı bir ifadesidir. Fas'taki İslamcılık, öncelikle yönetime bağlı din adamlarının (ulemanın) temsil ettiği kurumsal ve resmi bir dini eğilimin ardından uç veren Selefi (pasif gelenekçi ve militan cihatçı kanatları) akımlar aracılı-

ğıyla kitlesellik kazandı. Sefalet, yolsuzluk ve yozlaşmanın kol gezdiği Fas toplumunda, yarı politik sufi (tarikatçılık) cemiyetler biçiminde cemaatleşti ve nihayet bilinen anlamda siyasal İslamcı yapılara (parti, örgüt, dernek) dönüştü.[55]

2- Diğer Partiler: 2007 yılı genel seçimlerine katılan iki İslamcı parti daha vardı: AKP'den kopan **El Nahda ve'l Fadile** (Uyanış ve Fazilet) ve **Hizb-ül Bedil-il Hadari** (Alternatif Uygarlık Partisi). El Nahda, İslamcı şahsiyet Abdulbari el Zemzemi'yi, başkentten aday göstermişti.

Hizb-ul Ummet-il İslami (İslami Ümmet Partisi): Genel Sekreteri Muhammed el Mervani'dir. Ancak partinin kuruluş başvurusu, Ağustos 2007'de İçişleri Bakanlığı tarafından reddedilmişti. Bakanlığa göre, bir yandan yasallaşmak isteyen parti, diğer yandan rejime yönelik aşırı sloganlar benimsiyor.[56]

Radikal İslamcılar

Kökleri derinde olmamak ve henüz yeni olmakla birlikte Faslı radikal İslamcıların varlığı, 11 Eylül 2001'den sonra ülke ve dünya gündemine geldi.

Kazablanka'daki intihar eylemi (Mayıs 2003), ülkedeki militan İslamcılığın zirvesi sayılır.[57]

Söz konusu hareketleri şöyle sıralamak mümkün:

1- Mağrib İslami Cemaati – MİC (El Cemaat-ül İslamiyet-il Mağribiye): Askeri kanadının sorumlusu Saad el Hüseyni 2002'den beri aranıyordu, Mart 2007'de yakalandı. El Hüseyni'nin Kazablanka'daki (Mayıs 2003) büyük patlamada parmağı vardı.

2- Mehdi Yandaşları Grubu – MY (Cemaat-ü Ansar-ül Mehdi): Sosyete köktendincisi bir grup olarak sunuldu. Diğer grupların tersine, militanlarının çoğu hali vakti yerinde çevrelere mensuptu. Kirli işler dahil her faaliyette bulunun MY, "çete-örgüt" karışımı bir

görünüm sergiliyor. Örgüt lideri, eski cihatçı/eylemci grup üyesi Hasan el Hattab olup, Kazablanka'daki bombalama olayı (2003) çerçevesinde yakalanıp 2 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Daha sonra gıyabında 25 yıla mahkûm edilmişti. Örgüt hemen hiçbir güvenlik önlemi almıyordu; herkes herkesi tanıyor, her şeyi biliyordu. Fas polisi, Temmuz-Ağustos 2006'da yasadışı Cemaat-ü Ansar-il Mehdi hareketini ortaya çıkardı. Ülkenin birçok yerindeki 58 mensubunu yakaladı. Operasyon çerçevesinde Fas Havayolları pilotunun karısı dahil dört kadın tutuklandı. Resmi açıklamaya bakılırsa, grubu, bunlar finanse ediyorlarmış. Pilot eşleri ve silahlı kuvvetler saflarında örgütlenme faaliyetine girişmişler. Örgütün amacı siyasi suikast yapmak; turist katletmekmiş; askeri hedefler ile yabancı çıkarlarını vurmak ve ülkenin dağlık bölgelerinde silahlı mücadele başlatmakmış. MY, uyuşturucu kaçaklığı da yapıyormuş. 1970'li yıllar, krallığı devirme girişimleriyle geçti. Fakat darbeciler arasında İslamcılara yahut İslamcı bir etkiye rastlanmıyordu. Yönetim, ordu saflarında da dinciliğin yayılmasını göz yumdu. Asker arasındaki ilk bilinen örgütlenme, 2006'da ortaya çıkarılan Ansar-ül Mehdi (Mehdi Yandaşları) isimli harekete aittir. Hücre ortaya çıkarıldığında, özellikle Hava ve Deniz Kuvvetleri arasında çok sayıda asker tutuklandı. Hükümet, İslamcıların sızmış olabileceğini tahmin ettikleri Emniyet ve İstihbarat kurumunun üst kademesinde ani değişiklikler yaptı. Benzer bir rotasyon, ordu saflarında gerçekleşti. 26 Ekim 2007 tarihli savcılık iddianamesinde, jandarma, istihbarat, emniyet ve ordu saflarına sızmak suretiyle adam kazandıkları; çeşitli soygun ve bombalama faaliyetleri için askeri eğitimden geçtikleri belirtiliyordu.

Ansar-ül Mehdi mensuplarının Aralık 2007'deki duruşmasında; askeri kışlalara, istihbarat merkezine, Kazablanka Limanı ve ticarethanelere yönelik saldırı eylemleri yaptıkları iddia edilmişti. Kadın sanıklar ise, örgüte üye olmadıklarını ve yardım etmediklerini ileri sürdüler.[58]

3- Uygar Alternatif – UA (Bedil-ül Hadari): Şimdilerde (2008) Belçika'da yaşayan Abdulkadir Bellirac, 1992'de bu örgütü kurdu. Bellirac, 1986-89 yılları arasında Belçika'da 6 kişiyi öldürmekten aranıyor! UA'nın "Özel Eylem Birimi" adıyla suikastçı yetiştirdiği söyleniyor. UA elemanları 2005 yılında Hizbullah ile birlikte askeri eğitim almış; El Kaide ile bağlantılı görülmüşler. UA'nın Belçika ve Lüksemburg'dan finanse edildiği ileri sürülüyor. Tutuklulardan biri, içinde 25.5 milyon dolar değerinde mücevher bulunan bir zırhlı aracı Belçika'da soyup Fas'a kaçırmayı başarmıştı. 20 milyon dolara yakın kara para (turizm yatırım, arsa-arazi alım ve satımı gibi) aklanmıştı. Şubat 2008'de, Fas polisi, hareket mensubu 32 kişiyi yakaladı. Resmi iddiaya göre zanlılar, bakanlar, yüksek rütbeli askerler ve Yahudilere suikast yapmayı planlamışlardı.

Örgütün Fas'taki sözcüsü Mustafa Mutasim, "Bu tutuklamalar bizi şaşırtmıştır. Çünkü kurulduğumuz günden beri demokrasiyi gerçekleştirmeyi hedefliyor ve El Kaide'yi kınıyoruz," demişti.

4- Doğru Yol (Sırat-ül Müstaqim): Lideri Zekeriya el Meyludi olup ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı ve Kasım 2006'da cezaevinde öldü. Şeriat kuralına uyarak kâfir ilan ettiklerini öldürmeyi esas alan örgütün birçok elemanı hakkında, cinayet işlemek suçuyla ağır ceza hükümleri verildi.[59]

5- Mağrib Hizbullahı: Cezayir, Fas ve Tunus'ta faaliyet göstermeyi hedefleyen bu parti, Mart 2007'de Almanya'da kuruldu. Daha çok Şii mezhebinden olanlar arasında yayılmaya çalışıyordu. Kurucusunun, Lübnanlı bir Şii kadınla evli bulunan ve Almanya'da ikamet eden Fas kökenli ve Şii meşrepli birisi olduğu söyleniyor.[60]

Ülke çapında faaliyet gösteren El Kaide bağlantılı bazı örgütlerin yanı sıra **Hizbül Tahrir** ve **El Cihad** gibi eylemci çizgiyi benimseyen İslamcı hareketler de bulunuyor.

Gelenekçi İslamcı Şahsiyetler

Örgütlerin yanında geleneksel/gelenekçi İslami kesimlerden de muhalifler çıkmıştır. Onlar da "batılı ve belli oranda laik eğitim görmelerine karşın tam anlamıyla İslami bir topluma dönüş" fikrini benimserler. Militan İslam'ın "eğer Müslümanlar İslam'a dönerlerse, Allah da onların tüm sorunlarını çözecektir" yolundaki söylemi, gelenekçi ulema tarafından benimsenip öne sürülmektedir. Bu da halkın İslam tasavvurunda derin izler bırakan bir ideolojiden kaynaklanır.[61]

Daha kitlesel bir karakter taşıyan gelenekçi İslami söylemin temsilcisi Tancalı halk vaizi Şeyh El Zemzemi'dir. Yaşlı bir kişi olan El Zemzemi'nin halk nezdinde büyük itibarı olduğu söylenir. Ateşli vaazlarını sadece camilerde vermez; aynı zamanda kasetlere doldurduğu hutbelerini, müritleri ülkenin dört bir yanına dağıtırlar.[62] El Zemzemi, İslam'ın bütünsel bir hayat tarzı olduğunu şöyle açıklıyor: "Bazıları, Kilise duvarları içine hapsedilmiş Hıristiyanlık ile İslamiyeti, aynı biçimde değerlendirme yanlışlığına düşüyor. Onlar, cuma hutbelerinin namaz, oruç gibi ibadet konularıyla sınırlanması gerektiğini söylüyor. Bunlar bilmiyorlar mı ki, İslam A'dan Z'ye kadar toplumun bütün meseleleriyle yakından ilgilidir. Bu nedenle bir vaiz, Müslümanları ilgilendiren her şeyden söz etmeli. Aksi takdirde, o bir haindir..."[63]

El Zemzemi, yeri geldikçe veya fırsat düştükçe, Kral II. Hasan'ı da eleştirmekte; onun için ülkedeki resmi lakabı olan "Emir-ül Müminin" (Müminlerin Önderi) yerine, hicvedici biçimde "Emirül Hainin" (Hainlerin Önderi) sıfatını kullanmakta idi. El Zemzemi, Kral'a bu yakıştırmaları yüzünden tutuklanıp hapsedildi. Son yıllardaki sık tutuklamalar yüzünden, El Zemzemi, Kral ve hükümete yönelik eleştirilerinden geri adım atmıştı.[64]

Ülkenin Kazablanka kentinde (gecekondu ve camilerin çokluğuyla tanınır) El Zemzemi türünden muhalif ulema ve halk vaiz-

lerine rastlamak mümkün. Bizzat El Zemzemi'nin oğlu da bunlar arasında.[65] Geleneksel halk vaizlerinin İslami söylemleri, militan İslamcı öğrencilerinkinden daha etkili ve sade olduğundan, kitleler tarafından kabul edilmeleri kolaydır. Onlar esas olarak toplumsal rahatsızlıkları ve bozuklukları vurgularken, halkın zihnindeki İslam anlayışının temel sembol ve motiflerini kullanmaktalar. Militan İslamcıların yazıp çizdikleri ancak çok az kişinin okuduğu gazetelerden farklı olarak, halk vaizleri halkın adeta sökün ettiği camilerde, herkesin can kulağıyla dinlediği İslamcı söylemi yaymaktalar.

Yönetime karşı İslamcı temelde muhalefet eden ikinci önemli isim Şeyh Muhammed bin Tayyib el Zeytuni'dir. Fas'taki "ilim ve cihat ehli" bir ailenin çocuğu olarak 1890'da dünyaya geldi. Fransız sömürgeciliğine direnen Abdulkerim el Hitabi'nin önderliğindeki köylü devrimi (Sawrat-ül Fellahin) için, 1914-30 arasında ülkenin her tarafını dolaştı.

1980'lerden itibaren Kral II. Hasan'ı hedef alan açıklama ve propagandaları nedeniyle evi kuşatıldı. Çok sayıda yandaşının etten duvar ördüğü evinin çevresinde polisle çatışmalar yaşandı. Onlarca kadın ve çocuk öldürüldü. El Zeytuni, aile efradıyla birlikte tutuklanıp cezaevine kondu. 1989'da Kral Hasan, kendisiyle uzlaşmak İçin bazı din adamlarını arabulucu olarak gönderdi. Ancak, El Zeytuni, "imanım, zalimlere boyun eğmeyi reddediyor" diyerek öneriyi geri çevirdi. Bunun üzerine, El Zeytuni, bulunduğu cezaevinden alınıp meçhul bir mekâna nakledildi. Kral aleyhinde verdiği fetvayı geri alması için kendisine baskı ve işkence yapıldı. Ocak 1990'da koma halinde kaldırıldığı hastanede öldü. Fas İslamcı Gençlik hareketiyle bağlantılı olduğu sanılan El Zeytuni'nin cenaze töreninde büyük gösteriler meydana geldi.

Ortadoğu uzmanı Fransız Paul Balta'ya göre, El Zeytuni, aslında dışlanmış ve dengesiz bir dini kişilikti.

Halk vaizlerinin kaçta kaçının köktenci fikir taşıyıp şiddet yoluyla iktidarı hedeflediği, yani selefi bir İslam toplumu kurmayı amaç-

ladığı, yeterince açık değildir.[66] Fas ulemasının bütünsel bir yapısının olmadığı da akılda tutulmalıdır. Sözgelimi Kral Hasan militan İslamcıları sürgün ya da hapsederken, gelenekçi vaizlere dokunmamıştı. Dahası var; 1980'de İran Devrimi önderi Humeyni'nin çerçevesini çizdiği İslam'ın, "bidat (sapıklık) olduğu" yolunda bir fetvayı da ulemaya yayınlatabildi.

Dipnotlar:

(1) Bkz. *Büyük Larousse*, c.8. (F) harfi, İstanbul, 1993.
(2) George El Rasi, "Cezayir İslami" dizisi, *El Hayat* gazetesi, Londra, 6 Eylül 1993.
(3) age.
(4) age, *El Hayat*, 8 Eylül 1993.
(5) William I. Cleveland, *Batı'ya Karşı İslam; Şekip Arslan Mücadelesi*, Yöneliş Yay., İstanbul, 1991, s.189.
(6) Julien, *Afrique en Marche*, s.25.; ayrıca Cleveland, age, s.186.
(7) J. Desparment, "Afrique du Nord et panarabisme: XL.VIII Şubat 1938, s.56.
(8) Cleveland, age, s.187.
(9) Bilgilerin aktarıldığı yer: Halstead, Rebirth et Roger Le Tourneau, *Les Partis politiques Marocains*; ayrıca Cleveland, age, s. 190.
(10) Cleveland, age, s.192-194. Ayrıca Levi-Provençal, L'Emir Shakib, s.12.
(11) Cleveland, age, s. 192-196.
(12) *El Arab* gazetesi, Londra, 21 Ocak 1994. Ayrıca bkz. Henry Munson, "Geertz on Religion: the Theory and the Practice", Religion ve "Clifford Geertz et l'etude de L'Islam au Maroc; yer aldığı kaynak: W.C. Vatin (der) *L'Anthropologie Americaine du Maghreb*, Paris, CNKS Yayınları.
(13) *El Arab*, age.
(14) age. Ayrıca Fransız yazar Nicole-Lise Bernheim şöyle diyor: "Kral Hasan için cami, ülkeyi yönetmeyi sağlayan çok iyi bir araçtır." *Le Monde Diplomatique*, Şubat 1994.
(15) Örgüt yayın organı *El Raye* gazetesi, 18-23 Mart 1992.
(16) Malika Zeghal (Melike Zeğal, *Les Islamisets Marocains* (Fas İslamcıları), Paris, 2005.
(17) Aziz Anhaili ve Oumelkheir Adda, "State and Islamism in the Maghreb", *Middle East Review of International Affairs*-MERIA, cilt 7, Mart 2003.

(18) Magharebia web sitesi, 3 Nisan 2007; *El Şarq El Awsat*, 29 Eylül 2008.
(19) Carlos Echeverria Jesus "Radical Islam in the Maghreb", 2004.
(20) Tevhid ve Islah Hareketi Cemiyeti'nin dönem Başkanı Prof. Ahmed el Reysani, El Cezire.net, 15 Haziran 1999 tarihli "Yüzleşme" Programındaki söyleşisi.
(21) Zaghal, age.
(22) *El Cemaat* dergisi, no 2, 1979, s.49'dan aktaran Munson, age, s.49.
(23) Christiane Souriau, "Quelques donnes comparatives sur les institutions İslamiques actuelles du Maghreb" yer aldığı kaynak: C. Souriau, *Le Maghreb Musulman en 1979* (1979'da Müslüman Fas), Paris, s.378; ayrıca Nicole-Lise Bernheim, *Le Monde Diplomatique*, Şubat 1994.
(24) Muhammed Tozy, Champ et contre champ politico-religieux au Maroc (Fas'ta Dini-Politik Karşıt Kamplar), Paris, 1984, s.346-347; *Le Monde*, 2 Ağustos 1984, s.3'ten aktaran Munson, age.
(25) Munson, age, s.54; Muhammed Selhami, "Les Freres Marcocains", *Jeune Afrique*, 26 Aralık 1979.
(26) Munson, age, s.55.
(27) age.
(28) Remy Leveau, "Aperçu de L'evolution du systeme politique marocain depuis vingt ans." *Maghreb-Mashrek* dergisi, no 106, Ekim-Aralık 1984, s.20.
(29) Muhammed Tozy, age, s. 346.; aktaran Jr. Henry Munson, "Fas Militan İslam Hareketinin Toplumsal Temeli", *Dünya ve İslam* dergisi, İstanbul, Kış/1990, s.47.
(30) Munson, age, s.55-57.
(31) Aziz Anhaili ve Oumelkheir Adda, agy, MERIA, cilt 7, Mart 2003.
(32) Kaynaklar için bkz. Jr. Henry Munson, age; *El Muctema'a* dergisi, Kuveyt 9 Ağustos 1994; *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 9 Haziran 1996; *El Alem* dergisi, 19 Nisan 1997; *El Şarq El Awsat*, 29 Eylül 2008.
(33) Şeyh Abdulselam Yasin (Arapça) web sitesi, Eylül 2008.
(34) Aziz Anhaili ve Oumelkheir Adda, agy, MERIA.
(35) El Cemaat, s.4'den aktaran H. Munson, age.
(36) Jerry Falwell, *Listen Amerika!*, Garden City, Doubleday, 1980, s.26-81'den aktaran Munson, age.
(37) Bruce Maddy-Weitzman, Tel Aviv Üniversitesi'ne bağlı Moşe Dayan Ortadoğu ve Africa Araştırmaları Merkezi, "Islamism, Moroccan-Style: The Ideas of Sheikh Yassine", *Middle East Quarterly*, Kış 2003.
(38) Adalet ve İhsan Hareketi'nin adını taşıyan Arapça web sitesindeki 8 Mart, 26 Temmuz, 8-22-26-29 Ağustos ve 4 -17 Eylül 2008 tarihli tanıtım yazıları.
(39) Zeghal, age.

(40) Adalet ve İhsan web sitesi.
(41) El Cezire.net, 24 Mart 2001.
(42) Bruce Maddy-Weitzman, agy.
(43) El Cezire.net, 16 Şubat 2001.
(44) El Cezire.net, 24 Mart 2001.
(45) *El Şarq El Awsat*, 18 Aralık 2006.
(46) El Arabiye.net, 20 Aralık 2007.
(47) Bruce Maddy-Weitzman, agy, *Middle East Quarterly*, Kış 2003.
(48) Raşid el Ğannuşi, El Cezire.net, 3 Eylül 2007.
(49) Merkez Yürütme Kurulu, bir fraksiyon lideri, Muhammed Yetim, *Aşru Senevatı Min'el Tevhid ve'l Islah*: 1996-2006 (Tevhid Hareketinin On Yılı), Rabat, 2006; ayrıca bkz, Zuheyr Dhaouadi ve Amr İbrahim, "Documents", Peuples Mediterraneens, sayı 21, 1982, s. 57-58; aktaran H. Munson, age.
(50) *Liberation*, Mart 2003.
(51) *El Hayat*, 22 Temmuz 2008.
(52) *El Şarq El Awsat*, 4 Eylül 2007.
(53) Wendy Kristianasen, "Can Morocco's Islamists Check Al-Qaeda?", *Le Monde Diplomatique*, Ağustos 2007.
(54) *El Şarq El Awsat*, 6 Eylül 2007.
(55) *El Hayat*, 22 Temmuz 2008.
(56) *El Şarq El Awsat*, 31 Ağustos 2007.
(57) Carlos Echeverria Jesus, agy, 2004.
(58) Konuya ilişkin haber ve iddialar için bkz; Mavrine Howe, *Morocco: The Islamist Awakening and Other Challenges* (İslami Uyanış ve Diğer Tehditler), Oxford University Pres, 2005, New York; *La Gazette du Maroc*, 14 ve 26 Ağustos ile 18 Eylül 2006 tarihli nüshaları; *L'Expression*, 13 Ağustos 2006; ABC News, 29 Eylül 2006; *Le Journal Hebdomadaire*, 23-29 Eylül 2006; Matthew Chebatoris, "Islamist Infiltration of the Moroccan Armed Forces", *Terroism Monitor*, cilt 5, sayı 3, 15 Şubat 2007; *El Şarq El Awsat*, 27 Ekim 2007; Global Jihad web sitesi, Eylül 2008.
(59) *El Şarq El Awsat*, 1 Aralık 2007.
(60) HAMS milletvekilinin iddiası, *El Şarq El Awsat*, 28 Mart 2007.
(61) Muhammed Tozy, age, s.280-302'den aktaran Munson, age, s.58.
(62) Munson, age; "Religion and the Political Order in Morocco, MERA Forum, 1981, s.19.
(63) Bruno Etienne, "La Moelle dela predication: Essai sur le prone politique dans l'Islam contemporian", Revue Frainçais de Science Politique, c.33, no 4, Ağustos 1983, s.707. 708'den aktaran Munson, age.
(64) Munson, age, s.58-59.

(65) El Cemaat, no 5, 1980, s. 109.
(66) Donna Lee Bowen.

NOT: Fas İslamcıları hakkında daha fazla bilgi için bkz; Mohammad Tozy, *Monarchie et Islam Politique au Maroc* (Fas'ta Krallık ve Siyasal İslam), Paris, 1999; FIS Kongresi Hazırlık Komisyonu üyesi (sürgünde) Abdullah Enes ile Mağrib Diyarında İslami Hareketler uzmanı araştırmacı-yazar El Salih Buvelid "Mağrib Ülkelerinde İslami Hareketler" başlıklı program, El Cezire.net, 25 Temmuz 2000; Fas'taki Sufilik, *El Quds El Arabi*, 16 Ekim 2006: *El Hayat*, Fas İslamı, 26 Ağustos 2007; *El Quds El Arabi*, 5 Ağustos 2008; Bin Kiran *El Hayat*, "Bin Kiran: Militanlıktan Reformculuğa", 25 Temmuz 2008; Ticani Tarikatı şeyhi Ahmed el Ticani Niyas'ın El Cezire kanalındaki "Özel Ziyaret" isimli programda bu tarikat hakkındaki uzun söyleşisi, 23 Ağustos 2008; Kral II. Hasan Üniversitesi öğretim görevlisi Dr. Abdulrahman Mekkawi, "Dr. Abdulkerim el Hatib'e Veda Ederken", *El Quds El Arabi*, 11 Ekim 2008.

MORİTANYA

Moritanya'da İslam'ın yayılışı MS 11. yüzyıla rastlar. Arap fetihçilerinden Beni Hasan kabileleri, 16. yüzyılda Gana Krallığı'nın egemenliğine son verip kendi yönetimini kurdular. Ülkenin eski yerlileri sayılan Berberiler ile karıştılar. O tarihten beri Arap kökenli savaşçıların torunları, "Murlar" diye anılıyor. Yönetici Murlar, toprağın eski yerlileri Berberilerin egemen dilinin yerine Arapçayı ikame ettiler. Aristokrat Murların (Beni Hasan kabile kolları) hemen altında ama onlarla neredeyse eşit konumda olan Murabıt (Marabut) kabileleri yer alıyorlardı. Bu Murabıtlar, yöneticilerin haznedarları ve İslam eğitmenleri olarak hizmet ettiler. Din kardeşliği temelinde örgütlenerek, kabilelerine egemen oldular. Bu nedenle aralarından "marabut" (murabıt) lakabını taşıyan dini/siyasi önderler, evliyalar çıktı. Bu Müslüman ruhban sınıfın, evliya takımının günümüzde bile Senegal, Mali ve Kuzey Afrika ülkelerinde çok sayıda müridi bulunuyor.

1903'te Moritanya'yı alan Fransa, "Moorish Country" (Mur Diyarı) adı altında manda devlet kurdu. Trarza ve Adrar Prensliklerı (güçlü kabile reislikleri) aracılığıyla ülkeyi yönetti. 1934'te tam anlamıyla sömürgeleştirilen ülke, 1958'de Moritanya İslam Cumhuriyeti olarak ilan edildi ama 1960 yılında bağımsızlığına kavuştu.

Sömürgeci Fransız sistemi toplumsal yapıyı altüst etti. O zamana kadar gelenekçi bir toplumsal sistem olarak varlığını sürdüren "kölelik" yasal olarak ortadan kaldırıldı. Haraç sistemi ya iptal edildi yahut asgariye indirildi. Fakat geleneksel açıdan "kast sistemi"ne benzer sınıfsal ayrım yani köle çalıştırma, köle hizmetinden yararlanma,

bağımsızlık sonrası da devam etti. 1980 yılında yasal açıdan yeniden yasaklanan "kölelik", bu konumdaki insanların sosyo-ekonomik durumlarını pek düzeltmedi. Azat edilen köle sınıfı (Haratinler) ile eski mülk sahipleri arasındaki arazi ve miras anlaşmazlıkları 2008'de bile bütün hızıyla sürüyordu. Fransız yönetimi, Senegal Irmağı'ndan Moritanya'ya geçen çok sayıda siyah Afrikalı'nın ülkeye yerleşmesine yol açmıştı. Ülkenin eski yerleşikleri olan Murlar ile Senegal kökenli siyahiler arasında süregelen sosyo-etno-kültürel gerginlikler, 2008'e devredilmiş bir sömürgeci mirasıdır. Örneğin 1989'da Senegal Irmağı kıyısında iki taraf arasında çıkan bir arazi çatışması, kısa zamanda Senegal ile Moritanya'nın başkentlerine kadar sıçramış, kitle katliamları ve toplu sürgünler yaşanmış ve diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuştu.[1]

Arap-İslam Sentezinin Sonuçları

Ülkenin resmi adı "Moritanya İslam Cumhuriyeti"dir. Buradaki "İslami devlet" ibaresi, "Müslüman ülke" olarak algılanabilir. Başka bir deyişle, İslam kurallarını referans almakla birlikte "şeriat" uygulamaları, S. Arabistan ve İran'a oranla çok daha gevşektir. Adlandırma, Arap Müslümanlarının yaşadığı Kuzey Afrika ile başka inanç mensuplarını barındıran Siyah Afrika arasında bir köprü kurmayı ve bu arada petro-dolarları ülkeye çekmeyi tasarlayan eski Devlet Başkanı Muhtar Wild Dada'nın marifetiydi. Bu tasarım, aynı zamanda yerli aristokrat yöneticiler (Murlar) ile, ülkenin diğer etnik kümelerini (Halpular, Peul, Sononki ve Wolof kökeninden gelen Kara Moritanyalılar) arasında bir uyum/kaynaşmayı öngören bir projenin ürünüydü. Uyumun biricik harcı da "İslam dini" olarak görülüyordu. Böylece Moritanya, halkı %100 Müslüman olan bir devlet konumuna geçti.

"Milletin babası" ve 1960'larda "bağımsızlığın öncüsü" olarak adlandırılan Cumhurbaşkanı Muhtar Wild Dada, 10 Temmuz

1978'de devrildi. Yönetimi eline alan darbeci Askeri Milli Kurtuluş Komitesi (AMKK), Müslüman iki soy olan Mağripliler ve Morlar (Arap-Berberi beyazlar) ile siyahi Afrikalı kabilelerden oluşan toplumu çağdaşlaştırma projesini benimsedi. Örneğin, o zamana kadar siyahi Afrikalılar arasında geçerli olan köleliği kaldırıp toplam 100 köle ile 300 bin yarı köleyi azat ettirdi.

Moritanya'daki İslamcılık süreci, daha doğrusu devlet eliyle İslamlaştırma hikâyesi, Arap komşularınınkini (Cezayir, Fas, Tunus) andırıyor. 1960'ta bağımsızlığını elde eden ülke yöneticileri, İslam dinini, kimliğinin bir payandası olarak aldılar. Bu dinin hayatın her alanına hükmetmeyi öngören kurallarının taşıdığı tehlikeye aldırmadan bağnaz Selefi fikirlerin yayılmasına göz yumdular.

1980 yılında iktidara geçen Albay Haydar, dini uygulamalara daha fazla ağırlık verdi. Şeriat kanunları, 1982'de hayata geçti. İki yıl sonra iktidarı alan Muaviye Wild Sid (Seyyid) Ahmet Taya, şeriatçı eğilimi güçlendirdi; dini açıdan haram sayılan (içki dahil) her şeyi yasakladı. Böyle yapmakla, Muaviye, İslamcıların önünü kesmek ve siyasete bulaşmalarını engellemek istiyordu. 1991 yılında din temelli, dini kökenli siyasal partileri yasaklamak suretiyle onların etkisini azalttı.

Sömürgeciliğin yarattığı çok yönlü tahribatın yeniden İslamlaştırma ve Araplaştırma kampanyalarıyla telafi edileceğine inanan yöneticiler, ulusal düzeyde Arap-İslam sentezine uygun bir eğitim programına ağırlık verdiler. Bu çerçevede çok sayıda cami ve ibadethane açıldı; Ortadoğu ve Arabistan'dan din adamları getirildi; Petrol şeyhlerinin akıttığı dolarlarla İslam merkezleri ve medreseler açıldı. Buralarda İslam'ın ortodoks (bir anlamda Vahabi) yorumu ön plana çıktı. Suudi Arabistan'ın parasal desteğiyle kurulan çok sayıda vakıf, kültür merkezi, medrese, okul ve kuruluş, köktendinciliğin yayılıp yükselmesine yardımcı oldu.

Bu noktada, Suudi Arabistan destekli Vahabi yardım kuruluşları devreye girdiler: Çaresiz insanlara "iman ve sadaka" sundular. Ha-

bire cami yaptılar. 1967-2003 yılları arasında Novakşit'te inşa edilen cami sayısı 17'den 617'ye yükseldi. Bunlardan 322'si, Basra Körfezi'ndeki ülkelerden giden dini kuruluşlar tarafından yönetiliyordu. Petro-dolar İslamcılarının yaptıkları 17 camide, köktendinci vaazlar veriliyordu. Dinci hayır kuruluşlarının eline geçen ama bir türlü denetlenemeyen petro-dolarlar, en alttaki tabakaların yani açlık derecesinde yoksulların İslamlaştırılması amacıyla kullanılıyor.

Aynı düzlemde, Moritanyalı yöneticiler, siyasete bulaşmayan ancak Vahabicilik yapan softa din adamlarının (Budde Wild Buseyri ile Muhammed Selem Addud gibi) önünü açtılar; onların yurt çapında dolaşıp tebliğ (dini propaganda) faaliyetinde bulunmalarını teşvik ettiler. Dini vaaz, sohbet ve nasihatlarına zemin hazırladılar. Sözgelimi, devletin resmi şeyhülislamı konumundaymış gibi davranan Budde Wild Buseyri, başkent Novakşit'te Suudi petro-dolarıyla inşa edilen devasa bir caminin yıllarca imamlığını yapmakla kalmamış; aynı zamanda bir ara Kültür Bakanı olmuş ve Yüksek İslam Meclisi'nin başkanlığına getirilmişti.[2]

Yoksul Moritanya'da 2004'te "ekmek isyanları" baş gösterdi. 2006'da ise petrol ihracatı ve kayıt dışı ekonomik girdiler geçici bir rahatlama sağladı. Yolsuzluk, uyuşturucu kaçaklığı ve mafya ile mücadele istenen sonucu vermedi. Ülke, adeta mafya merkezi haline geldi. 1957'de başkent olarak inşa edilen Novakşit, kırsal alandaki göç nedeniyle 1 milyon insanı barındıran köy-kent halini aldı. Aşırı yoksulluk ve umutsuzluk, insanları daha radikal arayışlar içine itti.

Genelde İslam'ın daha hoşgörülü tarzını benimseyen Moritanya'daki dini yükseliş, 1984-2005 yılları arasında ülkeyi yöneten Devlet Başkanı Muaviye Wild Seydi Ahmed Taya'nın devlet güdümünde bir İslamlaşma programı uygulamasıyla başladı. Dini tekelinde gören Moritanya İslam Cumhuriyeti, siyasal İslamcılara göz açtırmadı. 3 Ağustos 2005'te devrilen Muaviye'den sonra, ülke çapında belli demokratik açılımlar sağlandı. Bağımsızlıktan tam 47 yıl

sonra yapılan serbest seçimlerde Cumhurbaşkanı olan Sidi (Seydi) Muhammed Şeyh Abdalahi (kendisi Ticani tarikatı mensubudur) dini faaliyetlere daha sıcak bir yaklaşım sergiledi. Din eksenli dernek ve kuruluşlara izin verildi. Reform ve Kalkınma İçin Milli Blok (RKİMB) isimli siyasal İslamcı parti yasallaştı. Din İşleri Bakanlığı'nın bütçesi rekor düzeye ulaşarak 2008 yılında 12 milyon doları buldu. Bir milyon insanı barındıran başkentteki cami sayısı 1989'da yalnız 58 iken, 2008'de 900'ü geçti. Novakşit Üniversitesi'nde antropolog olan Prof. Yahya Wild el Bara, durumu şöyle özetlemişti: "Moritanya toplumundaki dini duygular giderek güçleniyor. 20 yıl önce tek tük insanlar oruç tutuyordu; oysa şimdi (2008) oruç tutmayan kimseye pek rastlanmıyor. Oruç tutmayanlar, artık toplumdan dışlanıyorlar. Tesettürlü kadın ve dini sakallı erkek sayısında görülmemiş bir artış var. Birçok Arap uydu kanalından, dine dönüş ve cihat çağrıları yapılıyor. Modern iletişim araçlarında El Kaide ile Usame bin Ladin'in propagandasından geçilmiyor. İnternet ortamından yararlanan İslamcılar, laikliğe karşı güçlü kampanyalar başlattılar. Sözgelimi, bu kampanyalardan etkilenen hükümet, şeriat kuralına aykırı olduğu gerekçesiyle, 2006 yılındaki güzellik yarışmasını iptal etmek zorunda kaldı."[3]

Ülkede imanın geri dönüşü, başka alanlarda da kendini gösterdi: Cuma ve cumartesi resmi tatil günü ilan edildi; başkanlık sarayına cami inşa edildi; başkent Novakşit'teki bazı bar ve içkili restoranlara baskınlar düzenlendi; içki satanlara yönelik tutuklamalar başladı.

İlginç nokta şudur: Köktendinci söylemlerin verildiği camilerin büyük bir kısmı, başkentin en yoksul varoşlarında kurulmuştu. Keza bu cami cemaatinin çoğu, Haratin adı verilen (eski köle sınıfı) topluluğa mensuptu. Haratinler, "İslami söylemin hak, adalet ve kardeşlik" kavramlarının etkisiyle camilere koşuyorlardı.[4] Doğrusu, bu Haratinler, kast sistemini andıran geleneksel toplumsal hi-

yerarşisini asla sorgulamayan Moritanya tarzı İslam'ı benimsemektense kendilerini "dinin bekçileri" sayan evliya mertebesindeki Murabıt aşiret şeflerine meydan okuyan Vahabilik gibi köktendinciliği kabul etmeyi yeğliyorlar.

İslamcılara Karşı Devlet

Bu gelişme, Hizb-ul Umme adlı İslamcı bir partinin yasal çerçevede kurulmak için başvurusuyla somutlaştı. Ancak hükümet, partiler yasasına aykırı olduğunu belirterek Hizb-ul Umme'nin kuruluşuna izin vermedi. Bunları gözlemleyen Cumhurbaşkanı Muaviye Wild Sidi Ahmed Taya, 1984'ten beri iktidarda olup çıkardığı Yurttaşlık Yasası ile batılı yaşam tarzının benimsenmesinin yolunu açtı.[5]

1995'te İsrail Devleti'ni tanıması, kalıcı etnik problemlerin çözümsüz kalması, ülkenin sosyo ekonomik bakımdan zayıf olması, çalışabilecek nüfusun üçte ikisinin işsiz dolaşması ve kangrenleşmiş güvenlik boşluğu gibi nedenler, son 15 yılda Moritanya'daki İslamcı akımların yavaş ama istikrarlı biçimde tırmanışına yol açtı. 1995'ten itibaren karşı hamle yapan Moritanya yönetimi, ülkedeki İslamcı şebekeleri, özellikle Cezayir ve Fas üzerinden kaçak silah sokmaya çalışan grupları ortaya çıkarmaya çalıştı. O tarihte Mali ve Batı Sahra sınırında, çöl kabilelerinden Tuvareg mensubu 40 şüpheli yakalanmıştı. Başlatılan antiterör kampanyasında, o dönem, silahlı İslamcı ayaklanmacılara karşı amansız bir mücadele veren Cezayir'in önemli bir etkisi olmuştu. Moritanya'nın petrol ihtiyacının %55'ini (1995) karşılayan Cezayir'in, bu ülke siyasetindeki etkisi tartışılmazdı.[6]

1990'lardan itibaren filizlenen köktendincilik, 2000'li yıllarda hatırı sayılır oranda bir taraftar kitlesine sahip oldu. Radikal kesimler, hızlı olmamakla birlikte sayıca çoğaldılar. İslami şiddet yaygın değildi ancak tutucu Sünni faaliyet her yerde görülebiliyordu. Bu eği-

lim, süreç içinde ortaya çıkan dinci akımların İslami hareketlerin kültürünü akılcılaştırma ve çağa uydurma (zamana göre yorumlama) gayretlerine de yansımış oldu. Bu uyarlama, İslamcıların iradelerine rağmen gerçekleşti. Çünkü Moritanya nüfusu %40 Murlar (Arap ve Berberilerin melez torunları), %30 esmer Arap ile siyah Afrikalı karışımı ile %30 siyahilerden oluşuyor. Ülkede geçerli sayılan Sononke ve Fransız dilleri dışında ülkenin resmi iki resmi dilinden biri Arapça'nın (Beni Hasan kabilelerinin konuştuğu) Hasaniye lehçesi, ikincisi Wolof dilidir. İslamcılar, birbiriyle çelişen söylemlerde bulunsalar da, her topluluğa uyabilen dini propaganda yapabiliyorlar. Sözgelimi, eski köle konumundaki yoksul Haratinleri, "İslam'da din kardeşliği, hak ve adalet var" diyerek kendilerine çekebiliyorlar.

1994-2005 yılları arasında, siyasete şu yahut bu biçimde bulaşan çok sayıda İslamcı tutuklandı fakat bir süre sonra affedildi. Yönetim İslamcılarla açıkça cephe almak yerine, onları taciz etmekle yetinme siyaseti izledi. Başkan Muaviye, "Herkes Müslüman olduğuna göre, Moritanya'da İslamcılığa yer yoktur" sözünü dilinden düşürmedi. Aynı lider, içerideki muhaliflerle baş edebilmek ve demokrasi taleplerini bastırabilmek konusunda batılı ülkelerin desteğini alabilmek amacıyla, "İslamcı tehlike"yi, maksatlı biçimde abartmıştı.

Başkan Muaviye'yi deviren 3 Ağustos 2005 tarihli askeri darbeden sonra darbeciler, İslamcılık konusunda daha açık bir karşı tutum aldılar. Darbeci lider Ali Wild Muhammed Vall, sivil toplumu inşa etmek ve demokrasiyi canlandırmak üzere açılım yaptı. Ortamı uygun gören İslamcı akımlar, yeniden filizlenmeye başladılar. Darbe yönetimi, İslamcıları, devlet başkanlığı seçiminden dışladı. Mart 2007'de gerçekleşen seçimi Sidi Wild Şeyh Abdallahi kazandı. Yeni yönetim, İslamcı akımlara karşı daha hoşgörülü davrandı. Bununla birlikte çok sayıda İslamcı tutuklandı ancak kanıt yokluğundan beraat etti.

Yeni politikalar çerçevesinde, Muhammed Cemil Wild Man-

sur'un önderliğindeki ılımlı İslamcı Reform ve Kalkınma İçin Milli Blok partisi, seçimlere katılarak parlamentoya girmek suretiyle yasallık kazandı. Bu durum, kimilerince "İslamcılığa göz yumma", kimilerince de "imanın dirilişi" olarak yorumlandı. Radikalizme yöneliş belli ölçülerde kitlesel bir taban bulsa da, Moritanyalıların tümünün Vahabi veya Bin Ladinci olduğunu söylemek yanlıştır. Bunu iyi algılayan yönetim, 2000'li yıllar boyunca geleneksel halk İslamı'nı, dış kaynaklı İslami teröre karşıkullanma politikası izlemeyi sürdürdü. Genel eğilime uyan yasal İslamcı partiler de, "şiddet ve teröre geçit yok" söylemiyle, El Kaide bağlantılı bombalama, siyasi cinayet ve suikast olaylarına karşı çıktılar.

Radikal İslamın Yükselişi

Moritanya yönetiminin genel anlamda İslam dinine ve özelde siyasal İslamcılığa bakışında sürekli bir ikilem ve bulanıklıktan söz edilebilir. Bir yandan devlet denetimindeki resmi İslam'a yatırım yapan devlet, diğer yandan hiçbir muhalefete tahammül göstermedi. Özel düzlemde ise, giderek radikalleşen İslamcı akımları polisiye yöntemlerle ezmeye, sindirmeye ve imha etmeye yöneldi.

İslamcılar ile milliyetçiler, dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'un ülkeyi ziyaretini protesto etmek için sokağa döküldüler. Hükümet hemen harekete geçti. Cezayir merkezli "El Kaide örgütüyle bağlantılı oldukları" iddiasıyla çok sayıda İslamcı muhalifi, özellikle milliyetçi öğrenci olanları tutukladı. Nisan 2005'teki tutuklama furyasında tutuklananlar arasında, iki önemli muhalif din adamı olan Şeyh Muhammed el Hasan Wild el Didu ile Muhtar Wild Muhammed Musa da bulunuyordu. İslamcılar, sinmediler; duruşma günü[7] Adliye Sarayı önünde büyük bir kalabalık topladılar. Mısır merkezli İhvan mürşidi (lideri) Muhammed Akif ile İslam dünyasının tanınmış dini şahsiyeti Yusuf el Qardawi, yurtdışından kampanyaya destek verdiler. Demokrat ve benzeri çevrelerden toplu di-

lekçe için imza alarak ilgili makamlara sundular. "Çok tehlikeli bir örgüt mensubu olmak ve darbecilere (Fursan-ül Teğyir yani Değişim Şövalyeleri isimli darbeci odak – F.B.) destek vermek" suçlaması kanıtlanamayınca, etkin İslamcı muhalif Enes Wild Muhammed Fal düzeyindekiler serbest bırakıldılar. Ancak ülkedeki İslamcı hareketin manevi babası, akıl hocası ve simgesi sayılan Şeyh Muhammed el Hasan Wild Didu ile Moritanya'nın birçok Arap ülkesindeki diplomatik temsilcisi Muhtar Wild Muhammed Musa, bir süre daha tutuklu kaldılar. Her iki şahsiyet Arap ülkelerindeki Müslüman Kardeşler hareketine yakın dururken, tutuklular arasında bulunan Abdullah Wild Emin ile (Nükleer kod adlı) Muhammed Seydiya, El Kaide benzeri radikal bir gruba öncülük ediyorlar.[8]

Temmuz ayındaki tutuklamalar, daha çok İslamcı akımların önde gelenleriyle cami imamları ve vaizlerini kapsadı. Tanınmış İslamcılardan Muhammed Cemil Wild Mansur ile eşi Ümm-ül Müminin Bint Ahmet Salim, (kadın) Prof. Dr. Feyle Bint Eşfağ el Muhtar, Cemal Wild Abdulcelim ve Muhammed el Emin Wild Beyb yaklaşık dört ay süreyle tutuklu kaldılar.[9]

Radikal İslamcı akımlar, Moritanya'da yeni bir olgu değildir. Fakat şiddet ve terör eylemlerinin böylesine yayılması yenidir. Köktendincilerin Haziran 2005'teki bir saldırısında 15 asker ölmüş, 39'u yaralanmıştı.

Aralık 2007'de 4 Fransız vatandaşı, silahlı İslamcı militanlarca katledildi.[10]

İki gün sonra, ülkenin güneyindeki bir kışlaya yapılan saldırıda iki Moritanyalı asker hayatını kaybetti. 1 Şubat 2008 tarihinde başkent Novakşit'teki bir gece kulübü ile İsrail Büyükelçiliği hedef alındı. 2007'de İslami Mağrip Diyarında El Kaide adını alan eski Cezayir merkezli Selefi Cemaat, bu eylemleri üstlendi.

Uluslararası Kriz Grubu (International Crisis Group – ICG) 2005 yılı raporuna göre, Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin uzantıları Moritanya'da egemen akım olduğundan, şiddeti benim-

seyen İslamcı akımlar yeterli taban bulamıyor. Uzun erimli köktenci şiddetin toplumsal dayanakları bulunmuyor.[11] Bizce bu tespiti mutlak değil, göreli biçimde algılamakta yarar var.

Moritanya'daki Sünni eksenli İslamcı faaliyet ve akımlar, üç ana kategoride değerlendirilebilir:

1) Politik İslam: Siyasal İslamcı hareket yekpare yani türdeş değildir; tersine, birçok küçük grubun birliği ve ittifakına dayanıyor. Her küme, kendisini yurtdışında nam salmış kişi ve örgütlerle (Mısır merkezli Müslüman Kardeşler hareketi ve Tunus merkezli El Nahda'nın sürgündeki lideri Raşid el Gannuşi veya Sudanlı ünlü İslamcı Hasan el Turabi gibi) bağlantılı olduğunu ileri sürerek taban bulmaya gayret ediyor. Bu arada iki şahsiyet özellikle ön plana çıktı: Muhammed Cemil Wild Mansur ile eski Suriye büyükelçisi Muhtar Wild Muhammed Musa. Bütün İslamcılar Sünni meşrepli faaliyet yürütürken zaman zaman üçlü yönteme (siyaset, tebliğ ve cihat) başvurmaktan geri kalmamakla birlikte esas olarak barışçıl yollarla iktidara gelmeye ağırlık veriyorlar.

2) Tebliğci İslam: Dini kavramla "davetçilik" (dine çağrı için yapılan her türlü faaliyet) diye bilinen bu tebliğ yöntemi, daha çok *İlmi Selefilik* (din adamlarının cami, dergâh, medrese gibi dini mekânlarda yürüttükleri kültür ve inanç ağırlıklı faaliyet) olarak biliniyor. İlmi Selefilik diye bilinen hareketin en ünlü iki ismi, köktendinci tutumuyla bilinen Taqi Wild Muhammed Abdullahi ile El Hasan Wild el Didu'dur. Bu sonuncusu rejime karşı sert muhalefetiyle ön plana çıktı. İsrail ile diplomatik ilişki kuran yönetimi kınayan ve Amerikan ürünlerinin tüketimini haram ilan eden fetvalar verdi. Her iki din adamı, ülkede şeriat uygulanması ve Müslüman topraklarının işgalden kurtarılması için Batı'ya karşı cihat ilan etme yönünde çağrı yaptılar. Davetçi yahut Tebliğci akım, Hindistan merkezli (1926) Cemaat-ül Devati ve'l Tebliğ (Davet ve Tebliğ Cemaati) bağlantılı olup 1990'larda Moritanya'da taban buldu.

3) Cihatçı İslam: 2000'li yıllarda, özellikle 11 Eylül 2001 New York'taki saldırıdan sonra ABD, Batı ve İsrail'e bir tepki olarak ortaya çıktı. Moritanya'da kitlesel bir tabanı bulunmuyor fakat Cezayir'deki silahlı İslamcılardan ve El Kaide bağlantılı hareketlerden besleniyor. Bu akım mensupları, bağnaz İlmi Selefiler denen tebliğci/davetçi çevrelerden yandaş toplamayı esas alıyorlar.[12]

Ilımlı İslamcılar

El Tecemmu-ul Vatani l'il Islah ve'l Tenmiye (Reform ve Kalkınma İçin Milli Blok – RKMB): 2008'de RKMB'nin liderliğini Muhammed Cemil Wild Mansur yapıyordu. Yasallaşmadan önce Demokratik Uzlaşma Partisi çevresinde toplanıyordu. 2006 yılında yasallaştı. Mart 2007 seçimlerinde parlamentodaki toplam 95 sandalyeden 5'ini kazandı ve Mayıs 2008 yılında kurulan koalisyon hükümetine katıldı.[13]

Ayrıca, 1990'larda **Hizb-ül Umme** (Ümmet Partisi) adıyla yasallaşmak isteyen İslamcılara izin çıkmadı. Buna rağmen parti lideri Muhammed Wild Sidi, 1995 seçimlerinde, kasetleri yoluyla "zalim rejime oy vermeyin" tarzında çağrılar yapıyordu.

Siyasetin kabilecilik temelinde yapıldığı Moritanya'da safi tarikatçılık hayli revaçtadır. El Uyun vilayetinde en yaygın olan tarikat "El Hemeviye" olup, şeyhi Hemehu Allah idi. Bu şeyh, 1930 ve 40'lı yıllarda, sömürgeciliğe karşı tutumundan ötürü sürgüne gönderildiği Fransa'da öldü. Müritlerine göre bir gün dirilip geri dönecek. Moritanya yönetimi, ülkede huzursuzluk yaratmasın diye Fransa'daki mezarını ülkeye getirtmedi.

Radikal İslamcılar

Radikal İslamcılar, genelde Cezayir silahlı örgütlerinin uzantısı konumundalar. Cihatçı militanların Haziran 2005'teki bir saldırısında 15 asker ölmüş, 39'u yaralanmıştı. Mayıs 2008'de Mori-

tanya kolluk kuvvetleri, toplam 38 radikal örgüt militanı yakaladılar. Tutuklular arasında yüzbaşı rütbesinde bir levazım subayı olduğu açıklandı. Cihatçı (eylemci) selefi cemaati olarak bilinen militanlar, Nisan 2008'de başkentin belli bölgelerinde askeri birimlerle çatışmaya girmiş olan El Kaide bağlantılı biçimde Fransız turistlere, İsrail Büyükelçiliği ve ülkenin kuzeyindeki askeri hedeflere saldırmaktan da suçlanıyorlardı. 2004 yılından itibaren Cezayir'deki Davet ve Savaş İçin Selefi Cemaat (sonradan İslami Mağrib Diyarında El Kaide oluveren) örgütüyle ilişkiye geçip askeri eğitim alan Moritanyalı cihatçı gruplar, aynı zamanda Irak'ta direnişe katılmak üzere militan sevkiyatı da yapabiliyorlardı. Resmi bilgilere bakılırsa, **Cemat-ül Bi'a** (Biat Cemaati) cihatçı selefi gruplar arasında en etkin ve tehlikeli olanıdır. Kadro sayısı 40 ile 50 arasında değişiyordu.[14]

Bir başka davada ise, 28 sanık "yıkıcı faaliyetler ve terör" iddiası yer aldı. Sanıkların "cihatçı selefi" (silahlı İslamcı) grubuna mensup olduklarını ileri süren savcılık iddianamesinde, şu suçlamalara yer verildi: "Gizli örgüt kurmak; kamu mallarını tahrip etmek, kolluk kuvvetlerine direnmek, isyan hareketine teşebbüs etmek; bu amaçla silahlanmak; askeri üniforma ve semboller taşımak; aynı zamanda taammüden adam öldürmek." Sanık avukatları, yöneltilen suçlamaları, "abartılı bulduklarını" açıkladılar.[15]

Cezayir merkezli El Kaide'nin Moritanya'daki kolu, Eylül 2008'de, Batı Sahra bölgesindeki Moritanya devriyesine tuzak kurup 12 askeri katletmişti. Aynı örgüt, Ağustos 2008 darbesini izleyen günlerde, bir bildiri yayınlayarak, yeni yönetimden, "Moritanya'da şeriat uygulanmasına geçilmesini" istemiş; dileği olmayınca da, darbecileri, kâfir devletlerden (ABD, Fransa ve İsrail) talimat almakla suçlamıştı.[16]

Dipnotlar:

(1) Islam in Africa: Mauritania tanıtım sitesi, 2008)
(2) Anouar Boukhars, "The Challenge of Radical Islam in Mauritania", *Terrorism Monitor*, cilt 3, Ekim 2005.
(3) Al Motamar web sitesi, 2008.
(4) International Crisis Group isimli kuruluşun Moritanya'daki İslamcılık hakkındaki 2005 tarihli raporu; ayrıca bkz, Anouar (Enver) Boukhars, agy.
(5) Paul Balta, *Le Monde*, Paris, 15 Kasım 1990.
(6) Carlos Echeverria Jesus, "Radical Islam in the Maghreb", İspanya, 2004.
(7) El Cezire.net, 5 Mayıs 2005.
(8) El Cezire.net, 26-28 Nisan, 27-29-30 Mayıs, 30 Haziran 2005.
(9) El Cezire.net, 29 Temmuz 2005.
(10) BBC News, 25 Aralık 2007.
(11) Armelle Choplin, "Mauritania: Between Islamism And Terrorism", All Africa.com sitesi, 15 Mayıs 2008
(12) Anouar Boukhars, agy, *Terrorism Monitor*, cilt 3, Ekim 2005.
(13) El Cezire.net, 12 Mayıs 2008; BBC News, İngilizce bülteni, 12 Mayıs 2008.
(14) BBC News, Arapça bülteni, 6 Mayıs 2008.
(15) El Cezire.net, 28 Mayıs 2008.
(16) El Arabiye.net, 15 Eylül 2008.

NOT: Moritanya'daki İslam konusunda farklı kaynaklar için bkz; Rahal Bobrik, "Pouvoir et hommes de religion en Mauritania", *Politique Africaine*, Haziran 1998; "L'Islamisme en Afrique du Nord IV: Contestation Islamiste en Mauritanie: Menace ou Bouc Emissaire?", *Rapport Moyen-Orient/Afrique du Nord*, 11 Mays2005; Ahmed Ould Cheikh, "Lo mouvement Islamiste en Mauritanie:" *Le Calame*, 28 Mayıs 2003; Ticani Tarikatı şeyhi Ahmed el Ticani Niyasile özel söyleşi, El Cezire.net, 23 Ağustos 2008.

II

AFRİKA BOYNUZUNDA İSLAM

SUDAN

Sudan'da Müslüman oranı %75-80 arasındadır. Geri kalanı Hıristiyan veya animist (doğa tapıncı) olarak bilinir. Müslümanların hemen tümü Sünni mezhebine bağlı olup tarikat meşreplidir. Ensar ve Hatimiye gibi popüler iki tasavvuf hareketi mensupları, Ümmet ve Demokratik Birlikçi adlı iki partide faaliyet göstermekteler.[1]

Sudan'da İslamiyet 7. yüzyılın sonlarından itibaren yayıldı. Sudan'a Gana (Soninke Krallığı), Mali, Nijer ve Kuzey Afrika ülkelerinde "çölün efendileri" sayılan Berberi kabilelerine dayanan El Murabitun (Sınır Boyu Savaşçıları) isimli dini/siyasi bir hareket ile tüccarlar aracılığıyla girdi. 13. yüzyılın başında El Murabitun hareketinin içinden çıkıp onun yerine geçen El Muvahid (sufi, mesihçi, mehdici ve tevhitçi) hareketi, Sudan'daki mehdici tasavvuf akımının yayılmasında başrolü oynadı.[2]

İslamiyeti kabul edenler, doğal olarak yalnız ticari işlerle uğraşanlardı. 11. yüzyıldan sonra Sudan'ın çeşitli eyaletlerinde İslamiyet benimsendi. 1076 yılında ise Senegal ve Kuzey Afrika'da etkili olan Murabıtlar Sudan'ın İslamlaşmasında önemli rol oynadılar fakat dinin ilerlemesi 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başına rastlar. 17. ve 19. yüzyıllarda İslamiyet genel bir yayılma gösterdi.

Sudan'da sayısı bir düzine kadar olan tarikatlar arasında en önemlileri şunlardır: Kadirilik, Ticanilik, Mehdilik (19. yüzyılda oluştu. Kurucu şeyhi Muhammed Ahmed ibn el Seyyid Abdullah, kendisini Mehdi ilan etmişti. Şimdiki şeyhi, eski başbakan ve Ümmet Partisi lideri Sadık el Mehdi'dir), Meczubilik, İdrisilik, İsmaililik ve Hatmilik tarikatı ile (19. yüzyılda Şeyh Muhammed Osman el Mır-

ğini tarafından kurulan) Mirganilik kolu. Mehdilik ile Mirganilik/Hatmilik bilinen anlamda miskin ve gelenekçi iki tarikat olmaktan çok, klasik tarikatların hurafelerine karşı çıkan ve milli yönleri güçlü bir çeşit milli-siyasi-dini farklı akımlar olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Mehdilik, Sudan'da Ümmet Partisi tarafından; Mirganilik ise Birlikçi Parti tarafından temsil edilmektedirler.

1821 yılında Mısır hükümdarı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ı istilasıyla başlayan durum 1880'lerde İngiliz ve yabancı güçlerin işgaline dönüşünce, İslam/Arap milliyetçiliği temelinde İmam Mehdi direnişi başladı. Kendini Mehdi olarak adlandıran Muhammed Ahmed ibn el Seyyid Abdullah, Kızıldeniz'den Orta Afrika'ya uzanan bölgede bir İslam devleti kurdu. İzleri hâlâ süren çok etkili bir hareket ortaya çıkardı. 1881 yılında İngilizlere başkaldırdı; 1884'te başkent Hartum'u ele geçirdi.[3] Mehdi, gelenekçi, biraz da kabile özellikleri taşıyan İslamcı mesajlarını vermeyi sürdürdü. Mısır din adamlarının kendisine bağlı olmasını isteyerek, "Bana itaat ederseniz, Allah'a itaat etmiş olursunuz. Çünkü dini düzeni kurmak için, Allah peygamberinin ışığı üzerinde İslam'ı kuvvetlendirmek istiyorum," diyordu.

Mehdi, amaçlarını gerçekleştiremeden 1885'te öldü.

1924 yılında da Mehdi taraftarlarıyla tasavvufçu yanı ağır basan Birlikçi Parti yandaşları, İngiliz emperyalizmine karşı çıktılar. Mehdi Hareketi, İngilizler tarafından bastırıldı. Sudan 1956'da bağımsızlığına kavuşunca, Mehdi yandaşlarının tabanını oluşturduğu Ümmet Partisi, 1958'de seçimleri kazandı. İslamcılar yeterli örgütlenmeden yoksun olduklarından, darbelerle iktidardan uzaklaştırıldılar.

Dini Entelijansiyanın Kökeni

Muhammed Ahmed İbni Abdullah önderliğindeki "Mehdi Hareketi"nin, esasında dini söylemli bir köylü hareketi olduğu açıktır. Hedefleri arasında, (Mısırlı Hidivlerce temsil edilen) "Türk yöne-

timinin zulmüne, zorbalığa ve ağır vergilere karşı mücadele" vardı. Yer yer idealist, ütopik ve mistik öğeler içerse de, "temiz toplum, adil toplum" isteğinden hareket eden Mehdi'nin dini söylemleri gayet güçlüydü. Bu nedenle, zamanın yönetimi, ayaklanmayı askeri olarak bastırmanın dışında, geniş köylü katılımını önlemek için, ideolojik/siyasi mücadeleye de ağırlık verdi. Yönetime bağlı ulema ve din adamları devreye sokuldu. Mehdi'ye karşı "kâfirdir, dinden sapmıştır" türünden fetvalar çıkarıldı. O sırada Aba Adası'nda bulunan Mehdi'nin tehlikeli bir zat olduğu konusunda hükümete ilk uyarıyı yapan kişi de Şeyh Muhammed Şerif adında bir din âlimiydi. Valilerden Muhammed Bey, Ebu el Saad adlı birini Mehdi'ye gönderip Hartum'a getirilmesini sağlayınca, Mehdi, hükümet yanlısı ulemaya karşı İslamiyet temelinde çetin bir ideolojik mücadele verdi.[4]

Tarihçilere bakılırsa, Abdulkadir Paşa Hartum'a Sudan valisi olarak atandığında, 1882'de ulemayı topladı. Mehdi'nin İslam'ı yorumlama tarzına ilişkin görüşlerinin çürütülmesi için fikir geliştirilmesini istedi. Denilen yerine getirildi. Başkent Hartum'daki bir taş matbaada Mehdi'nin görüşlerini eleştiren çok sayıda kitapçık (risale) basılıp dört bir yana dağıtıldı. Bunlar arasında en ünlüsü, El Seyyid Ahmed el Ezheri tarafından kaleme alınan "Hükümdarlara Muhalefet Eden ve İmam'a İtaat Etmeyen Ehli İslam'a Genel Nasihatler" adlı tebliğ idi. Zamanında Kör Emin Şeyh olarak bilinen Hude el Mustehdi lakaplı bir din âliminin de tebliği meşhurdu. İlginçtir, Mehdi'ye karşı tutum alan ulema arasında Sufi tarikat şeyhleri yoktu.[5]

Gelenekçi ulemanın tutumu, "Sultan'a ve İmam'a itaat gereklidir" türünden İslam'ın klasik yorumuna dayanıyordu. Onlara göre, olay şuydu: "Din ile sultan (hükümdar, padişah, emir, halife vs) ikiz kardeş gibidir. İkisi, birbirinden kopamaz. Çünkü din esastır, Sultan (hükümranlık, yöneticilik) ise onun bekçisi, koruyucusudur. Sultansız din olmaz. O, hem dini hem de Müslüman diyarını koruyan Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Onun sayesinde dini ibadetler yerine getirilmiş olur..."

Mehdi'nin görüşlerini çürütmek isteyen bu "resmi ulema" sonraki fetvalarında, "hükümdara ve yöneticilere karşı ayaklanmanın Allah'a âsi olmak anlamına geldiği" konusunda halkı uyararak, onları "teslim olmaya; af ve aman dilemeye" çağırdı.[6] Yönetimle böylesine iç içe olma, mevcut düzeni böylesine koruyup İslami açıdan gerekçelendirme (daha doğrusu kitabına uydurma), Sudan gelenekçi ulemasının, giderek sömürgeci İngilizlerle işbirliği yapmasına neden oldu. Cephedeki İngiliz general Gordon Paşa, "Mehdi Hareketi"nin kuşatması altındaydı. Nil Nehri'nin kabarmasını ve dolayısıyla buharlı İngiliz gemilerinin gelerek, kendisini kurtarmasını bekliyordu. Ulema, onun imdadına yetişti. Bir rastlantı sonucu Nil, Ramazan ayında kabardı. Ancak Müslümanlar (İngiliz subaylarının emrindeki Müslüman askerler) "Ramazanda oruç tutulur, savaşmak haramdır" dediklerinden, Mehdi hareketiyle savaş mümkün görünmüyordu. Ulema, "Peygamber efendimiz de Mekke fethi sırasında, oruç tutmayıp savaşmayı tercih etmişti" diyerek Müslüman askerlerin hem oruç tutmamalarını hem de savaşmalarını sağlamıştı.[7]

Mehdi, ulemanın ayaklanma üzerindeki olumsuz etkisinin farkındaydı. Bu yüzden, onları, "Şer ulması, kötülük ulması, kara ulema" adıyla anıyordu. Mehdi'nin nazarında ulema, âlim ve bilgiliydi. Ancak bu bilgiyi yararlı değil, zararlı şeyler için kullanıyordu. 1884 yılında ulemaya hitaben bir bildirge (manifesto/ risale) kaleme alarak şunları yazdı: "Ey Şer ulması! Söyledikleriniz yaptıklarınıza, yaptıklarınız ise söylediklerinize uymuyor. Keyfi hareket ediyor, kirlenmiş teninizi ve kalbinizi bir türlü temizlemiyorsunuz. Üstünde kepek ve taş kalan kalbur gibi olmayın. Bu dünya nimetlerini ahiret nimetlerine tercih ettiniz ki, siz güya nur âlimleri olacakken içiniz zifiri karanlıktır."[8]

Mehdi'nin ulemaya cevabi mesajları, bilim (ilim) ile pratiğin mutlaka öğrenilmesi gereğini vurgular ki, bu Sudan'da yeni dini entelejansiyanın varlık nedeni olmuştur. Mehdi, aydın tipinin o tereddütlü, zikzaklı, gelgitli ruh halini iyi çizer. Kime yanaşırsa, o nite-

likte ve tıynette bir aydının gidişatı ile davranışları üzerinde durur. Mehdi, "böyle bir aydın, zaman zaman kadınlar konusunda ilericilik de taslar, yeter ki bu kadın kardeşi veya karısı olmayıversin" türünden alaylı dokundurmalar yapar. Mehdi, ağırlıklı dini bir söylem kullanmış olsa da, gerçekte teori ve pratiği, "kitlelerle birlikte ayaklanan bir önderin çıkardığı pratik öğretilerin" özeti gibidir.[9]

Mehdi, denetimi altındaki bölgelerde Sufi tarikatlarını kapattı. Ona göre bu tarikatlar, esas denize (yani Mehdilik) götüren küçük dere, çay ve ırmaklar gibidir. Derya deniz dururken, küçük sulardan yararlanmak niye ki! Kendi bölgelerinde ulemaya bağlı medreseleri de kapattı. Çünkü, "gelenekçi ulemanın fikri faaliyetlerini burada boğmak gereklidir" diyordu. Buradan hareketle ulema yazımı kitapların dağıtımı ve yayımı yasaklandı, mezhepçi görüşler dışlandı. Öyle ki, Mehdi'nin kendi mesajları yasa ve şeriat hükümleri yerine geçmiş oluyordu.[10]

Mehdi'nin ölümünden sonra kabileler ve güç merkezleri arasında büyük çatışmalar doğdu. Özellikle yakınları olan El Eşraf sülalesi ile onun ardılı Abdullah'ın Batı'daki yakınları arasında kavgalar sürüp gitti. Ayrıca, Mehdi'nin kendisi Habeşistan, Mısır ve İngiltere ile savaşmak zorunda kalmıştı.

Böylesi bir ortamda Mehdilik fikriyatı ile siyasi alana giren dini kökenli entelejansiya, Sudan'da varlığını sürdürüp geliştiremezdi.[11]

El Mehdi Geleneği ve El Ensar

Bir süre için Mehdilik yönelimli Ümmet Partisi ile (Mirgani tarikatı temelli) Birlikçi Parti'nin siyasi mücadelede işbirliğini görüyoruz. Nitekim 1965 seçimlerini Ümmet-Birlikçi işbirliği kazanınca, adayları İsmail el Ezheri, cumhurbaşkanı seçildi. 1966'da Başbakan Ahmed Mahcub'un devrilmesiyle birlikte, Ümmet Partisi'nin lideri ve Mehdi Ailesi'nin geleneksel reisi Sadık el Mehdi başbakan oldu. İki partinin işbirliği 1967'de bozuldu.

1969'da Cafer el Numeyri askeri darbeyle iktidara gelince, Müslümanlar ile bölgenin en güçlü partilerinden olan Komünist Partisi arasında ittifak yapıldı. Daha sonra El Ensar, Birlikçi Parti ve Müslüman Kardeşler (İhvan) arasındaki ittifakın liderliğine de Sadık el Mehdi seçildi.

El Mehdi ve El Ensar hareketlerinin 1970-71 yılındaki başkaldırı girişimleri fikirsel anlamda İslami bir ideoloji temelinde gerçekleşti. "Arap Sosyalizmi" şiarıyla darbe yapan, 1970'lerde ise sırtını İhvan lideri Hasan el Turabi'nin önderliğindeki İslamcılara yaslayıp ülkeyi şeriata göre yönetmeye kalkan Cafer el Numeyri'ye karşı 70'li yıllardaki en önemli iki muhalefet kaynağından biri komünistler, diğeri ise tasavvufi yönü ağır basan Birlikçi Parti idi.

Daha önceki İslamcı oluşum, 1968'de İslami Berat Cephesi adıyla ortaya çıkmış; Ümmet Partisi ve diğer İslami gruplarla din kurallarına dayalı bir anayasa kampanyası başlatmışlardı. Öneriler arasında, şöyle bir ibare bulunuyordu: "Güney Sudan (animist ve Hıristiyan kesimin yoğun olduğu) için özerklik, siyasi konuşma ve ibadet özgürlüğünü garanti edecek bir İslami anayasa!"

Despot ile İşbirliğine Doğru

Yine 1969'da iktidara gelen Cafer el Numeyri, "Arap sosyalizmi" çerçevesinde geniş çaplı kamulaştırma faaliyetine başlayınca, bundan özellikle zarar gören El Ensar, Birlikçi Parti, Müslüman Kardeşler (İhvan) ve diğer Sudanlı gruplar; Ağustos 1973'te kitlesel bir ayaklanma girişiminde bulundular. Ayaklanma bastırıldı. Ağzı Komünist Partisi'nin darbesinden yanan El Numeyri, çareyi İslamcılara sarılmakta buldu. Bu siyaset, aynı zamanda İslami muhalefetin bir kesimiyle uzlaşma ve İslami Cephe'yi bölme taktiğiydi. Bu yönde siyasetler izleyen El Numeyri, gelenekçi İslam ve tarikat liderliğini elinde bulunduran Sadık el Mehdi ile 1977'de ünlü buluşmasını yaptı. Bunun adı Milli Uzlaşma idi.

Komünistler, desteklendikler Sovyetler Birliği'nden teşvik görerek El Numeyri aleyhine darbe yapınca, Libya lideri Kaddafi duruma müdahale etti. Darbe bastırıldı; Komünist Partisi ezildi. Böylece ortada tek muhalefet odağı kaldı: İslamcılar.

El Numeyri, giderek yoğunlaşan tepki karşısında Ümmet Partisi lideri ve gelenekçi İslamcı Cephe temsilcisi Sadık el Mehdi'yi kendine çekme siyaseti denedi. 1983 yılında verdiği demeçte şöyle dedi: "Sadık el Mehdi, bu günlerin Sudan'ında doğan bir yıldızdır." Amaç, giderek artan izleyici kitlesini kazanmaktı.

Sadık el Mehdi, müttefiki Müslüman Kardeşler (İhvan) hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemiştir: "1949'dan 1978'e gelinceye kadar Müslüman Kardeşler, ittifakımız içinde ve bizimle tamamen anlaşma halindeydiler. Ben, bizzat İhvan'ın milli politikalar içerisine atılmalarına yardım ettim. Çünkü Müslüman cepheye güç kazandırmak istedim. İlk kez, onlar, Ümmet Partisi rehberliğini izlediler. Fakat 1978'e doğru esaslı bir ayrılık oldu. Biz, Devlet Başkanı El Numeyri ile uzlaşmaya başladığımızda, onlar bizden farklı bir tutum aldılar. 1978'de ise, El Numeyri, Mısır-İsrail arasında yapılan Camp David Anlaşması'nı destekledi. Biz, karşı çıktık. İhvan (Mısır'daki merkeze uygun olarak – F.B.), El Numeyri ile anlaştı. Biz, El Numeyri'nin İslam'ı kullanan despot, cahil birisi olduğunda karar kılarken, İhvan, onu destekliyordu."[12]

El Mehdi ile El Turabi Farkı

El Mehdi, o dönemde İhvan lideri Hasan el Turabi'nin gözü kapalı ya da fırsatçı biçimde despot El Numeyri'yi desteklemesini eleştirirken ilginç bir noktaya daha değiniyordu:

"El Numeyri'nin İslamlaşma hareketi tam bir felaketti. Sudan'da İslam'ın esası gerçekleşememişti. Biz, El Numeyri'den uzak durmaya başladık. Ama onlar (Müslüman Kardeşler-İhvan), despotla gitmeyi tercih ettiler. Sudan'ı yönetmek için, El Numeyri'ye kayıtsız şartsız

destek verdiler. Falaşaları (siyah derili kabile Yahudileri – F.B.) İsrail'e nakletme konusunda İsrail devletiyle işbirliği yapabilen El Numeyri'ye arka çıkmaya devam ettiler."[13]

El Turabi ise, El Numeyri'ye bağlı Ümmet Partisi ya da El Ensar kesimi ile Birlikçi Parti'yi "klasik/gelenekçi olarak" niteliyor, buna karşılık, kendi hareketini ve düşünce tarzını yeni/yenilikçi (tecdid/müceddid) olarak tanımlıyordu.

Gelenekçi ve tarikatçı bir lider olan Sadık el Mehdi'nin, despot El Numeyri ile uzlaşmasından ne elde ettiği ayrı bir sorudur. Fakat tarikatçı El Mehdi ile köktendinci El Turabi arasında siyasi ittifakları çabuk değiştirmek ve bu konuda istikrarsızlık, iktidar uğruna fırsatçı ve ilkesiz tavırlar alma bakımından büyük fark yoktu. El Mehdi ile El Turabi arasındaki temel fark, birincisinin devletçi ve pratik çözümlere başvurmasının yanında, köktendinci olan ikincisinin daha programlı ve ayrıntılı, sinsilik derecesine varan bir zekâya sahip olmasıdır.

İslamcı Hareketin Gelişimi

Sudan'dan 1940'lardan itibaren uç veren İslamcı akım, yurtiçinde ve dışındaki Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin siyasi görüşlerini benimseyenler (Sadık Abdullah Macid Grubu) ile üniversitelerde sosyalist fikirlere karşı mevzilenen Sudanlı dinci gençlerin (Abdullah Kerrar Grubu gibi) birçok kolun bir araya gelmesiyle başladı. Fakat farklı akımlar, bir örgütte birleşemedi. İlk ciddi örgütlenme girişimi, Bayram Kongresi adı altında 1954'te yapıldı. Açıkça İhvan adıyla toplanan kongrede, Sudan'ın Mısır'dan bağımsız olmasını savunmakla kalmadı; kendi örgütünün (Sudan'daki İhvan), Mısır'daki ana örgütten (Mısır İhvanı) ayrı olduğunu ilan etti. Eğitim ve sosyal meselelerin yanı sıra açıkça politik konularla ilgilenen hareket, bağımsızlık öncesi Sudan'da milli kurtuluş sonrasında ülke anayasasının İslami kurallara göre düzenlenmesini talep etti.

Sudan'daki politik İslam, esas olarak yüksek okullardaki öğrenciler tarafından benimsenip yayıldı. İslamcı öğrenciler, bir yandan üniversitelerde sosyalist öğrencilere karşı aktif mücadele verirken, öte yandan, toplumdaki gelenekçi Selefilik ile tarikatçı akımlara (özellikle 1950'lerin sonundan itibaren ülke politikasına egemen olan Mehdilik ile Hatmilik/Mirganilik isimli iki tarikat temelli siyasi partiye) karşı alternatif olmaya gayret ettiler. Kendilerini, meşru yani hakiki İslam'ın gerçek muhafızları olarak sunmak suretiyle toplumu harekete geçirmeye başladılar.[14] 1958'de General Abbud'un darbesi, İslamcı hareket içinde büyük tartışmalara yol açtı. Hareketin bir kanadı, siyasete bulaşmadan toplum tabanında din-iman eğitimi ve benzeri faaliyetlere yoğunlaşmayı istiyordu. El Turabi'nin öncülüğünü yaptığı karşıt kanat ise, doğrudan siyasete atılmayı, günün deyimiyle, politik İslamcılık yapmayı öngörüyordu. Öte yandan, hareketin mürşidi (dini rehberi, başkanı) El Reşid el Tahir Bekir iktidarın silah yoluyla (darbe dahil) alınabileceği yolundaki görüşü desteklerken, Hasan el Turabi'nin başını çektiği kanat, buna şiddetle itiraz ediyordu. Askeri yönetimi darbeyle devirmeye kalkışan Bekir hem tutuklandı, hem hareketin liderliğinden azledildi. İşin ilginç yanı şudur: 1960'larda İhvan liderliğine yükselen El Turabi, darbeci fikirlerinden ötürü azlettiği eski mürşit Bekir'in yöntemini benimsedi. General Abbud'u alaşağı eden 1964 halk ayaklanmasında önemli bir rol oynamakla kalmadı; 1976'da diktatör general El Numeyri'ye karşı "şiddet ittifakı"na dayalı bir milli cephe oluşturdu ki mensuplarının çoğu Libya'da askeri eğitim almış ve başkent Hartum'a kadar uzanan bir silahlı isyanın fitilini ateşlemişlerdi. El Turabi'nin harekete tam anlamıyla egemen olmasının bir nedeni El Numeyri diktatörlüğünün baskısı ise, diğeri de S. Arabistan merkezli İslam bankaları, özellikle de Faysal Finans'ın ülkedeki mali yatırımlarıydı.

1977'de Sadık Abdullah el Macid grubunun ayrılması, Sudan'daki köktendinci akımı ikiye böldü: Klasik İhvan kolu ile El Turabi önderliğindeki modern İslami Hareket. Bu tarih, aynı za-

manda El Turabi'nin darbeci fikirlerini hayata geçirdiği dönemin başlangıcıdır. Nitekim, seçimle işbaşına gelen hükümeti, General Ömer el Beşir'in yardımıyla darbeyle ele geçirdi. İhtirası sınır tanımayan El Turabi önce başkan yardımcılığı makamına, ardından devlet başkanlığına göz dikince, El Beşir ile olan ittifakı husumete dönüştü. 1999'da İslami hareket iki ana kola bölündü: El Turabi liderliğindeki Halk Kongresi, diğeri El Beşir yanlısı Milli Kongre oldu. El Turabi sadece devlet görevinden uzaklaştırılmadı; aynı zamanda 40 yıl liderliğini yaptığı Sudan İslamcı Hareketi'nden (SİH) tecrit edildi. Yerine, devlet yanlısı Ali Osman Muhammed Taha getirildi.

Sudan İslamcılarının Farkı

Sudan İslamcıları, üç noktada kendilerine özgü bir mecrada geliştiler: *Bir*; tarikat meşrepli sufiler (tasavvufçular) ile kent merkezli ulemadan (ortodoks din adamları, resmi din görevlileri) koptular; en azından onlarla kendi aralarına kalın bir çizgi çektiler. Her iki kesimin din-devlet anlayışına karşı çıktılar. Aynı zamanda laik hasımlarına karşı, çağdaşlığın ancak daha otantik bir yöntemle olması gerektiği tezini işlediler. *İki*; İslam kavramını tek başına işlemek suretiyle Müslümanların yaşadıkları sosyal, ekonomik ve politik ortamın dışına taşıdılar. *Üç*; söylem ve tarihi arka planlarından yola çıktılar. Böylece bir köktendinci hareketten ziyade kendilerine yeterli bir politik dernek görünümüne büründüler.[15]

Sudan İslamcı Hareketi'ni benzerlerinden ayıran en önemli siyasi özellik, onun uzun iktidara ortak olması ve demokratik olmayan yollarla 1989'da iktidarı ele geçirebilmesidir. Bu durum, zor yani darbe yoluyla iktidarı gasp etmenin meşruluğu; İslamcılar-devlet ilişkisi, müttefik ile güç birliği mi yoksa husumet mi gibi noktaların tartışılmasını gündeme getirdi. Aynı zamanda İslam dünyasının en büyük ve yaygın hareketi sayılan Müslüman Kardeşler örgütünün ger-

çek bir fikri merkezinin, siyasi başvuru makamının olup olmadığına dair tartışmaların da önünü açtı.[16]

Hasan El Turabi'nin Yaşamı

Sudan'daki İslami faaliyetlerin merkezinde Hasan Abdullah el Turabi olduğundan, bu İslami şahsiyet üzerinde ayrıntılı olarak durmakta yarar var.[17] Eritre sınırındaki Kasala'da, dindar bir ailenin oğlu olarak 1932'de dünyaya geldi. Hem kadı hem de bir tarikat şeyhi olan bir baba ile özgüveni yerinde olan bir annenin oğlu olarak doğdu. Büyüdüğü yer, aynı zamanda aileye (El Turabi) soyadını veren "Ved-ul Turabi" tren istasyonudur. O kırsal diyarda, dedeleri Hamed el Turabi'nin türbesi bulunmaktadır. Bu türbe, ziyaretgâh gibidir. Çünkü 17. yüzyılın ortalarında Mekke'deki Hac ziyareti sırasında, kendisinin Mehdi olduğunu ilan etmiş ancak ağır darbe yiyerek geri adım atmıştı.

1940'lı yıllarda El Turabi, Mavi Nil bölgesinde, İngiltere'nin en büyük askeri kamplarının yanı başındaki okullarda eğitim gördü. Hentup Lisesi'ni bitiren El Turabi, o tarihte "Müslüman Kardeşler" örgütüne takılan "El Keyzan" Medresesi (ekolü) üyesi olmayı reddeder. Çünkü Müslüman Kardeşler (İhvan) halk kültürünü küçümsediklerinden, kitleler tarafından hor görülüyorlardı ve tecrit olmuşlardı. Bu yüzden onlara İhvan demek yerine, "El Keyzan" adı verilmiştir. El Turabi, başka okullarda eğitim görüp üstün bir zekâ örneği sergiledi. Aynı zamanda içine kapalı kaldı. İçine kapanması ve arkadaşlarından uzak durması, İngiliz öğretmenlerinin dikkatini çekmiş, bu nedenle, kendisine, "en kısa zamanda bütün dersleri vererek okulu bitirmesini" öğütlemişlerdi. El Turabi, denileni yaptı.

Yükseköğrenim için Hukuk Fakültesi'ne gittiğinde, 1950'lerde dünyanın pamuk merkezi sayılan yeşil başkent Hartum'da herkes, eli kulağındaki bağımsızlık için hazırlanıyordu. El Turabi, 1954'te

İhvan ile tanışıp örgüte üye oldu. Aynı yıl İhvan'ın ilk kongresi yapıldı. El Turabi, bu kongrede, Hukuk Fakültesi kolunun sorumlusu seçildi.

Üstün başarıyla okulunu bitirince, fakülte kendisini İngiltere'ye mastır yapmaya gönderdi. 1956-1964 yılları arasında Londra ve Sorbonne (Paris) üniversitelerinde doktorasını tamamladı. İngilizce, Fransızca ve Almancayı öğrendi.

El Turabi, Londra'da, ülkenin önemli birsülalesini temsil eden El Mehdi ailesinin veliahdı ve sonraki siyasi rakibi (eski başbakanlardan) Sadık el Mehdi'yle tanıştı. 1961'de onun kız kardeşiyle evlenerek, toplumsal/siyasal konumunu güçlendirdi.

İngiltere günlerinde, Fabien sosyalizminden bir hayli etkilendi. Bu modeli, Müslüman Kardeşler örgütünün faaliyet programı için önerdi. Fakat İhvan Yürütme Bürosu, 1962'de öneriyi kesinlikle reddetti. Sudan'a dönüşünde, bağlı bulunduğu üniversitenin ülkedeki askeri yönetime karşı muhalefet odağı olduğunu gördü. 1964 Ekim Ayaklanması'nın ilk kıvılcımları, üniversiteden başladı denebilir. Siyasi gelişmelere uygun biçimde mevkisi de yükseldi; Hukuk Fakültesi Dekan Yardımcılığı.

1964 yılında, **Cephet-ül Misak-il İslamiye** (İslami Misak Cephesi – İMC) isimli yasal hareketin genel sekreteri seçildi. İMC lideri El Turabi, Ensar ve Hatmiyye (Mirganilik kolu) isimli tarikat eksenli iki İslamcı partiyle güç birliği yaparak çevresini genişletti. Yaşamındaki bu dönüm noktası, El Turabi'yi siyasetin merkezine taşıdı. Aynı yıl yapılan seçimlerde, 7 İslamcı milletvekilinin başında Meclis'e girmeyi başardı.

1970'lerde, Cafer el Numeyri döneminde, İMC kapatıldı; El Turabi üç kez tutuklandı; 6 yıl gözetim altında tutuldu ve 2 yıl süreyle Libya'da sürgünde yaşadı. 1977'de El Numeyri, İslamcıların iki gelenekçi kanadıyla uzlaştı. Bunun üzerine sürgünden dönen El Turabi ile yandaşları, devletin kilit mevkilerine sızdılar. El Turabi, Hartum Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığına atandı. 1979'da ül-

kedeki yasaların İslamcılaştırılmasıyla görevli komisyon başkanı seçildi. Batı'da aldıkları nitelikli eğitim, İslamcıları vazgeçilmez görevliler konumuna getirmişti. Böylece toplumun "tepeden tabana İslamcılaştırılması" süreci başladı.

El Turabi, Sudan Sosyalist Birliği'nin lideri oluverdi ve bu sayede Adalet Bakanlığı makamına atandı. Ülkede şeriat ilan edilince (1983), El Turabi, El Numeyri'yi destekledi. Şeriat gereği el kesme ve idam cezaları yaygınlaşınca ve parlamento lağvedilince, halk ayaklanıp diktatörü devirdi. El Numeyri'nin devrilmesinden sonra, 1986'da, **Cephet-ül İslamiyet-il Qawmiye** (Milli İslami Cephe-MİC) isimli örgütü kuran El Turabi, seçimlere katıldı fakat kazanamadı. Çünkü halk, onun, devrik diktatörün suç ortağı olduğuna kanaat getirmişti.

İhvan önderlerinin tüm itirazlarına rağmen El Turabi, örgütünü halka açıp kitleselleşme yönünde karar aldı. Bu nedenle İhvan'ın tanınmış simalarından El Sadık Abdullah Abdulmecid (Seyyid Kutub'un arkadaşıydı), Cafer Şeyh İdris ve Muhammed Salih Ömer ile El Turabi arasında çetin bir mücadele başladı. El Numeyri darbesinden az önce yapılan 1969 Kongresi'nden El Turabi kazançlı çıktı. Her iki örgütün (yasal ile illegal olanın) başkanı seçildi.

Başlangıçta, El Turabi'nin önderliği beceremeyeceği, sosyalist kisveyle iktidara gelen El Numeyri diktatörlüğüyle işbirliği içinde bulunan Moskova yanlısı komünistlerin "kızıl faaliyetleri" önünde duramayacağı sanılıyordu. Ancak El Turabi, siyasi kurnazlık ve sinsiliğini o mücadele içinde de gösterdi. El Numeyri'nin "sosyalistçilik oynadığı" ilk dönemde, ona karşı çetin bir direniş gösterdi. Silahlı mücadele çağrısınakatılan İhvan önderlerinden ve El Turabi'nin örgüt içi rakiplerinden Muhammed Salih Ömer ile İmam el Hadi el Mehdi(eski başbakanlardan Sadık el Mehdi'nin amcası) öldürüldü. El Numeyri'nin Moskova ve dolayısıyla ülkedeki uzantıları olan Komünist Partisi mensuplarıyla bozuşmasından sonra yüzünü İslama

dönmesi, El Turabi'ye yaradı. İhvan lideri öyle esnek, fırsatçı ve sinsi bir taktik kullandı ki; El Numeyri yönetimi solcu gözüktüğünde kazanan o oluyor, sağcı Müslüman gözüktüğünde kazanan yine kendisi oluyordu. El Numeyri İslamcılara muhtaç olmaya başlayıp Sudan'da İslam şeriatı (eskiden sosyalist olduğunu duyurmuştu) ilan ettiğinde, El Turabi, bu durumdan azami ölçüde yararlandı. Köktendinciliğin ve İslamcılığın yayılması için, devletin bütün olanaklarından yararlandı. Özellikle 1973'te İslam şeriatı uyarınca cezaların (hadd/hudud) uygulanması ile aynı tarihte idam edilen düşünür Mahmud Muhammed Taha'nın hükmünün infaz edilip kitaplarının "İslam'a aykırıdır" diye yakılmasının arkasındaki "akıl hocası" da El Turabi'dir.

El Numeyri diktatörlüğü devrildiğinde El Turabi'nin bedelödeyip hesap vermesi bekleniyordu. Ancak o, büyük bir manevra ile El Numeyri'ye arka çıkan kendi örgütü İslami Misak Cephesi'ni feshetti; gözden ırak kaldı. Güney Sudan'da John Guarang önderliğinde yürütülen yönetim karşıtı ayaklanmayı, karşı bir koz olarak kullandı.

El Turabi, bu dönemde orduya oynadı, yüksek rütbeli subaylarla flört etti. 1986 seçimlerinde 51 milletvekilliği kazanarak kanuna hesap verme yerine, parlamentoya girdi. 1988'de Sudan başbakan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığına atandı.

El Turabi'nin kendi adına son başarısı şu oldu: Örgütünün illegal askeri kanadının ordu içine sızarak Afganistan'dan gelmiş Sudanlı mücahitler ile partisine bağlı illegal militarist kanadı birleştirdi. 30 Haziran 1989'da, dönemin devlet başkanı ve Ümmet Partisi lideri El Sadık el Mehdi'yi devirmek için General Ömer Hasan el Beşir ile ittifak yaptı. İktidara el koydu. Gerçi darbecilerin başında General Ömer el Beşir vardı. Ancak akıl hocalığını, kesinlikle El Turabi yapmıştı. Bu yüzden El Turabi, "askeri yönetimin mane-vi babası" olarak adlandırıldı.

Nisan 1991'de, dünyadaki İslami örgütlerin liderliğine soyun-

du: 45 İslam ülkesinden temsilcilerin katıldığı Arap-İslam Halk Kongresi'ni oluşturdu. 1996'da Sudan parlamentosunun başkanı seçildi. İktidar kavgası yüzünden eski darbeci ortağı El Beşir ile araları açılan El Turabi, 1999 yılında Sudan İslami Hareket (SİH) içindeki yandaşlarını çekti ve **Hizb-ül Mutemer El Şaabi**'yi (Halk Kongresi Partisi – HKP) kurdu.

Şubat 2002'de Güney Sudan'daki ayrılıkçı direnişçi örgütün (Sudan'ın Kurtuluşu İçin Halk Hareketi) lideri John Guarang ile Cenevre'de bir anlaşmaya imza attığı için tutuklandı. Anlaşma gereğince, merkezi hükümet Güney'deki Hıristiyan inançlı halkın kendi kaderini tayin ve barışçıl direnme hakkını tanıyor, bölgedeki olağanüstü hal ve kurallarını kaldırıyordu. Ekim 2003'te serbest bırakılmadan bir süre önce, "iktidara karşı komplo hazırlığı içinde olmak ve Darfur'daki silahlı direniş örgütü Adalet ve Eşitlik Hareketi'yle (AEH) ittifak yapmak"la suçlanıp Mart 2004'te hapse atıldı ve Haziran 2005'te salıverildi. AEH, Mayıs 2008'de başkent Hartum ile Umdurman'a baskın yapınca, El Turabi ve ekibi yeniden tutuklandılar ancak serbest bırakıldılar.

İlginç çıkışları ve fikirleriyle tanınan El Turabi, aynı zamanda yetenekli bir propagandacı ve ajitatör olup medyayı nasıl kullanacağını iyi biliyor. Hasımlarına göre; "El Turabi sinsi, sözüne güvenilmez, ikiyüzlü, ihtiraslı, kulağı kesik entrikacı, iktidar tutkunu" biridir.

1980'lerin ortalarında kadar El Turabi'nin iki kitabı vardı: "Dinin Direği Namaz" ile "İmanın İnsan Hayatına Etkisi." (el Quds, El Efendi) Onlarca dini/siyasi makalenin yanı sıra El Turabi'nin 1980-2000 yılları arasında yazdığı bazı kitaplar şunlardır: "Birlik ve Özgürlük Meselesi", "Fıkıh Usulünün Yenilenmesi", "İslami Fikrin Yenilenmesi", "Çağdaş Bir İslam Devleti Sisteminin Problem ve Biçimleri", "Dinin Yenilenmesi", "Yasama Yöntemi", "İslam'da Siyasi Kavramlar." [18]

El Turabi'nin İlginç Görüşleri

El Turabi, ileri öğelerini bir araya getirmek suretiyle İslam'ın çağdaş ve yeni yorumunu yapmaya çalıştı. Öngördüğü İslami rejimde demokrasiye, kadın haklarına, güzel sanatlara (müzik, resim vs) yer olduğunu ileri sürdü.[19] Örneğin, şu sözler kendisine aittir: "Hz. Muhammed, bizzat kadınlara danışmıştır. Kadınlar, namaz kılanlara imamlık yapabilmiş ve hatta bizzat cepheye gitmişler. Hz Osman ile Hz. Ali'nin halife olması konusunda kadınlar oy kullanmışlar. Ben, kadınların işte çalışmalarını ve kamu yaşamına katılmalarını istiyorum. Ev işlerinin kadınlar için biçilmiş kaftan olduğunu sanmıyorum. Hicab (başörtüsü/türban), yalnız Peygamber eşlerine mecburi kılınmıştır. Esasında hicab, Peygamber'in odasındaki bir perdeden ibaretti. Peygamber devrinde kadının ticari ve mali tecrübesi eksikti; dolayısıyla, iki kadının tanıklığı bir erkeğinkine eşitti. Oysa günümüzde kadının tecrübesi zenginlik kazanmıştır. Dolayısıyla şahitlik yapma eyleminde erkekle eşit olmalıdır. Kadın hakkını vermeden demokrasi olmaz. Evde demokrasi gerçekleşmedikçe, bunu sokağa uygulamak imkânsızdır. Fakat bu konuda Batıcı olmamak gerekir. Türkiye ve İran'ın 20. yüzyıldaki modernleşme projeleri çerçevesinde, erkek ve kadınlar kanun zoruyla kıyafet değiştirdiler ve böylece Batıcılaştılar."[20]

"Elinde silah direnmediği müddetçe, İslam dininden dönen birinin katledilmesi caiz değildir" diyen El Turabi, İran eski lideri Humeyni'nin Hint kökenli yazar Salman Rüşdi'nin öldürülmesi yolundaki fetvasını desteklemedi.[21]

El Turabi'ye göre, İslamcı örgütler tarihten kaynaklanan dar çerçeveli anlaşmazlıklar ve davranışlar üzerinde tartışmayı alışkanlık haline getirmişler. Bu yüzden sosyo-ekonomik gelişim projeleri üretemiyorlar ve Müslümanların geri kalmışlıklarına çare bulamıyorlar. Şeriat zorla şerle değil, aşamalı biçimde uygulanmalıdır. Ayrıca bir federal sistem içinde Hıristiyanlarla iktidarı paylaşan Müs-

lümanlar açısından, şeriat sadece müminler cemaatine uygulanabilir.[22]

El Turabi, ortaçağ hadis tarihçisi/derleyicisi Taberi ile Müslim'in "Mesih (mehdi) ve deccal" hakkındaki yorumlarının doğruluğundan kuşkulanmaktadır.

El Turabi, gelenekçi/geleneksel İslami fikriyatın teori ve pratiğine yönelik eleştirilerini, yeniden formüle ederek 1993 yılında Hartum'da toplanan Arap-İslam Halk Kongresi'nde kabul ettirmeye çalıştı. El Turabi'nin "yenilenme/tecdid" babından fikirlerini şöyle özetlemek mümkün: "İslami hareketler, pirupak ve tertemiz kalma adına ebedibillah içlerine kapanıp duramazlar. Tersine cephesel oluşum ve yapılar yoluyla dışarıya açılmaları gerek. Bu yüzden birazcık kirlenmelerinde beis yoktur. İslamcı hareketler, gerçekten kitlesel bir nitelik kazanmayı hedeflemelidirler. Kuru slogancılık ve dogmatiklikten kurtulup ayağı yere basan programlar oluşturmalıdırlar. Müslümanlar arası birliğin sağlanması amacıyla mezhepler ayrılığını giderecek yakınlaşmalara gidilmeli, gerekirse milli güçlerle de amaç için ittifak yapılmalıdır. Kadınların hakları mutlaka gözetilip korunmalıdır." Nitekim, Kongre sırasında El Turabi yandaşı İslamcı kadınlar, haremlik-selamlık oturma yerine, ortalıkta dolaşıp tüm misafirlere izzet-i ikramda bulundular; kimileriyle de lobilerde sohbet ettiler. O zamana kadar marş, türkü, şarkı nedir dinlememiş gelenekçi din âlimleri de bir "İslami konser" dinlemiş oldular. Bu da katılanlar arasında şöyle bir espriye yol açtı: "El Turabi, hayatımızda ilk kez bizi konsere götürmüş oldu."[23] Sudanlı bazı siyasiler, "El Turabi, İslamcı örgütlerle işbirliği içinde bölgede istikrarsızlık yaratmak peşinde," dediler.[24]

El Turabi'nin bu içtihatları, kulağa ve göze hoş gelse de, hem kusurlu hem de yanlıştır. Çünkü onun desteklediği Cafer el Numeyri (1979-1985) ile iktidar ortağı olduğu Ömer el Beşir (1989-2001) dönemlerinde devlet halka baskı, zulüm ve terör uygulamış, eller kesilmiş, kelleler uçurulmuş, idam sehpaları her yerde mesai yapmış-

tı. Tüm sendikalar sindirilmiş, sokaklar, şeriat milislerinin (Halk Savunma Güçleri) insafına terkedilmişti. Güney Sudan'da yaşayan Hıristiyan ve animist çoğunluğun Müslümanlaştırılması amacıyla cihat başlatılmış, Müslüman olmayı reddeden çok sayıda insan öldürülmüş ve eyaletin tamamı açlığa mahkûm edilmişti.[25]

El Turabi'nin, "Peygamber'in sadece kadınlara akıl danıştığı ve o tarihte kadınların oy kullandıkları" yolundaki sözleri, tevilden öte geçmiyor. Zira Peygamber'in danıştığı kadın oranı, erkeklere göre çok düşüktü ve kadınlar halife seçimi için bizzat oy kullanmıyor, bir erkek vekil aracılığıyla görüşlerini aktarıyorlardı.

El Turabi'nin iddialı dinci tezlerini eleştiren kimi İslamcı çevreler, onu, "dini külliyatı bölük pörçük yorumlamak, şeriat hükümleriniheva ve hevesine göre eğip bükmek, fürûattan (dinin esasına dayanmayan) sayılan konuları, temel öğretiler gibi ele alarak siyasi çıkarlarına alet etmek"le suçluyorlar. Derin ilmi ve analitik fikirleriyle ünlenen El Turabi, fıkıh ilmine ve üslubuna yakışmayan ölçüde kışkırtıcı/provokatif bir dil kullanarak, gelenekçi dinci tez sahipleriyle alay ediyor. Kıyamet koparan tecditçi (dinde yenilik sağlayan) görüşler ortaya atarken, bunlara ilişkin tatmin edici kanıtların İslam külliyatındaki kaynaklarını gösteremiyor. Belgelere dayanmadan yepyeni tezler ileri sürüyor.

Kimine göre ise; bu çevreler, bazen, El Turabi'ye ait olmayan sözleri de kendisine mal ederek suçlamanın dozunu kaçırmışlar. Dolayısıyla El Turabi'yi dinden çıkmış kâfir ilan etme konusunda aceleci davranmışlardır.[26]

El Turabi'nin fikirleri, gerek Sudan ölçeğinde gerekse İslam ülkelerindeki politik İslam'ın daha köktenci, daha radikal, isyancı ve ihtilalci kıldığı genel bir saptamadır. Başında bulunduğu partiyi kişiliğiyle özdeşleştirmiş; tek adam, tek lider konumuna yükselmişti. Din ilminde içtihatlarda bulunmuş El Turabi'yi, postmodern İslam'ın fıkıhçıbaşısı görenler çoğalmıştı. Kendisi pragmatist, bu anlamda oportünist ve menfaatçi; aynı zamanda modernizmle ba-

rışıktır; Batı kaynaklı gelişmelerle uzlaşma içindedir. Demokrasi, kadın hakları ve aydınlatıcı içtihatlar konusunda gelenekçi İslamcılardan ayrılır.

Örgütler

1) Müslüman Kardeşler: Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketinin ilk örgüt nüvesinin adı "İslami Kurtuluş Hareketi" (Hareket-ül Tahrir-ül İslami) olup legal faaliyet göstereni ise "İslami Misak Cephesi" (Cephet-ül Misak-ül İslami)'dir. 1964'teki ilk yasal kongresiyle birlikte başkanlığına Dr. Hasan Abdullah el Turabi seçildi.[27] Partileşme sürecinde, felsefe doktoru Cafer Şeyh İdris ile hukuk doktoru Muhammed Salih Ömer'in muhalefetine karşı çıktı. Her iki öğretim üyesi, İhvan'ın siyasi parti kurmak yerine bireysel eğitim (tebliğ ve irşat) yoluyla toplumu İslami hayata kazandırmak istiyorlardı. Bu yolla epeyce taraftar topladılar.

İhvan'ın 1969'da (El Numeyri'nin darbesinden biraz önce) yapılan kongresinde, partileşmeye karşı çıkanlar, El Turabi'yi liderlikten uzaklaştırmak istediler. El Turabi, o dönemdeki İhvan önderliğine biat etmeyi reddediyordu. Kendisine göre biat etmenin şeriat yönünden mesnedi yoktu. Bunun üzerine, Mısır'daki İhvan merkezi, Sudan'daki İhvan hareketini bölmeye çalıştı. Özellikle Sadık Abdullah Abdulmecid liderliğindeki bir kanat, Mısır'daki merkezden maddi ve manevi destek alarak 1986 seçimlerine katıldı. Hemen ardından, İhvan'ın "uluslararası bir örgüt olduğu" ilan edildi ve "El Turabi kanadının bu örgütten ayrıldığı" açıklandı. O dönemde El Turabi önderliğindeki İslami Milli Cephe, daha önce desteklediği despot El Numeyri'ye karşı yapılan darbeden sonra kurulan hükümete katılmayı kabul edince, Mısırlı İhvan bu konuda temkinli davrandı. Fakat rakiplerini bozguna uğratan El Turabi, hem İhvan hareketinin hem de İslami Cephe'nin başkanı seçildi.

Böylece, görünüşte iki ayrı örgüt olan İslami Cephe ve İhvan

hareketi tek liderlik altında birleşti. 1986'da adı değiştirilerek **İslami Milli Cephe** (İMC) adını aldı. Cephe, başlangıçta Cafer el Numeyri yönetimine karşı çıkıp silahlı direnişe geçti; bu nedenle, İhvan'ın eski önderlerinden ve El Turabi'nin örgütsel rakiplerinden Dr. Muhammed Salih Ömer öldürüldü. Çok geçmeden El Numeyri ile uzlaşma gerçekleşti. 1976'da yeniden iki taraf arasında silahlı çatışma meydana geldi. Yeniden uzlaşmaya varıldı.

Mısır'daki merkezi örgüte bağlı kalarak Sudan İhvan hareketinin adını sürdüren Sadık Abdullah Abdulmecid, 1980'lerde El Turabi'nin yardımcılığını yapıyordu. Ancak El Turabi'nin diktatör El Numeyri ile uzlaşıp anlaşması üzerine, Abdulmecid önderinden koparak İhvan'ın Sudan'daki biricik temsilcisi olarak kabul gördü.

Mısır İhvan geleneğine bağlıyken, bu gelenekten kopma eğilimi gösteren El Turabi liderliğindeki hareket, siyasi nedenlerle Sudan'da Müslüman Kardeşler adını kullanamıyor. Ana neden, belki Sudan'ın çok farklı dil, din ve ırklardan oluşmasıdır.[28] İhvan yerine İslami Milli Cephe (İMC) adını kullanıyor. El Turabi geçmişte, Sudan'ın despot lideri El Numeyri'yi destekleyip şeriatı onaylamıştı. El Numeyri'nin devrilip yerine El Mehdi'nin hükümet ettiği El Ensar ya da siyasi adıyla Ümmet Partisi döneminde, halktan gelen tepkiler yüzünden kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. Ancak, El Mehdi'nin General Ömer el Beşir tarafından devrilmesinden sonra, El Turabi bütün ağırlığını bu yönetimi desteklemeye verdi.

İhvancılar, El Numeyri gibi bir despotu neden desteklediklerini özetle şöyle ifade ediyorlar: "Nil Nehri'ne 5 milyon dolar değerinde likör döküldü. Sudan Ceza Hukuku'na şeriat yasaları konuldu." El Turabi ise şunu belirtiyor: "İnanıyorum ki, uzlaşma iki şey getirdi. Birincisi, yeni atmosfer. İkincisi, reform programı. Daha da önemlisi, El Numeyri'nin ülkede gelişen İslami harekete karşı olumlu bir tavır takınmasıdır. Mesele, El Numeyri'nin kişisel açıdan samimi olup olmaması değil, İslami yapının oluşturulmasıyla

ilgili bir konuydu. Sudan'da tek parti olan Sudan Sosyalist Birliği içine girmemizce sakıncalar vardı. Fakat birliğe girdiğimizde bir şeylerin düzeleceğine, İslami açıdan bazı şeyleri geliştirebileceğimiz alanlar bulacağımıza inandık. Bu nedenle, cesaretle hareket ettik."[29]

El Turabi'nin despot El Numeyri ile ittifakını, "uzak görüşlü bir lidere yakışan tutum" olarak niteleyen 14-20 Ekim 1992 tarihli Suudi *El Mecelle* dergisi, İhvan'ın kazançlarını şöyle sıralamıştı: "1) Örgütün öğrenciler arasında yayılmasını sağlamak için, devletin gücü ve yetkilerinden yararlandı. 2) İslami mali kuruluşlar kurmak için, devletin parasal kaynaklarını kullandı. 3) Siyasi hile ve manevraları küçümsemeden, kuşkulu olsalar bile bazı kimse ve çevreleri örgüt bayrağı altında toplayarak cepheyi genişletti. El Numeyri, İslamcı harekete büyük hizmetlerde bulunduktan sonra devrildi. İslamcıların gençlik içindeki en büyük rakibi olan Komünist Partisi'nin beli kırılmış oldu. İslami Cephe, okullarda ektiği dinsel fikirlerin meyvelerini devşirmeye başladı. Devlet yardımıyla kurulan İslami mali kuruluşlar da genişleyip yayıldı. O kadar ki, El Turabi liderliğindeki Cephe, 1986'da yapılan seçimlerde üçüncü parti konumundaydı. El Numeyri'nin devrilmesinden sonra yerine gelen Sadık el Mehdi hükümetinin üç yılın sonunda düşmesinin ardından, İslamcılar esas güç haline geldiler."

Örgüt içinde yaşlı kuşak genç kuşak rekabeti ve El Turabi'nin vefatı halinde yerine kimin halef olacağı meselesi vardır.

El Turabi'nin "Yeni fikirleri doğrultusunda ve tecdit/içtihat temelinde" yetiştirip desteklediği gençler kanadı ile İslami Milli Cephe'nin kuruluşundan beri içinde yer alıp yıllarını adamış yaşlı kuşak arasında rekabet var. Yaşlı kuşak temsilcilerinin önde gelen adları şöyle: Ahmed Abdurrahman Muhammed, Muhammed Yusuf Muhammed, Osman Halid Madvi, Dr. İbrahim Ahmet Ömer vs... Buna karşılık genç kuşak temsilcisi olarak ön plana çıkan isim, aynı zamanda El Turabi'nin yardımcısı (ve halefi sayılan) Avukat Ali Os-

man Muhammed Taha. Onun yandaşları arasında Dr. Gazi Selahaddin, Emin Hasan Ömer, Dr. Nafi Osman Nafi vs. var.

Yaşlı kuşak, İMC'nin, "İktidarı alabilecek yetenekte bir örgüt olmadığını, tersine ülkeyi yönetecek parti ve çevrelere baskı yaparak onları yönlendirecek ama aynı zamanda pirüpaklığını koruyacak bir temelde oluştuğunu" söylüyorlar. Buna karşılık veren El Turabi, İMC'nin esas olmadığına; sık sık kabul değiştirmek durumda kaldığına ve ortama uymak gerektiğine işaret ediyordu. Yaşlı kuşak, El Turabi tarafından desteklenen genç kuşağın kendisini dışlayıp marjinalleştiğini hissediyordu.[30]

El Turabi'ye kimin halef seçileceği meselesi, hem kendisinin iktidardan tasfiye edilmesi hem de İMC'nin ikiye ayrılması (Halk Kongresi ile iktidar yanlısı Milli Kongre diye), örgüt içi dengeleri (yaşlı kuşak, genç kuşak vs) altüst etti. Sözgelimi El Turabi'nin kesin halefi olacak diye kendisine bakılan Ali Osman Muhammed Taha, İMC'nin bölünmesiyle birlikte iktidar yanlısı Milli Kongre'de kaldı; uluslararası boyutu olan İslamcı Hareket'in genel koordinatörü seçildi (2008) ve Ömer el Beşir'in politik çizgisini benimsedi.

Diktatörleri desteklemesi yüzünden 1992'de gittiği Kanada ziyareti sırasında yapılan saldırı sonucunda El Turabi'nin sakat kalması, halef meselesini pratikte çözdü: Dörtlü Meclis, İslami hareketi perde arkasından yönetiyor.

İhvan-Numeyri Bozuşması

İslamcılar, salt iktidarda kalmak için bazen sosyalist, bazen de İslamcı maskesi takınan El Numeyri'nin kişiliğini iyi tanıyorlardı. Despot ve ikiyüzlü niteliğini de iyi biliyorlardı. Buna rağmen bile isteye iktidar laişbirliği yaptılar. Sözgelimi, Müslümanlara karşı tavizler veren El Numeyri, "İslami bir devlet bünyesinde, devlet başkanı olarak kendisi gibi birinin olamayacağını tahmin edemeyecek kadar dini konularda cahildi. Mutlaka boşluk doğacak ve bunu Müs-

lümanlar dolduracaktı. Batı da bunun farkındaydı."[31] Önemli olan iktidardı; halk yığınları, İslamcıların desteklediği bir diktatörlük tarafından ezilmiş olsa bile pek fark etmiyordu.

Çıkmaza giren El Numeyri, elini verdiği İslamcılara kolunu kaptırmış, bu arada ülkedeki genel bunalım yüzünden Batı'ya da muhtaç olmuştu. Çareyi, batılı ülkelerin de telkiniyle, örnek aldığı Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat gibi Batı ile iyi ilişkiler kurmakta buldu. Bu nedenle, İslamcıların kendisine karşı darbe girişiminde bulunurken yakalandıkları yolunda bir haber yaydı. Başkent Hartum'da, kendi eliyle düzenlediği Şeriat Konferansı'na katılan bazı delegelerin "Müslüman Kardeşler değil Şeytani Kardeşler olduğunu", kendisini devirmeyi planladıklarını söyleyerek, onlarla ipleri kopardı. Suçlamalar belki gerçeği yansıtıyordu. Çünkü Numeyri'nin yerine göz diken müttefiki El Turabi, tekin bir lider değildi.

1983 Şubat-Mart aylarında 140 kadar İhvan mensubu, 300 kadar da örgütsüz İslamcı tutuklanmıştı. El Numeyri, bir süre daha İhvan mensuplarını, karmaşık suçlamalarla itham etti. Sonunda, askerler tarafından 1985'te devrildi. Siyasi bakımdan gayet esnek olan El Turabi, şeriat adı altında halkın ezilip sömürülmesinin faturasını El Numeyri'ye yükleyerek, sorumluluktan sıyrıldı. Hatta, El Numeyri diktatörlüğüne verdiği destek nedeniyle halkın hışmına uğradığı için, darbe sonrasında bir süre kabuğuna çekildi.

İslamcılığın Merkezi Olma Sevdası

Batılı ve Arap yorumcular, Sudan Devlet Başkanı Ömer el Beşir yönetiminin arkasındaki temel gücün Hasan el Turabi liderliğindeki İslamcı hareket olduğu yolunda tahliller yapmaktalar. Kimi daha da ileri giderek, İran'ın Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'da radikal İslam'ı yayabilmek amacıyla Sudan ile işbirliği yaptığını, Sudan'da askeri eğitim kampları açarak komşu ülkelerdeki radikal İslamcıları eğittiğini ileri sürüyordu. Sudan bunları yalanlıyordu.[32]

1990'lı yıllarda görüştüğümüz Tunus ve Cezayirli İslamcılar da olayın böyle olduğuna ilişkin kuşkularını dile getiriyorlar. Bununla birlikte, köktendinci İslamcılar arasında ahlaki, siyasi ve yer yer örgütsel bir dayanışma olması çok olağan. Ayrıca, Tunuslu İslamcı lider Raşid el Ğannuşi'nin, Sudan diplomatik pasaportuyla gezip dolaştığı da sır değil artık. Mısırlı yetkililerin, "Sudan yönetimi, Mısırlı İslamcı militanları eğitiyor ve silahlandırıyor" yolundaki iddiaları, buna karşılık veren Sudan yönetimiyle diplomatik krize yol açan suçlamalara dönüştü.

Mısır, Tunus, Cezayir arasında konum farklılıkları olmasına rağmen üç ülkenin Sudan'a ilişkin tutumlarında ortak noktalar göze çarpıyor.

Birinci nokta; Mısır'da sistemi hedef alan El Cihad, Cezayir'in İslami Cephesi ve Tunus'un El Nahda'sı gibi hareketler şiddet yöntemlerine başvurmada ciddi mesafeler kaydetti. Zaman zaman devlet güçleriyle silahlı çatışmalara varan bu şiddet hareketleri ölümlerle sonuçlanırken, Avrupa ülkelerinde karşılıklı psikolojik bir savaşa ve medya bombardımanına dönüştü. Bu durum, her üç ülkeyi, kendilerine karşı "İslamcı akımların dışarıdan desteklendiği" yolundaki söyleme itti. Özellikle İran ve Sudan'ın köktendinci hareketlere yardımından söz edilmeye başlandı.

Örneklersek; Mısır, 80'li yıllar boyunca Afganistan'da Rus birliklerine karşı çarpışan kendi yurttaşlarının, yönetime karşı mücadele çerçevesinde Sudan'a geçerek silahlı eğitim gördüklerini iddia etti. Yine El Cihad örgütünün ruhani lideri Dr. Ömer Abdurrahman'ın ABD'ye geçmeden önce Sudan'a sığınarak ilgisi dahilinde ülkede kaldığı; diplomatik pasaport alarak başka ülkelere gittiği (Pakistan ve Afganistan) ileri sürüldü.

Sudan, bu iddiaları dolaylı yoldan yalanladı. Karşılığında, "Mısır'ın kendi topraklarında gözü olduğunu ve Batı'nın Sudan'a saldırısında mızrak başı görevi gördüğünü" açıkladı. Fakat Mısırlı deneyimli yazar ve İslamcı uzman Fehmi Huveydi, radikal İslamcılar

üzerine düzenlenen bir açık oturumda, şunları belirtti: "Doğrudur, Afganistan'da çarpışan Mısırlılar, ülke yönetimini devirmek amacıyla göreli rahat hareket edebilecekleri Sudan'a geçtiler. Örgütsel ve siyasal faaliyetlerde de bulundular." Fakat Sudan yönetimi İslamcılara destek vermekle suçlanırken, böyle bir desteğin siyasi başmimarının ve akıl hocasının İslamcı lider Hasan el Turabi olduğu vurgulandı.

Etiyopya ziyareti sırasında Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı 1995'te düzenlenen başarısız suikast girişiminin, Sudanlı İslamcı lider El Turabi'nin desteklediği Mısırlı radikal İslamcılarla ortak biçimde planlandığı haberi, yerli yabancı basında yer aldığı gibi Sudanlı muhalifler tarafından da onaylandı.[33]

Irak yanlısı *El Arab* gazetesinde yazan Muhammed Hasan Bayrakdar imzasıyla çıkan 15-16 Temmuz 1992 tarihli "Kızıldeniz'de İran Gölgesi" başlıklı yazıda şu iddialar yer alıyor: "Terör ve Gelenek dışı Gözlem Komitesi'nin 3 Şubat 1992 günü Amerikan Kongresi'ndeki Cumhuriyetçi Parti üyelerine sunduğu bir rapora göre İran, Sudan kanalıyla Kızıldeniz'e sarkmak istiyor. Bu amaçla, Sudan'da terör örgütleri için askeri eğitim kampları açmıştır. İran, 1990 Temmuz sonu itibarıyla Sudan'a önem vermiş; yetiştireceği yıkıcı dini bir şebeke kurarak, Suudi Arabistan yönetimini, radikal İslamcı yönetimle değiştirmeyi amaçlıyor. Bu çerçevede İran, Suudi Arabistan'ın Hicaz kentindeki ve ülkenin doğusundaki Şiileri hareket geçirerek 1987 ve 1991 Hac Mevsimi'nde bir ayaklanma çıkarma çabasına girdi. İran İstihbarat Servisi Şefi Reyşehri ile diğer istihbarat elemanları, Mekke ve Medine kentlerinde İslami sloganlarla halkı kışkırtmak istediler. Aynı rapora göre Sudan Devlet Başkanı Ömer el Beşir, Haziran 1989'da yaptığı darbeyle iktidara geldiği günden beri, sırtını İslamcılara dayayarak ülkede şeriatı uygulamaya koydu ve radikal İslamcılara bu yönetimi sürdürmek üzere anlaştı. O tarihten bu yana Sudan'da (El Turabi başkanlığındaki) İhvan'ın konumu güçlendi."

1996 yılına gelindiğinde, İranlı askeri uzmanların, çeşitli adlar altında Sudan'da faaliyet gösterdikleri gerçeği sır olmaktan çıktı. Sudan yönetimin "akıl hocası" İslamcı lider Hasan el Turabi, Mayıs 1996'da İran'a sürpriz bir ziyaret yaparak, iki ülke arasındaki özel konuları görüştü. Ek olarak, komşu ülkelerle Batı dünyasının fazlasıyla tepkisini çeken "radikal İslamcı grupların" Sudan'dan çıkarılıp geçici olarak Malezya gibi uzak bir diyarda barındırılması meselesi de ele alındı.[34]

Amerikan raporunun Sudan İMC lideri El Turabi'nin faaliyetlerine ilişkin kısmı ise şu noktalarda yoğunlaşıyordu: "Mısır'daki İhvan hareketine dayanarak uluslararası nitelikte İslami bir akım yaratmak isteyen El Turabi, Cezayir, Tunus, Pakistan ve Afganistan ile Basra Körfezi'ndeki birçok ülkede bulunan İslamcı akımlarla ittifaklar kurma çabasında. (Bu arada El Turabi ve Abbasi Medeni, "Askeri Yönetimler Altındaki İslami Faaliyetler" adıyla birer kitap yazdılar.) Benzer biçimde İhvan hareketi, Avrupa, Amerika ve Afrika'daki illegal ya da yarı legal birçok İslami örgütü destekledi. El Turabi, İslami Hareketin Uluslararası Çerçevesi diye adlandırdığı bir oluşum yaratarak, faaliyetlerini Sudan'dan yönetti. Ülkenin çok güvenilir yerlerinde kurulan bu merkezin yanında 1991 Haziran ayında İslam-Arap Halk Kongresi adıyla yeni bir yapı daha oluşturdu. Daimi Başkanlığı'nı El Turabi'nin oluşturduğu bu yapıya, daha sonraları İslamcı liderlerden Cezayirli Abbasi Medeni, Tunuslu Raşid el Gannuşi, İhvan'ın Dış İlişkiler Sorumlusu Mehdi İbrahim de katıldı. Başkent Hartum'da El Turabi'nin evine yapılan toplantıya başkanlık eden ise Sudan Devlet Başkanı Ömer el Beşir idi. El Beşir, İslami Kongre'nin büroları ve şubeleri de Tunus, Cezayir ve Etiyopya gibi ülkelerdeki İslami faaliyetlerin planlandığı eylem merkezlerine dönüştü."

Kimi bilgilere bakılırsa, Kenya'da yasallaşmak için Arab Moi yönetimini zorlayan Sudan destekli Kenya İslami Partisi'nin üslendiği gizli merkezler, aynı zamanda Afganistan'da eğitim görmüş Arap-İslam gerillalarının toplanma ve dağılma yerleri olarak kullanılıyordu.

Batılı ülkeler ve İslamcılarla savaşın halinde olan Mısır, Cezayir, Tunus, Eritre ve Cibuti gibi Afrika ülkelerinin şimşeklerini üzerine çekmek istemeyen Sudan, Kenya İslam Partisi'nin gözlerden ırak üslerini, Afganistan'dan gelme İslam gerillalarının (mücahit) merkezi haline dönüştürmüştü. Onlara gereken bilgi, belge ve lojistik desteği veriyor. Mısır'da yakalanıp duruşmaları süren biri 320, diğeri 820 kişilik iki ayrı İslamcı gruba yönelik suçlamalar arasında, "Sudan İslami Milli Cephe ile işbirliği yapmak; ayrıca Uganda, Tanzanya, Senegal, Kenya, Cibuti ve Somali İslamcılarıyla yardımlaşmak" da bulunuyordu.[35] Doyurucu olmaktan uzak olsa da, Mısır güvenlik yetkilileri, "Ülkedeki radikal İslamcı önderlerden Dr. Eymen el Zevahiri'nin firar ettikten sonra Pakistan'ın Peşaver kentinde bulunan Arap İslamcıların merkezine gittiğini, oradan da Kenya'daki İslam Partisi üssünde bir süre kaldığını" ileri sürdüler.[36]

Mısır-Sudan ilişkileri basının da körüklemesiyle belli bir gerginlik yaşarken, gölgede kalan Tunus-Sudan ilişkileri çok daha gergin bir noktaya geldi. Sözgelimi, Tunus'un "Sudan El Nahda militanlarını saklıyor, eğitiyor ve kolaylıklar sağlıyor" türündeki suçlamalarına karşılık olarak Sudan, bu ülkedeki büyükelçiliğini geri çekti. Sudan yönetimine göre Tunus, "Ülkede yaşayan Sudanlı yurttaşlara kötü davranıyor; Tunus basını, ülkesi aleyhine büyük bir kampanya başlatıyor." Tunus hükümeti buna Hartum'daki büyükelçiliğini geri çekmekle karşılık verince, ikili ilişkiler tümden koptu.

Tunus basını, ülkedeki El Nahda'nın Sudan modelini izleyerek iktidara yürüyeceği yolunda spekülasyonlar yaparken şunu vurguluyordu: "Sudan İslamcıları, yönetime sırtlarını dayayarak, halkın bütün kesimlerini ezmekteler. Sudan modelini izleyen El Nahda hareketi de iktidara gelirse, Tunus halkını baskı ve zulümle yönetecektir." Buna karşılık veren Sudan basını ise, "Liberal ve demokrat olduğunu ileri süren Tunus yönetimi, El Nahda mensuplarıyla diğer İslami kesimleri kovalıyor, baskı yapıyor ve yargılıyor" iddiasını ileri sürdü.

Arabuluculuk girişimlerine rağmen Sudan-Tunus ilişkileri düzelmedi, giderek kötüleşti. El Nahda mensuplarının Tunus'taki son yargılanmasının da ikili ilişkilerin bozulmasında rol oynadığı sanılıyor. İslamcı desteğiyle ayakta durmaya çalışan Sudan yönetimi, El Nahda önderliği ve özellikle Raşid el Gannuşi'ye ev sahipliği yaptı. El Nahda'nın önemli elemanlarının Fransa, İngiltere ve Cezayir gibi ülkelere geçmesi durumu kurtardıysa da, El Gannuşi'ye Sudan diplomatik pasaportu verilmesi ilişkileri yeniden gerginleştirdi.

Uç ülkenin suçlamalarına karşın, Sudan'ın elinde büyük bir koz var: Ortada, İslamcılara yardım yapıldığına ilişkin herhangi bir kanıt yoktu. Suçlayan ülkeler de iddialarını geçerli kılacak kanıtlar ileri süremediler.

Doğrusu; Eritre, Etiyopya, Mısır, Tunus, Cezayir, Libya gibi ülkelerin suçlamaları ile yerli ve yabancı basında çıkan haber-yorumlar şu noktada odaklanıyor: "Sudan, günümüzde Afrika'daki İslam'ın ihraç merkezi haline gelmiştir. Arap-İslam ülkelerinde yönetime muhalif birçok radikal İslamcı örgüt burada toplanıyor; çeşitli adlar altında ideolojik ve askeri eğitim görüyor. Sudan'ın devlet imkânlarından yararlanıyor. Yeşil pasaport alma ve sınırdan geçiş gibi kolaylıklar elde ediyor. Mesela, Fransa'da Cezayirli GIA'nın eylemci adamı olarak yakalanan Buelam bin Said'in Sudan istihbaratı ile ilişki içinde olduğu ve El Turabi'nin başında olduğu İslami Milli Cephe'nin istisnasız hemen tüm İslamcı hareketlerle bağlantısının bulunduğu Fransız istihbaratı tarafından kamuoyuna sızdırıldı. Mısırlı El Cihad örgütü lideri ve El Kaide'nin akıl hocası Eymen el Zevahiri'nin Sudan'da yıllarca kaldığı ve Sudan istihbaratıyla işbirliği halinde Mısır'a karşı eylem yaptığı yolundaki iddia, bizzat El Cihad örgütünün önder kadrosundan biri tarafından 2007 yılında açıkça yazılıp çizildi. El Kaide lideri Usame bin Ladin'in 1992-96 yılları arasında Sudan'da kalıp planına uygun faaliyetlerde bulunduğu hakkında onlarca haber ve belge yayınlandı.

Dönemin Sudan Dışişleri Bakanı Gazi Atabini, 1996 yılında "hü-

kümetinin İslam devrimini Afrika'ya yaymaya çalıştığını" böbürlenerek anlatınıştı çevresine. Sudan eski başbakanlarından Sadık el Mehdi de, benzer görüşü doğrulayan bir demeç vermişti. 1995 yılında Amerika'daki Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen sabotaj eyleminin yanı sıra BM merkezinin havaya uçurulması girişimine iki Sudanlı diplomatın adı karışmıştı.

El Turabi, 30 Mart-2 Nisan 1995 yılında düzenlediği 3. Olağanüstü Arap-İslam Halkları Kongresi'ne, 85 ülkeden çeşitli İslamcı parti ve hareketleri davet etti. Katılanlar arasında Türkiye'den Başbakanlık müşaviri ve Refah Partisi temsilcisi ile Almanya'da yasadışı konumdaki Cemalettin Kaplan'a bağlı Türkiyeli radikal İslamcı grubun sözcüsü de bulunuyordu. Alınan kararlara bakılırsa, olayın Arap milliyetçiliğiyle uzak yakın bir ilgisi yoktu. Meselenin püf noktası, Afrika bölgesinde Sudan'ın liderliğini kabul ettirmek; tüm İslamcı örgütleri bir bayrak altında toplayarak başta ABD ve Fransa olmak üzere batılı ülkelere İslamcı bir mesaj vermek, devrim ihracında bulunan Sudan'ın bölgedeki tecrit edilmişliğini ortadan kaldırmaktı. Bu arada, Alman *Der Spiegel* dergisi aracılığıyla batılı hükümetlere mesaj veren El Turabi, "İslami saldırı olduğunda, her Müslüman kendini savunmak zorundadır" demeyi de ihmal etmedi.[37]

Bütün bunlara Sudan yönetimi ve onun arkasındaki akıl hocası El Turabi ne diyordu? İslami cuntanın başkanı General Ömer el Beşir, El Turabi'nin gizli veya açık faaliyetlerini, "Bu tavırlar bizi bağlamaz; onlar sivil örgütler, biz ise hükümetiz"[38] diyerek araya mesafe koyuyordu. Kurnazlığıyla tanınan El Turabi ise, "Bilirsiniz, yalan yere yemin etmem! Size yemin billah ederim ki, bizim İslami Cephe ile yönetim arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Ayrıca Afrika'daki İslamcı örgütleri de desteklemiyoruz..."[39] yolundaki açıklamasını 10 Ocak 1994 tarihli basın toplantısında yapmıştı.

El Turabi'nin Sudan'ı, Afrika ve Ortadoğu'daki İslamcı faaliyetin merkezi yapma planı, üç önemli olayla son buldu: Bir; El Turabi ile iktidar ortağı El Beşir arasındaki husumet, birincisinin az-

ledilip tutuklanmasıyla sonuçladı (2001-2004). İki; uluslararası baskılar sonucunda El Kaide lideri Bin Ladin ülkeden çıkarıldı (1996). Üç; Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerinin bombalanması sonucu, ABD bunlardan sorumlu tuttuğu Sudan'ı füzelerle bombaladı (1998).

Görünen İktidar, Görünmeyen İktidar

Devlet Başkanı Tuğgeneral Ömer el Beşir ile İslamcı lider El Turabi ilişkisinin boyutu neydi? El Beşir darbe yaparken, El Turabi onu destekledi; ancak yönetimde görev almadı. Görünen iktidar El Beşir'in, görünmeyeni ise El Turabi'nin elindeydi.

Suudi *El Mecelle* (14-20 Ekim 1992) dergisine göre, Sudan askeri yönetim lideri General Ömer Hasan el Beşir darbesinin üçüncü yıldönümü, El Turabi'nin desteği sayesinde kutlanabiliyordu. 1989'da yapılan darbenin ömrünün birkaç ay olacağı sanılıyordu. Ancak İslamcılar, fırsatçılık ve devletin gücünden yararlanma gibi pragmatizm temelinde, El Numeyri gibi bir despottan sonra, başka bir askeri despot olan Ömer el Beşir'i destekleyerek ayakta kalmasına çalıştılar. Darbenin gerçekleştiği günlerde, " Askeri yönetimin manevi babası ve akıl hocası Hasan el Turabi'dir" yolunda görüşler belirtiliyordu.

Konuya ilişkin iki makaleden biri, Sudanlı düşünür Muhammed Ebu'l Kasım Hac Muhammed tarafından kaleme alınıp, 9 Ocak 1997 tarihli *El Hayat* gazetesinde yayımlandı. Özetle, söylenmek istenen şuydu: "Haziran 1989'da El Beşir darbesi gerçekleştiğinde şöyle sloganlar ileri sürüldü: İslami ve kurtuluş ilkeleri, cihat mesajı, İslam'ın Evrensel Uygarlık Projesi, sivil cihat vs..."

Hasan El Turabi, başında bulunduğu İMC'yi feshederek askeri yönetimin yanında yer aldı. Onun bu davranışı taktik ve kamuflaj değil, stratejik bir hesaptan kaynaklanıyordu. Çünkü, siyasi parti olarak kalsaydı, faaliyet alanını sınırlayacaktı. Bu yüzden, başında bu-

lunduğu hareketi feshederek yönetimin kilit mevkilerine sızma politikası izledi. İMC adıyla bir türlü yakalayamadığı kitleselliği, devlet yönetimi ve imkânları aracılığıyla yakalamak istiyordu. Sözgelimi, Genel Milli Kongre ile İMC kadrolarını bir çatı altında toplayarak gücüne güç kattı. Yani, yönetimin tekelinde bulunan sivil kurum ve kuruluşlarla halk inisiyatifini arkasına almayı başardı.

"Bu süreçte, feshedilen İMC elemanlarıyla önder kadroları, devletin kilit mevkilerine doğru yol almaya başladı. Giderek karar mekanizmalarına kadar yükseldiler. Böylece, devletin en kritik noktaları, El Turabi'ye bağlı genç ve dinamik İslamcı kadronun eline geçti.

"Süreç tamamlanınca, bu kez, devlet yapısı İslamcılaştırıldı. Mekanizmanın çarkı İslami politikalardan yana döndü. Sonuçta ülke çapında azınlığı oluşturan İMC, El Turabi'nin aklı sayesinde, tüm halkın katıldığı milli bir organizasyona dönüştü.

"El Turabi önderliğindeki İMC, ekonomik bakımdan güçlü değildi. Durumunu düzeltmek için devlet olanaklarından yararlandı. İMC kadro ve yandaşlarına her türlü ekonomik olanak tanındı. Yatırımlar, gelir kaynakları, banka kredileri, rant alanları, döviz kolaylıkları. Öyle ki, yılda yaklaşık 70 milyon dolar gibi büyük bir meblağ, İslamcıların kasasına ve cebine girdi. İslamcılar ekonomik bakımdan palazlanıp güçlenirken, liberal ve demokrat kesimlerin pazardan payı azaldı. Yepyeni bir İslamcı tüccar ve sermayedar tabakası üredi.

"İMC devlet imkânlarını kullanarak uluslararası köktendinci hareketlerin önderi ve sözcüsü konumuna da yükseldi. Ülkenin güvenlik ve dış politikasında söz sahibi oldu.

"Devlet aracılığıyla diplomatik ilişkiler sürerken, örgüt aracılığıyla da radikal İslamcılarla işbirliği yapıldı. Sudan'daki ikili iktidar, Evrensel İslam Uygarlığı Projesi adı altında köktendinciliği adeta körükledi."

İkinci makale, Muaviye Yes'in ve 1 Nisan 1996 tarihli *El Vasat* dergisinde yayımlandı. "Gölge Başkan El Beşir, El Turabi'nin

büyüyen etkisinden rahatsızdır. Ancak elini verip kolunu kaptırdığından, yani devlet cihazını İMC kadroları ve militanları doldurduğundan, onunla hesaplaşmak imkânsızdır. Buna rağmen başında birçok şapkayla oturamayacağına göre ikisi arasında kaçınılmaz bir hesaplaşma olabilir ya da her ikisi de giderek büyüyen muhalefet hareketi karşısında devrilip giderler."

İslamcı Harekette Bölünme ve Tasfiye

Bu yorum birkaç yıl sonra doğru çıktı. Devlet Başkanı El Beşir ile ülkeyi arkadan yöneten beyin sayılan İMC lideri El Turabi arasında "iktidar kavgası"nın ilk işaretleri verildi: El Beşir ise, El Turabi ve başkanı olduğu İMC'yi "cahil dostlar" diye eleştirdi.[40]

1993 Kasım ayında ülkede "Topyekûn Şeriat Düzeni" ilan ederek, kadınların giyimine kadar her şeyi denetlemeyi isteyen, İslami niteliği olan (Diyanet İşleri gibi) Kültür ve İrşad Bakanlığı, Savunma Bakanlığı ve Devlet Bakanlığı'nı tekeline alan Ömer el Beşir ile akıl hocası El Turabi arasında birbirinin kuyusunu kazma ve karşılıklı tasfiye dönemi başladı.

İktidar ortaklığı döneminde oluşturulan Sudan İslami Hareketi (SİH), iki liderin kapışması üzerine 1999 yılında ikiye bölündü. El Turabi, SİH içindeki yandaşlarını çekti ve **Hizb-ül Mutemer El Şaabi**'yi (Halk Kongresi Partisi – HKP) kurdu. El Beşir ise, SİH'in **Milli Kongre** kanadını kurdu. 2001-2005 yılları arasında "iktidarı devirmek", 2008'de ise "Güney Sudan'daki İslamcı silahlı hareketlerle (Umdurman'daki Adalet ve Eşitlik Hareketi) işbirliği yapmak" suçlamasıyla tutuklu kalan El Turabi, artık "haktan ve halktan yana, zalime karşı dürüst bir İslamcı muhalefet" rolüne soyundu. Bu rolünü siyasi demeçleriyle süsledi. İşte birkaç örneği:

"Devlet Başkanı Ömer el Beşir yönetiminde yolsuzluk göz göre göre ve her Allah'ın günü yapılıyor. Kabilelerin Başkan'a biat etmesi, dinden sapmadır. Çünkü İslam'da, sadece Allah'a biat edilir. El Be-

şir, İslami sistemin çok kötü bir örneğini sunmuştur. Halkı, İslam'dan nefret eder hale getirmiştir."[41]

HKP Başkan Yardımcısı Dr. Ali el Hac Muhammed, iktidar yanlısı sayılan Sudan İslami Hareketi (SİH) yönetimini, "elleri kirli olmak ve Darfur'da soykırım yapmak"la suçladı. Muhammed'e göre SİH, "hükümetin kuyruğuna takılmış bir tertipçi örgüttür."[42]

Buna misilleme yapan iktidardaki El Beşir'in önderlik ettiği İslamcı Milli Kongre Partisi yöneticileri, rakipleri El Turabi liderliğindeki Halk Kongresi Partisi'ni (HKP) siyaseten yasaklamaya yeltendiler. İddiaya göre, güneydeki Adalet ve Eşitlik Hareketi, El Turabi'nin partisinin Darfur bölgesinde silahlı mücadele veren birimiydi.[43]

El Turabi-El Ğannuşi Özel İlişkisi

Doğrusu, 1990'larda Hasan el Turabi liderliğindeki İMC'nin yönetiminde resmi bir sıfatı yoktu. O, sadece yönetimi arkadan destekliyor; gizlice "akıl hocalığı" yapıyor. Birinci nokta budur.

Daha da önemli bir nokta var: Sudan İslam Cephesi ile Tunus El Nahda hareketi arasında tarihsel bir ilişki bulunuyor. Bu nedenle, iki İslami örgüt ilişkisini belirli siyasi kalıplara oturtmak yanlış olur. Bölgedeki köktendinci İslami hareketlerin arasındaki ilişkilerin, gizli (esrarlı) değilse bile kendine özgü *(sui generis)* olduğu söylenebilir. Sudan İslamcılarının, ilişkilerdeki rolü de düzenini koruyor.

El Turabiile Tunus El Nahda lideri Raşid el Gannuşi özel ilişkisine değinmekte yarar var. Çünkü her iki İslamcı da, gelenekçi İslam'dan, fikir ve yöntem düzleminde farklı düşünerek birbirlerine yaklaşıyorlar.

Örneklersek;

Arap dünyasındaki İslamcı hareketlerin büyük çoğunluğu, ana

örgüt olan Mısır İhvan hareketinin bir uzantısı olarak doğdu. İhvan, başlangıçtan beri, tüzüğünde de yazıldığı üzere şubeler açma ve merkez tarafından yönlendirme kuralını hayata geçirdi. Bu durumda, Merkez ya da Ana Hareket, Mısır'daki İhvan Örgütü oluyordu. İhvan içtüzüğündeki metne göz atalım: "Merkez, Arap ve İslam ya da başka ülkelerde kendine şubeler ve kollar açabilir. Koşullara ve ortama uygun biçimde ana örgüt ve kolları arasındaki ilişkileri düzenleyebilir. Genel kongrelerine, bu şube ve kollardan gelecek temsilcileri katar; alınan kararları yerlerine iletir."

El Turabi ile El Ğannuşi'yi birleştiren ortak nokta, merkezdeki İhvan'ın bu bakış açısına karşı çıkıştır. El Turabi, kendisini "yeni akım" diye niteler. Her ikisi de, İhvan Hareketi ve İslami önderlik içindeki "ikinci kuşağı" temsil etmektedir. İhvan fikirleriyle büyümüş her iki öndere göre Müslüman Kardeşler hareketi Mısır'da uğradığı bozgunlar sonucunda, örgütsel bakımdan gerileyip bölündü; tarihi önderliği idam edilip saf dışı bırakıldı. Dolayısıyla, İhvan'ın siyasi stratejisi sınırlıdır. Ne öldürür, ne de ondurur.

Bu nedenle, El Turabi ve El Ğannuşi, siyasi sezgilerle hareket ederek geçmişten dersler alıp dönemin gerekliliklerine uygun daha esnek siyasetler izlemeye başladılar. Birden fazla seçenek üzerinde durmayı denediler. Bu, İhvan'ın gelenekçi nispeten donuk siyasi yöntemlerinde bir dönüşüme tekabül ediyordu.

Burada bir not düşmek gerekir: Gerek Sudanlı El Turabi, gerekse Tunuslu El Ğannuşi İhvan'ın geleneksel yöntemlerinden uzak durmaya çalıştılarsa da, benimsedikleri sözde çağdaş İslami politika, taktik açıdan bir süre için başarılı olduysa da, uzun vadeli stratejiler açısından iflas etti. Defalarca tecrit ve tasfiye edildiler; iktidarın eşiğindeyken teşhir olup tutuklandılar ve sürgüne gönderildiler. Bu anlamda, o çok eleştirdikleri Mısırlı İhvan hareketinden farklı bir sonuca ulaşamadılar.

El Turabi'nin İhvan'dan Farkı

Soru şu: El Turabi, İhvan'dan farklı mı? Mısır'ın ünlü *El Ehram* gazetesi araştırma bölümü görevlisi Nebil Abdulfettah, "İslam dini ile İslamcılar arasında bir ayrım yapılmasından", daha doğru bir ifadeyle "İslamiyet teorisiyle İslamcıların arasında ayrım yapılmasından" yana. Buna karşılık, şu ya da bu biçimde "Köktendinci İslami hareketler (Sudan'daki İslami Cephe, Lübnan'daki Hizbullah vs.) ile siyasi İslamcı örgütler arasında fark olmadığını" savunuyor.

Mısırlı bağımsız İslamcı şahsiyetlerden Dr. Muhammed Ammara ise esas olarak "Hem İhvan Hareketi'nin, hem de Cezayir ve Sudan'daki İslamcı cephelerin çoğulculuğu tanıdıklarını" savunuyor. Sudan'daki "İslami Milli Cephe'nin etnik, dini ve kültürel bir mozaik oluşturan Sudan gibi bir ülkede çoğulculuğu kabul ettiğini" söylüyor.

Bununla birlikte, Dr. Ammara, El Turabi'nin, "İhvan'dan farklı olarak, Halk Kongreleri yöntemiyle milliyetçi ve İslamcı diğer kesimlerle ittifak yaptığını" belirtiyor.

İslam konusunda uzman Mısırlı yazar Fehmi Huveydi, "Sudan İhvan Hareketi'nin kurucusu Sadık Abdullah Abdulmecid'in Mısır'dakinin uzantısı olduğunu, fakat Sudan'da iki ayrı akımın geliştiğini" ifade ediyor. Huveydi'ye göre İhvan'daki iki ana akım, sadece Sudan eski Devlet Başkanı Cafer el Numeyri yönetimine katılıp katılmama konusunda değil, esas olarak meşrep ve menba (kaynak alınan ideoloji ve köken) ile örgütlenme konusunda da ayrışıyorlar. İhvan, kendisinin "asıl köken olduğunu" ileri sürerken, El Turabi başkanlığındaki İMC, Sudan'daki özgünlüğün göz önüne alınmasını istiyordu. Cezayir'deki İslami Cephe'nin "Cezayirleşmesi" taktiğini izliyordu.[44]

1990'larda Mısırlı İhvan hareketinin Mürşit Naibi (başkan yardımcısı) Mustafa Meşhur, Sudan'daki İhvancılar ile El Turabi ara-

sında herhangi bir rekabet veya görüş ayrılığını kabul etmiyordu: "İki taraf arasında esaslı bir uyuşmazlık yok. El Turabi, bireylerin derin bir eğitimden geçip öze inmelerine aldırmaksızın geniş halk kitlelerine yöneliyor. Bunun hataları, ileride iktidara geçtiğinde görülecektir. Biz İhvancılar açısından iktidara geçmek veya kimin iktidarı aldığı çok önemli değil. Bizi ilgilendiren şey, yönetimin İslami olmasıdır. Bizim projemizde tekcil ve bütüncül bir devlet olacaktır ki, bu da yönetimde birlik ve beraberlikle gerçekleşir. Kuşkusuz El Turabi faal, çalışkan ve acar bir zatı muhteremdir. İleri sürdüğü fikirlerine imanı ve sadakati kuvvetlidir. Ayrıca Sudan'daki şartlar, onun fikirlerini hayata geçirmesinde herhangi bir engelle karşılaşmamasını sağladı. Böyle bir durumda, İslami örgütler arasında rekabet olmaz. Sadece İslam uğruna yarışma vardır. Zaten önemli olan da İslami yapıların, Allah'ın Kitabı ve Sünneti'ne bağlı olmalarıdır."[45]

El Turabi, İhvan'dan farklı esnek/fırsatçı bir politikayı Sudan siyaset arenasında yıllarca denedi. Onun fikri ve dini "içtihat"ları bile, Mısır'daki ana örgüt olan İhvan'ı bıktıracak düzeye geldi. Buna karşılık El Ğannuşi, El Turabi'nin bu "içtihat"larını büyük oranda beğendi. Onun yaratıcı düşüncesini, üslubundaki esnekliği, "karar mekanizmalarını içerden fethetme ve dışarıdan hasını bitirme ya da düşman arasındaki çelişkileri yakalayıp birinden yararlanma" gibi taktiklerini benimsedi.

Neden?

1980'li yılların başında, birinci yargılama sonucunda cezaevinde bulunan Tunuslu El Ğannuşi, devletin ilk darbesine dayanamayan kendi örgütünün ikiye bölünme tehlikesiyle karşılaştı. Çünkü:

1) Örgüt mensupları, devletle ilk kapışma sonundaki yenilginin örgütün zayıflığını kanıtladığını, bu kapışmayı başlatan El Ğannuşi ve önderliğin bunda büyük sorumluluğu olduğunu ileri sürüyorlardı.

2) Örgütün orta ve alt kadroları, mahkeme tutanaklarını ve yar-

gılamalar sırasında, önder kadro arasındaki tartışmaları ve o zamana kadar tabandan gizlenen siyasetlerin tutarsızlığını görüp güven bunalımı içine girdiler.

3) Örgüt mensupları arasında toplumsal farklılıklar olduğundan, kimi üyeler tutuklanma, cezaevlerine girme ve bulundukları mevkileri kaybetmeyi göze alamadı.

4) Önderliğin tutuklanmasından sonra örgütsel boşluk doğdu. Çünkü İslami örgütlenme şemasında hiyerarşik bir yapı vardır. Emir'in (genel başkan ya da genel sekreter) bu hiyerarşideki konumu son derece önemlidir. Tutuklular yanında, kaçıp kurtulmayı başaran önderlik arasında da olağanüstü ortamda yapılması gereken faaliyetlere ilişkin büyük görüş ayrılıkları çıkmıştı.

El Ğannuşi'nin hapiste karşılaştığı bu örgütsel bunalımı körükleyen önemli bir dış etken daha vardı: İhvan hareketinin İran Devrimi karşısındaki tavrı. İhvan, Arap ve İslam ülkelerindeki geleneksel önderliğini ve konumunu korumaya çalışırken, İran kendi devrimsel tasarılarını bu ülkelere aktarmak, bu amaçla Ortadoğu'daki köktendinci hareketleri kendine çekmek için çeşitli yollara başvuruyordu.

Örgütsel bölünme karşısında, El Ğannuşi'nin mensup olduğu kanat, tartışma belgelerini cezaevinden dışarıya aktarmayı başardı. Bu belgeler ve yönlendirmeler, değişik kod adlarıyla çeşitli yollarla basılıp dağıtıldı. El Ğannuşi'nin kayda değer görüşlerini kapsayan ilk kitabın adı "Görüş Farklılığı Hakkı ve Safları Birleştirme Görevi", ikincisi "Yolun Başı", üçüncüsü "İslami Faaliyetin Birliği İçin Teorik ve Pratik Temeller" idi. El Ğannuşi, Muaz el Sabır kod adıyla ilk iki kitabı yazarken, Hasan el Sudani takma adıyla üçüncü kitabı kaleme alarak İhvan'ın gelenekçi taktiklerine karşı kendi görüşlerini ve kendi taktiklerini dile getiren kişi Sudanlı İslamcı lider Hasan el Turabi'den başkası değildi.

Birinci kitapta, kendini bozgundan sorumlu tutanları eleştiren El Ğannuşi, bizzat bozgunun zorunlu bir tarihi aşama olduğunu şu örnekleri vererek yanıtladı: "Birinci aşamada düşman size ilgisizdir.

İkinci aşamada düşman sizinle alay eder; sizi küçümser. Üçüncüsünde düşman size küfreder ve iftirada bulunur. Dördüncüsünde size baskı yapar. Sonuncu aşama, sizin zaferinizle sona erer."

El Ğannuşi'nin dağılmak üzere olan önderliği şu sözlerle uyardığı da görülür: "Birlik olursanız, diğer İslami örgütlerle sağlam ilişkiler kurarsınız. Yoksa tersi olur..." Bu aynı zamanda, o tarihte rekabet halindeki Şii İran ile Sünni meşrepli İhvan hareketinin Avrupa kanadının Tunus İslami önderliğini yanlarına çekebilmek için cazip yardım tekliflerinde bulunduğu bir döneme rastlar.

El Turabi Yöntemi

El Ğannuşi'nin kendi örgütünde karşılaştığı zorluklar, kendisini, hayranı olduğu Sudanlı El Turabi'nin yöntemlerine daha fazla yaklaştırdı. Bir bakıma El Turabi, El Ğannuşi'nin başvuru kaynağı oldu. El Turabi sadece Tunuslu İslamcı liderin hayran olduğu ve yöntemini benimsediği deneyimli Sudanlı bir İslamcı değil; aynı zamanda bütün bir bölgeye alternatif İslamcı yol ve yöntemler öneren, İhvan Hareketi'nin kırk yıldan beri öneregeldiği ama hep başarısızlıklarla sonuçlanan klasik yöntemleri dışlayarak, döneme uygun siyasi taktik ve stratejiler çizen bir önder olarak gündeme geldi.

El Turabi, Mısır'daki İhvan hareketinin kuruluşundan beri, deyim yerindeyse "İslam enternasyonalizmini" (uluslararası İslam) girişimlerini ele alarak birçok yönden eleştirel yaklaşımlarda bulundu. Örneğin şunları yazdı: "Mısır'daki İhvan hareketi, 'Sembolik Biat' deyimini kendi içtüzüğüne yazdırdı. Bu, çeşitli ülkelerdeki İslamcı hareketlerin Mısır'daki İhvan merkezine bağlılığı demektir. Genel Merkez'in kurulması, başka hareketler üzerinde bir egemenlik ve hatta tasallut anlamına gelir ki, Arap ülkelerinde var olan bugünkü İslamcı örgütlerin konumu ile bağdaşmamaktadır. Her şeyden önce, Kahire ile çeşitli Arap ülkeleri arasında bağlar kopuktur; İslamcı örgütler arasında bağlantı ve iletişimde kopukluklar yaşanmaktadır. 1971

yılında İhvan, uluslararası çapta bir konferans düzenleyerek kendi şube ya da kolları durumundaki hareketlerin temsilcilerini bir araya getirdi. Amaç, her yana hakim olmayı başarabilen birleşik bir önderlik ile kolektif organik bir örgütlenme biçimi yaratarak, uluslararası çapta birlikte hareket edebilecek örgütsel birlik yolları bulmaktı.

Adı geçen konferansta iki ayrı görüş ortaya çıktı. Birincisi, böyle bir birliğin hemen kurulmasında acele ederken, fiili varlığını da emrivaki olarak karara bağlamak istedi. Mısır ve Suriye'deki İhvan ilişkileri buna model olarak gösterildi. İkinci görüş ise, önerilen birliğin şimdilik mümkün olmadığını, İslami hareketlerin birleştirilmesini zamana yayarak ve ortamın koşullarına uydurarak; mevcut hareketlerin aralarındaki fiili ilişkilere bağlı biçimde mümkün olabileceğini önerdi." Sudan (El Turabi'nin de arasında bulunduğu) ve Irak'taki İhvan temsilcileri, işte bu ikinci görüşü savundular.

El Turabi, İhvan'a Karşı

Konuya ilişkin bir inceleme yapan Tunuslu yazar Muhammed el Heddad'a göre 1971 yılında İhvan mensupları arasında ikinci bir uluslararası konferans daha gerçekleşti. Sudan İhvan temsilcileri bir çıkış yaparak, bütün İslamcıların ana örgütü durumundaki Mısır İhvan'ına alternatif bir örgütlenme ve ilişki yöntemi önerdiler. Adı "Geliştirilmiş Eşgüdüm" olan bu öneri paketi, El Turabi'den geldi. Fakat şiddetle reddedildi. Mısır İhvan örgütü, merkezdeki Genel Mürşid'e biat edilmesini isteyerek şubelerin ana örgüte bağlı olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu.[46]

Aynı mesele, bu kez 1973'te gündeme geldi. Genel Mürşid Hasan el Hudeybi (vefat etti) soruları yanıtlarken, "Hakkında fazla bir şey bilmediği ve bulunduğu ortamı değerlendiremediği örgütler konusunda hüküm verip vebal altında kalmanın mümkün olmadığını" söyledi. Bunun üzerine Sudan, Mısır ve Irak'taki temsilcilerin katıldığı bir komite oluşturulması karara bağlandı. Seçilen komite,

örgütler arasında yeni bir ilişki biçimi saptayacaktı. Öneriler arasında, kolektif bir merkezi şûra oluşturularak, örgütler arası eşgüdüm ve iletişim sağlanması da vardı. Buna göre; sınırlı bazı konularda salt çoğunlukla alınacak kararlar bağlayıcı olacak, diğer bazı konulara ilişkin kararlar ise tavsiye niteliğini taşıyacaktı.

Kararlar hayata geçmedi. Çünkü Mısırlı Genel Mürşid Hasan el Hudeybi'nin vefatından sonra İhvan, diğer örgütlerden, "yeniden biat ve tam bir bağlılık" istedi.

Görüldüğü kadarıyla El Turabi, Ihvan'ın uluslararası kollarını, Mısırlı lider Hasan el Benne'nin çizdiği "Sembolik Biat" çerçevesini aşmaya ikna edemedi. Çünkü, İhvancı örgütlerin çoğu, Mısır'daki merkezin olduğu gibi kalmasından yanaydılar. Fakat gelişmeler bu çerçeveyi zorlamaya başladı. Mağrip (Kuzey Afrika) ülkelerindeki İslami hareket, kendiliğinden ve İhvan çerçevesi dışında oluştu; bu arada İran Devrimi, İslamcıların kodlarını değiştirdi. Sözgelimi, İran gibi devletleşen bir İslam hareketinin, henüz yasal bir konumda bile bulunmayan Mısır'daki zayıf bir merkeze bağlanması pek makul değildi. Gelişmeler, İhvan'a karşı, El Turabi'nin konumunu güçlendiriyordu. Fırsatı iyi değerlendiren El Turabi, Mısır İhvan örgütünün mutlak biatı dayatmasına karşılık, İslami hareketler arasında Geliştirilmiş Eşgüdüm ve İşbirliği önerisini açıkça ortaya attı. El Turabi'ye göre bundan öyle mağlup olmuş imamlara (İslam hareketlerinin merkezi önderliği/önderi anlamında) biat etmek olmazdı. Çünkü ortama teslim olmuş bir önderlik yerine, fitne ve fesadın hakim olduğu toplumda daha aktif, daha esnek ve daha eylemci bir önderlik, İslamcıları nesnel biçimde birleştirip kendiliğinden önderliğini kabul ettirebildi.

El Turabi'ye göre zafer kazanmış, kendi İslami projesi çerçevesinde İslami devletini kurmuş (İran gibi) Galip İmamlar, İslam dünyası açısından merkezi başvuru kaynağı olabilirlerdi. Bu durumda bile, eşgüdüm seçeneği bir fikir ve pratik temelinde gelişirse öncelik taşır ve daha yararlı olurdu.

El Turabi'nin sadece Sudan köktendinci hareketi lideri olduğunu söylemek yetmez. Tersine o, uluslararası İslam'ın da önderliğine oynayarak; bir yandan, İran ile radikal İslam hareketleri arasında; diğer yandan, Avrupa'daki köktendinci hareketlerle Arap ülkelerinde bulunanlar arasında bağlantı noktası oldu. El Turabi'nin alternatif tezleri, Sudan'dan çıkarak Tunus, Fas, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerdeki radikal İslamcı hareketler arasında rağbet gördü.

Yeri gelmişken belirtelim: El Turabi'yi inceleme altına alan ve yukarıda adı geçen yukarıda Amerikan raporu, İhvan ile İran'ın İslami stratejileri arasındaki farkı şöyle sunmuştu: "Gerek Seyyid Kutub yanlısı Mısırlı İhvan, gerekse İran dinsel ideolojisi, dünya çapında birleşik bir İslami devlet kurulmasını amaçlıyorsa da, her iki akımın yöntem farklılıkları bulunuyor. Kutupçu akıma göre İslam Devrimi'nin ilk aşamalarında tek bir ülkeyi temizleyip İslam'ı inşa ettikten sonra, uluslararası düzeye sıçramak gerekir. Oysa Humeynici strateji, Müslümanların bulunduğu her yerde İslami Devrim'i gerçekleştirmeyi öngörüyor."

El Turabi ile Mısır'daki ana örgüt arasındaki anlaşmazlık, dar anlamda bir iktidar mücadelesinin, kimin hareketin merkezi olacağına dair gizli/açık rekabetin ürünüydü.

El Turabi'nin Üç Yeni Taktiği

Sudanlı İslamcı lider, son olarak üç yeni proje geliştirdi. Bir yönüyle İslamcı hareketin daha kitleselleşmesi ve sınır ötesine taşması için, yeni siyasi taktiklere başvurdu. Cami avlularından sokaklara taşırılan İslami harekete, (İran yönetimiyle gizli/açık işbirliği ve fikirsel yakınlığın da etkisiyle) yeni bir yüz kazandırmak istiyordu.

Tunuslu İslamcı bir yazarın anlattıklarına[47] bakılırsa El Turabi'nin projeleri şöyle:

"*Bir*; İslamcı hareket partileşme dönemindeki son biçimiyle (İs-

lami Cephe çerçevesi) örnek model olabilecek Sudan toplumunu yaratmak çok uzaktır. Çünkü böyle bir Sudan toplumu, her şeyden önce İslam'ı yaşar. İslam'ı esas alır ve tevhide inanır. Oysa bu gerçekleşmemiştir. Yepyeni bir İslami girişim ve faaliyet içinde olmalıyız ki, istediğimiz hedefleri gerçekleştirebilecek en geniş kesimleri de hareketimize katabilelim. Ortak hedef milli birlik, ekonomik kalkınma ve vurucu bağımsızlık olmalı.

"Çünkü, dar particilik ve parti çerçevesinde sıkışmış siyasetler, son zamanlarda Sudan toplumuna bir şey kazandırmadı. Bu nedenle, şimdiye kadar feshedilmiş partiler arası ittifak, özellikle de El Ensar ve El İttihad gibi (tarikat eksenli) İslamcı hareketler arasındaki işbirliğine yeni bir pratik anlam kazandırılmalı. Ulusal inşa yolunda eski dar örgüt ve partilerimize yapışıp kalırsak, hedefe ulaşamayacağımız açıktır. Bu nedenle El Ensar, El İttihad, kabile reisleri, Sufi hareketliderleri, gelenekçi bütün liderleri kapsayacak yepyeni siyasi oluşumlar yaratmalıyız.

"*İki*; tek bir merkez ve yetkenin denetimi altında ülke çapında işbölümü yaparak toplumun bütün kesimlerini harekete geçirmek. Örnek İslami toplumda, ülkenin inşası ve kalkınması herhangi bir siyasi gücün tekelinde olmamalı. Hükümetler, işadamları, tüccarlar ya da aydınlar bu işi tekellerine almamalı; tersine, işbölümüne gitmeliler.

"*Üç*; İslam'ın uluslararası alana açılması ve dünya çapında tebliğ görevini üstlenmesi gerek."

El Turabi'ye Yönelen Eleştiri Okları

El Turabi, siyasi açıdan çok eleştirilir. Fakat ideolojik açıdan eleştirildiği pek görülmez. Sözgelimi, "siyasi bir şahsiyet olarak dahice denecek kadar kurnaz ve sinsidir" denildiğinde, İslamcılar dahil kimse buna itiraz etmez. Ama "bir din adamı olarak dahice denecek kadar kurnaz ve sinsidir" ibaresi, özellikle İslamcı kesimde

itirazla karşılanır. Oysa El Turabi'ye ideolojik ve dini açıdan karşı çıkan görüşler de bulunuyor. Sıralayalım:

1) Kimine göre El Turabi bir din adamı değil, siyasi şahsiyettir. Kanıtı da şudur: "Sudan'daki İslami Hareket" adlı ana eseri, İslamcıların tarihini, başlangıcından alarak 1989'daki askeri darbede noktalıyor. Yani darbeyi irdelemiyor. Çünkü bu darbe, El Turabi'nin askeri kanadının katkısıyla ve onun bilgisi dahilinde yapıldı. Hacmi 340 sayfa olan kitapta tek bir Kur'an ayetinden alıntı yok. Kur'an ayetlerine hiçbir gönderme yapılmıyor ki, bu İslami literatürde alışılmış bir şey sayılmaz. Benzer biçimde, mensup olduğu ve hatta başında bulunduğu İhvan örgütünün iktidara ulaşma stratejisi olan (aşamalı iktidar) politikasından ayrılarak, İhvan tabiriyle "birtakım sapkın yollara" başvurdu. El Numeyri gibi bir despota "biat etmesi" ve onu "İmam" (İslam şeriatınca din ve devlet yönetiminin başı, halife ayarında biri) olarak tanıması, bunun tipik bir kanıtıdır. Ayrıca El Turabi, iktidara ve amacına ulaşmak için tabiri caizse Makyavelist yöntemleri, İslam şeriatıyla gerekçelendirdi. Kendisi tarafından hazırlanan bir içtihadın adı "Güvenlik Fıkhı"dır (El Fıkh El Emni). Buna göre "rakibinizin haberi olmaksızın onu gözetlemek, onun aleyhinde casusluk yapmak, ihbarda bulunmak, onun hakkında bilgi toplamak mubahtır. Ortalıkta görünmeyecek unsurları saptamak, ajan türünden sivil polislik yapacak kişileri amaç uğruna atamak, başka parti ve kuruluşlara ajan sızdırmak, onlar hakkında gizli faaliyetler yoluyla bilgi ve belge toplamak da İslam'da caizdir."[48]

2) El Turabi, "Şimdiye kadar İslami harekete fayda getirmemiş aşırı teorileştirmeye" karşıdır. "İslam fıkhını abartmak, her şeyi bu fıkha göre ayarlamak, buna karşılık eylem planında engellerle karşılaşmak" yanlıştır. Bu yüzden, El Turabi, "fikir üretmeyi, İslam fıkhına; meşvereti, İslami tartışmalara tercih eder. Teorik ayrılıklardan yana değildir; kesin sonuçlara götürecek fıkıh hükümleriyle fetvaları da pek sevmez."[49]

3) İslami gelenekçiliği ve selefi metodu, geçici ve anlık parti çı-

karları uğruna geri plana itmeyi sever. Onun açısından, pragmatik ve pratik olmak önemlidir. Sözgelimi, dini söylemde "üyeler arasında dini renklerin açığa çıkması" ile "dindarlığın yenilenmiş yöntemleri"ni benimser ki; bunun anlamı şudur: "İslami hareket siyasileşip kitlesel bir özellik kazandıkça, üyeler arasında dine bağlılık oranı değişebilir. Dini ibadetleri yerine getirme biçimleri hem çelişkili, hem de farklı olabilir. Dolayısıyla, Müslüman olmanın katı kurallarına aldırmamak gerek."[50]

4) Ülkedeki hemen tüm kamu bankaları ile ticari kurum ve kuruluşlarının, şimdiki yönetime dolaylı biçimde ortaklık eden El Turabi'nin yandaşlarına adeta büyük gelir kaynağı olduğu artık biliniyor. Burada bile, İslam ya da İslami Cephe üyesi olma temelinde bir yararlanma söz konusu olmayıp El Turabi'ye en yakın olanlar en fazla arpalık alanlardır. Yani buradaki mali ve ticari kaynaklardan yararlanma, İslami kuraldaki "takvaya" (dindarlık veya Allah'a yakınlık) göre değil, El Turabi'ye yakınlığa göre işlemektedir.[51]

5) Görünüşte radikal ideolojik bir söylemle "adil İslami düzeni" getireceğini ileri süren İMC programı, iktidara kitlesel biçimde yürümek ya da arkasına daha fazla kişiyi alarak iktidarla güçlü bir noktadan pazarlık etmek uğruna, üyelik şartlarını değiştirdi. Tek tek üyeler yerine, yapılan pazarlıklar ve verilen arpalıklar sonucu, El Turabi'nin İslami Cephesi'ne girişler, "toptan veya aile boyu" olmaktaydı. Kimi Sufi tarikat şeyhleriyle pazarlık tamamlandığında, bütün tarikat mensupları Cephe'ye üye olabilmekteydiler. Kural olarak ve radikal İslam adına El Hatmiye veya El Ensar türü tarikat mensupları, Cephe'ye kaydoluyorlardı. Kural olarak ve radikal İslam adına El Hatemiye veya El Ensar türü tarikat ve mezheplerle ömür boyu mücadele etmiş El Turabi, siyasi partilerle rekabet içinde artık tarikatlara kucak açmıştı. Böylece El Turabi'nin İslami devrimi, kendi ilke ve kurallarını çiğneyerek, kendi evlatlarını yiyerek son istasyona doğru gitti.[52]

Mısırlı din âlimlerinden Muhammed el Gazali ise, bu yön-

temleri, "Nasır dönemi Arap milliyetçilerin ve sosyalist hareketlerin giriştikleri, İslam'a uymayan fırkacılık ve hizipçilik" olarak görüyordu.[53]

El Turabi, dünya çapında İslam'ın tebliğ edilmesinin, başka ülkelerin içişlerine müdahale anlamına gelmediğini ileri sürdü. Ek olarak şunları söyledi: "Daha çok, batılı ülkelerle diyalog ve temasların yoğunlaştırılmasını kastediyorum. Çünkü İngiltere, Amerika ve Kanada'da yaptığım temaslardan derinden etkilendim. Bu ülkelerde görüştüğüm akademisyenler, İslam'ı anlamayı çok istediklerini ifade ettiler. Kanımca Amerika ve Avrupa'daki sayısız insan İslam'ı anlasa, bu dini hemen benimser. Bu nedenle, Batı ile diyaloga girerken iki şeye dikkat etmeliyiz. Batı'nın düşmanlığını çekmemeli, akıllarına ve gönüllerine hitap etmeliyiz. Bana kalırsa İslam, dünya halklarına ulaşmaya elverişli açık bir dindir."

İslamcıların Teori ve Pratiğine Eleştiri

Kasım 1993'te Sudan polisi, aralarında İslami Cephe üst düzey yetkililerinin de bulunduğu döviz kaçakçılarını yakaladı. Yakalanan İslami Cephe mensuplarının aynı zamanda yönetime destek veren ve El Turabi'ye yakın kanadından olması, örgüt içi tartışmalara ve sürtüşmelere de yol açtı. El Turabi'nin desteklediği genç kanat önderlerinin hassas idari ve mali makamlardaki kilit noktaları ellerinde bulundurması, buna karşılık yaşlı kuşağı temsil eden gelenekçi kanadın daha çok ikinci derecede önem taşıyan kültür ve eğitim kurumlarına (devlet dairelerinde ilgili bakanlıklara bağlı) atanmaları, ister istemez birtakım soru işaretlerine neden oldu. Bu sorular ve tartışmalar, giderek mevcut yönetim ile İslami Milli Cephe ilişkilerinin geleceğinin sorgulanmasına da yol açıyor. Şöyle ki: Gerçekten El Turabi'nin kamuoyuna açıkladığı gibi, 1989 darbesi ertesinde İslami Milli Cephe feshedildi mi, yoksa varlığını yönetimdeki resmi makamlar kanalıyla (bakanlıklar, üst düzey müsteşarlıklar vs) mı sür-

dürüyor? Eğer feshedildiyse, niye açıklanmıyor? Mademki Cephe feshedildi; bu durumda İslamcıların mevcut yönetime (askeri cunta ve Başkanı General Ömer el Beşir'e – F.B.) karşı şer'i (İslam şeriatına uygun) tutumları nedir? Bu yönetim İslami midir, yoksa tersi mi geçerli? İslami Cephe kendini feshettiğine göre demek ki mevcut yönetimi onaylayıp onu İslami görüyor. Öyleyse, İslami Cephe, kendini yönetime ehil (yetkin/yetkili) görmüyor mu? Şu anda Cephe bir biçimde yönetimde sayıldığından, toplumdaki bunca olumsuzlukların vebalini kim üstleniyor peki? Kokusu çıka çıka masum inananların burnunun direğini sızlatacak kadar yozlaşmış yönetimin rezilliklerinin sorumlusu değil midir, İslami Cephe?"[54]

Halid el Mubarek, İngiltere'de yaşayan Sudanlı dindar bir araştırmacı. 30 Haziran 1992 tarihli Lübnan *El Hayat* gazetesinde "Teori ve Pratik Açısından Köktendinciler" başlığıyla bir makale yazdı. Makale esas olarak Sudanlı İslamcıların gerek El Numeyri gerekse şimdiki El Beşir yönetimiyle olan ittifaklarını ele alıyor; İslam adına faaliyet gösteren İslami hareketlerin Sudan'daki pratiklerini eleştiriyor. Özetini verelim: "El Turabi liderliğindeki İslami Milli Cephe içinde iki ana akım var. Birincisi dinci ve metafizikçiler. İkincisi yaratıcı ve icatçılar. İkinci akımda El Turabi'ye yakın aydın, işveren, tüccar ve askeri kesim var. İki akım da güçlü ve aralarında gerginlik sürüyor. 1989'da El Beşir liderliğinde yapılan darbe sonrasında şeriat benimsendi. Bugüne kadar uygulanan pratiklere bakalım: İslamcılar, yönetime gelmeden önce bir cennet vaat ettiler. Fakat halka baskı ve zulüm açısından, durum 1983'teki El Numeyri diktatörlüğünü aratmayacak hale geldi. 'Kur'an Anayasamız' sloganıyla başlayan İslamcılar, kendilerinden başka hiçbir politik kuruluş veya güce hayat hakkı tanımamaya karar verdiler. Halkın ağzını kapatmak için en küçük bir itirazda bile, 'Biz Allah'ın ulu buyruğunu yerine getiriyoruz. Bu Allah kelamıdır, Kur'an kelamıdır' gerekçesiyle kendi görüşlerine karşı çıkan herkesi, 'Allah ve Kur'an'a karşı çıkmak'la suçladılar. Bu aynı zamanda fikirsel bir şantajdır.[55]

"Daha kötüsü, ellerinde 'ilahi çözüm' olduğunu iddia eden İslami Cephe, sorunlara baskı, sömürü ve zulümden başka herhangi bir çözüm bulmakta tümüyle aciz kaldı. Böylece bocalama ve çırpınma dönemi başladı. Bu siyaset, en fazla 'vergi bunalımı' diye bilinen alanda kendisini gösterdi. Örneğin, Kur'an'ın 'vergi değil zekât verilmesini emrettiği' söylendi. İslamcılara göre vergi, sömürgecilik ve emperyalist sömürü sisteminin bir ürünüydü. Bunun üzerine despot El Numeyri, vergileri iptal edip zekât toplamaya başladı. Fakat bir süre sonra, devlet hazinesinin tamtakır olduğu görüldü. Yeniden vergi sistemine dönüldü. İşin ilginç yanı, vergi bunalımı sırasında Arap İslamcıları, çeşitli yerlerde kitlesel kongreler toplayarak her konuda akıllarına geldikleri gibi fetvalar vermeye başladılar. 1989 darbesinden sonra da pragmatizm her şeyin önüne geçti. Kur'an'a göre yönettiklerini iddia eden İslamcılar, çeşitli komiteler kurup sayısız yorumsal kitapçıklar yayımlayarak iktidarı temize çıkarmak için yoğun bir çaba içine girdiler. Başarısızlık anında da 'bizler de beşeriz, hatalarımız olacak' denecek noktaya kadar gerilediler. Ekonomik alanda plansız programsız, kara düzen ve hatta sırf gösteriş için yapılan uygulamaların mantığını anlayamadık. Sözgelimi, döviz ticareti yapanların, hiçbir açıklama yapmaksızın uluorta idam edilmesi hangi mantığa sığar. Ardından herhangi bir önlem almaksızın Sudan dinarının devalüe edilmesi, daha sonra da önce haram olduğu ilan edilip elinde bulunduranların idam edildiği bir dönemde, bu kez dövizi helal ve mubah ilan etmek neyin nesidir?

"Hem sonra, adil düzenden ve kardeşlikten yana olduğunu iddia eden İslami bir hükümet, neden Güney'de halkın büyük desteğine sahip olan isyan hareketiyle masaya oturmuyor? Dahası, İslam'da işkence ve eziyete ilişkin dini bir mesnet var mıdır? Yoksa, cezaevlerine tıkılan onlarca siyasi suçluya yapılanların anlamı ne? Su içmek isteyen tutuklulara bir bardak su yerine, gardiyanların dikleşmiş cinsel organlarının sunulması hangi kitaba sığar? Kısacası, İslamcılar bizleri, 'görüşlerimiz Allah'ın kitabına uygundur' diye susturamazlar..."[56]

İslami Proje: Zulüm, Açlık ve Tasfiye

1996 sonu ve 1997 başından itibaren bölge ve uluslararası alandaki gelişmelerin Sudan'ın lehine olduğunu söylemek hayli güç. İç ve dış olaylar yüzünden, komşu ülkeler yönetimi sıkıştırma operasyonu başlattı.

El Turabi'nin akıl hocalığını yaptığı El Beşir yönetimi, büyük iddialarla iktidara geldi. Özellikle İslamcı İMC, "Diğer partilerin o güne kadar yapamadığını başarmayı vaat etmiş; güneyde başkaldıran John Guarang ayaklanmasını bitireceğini ilan etmişti. Olayı, kâfir-Müslüman çatışmasına dönüştürüp, "kâfirlere karşı cihat" ilan etmişti. Kuzeyli Müslümanları, bu sloganla harekete geçirmeye çalıştı. Ancak büyük bir başarısızlığa uğradı. Sivil insanlara ve yerli Hıristiyanlara karşı giriştiği vahşi kampanya fiyaskoyla sonuçlandı.

Acımasız soykırım savaşında, yaklaşık 1.5 milyon siyah Afrikalı hayatını kaybetti; 5 milyon kadarı da yerinden yurdundan sürüldü. İslamcılar, gerillalarla siviller arasında ayrım yapmaksızın toplu katliama girişti, insanları açlığa ve ölüme mahkûm etti. İslam savaş kuralları gereğince, esir edilen kadın ve çocuklar köleleştirildi. BM ve Kızılhaç gibi kuruluşların bu insanlara yardım yapmasını önledi. Amaç; Afrikalı nüfusun İslamlaştırılıp kültürel kimliğinin değiştirilmesiydi.

İslami çözümün, halka refah getireceğini söylemiş; "Allah'ın Cenneti'ne yeryüzünde kavuşulacağını" açıklamıştı. Bu da tutmadı. Yepyeni bir İslamcı burjuva ve zengin sınıfı doğdu. Bunun sonucunda, 11 Eylül 1995'te sokağa dökülen üniversiteli gençler, halkı da yanına alarak, İslamcılara ait işyerleri ve özellikle İslamcı bankaları yaktı. Yaklaşık bir hafta süren gösteriler sırasında, "Halk açtır, İslamcılar vurguncudur" sloganı dikkat çekti.

İslamcılar, muhalif siyasi partilerle din adamlarına karşı da acımasız davrandılar. Tarikat geleneğinden olan Mehdilik Hareketi'nin günümüzdeki önderleri (Sadık el Mehdi gibi) ya sürüldü ya da fi-

ziki bakımdan tasfiye edildi. Müslüman imamlar, camiler ve türbeler, radikal İslamcıların hedefleri arasına girdi. Sözgelimi tarikat geleneğinden olan El Ansar Camisi imamı, başkent Hartum'un hapishanelerinde çürümeye terk edildi.

Ülkelerindeki İslamcı hareketleri desteklemesinden rahatsız olan Kenya, Etiyopya, Uganda, Eritre, Mısır, Libya gibi devletler; Sudan yönetiminin devrilmesi için silahla direnen örgütleri desteklemeye başladılar. ABD, "Uluslararası köktendinci terörizmi desteklediği" iddiasıyla, Sudan'ı kuşatma altına aldı ve 1998'de bu ülkeye füzeyle saldırdı.

El Turabi'nin girişimiyle düzenlenen geleneksel Arap-İslam Halkları Kongresi, 1995'te Hartum'da gerçekleşti. El Turabi, toplam 85 ülkeden çağırdığı İslamcı hareket ve parti temsilcileri aracılığıyla hem içerdeki muhalefeti bastırma hem de içine düştüğü tecritten kurtulma çabası içine girdi. Ayrıca, bu kongreyi vesile ederek, Sudan'da hayli yaygın olan tarikat ve geleneksel İslamcı çevreleri pasifize etmeyi ve radikal İslam çerçevesinde adımlar atmayı amaçladı. Ne var ki, artık önlenemeyen iç savaşta, Sudanlı Müslüman Kardeşler örgütünü de yanında bulamadı. Nitekim, İhvan'ın Sudanlı lideri Sadık Abdullah Abdulmecid, 1997 başlarında "İktidar değişikliği için silaha sarılmama" yolunda çağrı yaptı.

El Turabi ve İslamcıların Fiyaskosu

Hasan el Turabi'nin Sudan'ı her bakımdan yönettiği dönem (1989-1999), İslam dünyasına kendine özgü bir şeriatçı projeye tanık oldu. Bu dönem, iktidarın siyasi baskısı ile militarist zihniyetin egemen olduğu bir dönem olarak bilinir. Seçkin aşiret zümresinin, kendisinden olmayanları sistemli biçimde ötekileştirmesi olgusu yaşandı.[57]

2002-2007 yılları arasında ülkede alan çalışması yapan batılı bir araştırmacının değerlendirmesine göre; El Turabi, "İslam deryadır,

biz de suyunu toplayıp halka sunan kazan gibiyiz" demesine rağmen onun Sudan ve İslam dünyası için önerdiği "selamete erme" projesi iflas etmiştir.[58] Toplum mühendisliği babından Sudanlıların zihniyet yapısını değiştiremeyen El Turabi, baskı altına aldığı medya kuruluşlarının cesur karşı çıkışları nedeniyle, anlı şanlı İslami proje yavaşça ölüme terk edildi. Çünkü eski devrik diktatör Cafer el Numeyri'nin mezalimini aratmayan El Turabi'den, Sudan ordusu bile illallah demişti.[59]

"İslam çözümdür; çözüm İslam'dadır" sloganıyla iktidarı zapt eden İslamcılar, bu söylemin yol açtığı maceraya atılırken bağımsızlıktan bu yana ülkeyi en büyük felaketle karşı karşıya getirdiler.[60]

El Turabi ve İslamcılar, Sudan'ın müzmin illeti sayılan ırkçılıktan bir türlü yakalarını kurtaramadılar. Ayrıca, tüm o böbürlenmelerine rağmen toplumun sorunlarını çözecek bilgi birikimleri de yoktu. Dolayısıyla El Turabi'nin gözündeki İslam devleti, yalnız ve sadece kendisinin yönettiği bir devlet idi ve öyle olmalıydı.[61]

Esasen El Turabi, genelde bir İslami devletin ve özelde Sudan'daki bir İslam devletinin nasıl olması gerektiğine dair açık fikirlere sahip değildi. En büyük fiyaskosu da buradaydı zaten. Bütün halkçılık iddialarına karşın Sudanlı İslamcılar seçkin bir zümreydiler ve tekke gibi dar çerçeveli düşünceleri vardı.[62]

Komünist Parti'nin Sudan'ın kırsal bölgeleriyle varoşlardaki faaliyet ve etkinliklerini yakından izleyen El Turabi 1950 ile 1970'li yılları arasında, bir yandan, sosyalist fikirleri "millete yabancı ithal malı" olarak karalarken; öte yandan, komünistlerin programlarını kopyalayıp pratiklerini taklit ekmek suretiyle, İslamcı hareketi bir alternatif "selamet ve kurtuluş" projesiymiş gibi sundu. İdealist düşüncelerini uygulaması sırasında "bir çeşit Sudan komünizmi modelini hayata geçiriyor" yolundaki değerlendirmeler,[63] kötü taklitçilik/kopyacılık anlamında, doğru sayılabilir.

Özetle durum şudur: "El Turabi, despot yönetimleri ve işkencecileri, İslam adına desteklemiştir. Sudan İslamcı hareketinin

umut verici projesi, o tarihte yürütmenin başı ve siyasi iktidarın tek karar vericisi konumundaki El Turabi'nin marifetiyle, despot uygulayıcılarla ile cellatvari uygulamalarda bulunan Emniyet görevlilerinin ellerinde heba olup gitti. Yürütmenin başı da bizzat El Turabi'ydi."[64]

Söylemde ve demagojik biçimde ABD ve Batı düşmanlığını, sömürge karşıtlığını dilinden düşürmeyen El Turabi'nin 2008'de vardığı noktaya bakalım: "Darfur meselesinin çözümünde batılıların tutumuna yakın bir siyaset izledi. Eylül 2008'de ABD büyükelçiliğinin davetine katıldı. Bu politikayı izlediği halde, Arap yöneticilerini 'faizci, sözlerini tutmaz, hainler zümresi ve batılıların rehineleri olmak'la suçlayabildi."[65]

Diğer Örgütler

1) Hizb-ül İttihad-il Demokrati (Demokratik Birlikçi Parti-DBP):

Büyük olmamakla birlikte öteden beri muhalefette aranan bir yeri olan DBP, tasavvufi yanı ağır basan bir kuruluştur. DBP, geçmişte üniversite ve yeraltı faaliyetlerinde yoğunlaştı. 1970'lerde El Numeyri ile araları bozulan Irak ve Libya'dan destek almaya başladı. 1970'lerde Londra'da *El Dustur* adıyla, Irak sermayesinin desteğinde bir yayın organı çıkardı. Bu parti faaliyetleri, 1982 Kasım ayında yoğun öğrenci protestolarında somutlaştı. El Numeyri'nin devrilmesinden sonra, Ümmet Partisi gibi, o da birkaç parçaya bölündü. Üç ana kola ayrıldı: Demokratik Birlikçiler, Milliyetçi Birlikçiler ve Nil Vadisi Birlik Partisi.

Parti'nin geleneksel velinimeti ve El Hatmiye Sufi tarikatının reisi Muhammed Osman el Mirğini, genel sekreteri ise Zeynelabidin el Hindi'dir. Parti arasında hizipleşmeler ve tartışmalar sürmektedir. El Mehdi liderliğindeki El Ensar hareketiyle (Kadiri meşrepli Ümmet Partisi) mezhep ve tarikat temelinde siyasi tarihsel kar-

şıtlığı olan El Hatmiye önderliği, ilk zamanlarda ses çıkarmadığı Ömer el Beşir yönetimine karşı bir tutum içine girdi. 1994'te Komünist Partisi ile ittifak halindeydi. Lider Muhammed Osman el Mirğini, General El Beşir ile İslamcı lider Hasan el Turabi politikalarına karşı çıkınca, devlet baskısı sonucunda yurtdışına kaçmıştı. 2005 yılında, Sudan yönetimiyle El Mırğini arasında Kahire'de varılan bir anlaşma gereği, hükümet, geçmişte el koyduğu DBP'nin emlak ve malvarlığını partiye geri verecekti. 2008'de El Beşir kendisiyle Medine'de (S. Arabistan) görüştükten sonra, El Mırğini, 19 yıllık sürgünden sonra Kasım 2008'de ülkesine döneceğini açıkladı.

2) Hareket-ül Adl ve'l Museva
(Adalet ve Eşitlik Hareketi-AEH):

Darfur'daki isyan hareketi olup ülkenin ikinci büyük silahlı muhalif grubu konumundadır. Yıllardan beri ülkenin güneyinde direnişini sürdüren Sudan Halk Kurtuluş Hareketi'nden 2001 yılında koptu ve 2003'te kendi adıyla silahlı mücadeleye başladı. Lideri, Sudan-Çad sınırındaki 1958'de doğan bir köylü çocuğu olan Halil İbrahim'dir. Tıp okuyarak doktor olmuş, mesleğini Suudi Arabistan'da icra etmişti. Ömer el Beşir darbesinin ardından Sudan'a döndü; başından beri içinde olduğu İslami Hareket sayesinde devlet hastanesinde doktorluk yaptı. Darfur Eyalet hükümetinin sağlık bakanı ve eğitim bakanı oldu. Hükümetin eyaletteki danışmanlığını üstlendi. 1980'lerden itibaren Güney Sudan'da başlayan ayrılıkçı silahlı harekete karşı çarpışan devlet yanlısı milislerin komutanı sıfatıyla, 1990'ların sonuna kadar ordu saflarında kaldığı ileri sürüldü. 2001 yılında, merkezi hükümetin Darfur Eyaleti'nde ayrımcı davrandığını, bölgeyi maksatlı biçimde ihmal ettiğini ve gözden çıkardığını düşünen Dr. İbrahim, isyanın manifestosu sayılan "Kara Kitap"ı kaleme aldı. 1000 adet basılan kitap, camilerde dağıtıldı. Âsi olduktan sonra, Dr. İbrahim'in başına 120 milyon dolarlık ödül kon-

du. Militanların hemen tümü, El Zağawaisimli kabile mensubudur. Darfur'un kuzeyindeki dağlık bölgede faaliyet yürütüyor. Sudan yönetimi, AEH'yi, "El Turabi'nin yasal partisinin illegal silahlı kanadı" olarak görüyor. Kimi iddialara bakılırsa, Dr. Halil uzmanlık için Hollanda'ya gitti; o zamandan beri kendine bağlı gizli hücreler oluşturdu. 2000 yılında başkent Hartum'a döndü ama kısa bir süre sonra Çad (bu ülkenin Devlet Başkanı İdris, Halil'in akrabasıdır) ve Fransa'ya giderek, isyan hareketini orada ilan etti.[66]

3) İslami Davet Örgütü
(Munazamat-ül De'vat-il İslamiyye):

1992 Eylül sonunda Sudan'ın başkenti Hartum'da Genel Sekreterler Meclisi'nin 13. Kongresi yapıldı. Çok sayıda Arap ve Afrikalı temsilcinin katıldığı Kongre, Sudan'ı faaliyet merkezi olarak kullanıyordu. 1980 yılında kurulan örgütün başkanı, 1983'te despot El Numeyri'yi devirip darbeyle iktidara gelen Askeri Geçiş Meclisi Başkanı Mareşal Abdurrahman Suvar el Zeheb idi. Örgüt, daha çok zengin Arap ülkelerinden akan petro-dolar ile Sudanlıların maddi faaliyetlerinin bir ürünüydü. Amaç Afrika ülkelerinde İslami faaliyetleri yayıp geliştirmekti. Bu nedenle Tanzanya, Mozambik, Çad, Orta Afrika, Nijerya, Gambia, Etiyopya ve Uganda gibi ülkelerde bürolar açtı. 1991 Körfez Savaşı'nda Sudan'ın Irak'tan yana tavır alması, üye kimi Körfez ülkelerinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar vb.) örgütün çalışmalarına katılmamasına yol açtı. Bu boykot, yıllık bütçesi 100 milyon doları bulan örgütü mali krize soktu. Kongre, Körfez bunalımından sonra toplantıları boykot eden kimi ülkelerin yeniden katılımını sağladı. Örneğin; Umman Sultanlığı, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi, Yemen, Ürdün temsilcilerinin yanında Kenya, Nijerya ve Uganda temsilcileri de kongreye katıldılar. Örgüt Başkanı, İslam temsilcileriyle görüşürken, Sudan'ın Afrika'da

İslamiyet'in yayılması açısından konumu ve önemi üzerinde durdu.[67]

1993 Aralık ayının ilk haftasında Sudan'ın başkenti Hartum'da 2. Arap-İslam Halk Kongresi'ni düzenleyip ev sahipliği yapan taraf, Hasan el Turabi başkanlığındaki İMC idi. Yaklaşık 60 ülkeden 500 örgütün katıldığı Kongre'de HAMAS (Filistin), İslami Cemaat (Pakistan), Müslüman Kardeşler (Mısır), İslami Amel Cephesi (Ürdün), Hizbullah (Lübnan), İslami Cihad (Filistin) vs. bulunuyordu. Dikkati çeken şey, Mısır'daki radikal cihatçı İslami örgütlerin Kongre'ye resmen çağrılı olmamasıydı. El Turabi, bununla Sudan'a ve kendisine yönelik "Afrika'daki eylemci İslamcıların arkasında Sudan İslamcıları bulunuyor" suçlamasını bertaraf etmek istiyordu.[68] Öte yandan, Kongre'de alınan kararlar ve yayımlanan ortak bildiri, dünyadaki İslam ümmetini ilgilendiren bütün meseleler hakkında radikal tutumlar ortaya koydu. Bir çeşit İslami enternasyonalizmin merkezi işlevini gören Hartum'daki İslamcı beyin El Turabi, İslam'ın kaçınılmaz yükselişini, Batı'ya karşı tutumunu ve kitleselleşme yolundaki İslamcı hareketlerin iktidara yürüyüş nedenlerini teorize etti. Neredeyse 500 İslamcı örgüt arasında İslam ümmeti çapında ortak tutumlar benimsendi; ortak bir strateji saptandı.

4) Cumhuriyetçi Kardeşler ve Bacılar Cemaati:

Mehdilik ve İhvan gibi Sudan'daki İslami düşüncenin ve yapılanmanın belirgin bir gelişmesinin ürünüdür. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Mahmud Muhammed Taha ve izleyicileri tarafından İslam'ın yeniden hayata döndürülmesi amacıyla, 1960'ların sonuna doğru kuruldu. Mensupları, kendi düşünce ve hislerini açıkça söyleyen vaizler oldular. Örgüt tabanı dar ve şehir kökenlidir. Özellikle öğrenciler ve aydınlar arasında ilgi görmüştür. Mahmud Muhammed Taha, 1985'te El Numeyri tarafından idam edildi. Bu örgüt, "Günümüz Batı uygarlığının gelişmesinin sonuna (limitine) ulaş-

tığını ve tıkandığını, dolayısıyla gerçek çözümün İslam'da olduğunu" ileri sürer. İran İslam Devrimi'ni, Sudan'da eleştirip mahkûm eden tek güçlü İslam Cemaati olarak tanınır.

Sudan'daki İslami yapılanmalar açısından söylenecek şey şudur: Sudan'daki İslam, 16. yüzyıldan beri kendi doğal gelişimini izlerken, ona ilk ıslahatçı fikri müdahale Mahmut el Araki adlı âlim tarafından yapıldı. 19. yüzyıldaki El Hatmiye/El Hatimiyye Sufi tarikatının kurucusu, Ahmed bin İdris'in öğrencisi olan Muhammed Osman El Mırğini (1793-1853) çağın büyük ıslahatçılarındandır. Sudan'a yeni bir İslamizasyon ruhu getirmiştir. Daha sonra bu tarikatın öncülerinden olacak El Hatmiye ve El Mırğini aileleri, kendi merkezlerinde gelişen ve bölge çapında iddialı hale gelecek olan bir akımın temsilciliğini üstlendiler. Aynı zamanda Osmanlı-Mısır (Kavalalı ve Hidivler) ve İngilizler ile işbirliği içinde Mehdi hareketiyle mücadele etmek zorunda kaldılar. İslami bir yönelimi olan, şu anda Birlikçi Parti içinde temsil edilen ılımlı ve özel bir siyaseti bulunmayan bir harekettir.

Mehdilik ise, hem sömürgecilere hem yabancı istilasına karşı direniştemelinde yükselmiş etkin bir tecdid/yenilenme hareketidir. Ancak sonradan bu misyonunu yitirerek Ümmet Partisi'ne dönüştü.

Radikal milliyetçi "sosyalizmden" İslam'a dönüş yapan Cafer el Numeyri'nin dayandığı kesim ise, bu iki tarikat arasında kalan kır kökenli "Kutsal Aileler" idi –ki Nayal Abu Garun ile Avvad el Cıd Muhammed, başkanlık başdanışmanı olarak İran modeline benzer bir İslamizasyonu öğütlediler. Bu arada, Şeyh Meczub Muddesir gibi din âlimleri ve halk vaizleri de ülkede tanınıyordu.[69]

Sudan'da faaliyet gösteren İslamcı kuruluşlardan birisi de, **Dünya Müslüman Kadınlar Teşkilatı** olup başkanlığını Visal Sıddık el Turabi yapıyordu. El Turabi'nin eşi olan Visal, 1996 Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmişti. Visal el Turabi, "Sudanlı mahkûmlardan Kur'an ezberleyenleri affediyoruz" sözüyle tanındı Türkiye'de.[70]

Darfur Eyaleti, Ümdurman kentindeki **Muhammed Sünneti Yandaşları** (Ensar-ül Sünnet-il Muhammediye) isimli selefi bir oluşumun varlığına dair haberler, 1990'lar boyunca alınabiliyordu.

Dipnotlar:

(1) *Wikipedia* ansiklopedisi, Sudan maddesi.
(2) IslamAwarness web sitesi, 2008.
(3) Sudan Um Durman Üniversitesi Öğretim Görevlisi Dr. Haydar İbrahim, Mehdi başkaldırısını, halkçı hareket ve devrim olarak tanımlar. Bu köylü ayaklanmasının Osmanlı/Türk yönetiminin zulmüne ve ağır vergilere tepki olduğunu söyler. Bkz. Suudi yanlısı *El Şarq El Awsat* gazetesi, Londra, 12 Ekim 1987.
(4) Dr. Haydar İbrahim, "Sudan'da Dini İnteligensia'nın Kökeni" adlı makale, Umdurman, Sudan, *El Şarq El Awsat*, 12 Ekim 1987.
(5) Age. Ancak batılı araştırmacı John Obert Voll, bir Sufi tarikatı olan Hatemiyye'nin kurucusu El Hatemi ve El Mırğını ailelerinin, Mısır ve Osmanlılarla işbirliği yapıp Mehdilik hareketine karşı çıktığını yazıyor. Bkz. "Sudan'da İslamizasyon", *Dünya ve İslam* dergisi, Yaz/1993.
(6) Age.
(7) Age.
(8) Age.
(9) Age.
(10) Age.
(11) Age.
(12) Adil Doğru, *Sudan Dosyası*, Akabe Yay., İstanbul, s.77-78.
(13) Age.
(14) Dr. Muhamed Mahmoud, "Islam and Islamisation in Sudan", Insitute of Peace isimli Amerikan kuruluşunun düzenlediği konferans konuşması, 16-17 Eylül 1997.
(15) Abdullahi Gallab, "The Islamism Debate: Abdullahi Gallab responds", The Social Research Counsil/SSRC web sitesi, 18 Haziran 2008.
(16) Mısırlı yazar Bedir Hasan Şafiyi, "Sudan İslamcı Hareketinin Sorunları", El Cezire.net, 23 Eylül 2008.
(17) Bilgiler, Halid Muharet imzasıyla 14 Ağustos 1994 tarihli *El Hayat* gazetesinde "Hasan el Turabi: Guarang Kuşatması" başlıklı biyografik makaleden alındı. Ayrıca İslamlaştıktan sonra diktatör Numeyri ile El Turabi işbirliği, Nu-

meyri'nin devrilmesinden sonra El Turabi'nin kaypak tavrı için bkz. *Le Monde* gazetesi, Paris-Hartum, 11 Temmuz 1986.

(18) "Biography of Hassan al Turabi", Human Rights News, 2002; El Cezire.net, 31 Temmuz 2006, *Wikipedia*, Hassan el Turabi maddesi, Mayıs 2008.

(19) Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*, 8 Ağustos 2008.

(20) El Turabi, *On The Position of Women in İslam*, 1973; Milton Viorst, "Sudan's Islamic Experiment", *Foreign Affairs*, cilt 74, Mayıs-Haziran 1995; Wright, söyleşi, 2006; "Women Should Cover Chest, Not Face"; Muhammed, Gamal Nkrumah, "Hasan Al Turabi; Remaking History", *Al Ahram Weekly*, Kahire, 11-17 Mayıs 2006.

(21) E. Graham Fuller, *The Future of Political İslam*, 2004.

(22) Sen Gabb, "An Introduction to Dr. Hassan Al-Turabi's Pamphlets", The Sudan Foundation, 1997; ayrıca E.G. Fuller, age.

(23) *El Vasat* dergisi, Londra, 1 Ekim 1992.

(24) Sudan Demokratik Birlik Partisi Genel Sekreteri Ahmed Osman'ın demeci, age.

(25) Adt Moore, "Sudan Jihad Forces Islam on Christians", World Net Daily sitesi, 4 Mart 2002; Dr. Muhamad Mahmoud, "Islam and Islamization in Sudan", Religion and Peacemaking web sitesi, 16-17 Eylül 1997.

(26) Muhammed bin el Muhtar el Şanqiti, *Ara-ul Turabi Min Ğeyr Tekfir vele Teşhir* (El Turabi'nin Görüşleri: Ne Sövgü Ne de Övgü), Şam, 2006.

(27) *El Vasat*, Hartum, 13 Aralık 1993; ayrıca *Milliyet*, İstanbul, 6 Aralık 1993.

(28) Adil Doğru, age, s.80.

(29) Age, s.85-86.

(30) Muaviye Yes, "İslami Cephe'nin Geleceği ve Kuşaklar Çatışması", *El Hayat* gazetesi, Hartum, 24 Kasım 1993.

(31) Adil Doğru, age, s.89.

(32) *El Arab* gazetesi, 19 Kasım 1992 ve aynı tarihli *El Hayat*, Londra.

(33) *El Vatan El Arabi* dergisi, Lübnan-Mısır, 18 Ekim 1996; *Wall Street Journal* gazetesi, ABD, 24 Şubat 1997.

(34) *El Vatan El Arabi*, Mısır, 31 Mayıs 1996.

(35) *El Vasat*, 14 Ağustos 1993; *El Hayat*, Londra, 4 Haziran 1993.

(36) Age. Ancak El Zevahiri o zaman İsviçre'de mülteciydi.

(37) *El Vasat*, 16 Ocak, 10 Nisan 1995, 3 Şubat 1997; *El Vatan El Arabi*, 10 Kasım 1995, 31 Mayıs ve 18 Ekim 1996; 28 Şubat 1997; *Yeni Şafak* gazetesi, İstanbul, 20 Nisan ve 1 Mayıs 1995; *Wall Street Journal*, ABD, 24 Şubat 1997.

(38) *El Vasat*, 13 Aralık 1993.

(39) *El Hayat*, 11 Ocak 1994.

(40) *El Hayat*, 22 Eylül 1992.
(41) *El Quds El Arabi*, 19 Nisan 2007; *El Şarq El Awsat*, 27 Kasım 2007 ve 13 Ocak 2008.
(42) *El Şarq El Awsat*, 9 Ağustos 2008, El Cezire.net, 11-12 Ağustos 2008.
(43) El Cezire.net, 19 Haziran 2008.
(44) *El Vasat*, 7 Eylül 1992.
(47) *El Hayat*, 29 Ekim 1992.
(48) Halid Mübaret, *El Hayat*, 14 Ağustos 1993.
(49) Age.
(50) Age.
(51) Age. Ayrıca bkz. Muaviye Yes, "İslami Cephe'nin Geleceği", *El Hayat*, Hartum, 24 Kasım 1993.
(52) Age.
(53) *El Hayat*, 14 Ağustos 1992.
(54) Muaviye Yes, "İslami Cephe'nin Geleceği ve Kuşaklar Çatışması", *El Hayat*, Hartum, 24 Kasım 1993.
(55) 1973'te laik düşünür Mahmud Muhammed Taha'nın siyasi tutumu yüzünden idam edilip kitaplarının yakılması da diktatör El Numeyri ile İslamcılar yüzündendi.
(56) Aynı şikâyet ve suçlamalar bizzat İslami Cephe içinden El Turabi önderliğine yöneltilmekteydi. Bkz. *El Hayat*, 24 Kasım 1993.
(57) Abdullahi Gallab, *The First Islamist Republic* (İlk İslam Cumhuriyeti), Londra, 2008
(58) Nuha Salomon, "Post İslamism: Questioning the Question", The Social Research Counsil/SSRC wes sitesi, 27 Haziran 2008.
(59) Abdullahi Ali Ibrahim, "Post Al Turabi Islam: Don't Tille the Message", SSRC web sitesi, 3 Temmuz 2008; Neil McHugh, "Violence and Sudanese Islamists", SSRC, 17 Haziran 2008.
(60) Dr. Muhamed Mahmoud, "Islam and Islamization in Sudan" başlıklı konuşması, 16-17 Eylül 1997, Tufts Üniversitesi, ABD.
(61) Alex de Waal, "Is Sudan a 'Post Islamist' State?", SSRC web sitesi, 1 Haziran 2008.
(62) Heather Sharkey, "The İslam and 'ism' in Sudanese Islamism", SSRC web sitesi, 6 Haziran 2008.
(63) Abdullahi Gallab, age.
(64) *El Quds el Arabi*, Londra, 5 Ağustos 2008)
(65) *El Şarq El Awsat*, 27 Kasım 2007 ve 9 Eylül 2008.
(66) *El Şarq El Awsat*, 12-13 Mayıs 2008; William Willis, The Black Book history or Darfur's darkest chapter", *Financial Times*, 21 Ağustos 2004; Abullahi Gal-

lab, "The Sudanese Islamists' Wars: Processes of Disintegration from Khalil to Turabi", SSRC web sitesi, 31 Mayıs 2008.

(67) *El Arab* gazetesi, Londra, 1 Ekim 1992.

(68) *El Vasat*, Hartum, 13 Aralık 1993; ayrıca *Milliyet*, 6 Aralık 1993.

(69) Bilgilerin tümü için bkz. John Obert Voll, "Sudan'da İslamizasyon ve İran Devrimi", *İslam ve Dünya*, İstanbul, Yaz/1993, s.104-116. Ayrıca *El Hayat*, 15 Temmuz 1993.

(70)) *Zaman* gazetesi, İstanbul, 8 Haziran 1996).

NOT: Sudan'daki İslamcı hareketleri hakkında daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Gabriel R. Warburg, *Islam and State in Numayri's Sudan*, 1985 "http://www.jstor.org/action/showPublisher?publisherCode=eup" Edinburgh University Press; www.sudanjournal.com? Whoswho08.hotml; "http://www.souforum.net/modules.php?name" www.souforum.net/modules.php?name; Dr. Abdulvahab el Efendi, *Sawrat-ül Turabi: El İslam ve'l Sulta* (Turabi Devrimi. İslam ve İktidar), Londra, 1991; Abdullahi Gallab, *The First Islamic Republic* (İlk İslam Cumhuriyeti: Sudan); "Sudan: A Human Rights Disaster", 1990; *El Vasat*, 14 Ağustos 1993; Dünya ve İslam, İstanbul, Yaz- 1993; *El Hayat*, Hartum/Londra, 6 Şubat 1994; T. Abdu Maliqalim Simone, In Whose Image? Political Islam and Urban Practices in Sudan, Chicago Üniversitesi, 1994; Sudan: In the Name of God: Behind the Red Line: Political Repression in Northern Sudan", 1996; Famine in Sudan, 1998: The Human Rights Casuses", 1999; Sudan in the Human Rights Watch Report: 1990-2001; Williams Willis, The Black Book History or Dafur's Darkest Chapter", *Financial Times*, Londra, 12 Ağustos 2004; Muhammed bin el Muhtar el Şanqiti, *El Hareketül İslamiyet-il fi'l Sudan* (Sudan'da İslami Hareket), Şam, 2006; Mohamed A. Mahmoud, Quest for Divinity: A Critical Examination of the Thought of Mahmud Muhammad Taha, Syracuse Üniversitesi, 2007; Einas Ahmed, "Political Islam in Sudan: Islamists and the Challenge of State Power :1989-2004", Islam and Muslim Politics in Africa, New york, 2007; Caroly Fluehr-Lobban, "Is Sudan Transitioning to a post-Islamist State?", SSRC web sitesi, 5 Haziran, 2008.

SOMALİ

Somali halkının çoğu, Sünni meşrepli Müslümandır. Hıristiyan ve yerel inanç mensuplarının sayısı azdır. Dini liderler, 1960'lardan 1980'lere kadar günlük hayatın bir parçası olarak görülüyor ve siyasetten uzak durmaya çalışıyorlardı. Somali, 1960'ta İtalya ve İngiltere'den bağımsızlığını kazanarak parçalanmış topraklarını birleştirdi; demokratik bir cumhuriyet kurdu.

1950 ve 1960'lı yıllarda, dinin toplumdaki rolü bir hayli azalmıştı. 1961'de resmileşen anayasa, Somali'nin "bir İslam devleti" olduğunu vurguluyor ve inanç özgürlüğünü güvence altına alıyordu.

21 Ekim 1969'da gerçekleşen darbe sonucu, Devlet Başkanı Abdulraşid Ali Şermarke devrildi. Yerini Muhammed Siad Barri'nin önderlik ettiği Yüksek Devrim Konseyi (YDK) iktidarı aldı. Devlet Başkanı Muhammed Siad Barri, başlangıçta Sovyet tarzı bir sosyalist çizgiyi benimsedi; daha sonra Çin sosyalizmine öykünen uygulamalar içine girdi. Ülkeyi, yaklaşık 22 yıl yönetti. Tek şef sistemini geliştirerek kişiyi putlaştıran uygulamalar içine girdi: Kendisine "başöğretmen, bilginin babası, muzaffer lider" gibi unvanları layık gördü. Sömürgeci kültürün izlerini silmenin bir parçası olarak İtalyanca ve İngilizcenin yerine Somaliceyi ikame etti. 1972'de tüm devlet memurlarının, altı ay içinde Somali diliyle konuşma ve yazmasını mecbur kıldı.

Somali ile Etiyopya arasında 1977'de patlak veren Ogadin Savaşı, Barri'nin radikal ulusalcı programını büyük ölçüde aksattı. Dönemin Doğu Bloku (Sovyetler Birliği ve yandaşları) Etiyopya'yı destekleyince, ABD ile Çin devreye girerek Somali'ye arka çıktılar. O

tarihten bu yana, Somali, uluslararası müdahale ve rekabetten bir türlü kurtulamadı.

Barri yönetimindeki Somali'de 1970'lerin sonundan itibaren 1980'ler boyunca devam eden kabile isyanları ve bağlı olarak silahlı direniş hareketleri eksik olmadı. Özellikle, o dönemde muhalif İslamcılarla birlikte hareket eden Birleşik Somali Kongresi lideri Muhammed Farah Aidid, başkent Mogadişu'yu hedef alan saldırılarda bulundu. 26 Ocak 1991'de Barri yönetimi devrildi. Yerine, Hawiye kabilesi reisi Ali Mehdi Muhammed geçti. Ancak durumu kontrol altına alamadı. Barri, mensubu olduğu Merahen aşiretine sığınarak, iktidarı almak için yeni hamlelerde bulunduysa da, başarılı olamadı. Kenya ve Nijerya'ya sığındı ve 1995'te öldü. Somali, parçalandı. Savaş ağalarına bağlı milisler ve silahlı gruplar türedi.[1]

M. Siad Barri, Kur'an metinleriyle uyumlu bir "sosyalizm" uyguladı ve devlet-din ayrımını gerçekleştirdi. Din adamlarını, politikaya bulaşmama konusunda uyardı. Bu arada Barri, "dinsizlik ve ateizmi" mahkûm eden bir tutum aldı. İktidarı tekelinde tutan YDK yayın organı *Stella d'Ottobre* (Ekim-Kasım 1969) başyazısında "sosyalizm ile İslam arasındaki diyalektik ilişkiye" değiniyor ama aynı zamanda "bilimsel sosyalizm ile İslam sosyalizm arasındaki farkı" ortaya koyuyordu. Gazeteye göre; "İslam sosyalizmi, artık kapitalizm ile yeni sömürgeciliğin hizmetine girmiş; imtiyazlı egemen sınıfın bir aleti haline gelmişti. Oysa bilimsel sosyalizmin fedakâr ve diğergam değerleri, bizzat hakiki İslam'dan esinlenmişti. Dolayısıyla dini liderler ve ulema, dünyevi (seküler) işleri, İslam kurallarına uygun hedefleri gerçekleştirmeyi gaye edinen işleri yeni önderlere bırakmalıydılar." Radikal yönetim, siyasete karışan ve kendisine muhalif din adamlarını, "karşı devrimci" diye damgalayarak tutukladı, kimilerini idam ettirdi.[2]

Somali Devlet Başkanı Abdullah Yusuf, 1960'ta orduda subay idi. 1969'daki askeri darbeye katılmadığı için, Siad Barri tarafından hapsedildi. 1976'da serbest bırakıldı ve hükümet görevlisi oldu. Bir

yıl sonra orduya döndü. Nisan 1978'de adı Siad Barri'ye karşı başarısız bir darbe girişimine karışınca, Kenya ve Etiyopya'ya sığındı. Etiyopyalı müttefikleriyle anlaşamadığından, 1985-91 yılları arasında hapiste tutuldu. Etiyopya kralı Haile Meryem Selasiye'nin devrilmesiyle birlikte özgürlüğüne kavuştu; Somali'ye dönerek iç savaşta önemli bir rol oynadı. 2004'te başkan seçildi.

Tarikatçılık ve Dervişler İsyanı

Somali'deki tasavvuf akımı, 15. yüzyılda baş gösterdi. Şeyh/mürşid ve derviş eksenindeki tarikat faaliyeti, Etiyopya üzerinden gelerek ülkeye Kadirilik, İdrisilik, Rufailik, Ahmedilik ve Salihilik olarak halka yansıdı. Kadirilik, 19. yüzyılda daha çok limanlar ve çevresindeki esnaf arasında yayılmıştı. Bu tarikatın Somali'de bilinen en ünlü şeyhi Abdurrahman el Zeylawi (ölümü 1883) idi. Aynı tarikattan Şeyh İbrahim Hasan Cebro, 1819'da tarıma dayalı "dini bir komünal" sistem geliştirmişti. Şeyh Üveys Muhammed Baraawi (öl.1909), tarikatçılığı iç kesimlerde yaydı. Abdurrahman Abdullah, başkent Mogadişu çevresinde tarikat faaliyetine kitlesellik kazandırmıştı. Bu yüzden, Şibele Vadisi'ndeki türbesi, bir ziyaretgâh olarak büyük ilgi görmektedir.

Ahmedilik-İdrisilik isimli tarikatın Somali'deki kurucu mürşidi, Merke şehrinden olan şeyh Ali Maye Durogba idi. Kendisine çeşitli kerametler atfedilen Şeyh Ali'nin türbesi de kutsal ziyaretgâh sayılır.

Ahmedilik-İdrisilik'ten ayrılan bir kol, kurucusu Muhammed ibn Salih'in (öl.1918) adını alarak Salihilik oldu. Bu tarikat, 1880'lerde bir oluşum halini aldı. Özellikle Ogadin bölgesi ve Etiyopya'da yayıldı. En meşhur şeyhi Muhammed Gulad el Raşidi olup, zamanla bölgesinin doğal önderi haline geldi. Bantu dilini konuşan Şibele Irmağı boyu kabileleri arasında, cemaat temelli kolektif bir üretim tarzının yaratılmasına öncülük etti. Bu tarikatın tarihi siması,

İngiliz işgaline karşı 1920'lere kadar direnen Muhammed Abdullah Hasan'dır. İyi bir vaiz, hatip ve şair olan Şeyh M. Abdullah, arınmış bir İslam'dan yanaydı. İdealine uygun bir cemaati Dulbahante ve Ogadin'deki kabileler arasında buldu; deyim yerindeyse "yeryüzü cennetini" bu iki bölgede kurdu. Şeyh M. Abdullah yabancı işgalini reddedince, İngiliz sömürge yönetimi kendisini "deli molla" diye kötüledi. Ancak şeyh, sömürgecilere boyun eğmedi. İngilizler, "deli molla"yı küçümsemenin bedelini ağır ödediler. Çünkü şeyhin müritleri, dervişler, Etiyopya-İngiltere işgaline karşı 1899'dan 1925'e kadar kararlı bir direniş yürüttüler. İşgal ve direniş, kuzey Somali halkının üçte birinin hayatına mal oldu ve ekonomi tümüyle tahrip edildi. Somali milliyetçiliğinin sembolü haline gelen Şeyh M. Abdullah Hasan'ın 1920'de ölmesiyle birlikte, derviş isyanı giderek dinamizmini kaybetti ve 1925'te İngiliz kuvvetlerince bastırıldı.

Genelde Şibele ve Cubba ırmaklarının suladıkları tarımsal alanlarda cemaatçi (bir çeşit tarım korporatizmi, kooperatifçiliği) bir sistem kuran Ahmedilik, İdrisilik ve Salihilik, 1950'li yıllarda toplam 35 bin mensubu olan bir üretim sistemine hükmediyorlardı.

Somali'deki tarikat ritüelleri, Türkiye dahil hemen bütün İslam ülkelerindeki bilinen ayinlere ek olarak çok sayıda hurafe, büyü ve doğa tapıncı (ağaç, ruh, yıldız, ay gibi şeylerden medet umma) türünden öğeleri içermektedir.[3]

Sömürgecilik Döneminde Dini Akımlar

Sömürgecilik döneminde batılılaşma (eğitim, sosyal, kültürel) dayatmalarına karşı din temelinde direnen akımlardan biri, ıslahatçı M. Abdullah Hasan'ın başını çektiği Salihilik adlı tarikat oldu. Islahatçı akım, İslam'ın yenilenmesini (tecdit, ıslah, reform) öngörerek gelenekçi dini tefsir tarzından ayrıldı. Bu akıma göre Peygamber dönemindeki İslam (Asrı Saadet Çağı), her şeyden önce suiis-

timal, yolsuzluk, yozlaşma ve eşitsizliğe karşı çıkmıştı. Islahatçılar, dinin bu olumlu yanlarım modernleşmenin gereksinimlerine göre ön plana çıkarıp geliştirmeyi öngörüyorlardı. Bu ekol, kendisini, "İslam sosyalizmi" olarak görüyor; Mısır'ın ulusalcı lideri Cemal Abdulnasır'ın panarabist çizgisini benimsiyordu. Çünkü bu akımın öncüleri, 1950 ve 1960'lı yıllarda, Mısır'ın başkenti Kahire'de eğitim görmüş; oranın reformcu ve ulusalcı fikirlerinden derinden etkilenmişlerdi.[4]

Dış Müdahale ve El Kaide Saldırıları

ABD'nin teşvikiyle Somali'deki iç savaşa müdahale eden Birleşmiş Milletler örgütü (BM), 34 ülkenin katılımıyla UNOSOM-II adıyla çokuluslu bir barış gücü kurdu. 1993-94 yıllarında UNOSOM'un komutanlığı Türkiye'ye önerildi. Türk Genelkurmayı, o dönemde korgeneral rütbesindeki Çevik Bir'i komutasındaki bir askeri birliği Somali'de görevlendirdi.

Gerilla taktikleriyle BM güçlerine karşı direnen General Aidid, Amerikalı bir birliği pusuya düşürdü. Bu olay, "Kara Şahin Düştü" adıyla Hollywood tarafından film yapıldı.[5] UNOSOM'un komutanlığını yapan Çevik Bir, "tarihinde ilk kez barışı kurma görevini üstlenen BM'nin Somali'de başarılı olduğunu ve planlanan hedefe ulaştığını" söylemişti.[6] Umut operasyonu, umut vermedi; ülke, kan gölüne dönüştü.

O tarihte yabancı müdahalesine karşı direnişin başını çeken General M. Farah Aidid, Çevik Bir'in tersine, bir Türk gazeteciye şu demeci vermişti: "Ateşkes oluyor ama her seferinde Amerikalıların provokasyonları sonucu silaha başvuruluyor. Sürekli suçsuz Somalililer ölüyor. ABD ve UNOSOM askerleri, gelenek icabı silah taşımayı alışkanlık edinmiş her Somali insanına ateş ediyorlar. Dış basın, bizi köktendinci ilan etti; tamamen yanlıştır."[7]

1998 yılında Tanzanya ve Kenya'daki ABD büyükelçiliklerine

sabotaj düzenleyen radikal İslamcılar (El Kaide bağlantılı militanlar), Somali'ye sığındılar. Kasım 2002 yılında Kenya'daki İsrail ticari kuruluşlarıyla bazı oteller bombalandı. Militanlar yine Somali'ye kaçtılar.

İslami Mahkemeler Meclisi (İMM) adını alan radikal bir grup, 2006 yılında Somali'nin güney bölgesini tümüyle denetim altına aldı. Afrika boynuzu kapsamına giren ülkelerde şiddet faaliyetlerine hız verdi.

Afrika boynuzunda yeni bir Taliban/El Kaide tecrübesi yaşamaktan çekinen ABD tarafından teşvik edilen Etiyopya, 2000 yılında kurulan yasal hükümete (Federal Geçiş Hükümeti) yardım etmek ve düzeni sağlamak bahanesiyle 2006'da Somali'yi istila etti. "Barış Gücü" adı altında 2002 yılından itibaren Somali'ye gönderildi. Özellikle Fransız ve Amerikan (Delta Force gibi) özel kuvvetleri hem ülke içinde hem komşu Kenya'da üslenerek, El Kaide'ye yönelik operasyonlarını sürdürmelerine rağmen istenilen sonucu alamadılar.

Savaş ve Ateşkes

1991 yılından beri milli bir hükümete kavuşamayan Somali'de yönetim, Ekim 2008'de Eritre'de üslenmiş bulunan muhalif güçlerle (Cibuti kanadı başkanı Şerif Şeyh Ahmed ile Şeriat Mahkemeleri grubu) bir ateşkes imzaladı. Anlaşma, ülkede işgalci konumundaki Etiyopya askerlerin aşamalı biçimde geri çekilmesini öngörüyordu. Ancak Somali Mücahit Gençleri isimli örgüt, Cibuti'de gerçekleşen bu ateşkesi tanımadığını açıkladı.[8]

Somali halkının %90'ı iç savaştan etkilendi. 1999'da kendisiyle söyleşi yapılanların %65'i, ailesinden birini bu savaşta kaybettiğini açıkladılar. Gerçekte yaşanan şey, aşiret çatışmalarının İslamcı yahut karşıtları milislerce desteklenerek, ülke çapına yayılmasından ibarettir. Fakat mesele bu kadar basit değildir; ülke Afrika'nın Balkanları haline getirilmişti.[9]

İşin içinde İslamcılar ve ulusal bağımsızlıkçılar, diğer yanında başta ABD olmak üzere batılı güçler (Fransa, İngiltere, Kanada vs) ile onlara vekaleten savaşı yürüten Kenya, Etiyopya ve Somalili işbirlikçiler bulunuyor.

Örgütler

1) El İttihat El İslami El Somali (Somali İslam Birliği-SİB):

1981 yılından beri faaliyette bulunuyor. Örgütün kurucusu ve manevi lideri Ali Hıwarasamiye idi. Ülke yönetiminde söz ve iddia sahibi olan dört büyük kabileden El İshaki mensubuydu. Resmi sözcüsü Mahmud Osman, 29 Kasım 1992 günü, örgütün ilk kongresinin toplandığını açıkladı. Kongre açılışında örgütün siyasi programı tartışmaya sunulurken, batılı ülkelerin şiddetle eleştirildiği gözlendi. Sınır boylarını iyi tutan, iddiaya göre İran ve Sudan'dan önemli lojistik destek gören SİB, Amerikan birliklerinin Somali'yi işgal etmesi üzerine, Deniz Piyadeleri'ne (Marins) karşı büyük eylem planları hazırladı. Amerikan yönetimi, Sudan'ın başkenti Hartum'a giderek, SİB ile işbirliği içinde olan Sudan yönetimi ve onun arkasındaki beyin Hasan el Turabi'yi ciddi biçimde uyardı. Silah kaçakçılığı tekelini elinde tutan SİB'in Ogadin çölünde askeri eğitim kampları bulunuyordu. Ayrıca SİB'in, Sudan İslamcıları ve Afganistan'da eğitim görmüş diğer Arap İslamcıları ile "ortak eylem birimleri" kurduğu da basında çıkan haberler arasındaydı. Örgütün Kenya'da faaliyet gösteren "İslam Cumhuriyeti Gizli Örgütü" ile güçlü bağlantıları olduğu söyleniyordu.

Merke kentini üs olarak seçen bu örgüt, Somali'nin yoksul semtlerinden "Mustazaflar Mahallesi"nde örgütlenerek başkent Mogadişu'ya hâkim olmaya çalıştı.

Arap ülkelerindeki sözcüsü Şeyh Muhammed Nur Qawi'nin 22 Ekim 1992 tarihli *El Hayat* gazetesine verdiği demece göre, SİB'in

ana hedefi İslami tebliği topluma ulaştırmaktı. Kurulduğu yıldan beri, Kur'an kurslarının çoğalmasına ve camilerde vaazlar yoluyla İslam'ın yayılmasına çalıştı. Örgüt daha rahat hareket ederek faaliyet alanını genişletmek için başkent Mogadişu'da bulunan merkezini, başkentin birkaç kilometre uzağındaki Merke kentine taşıdı. Merke, İslami faaliyetlerin yoğun olduğu bir yer olarak biliniyor.

11 Kasım 1992 tarihli Fransız *Le Monde* gazetesine görüş belirten Somalili bir uzman, "Somali halkı aslında bağnaz değil. Ancak açlığın belasından çok çeken kitleler, ister istemez yaşamak için İslam'ı benimseyerek zengin Arap ülkelerinden yardım almayı amaçlıyorlar" demişti.

Örgütün Yürütme Kurulu üyesi ve olağanüstü eylemler sorumlusu Hasan Tahir Üveys, Somali'nin başkenti Mogadişu'da yaptığı bir basın açıklamasında, "Etiyopya'nın ülkemize yönelik tecavüzlerine karşı çıkıyoruz. Şimdiden sonra hareket olmaktan çıkıp siyasi bir partiye dönüşüyoruz. 'Somali İslam Cumhuriyeti' projesini destekleyip hayata uygulayacak bir siyasi başkanı veya önderi destekleme kararı aldık" dedi.[10]

İç savaşın yıktığı ve açlığın kol gezdiği ülkeye, Birleşmiş Milletler'in aldığı bir kararla, 9 Aralık 1992'de ABD ve müttefik askerlerinin müdahale etmesi, General Muhammed Farah Aidid önderliğindeki bir ittifakın yoğun direnişine yol açtı. SİB, savaşın önemli bir tarafı olan Aidid yanında ittifaka katılarak yabancı müdahalesine direndi.

2) İttihad-ül Mehakim-il İslamiye (İslami Mahkemeler Birliği-İMB):

Şeriat Mahkemeleri diye ünlendi. Aynı zamanda Birleşik İslam Mahkemeleri, İslam Mahkemeleri Yüksek Meclisi gibi çeşitli isimlerle anılabiliyor. Somali İslami Birliği'nin devamı niteliğinde bir hareket sayılır fakat daha çeşitlilik sergileyen bir yapısı var. Batı medyasında Somalili İslamcılar denince, bu mahkemeler birliği etrafında

kümelenmiş 11 grup akla geliyor. Başkanı Şerif Şeyh Ahmed tarafından Federal Geçiş Hükümeti'ne alternatif olarak kuruldu. İMB saflarında din adamları, radikal İslamcılar, kaostan hoşnut olmayan işadamları ile çeteleşen siyasi grupların dayattıkları haraçtan usananlar bulunuyor.

1991'de merkezi hükümetin devrilmesini izleyen siyasi boşlukta, tamamen yerel düzeydeki sorunları şeriat kuralları gereğince çözen bir girişim başlatıldı. Bu Şeriat Mahkemeleri, dava başına belli bir harç/ücret alıyorlardı. Verilen hükümler beğenildikçe, mahkemeler yaygınlaşıp belli bir sisteme bağlandı. Salt yargısal kararlar vermek yerine, çevresini genişleterek halkın eğitim ve sağlık sorunlarına el atıldı. Mahkeme hükümlerini hayata geçirebilecek bir çeşit kolluk kuvveti kuruldu. Mahalle, semt yahut yöre esnafının ödediği vergilerle polis teşkilatını andıran yerel birimler oluşturuldu. Amaç, patlama noktasına ulaşan adi suçları (cinayet, hırsızlık, gasp, uyuşturucu satışı, porno ticareti vs) önlemekti. İstikrar ve huzurun mumla arandığı kaos ortamında, Şeriat Mahkemeleri sistemi, kitlesel bir destek buldu. 1994 yılında başkentin kuzeyinde ve iki yıl sonra başka bir bölgede kurumsal bir nitelik kazanmak üzere gerekli altyapı hazırlandı. Farklı bölgelerde kurulmuş bulunan dört mahkeme kendi aralarında işbirliği (suçluların değiş-tokuşu, ortak güvenlik ve istihbarat gibi) yaptılar. 1999-2000 yılları arasında, İslami Mahkemeler Birliği adı altında birleşerek otoritelerini sağlamakla kalmadılar; kendilerine ait (başlangıçta sayıları 400 olan) silahlı milisler oluşturmak suretiyle başkent Mogadişu'nun çarşı-pazar bölgesiyle başka bölgelere giden ana yolları denetim altına aldılar. İMB, 2004'te başkentte büyük bir destek buldu. İMB yalnız İslamcı militanlardan değil, aynı zamanda bölgedeki kabile milislerinden oluşuyor. Ülkenin an büyük aşireti sayılan Hawiye, örgütün belkemiği konumundadır. İMB'nin tek bir programı bulunmuyor. Kimi gruplar "bir İslam devleti" kurmayı hedeflerken, bazıları aşiret programını hayata geçirmeye çalışıyorlardı.[11] Eritre hükümetinin lojistik ve

siyasi desteğini alan İMB, başka ülkelerden giden İslamcı militanların da çekim merkezi oldu. 2006 yılında yakalanan örgüt elemanları arasında çok sayıda Arap ve Kürt militanın olması, bunu gösteriyordu.[12] El Kaide ile birçok alanda işbirliği yapıldı. Yeterince güç topladığında, İMB 2006 yılından itibaren İslamcı olmayan karşıt/rakip savaş ağalarının denetimindeki örgüt ve milislerle çetin bir hesaplaşma içine girdi.

Şeriat Mahkemeleri, 2006 yılı sonunda ülkenin güney bölgeleriyle başkent Mogadişu'ya egemendiler. Aralık 2006'da Etiyopya ordusunca desteklenen diğer savaş ağalarıyla giriştiği birkaç çatışmadan sonra, zapt ettiği bölgelerin tümünden çekilmek zorunda kaldı. Ocak 2007'den itibaren düzenli savaş tekniğini bırakıp, vur-kaç taktiğine dayalı gerilla savaşı yöntemini uygulamaya koyuldu.

İMB'nin tarikat meşrepli lideri Şerif Şeyh Ahmed 1964 doğumludur. 1964 doğumlu olan Şerif Ş. Ahmed, orta öğretimini bir tarikat medresesinde tamamladı ve Mısır'daki El Ezher İlahiyat Üniversitesinde okudu. Hemen ardından Sudan'da eğitim gördü. 1998'de Trablus Üniversitesi (Libya) İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Arapça, Somalice ve İngilizce biliyor

2002 yılında ülkesine döndü; kendi aşiretinden olan Muhammed Deyri isimli bir savaş ağasının milislerine katıldı. Doğum yeri olan Cevher'deki bölge mahkemesi başkanlığına getirildi. Deyri ile anlaşmazlığı sonucunda Cevher bölgesini terk edip başkent Mogadişu'ya gitti. Orada lise öğretmenliği ve esnaflık yaptı. 2003 yılında zengin bir ailenin çocuğunun milislerce kaçırılması, Şerif Ş. Ahmed'in hayatında dönüm noktası oldu. Bu tarihten itibaren savaş ağalarına karşı mücadele etmek amacıyla örgütlenmeye ve silahlanmaya başladı. Şeriat Mahkemeleri fikri, bu kararın sonucuydu.[13]

Şerif Şeyh Ahmed, Aralık 2006'da Etiyopya-Somali çatışması sırasında yakalanıp Kenya'ya götürüldü. Kenya'daki Amerikan büyükelçisi, Somali'de barış yapılması meselesi konusunda kendisiyle pazarlık yaptı. Başlangıç olarak Ocak 2007'de serbest bırakıldı

ve ülkesine gönderildi. Şerif Ahmed, hareket içindeki diğer önderlere oranla daha ılımlı görünüyor.[14] Batılı kaynaklara bakılırsa, geçmişte hayırsever bir cemiyet olan **El İttihad El İslami** (İslami Birlik) örgütünün eski önderi olan selefi meşrepli (tutucu ortodoks) Hasan Tahir Üveys, radikal tutum almasıyla tanınmıştı. Emekli bir asker ve dinci bir lider olarak bilinen Üveys, İMB'nin akıl hocası ve Şûra Meclisi (Merkez Komitesi gibi) Başkanı ve hareketin sözcüsü olarak ünlendi. ABD istihbaratına bakılırsa, bu zat, El Kaide bağlantılı tehlikeli biridir. "Allah, halkın birbirini yönetmesi için İslam'ı bir siyaset olarak yarattı" diyen Üveys, geçmişte Usame bin Ladin'i tanıdığını ama 2000'lerde El Kaide ile ilişkisinin olmadığını söyledi."[15] Temmuz 2008'de Eritre'nin başkenti Asmara'da yapılan Somali'nin Yeniden Kurtuluşu İçin Koalisyon güçleri, o zamana kadar cephenin başkanlığını yapan Şerif Ahmed'in istifasını ve yerine Hasan T. Üveys'in geçmesini öngören bir kararı onayladılar.[16]

İki lider arasındaki görüş ayrılığı, bu tarihten itibaren çekişme, rekabet ve gerginliğe dönüştü. Koalisyon başkanlığını bırakan Şerif Ahmed, Şeriat Mahkemeleri hareketinin Yürütme Kurulu Başkanı oldu. Rakibi Hasan Tahir Üveys'i sıkıştırmaya başladı. Anlaşmazlık bölünme eşiğine kadar gelince, Ağustos 2008'de hareketin ileri gelenlerinden 100 kadar şahsiyet, ikili çekişme ve husumete karşı çıkan bir bildiri yayınladı.[17]

Örgütün önder kadrosunda yer alan Hasan Hersi el Turki, SİB örgütünün eski önde gelenlerinden olup ABD'nin kara listesinde "terör finansörü" olarak nitelendi. Maksatlı olarak "Türk" (El Turki) kod adını almıştı. Yusuf Siad İnda'ade, Şeriat Mahkemeleri'ne bağlı kolluk kuvvetlerinin eski şefiydi. Muhtar Robow, Afganistan'da eğitim görmüştü. Milis komutanlığının yanı sıra İBM'nin "özel birimi"nin sorumluğunu almıştı. Prof. İbrahim Hasan Addow, hareketin dış ilişkilerinin sorumluluğunu üstlenmişti. Örgüt kurucularından Abdullahi Muallim Ali ile Abdurrahman Canakow, Ocak 2007'deki bir Amerikan hava saldırısında öldürüldüler.[18]

Bu arada, Şeriat Mahkemeleri çatısı altında toplanmış gruplar arasındaki temel çekişme, tarikatçılık ve Selefilik noktasında ortaya çıktı. Özellikle İslami Birlik (SİB) örgütünün eski liderleri selefi (Vahabi, Taliban, El Kaide benzeri) bir din anlayışını benimserken; tarikat meşrepliler, tasavvuf çizgisine ağırlık verdiler.[19]

Nitekim Ekim 2008'de Eritre'de Somali hükümetiyle direnişçiler arasında yapılan görüşmeler nedeniyle, Şeriat Mahkemeleri lideri Şerif Şeyh Ahmed, "düşmanla işbirliği yapmak suretiyle davaya ihanet etmek" suçlamasına maruz kalarak, başkanlıktan azledildi. Mücahit Gençler Hareketi de, "reformist, liberal ve seküler" olmakla itham ettiği Şeriat Mahkemeleri hareketinden 2007 sonlarında koptu.[20]

İBM'ye farklı yollarla yardım eden ülke ve hareketler arasında İran, Cibuti, Mısır, Libya, Suriye, Suudi Arabistan, Hizbullah (Lübnan), El Kaide'nin isimleri geçiyor.[21]

2006'da başkent Mogadişu ile ülkenin güney ve kuzey bölgelerini ele geçirip yöneten İMB, iki cihat söylemiyle hareket ediyordu. Küçük Cihat, işgalci şeytanlara (ABD, batılılar, Etiyopya ve işbirlikçileri) karşı verilmişti. Büyük Cihat ise, daha çok yolsuzluk ve yozlaşmayla mücadeleyi öngörüyordu. Savaş ağalarının haraç sisteminden ve hükümetin yolsuzluklarından yaka silken halk, çareyi "ahlaklı, dürüst ve mümin" gibi görünen İslamcılara sığınmakta gördüğüne inandı. Buradan destek alan İBM milisleri, özellikle hareketin gençlik kolu, şehirlerdeki bütün sinemaları, eğlence yerlerini ve televizyonları kapattı.[22] Aynı zamanda İBM, 11 yıl kapalı kalan havaalanı ve limanları açarak işletti; deniz yoluyla temel gıda maddelerinin ülkeye girmesini sağladı. Başkent, güvenlik açısından huzura kavuştu. Sağlık ve eğitim hizmetleri yeniden başlatıldı. Bu hizmetler, İslamcıların niçin kitlesel destek bulduklarını açıklar.[23]

3) Hareket-ül Şebab-il Mücahidin (Mücahit Gençler Hareketi-MGH):

Aynı anda birçok isimle anılabiliyor: Somali Gençler Hareketi, Mücahit Gençlik, Mücahitler Hareketi, Cihatçı Gençler, İslami Gençler Birliği, Gençlik Hareketi. Tüm bu isimlerin ortak bir özelliği bulunuyor: Silahlı mücadele veren milliyetçi-İslamcı gençlik grubunun varlığı.

MGH, 2004 yılında kurulmasına rağmen medyada anılması 2007 yılına rastlar. Şeriat Mahkemeleri'nin ülkenin büyük bir bölümünü denetimine aldığı 2006'da, MGH bu örgütün silahlı kanadı ve vurucu gücü olarak biliniyordu. Etiyopya ve Somali hükümeti kuvvetleri önünde bozguna uğrayıp Asmara'ya (Eritre) çekilen Şeriat Mahkemelerinin yöneticileri, diğer direnişçi güçlerle milli bir cephe (Somali'nin Yeniden Kurtuluşu Koalisyonu) kurunca (Eylül 2007), MGH ana örgütten ayrıldı. MGH'ye göre, Şeriat Mahkemeleri yetkilileri "laiklerle ittifak yapmak suretiyle Allah yolunda cihat etmekten vazgeçmişlerdi!" İMB lideri Şerif Ş. Ahmed, MHB'nin bu suçlamalarını reddetti ve "milli cephenin laik olmadığını" ileri sürdü.[24]

Hareketin kurucu lideri Aden Haşi Ayro ebu Hüseyin el Ensari (eski İslami Birlik örgütü mensubu) ile sağ kolu Muhyeddin Muhammed Ömer, Mayıs 2008'deki bir Amerikan hava saldırısında öldürüldüler. El Ensari, ABD'nin Kenya ve Tanzanya'daki büyükelçiliklerini bombalamaktan aranıyordu. Hareketin sözcüsü, Ebu Mansur kod adlı şeyh Muhtar Rabo el Mekni'dir. MGH, Şeriat Mahkemeleri'nden koptuktan sonra, kendi liderini atadı. Buna göre Şeyh Muhtar Abdulrahman, Aralık 2007'de MGH'nin resmen ilan edilen ilk lideri (Emir) unvanını kazandı.[25]

MGH, kendini "selefi cihadi" (silahlı mücadeleye inanan) bir örgüt olarak niteliyor ve dünyadaki benzeri örgütlerin bağlantılı olduğunu açıklıyor. Militanlarının El Kaide kamplarında eğitildiğini ve onun dünya görüşünü benimsediklerini gizlemiyor. Bir İslam devleti kurma amacını saklamıyor ve Somali hükümetini mürted (din-

den dönmüş) olarak görüyor. Bu nedenlerle saflarında çok sayıda yabancı (Arap, Türk, Kürt vs.) militan bulunuyor. Hareketin militan sayısı 1000 ile 7000 arasında değişiyor. Eritre'deki kamplarda askeri eğitim alıyorlar.[26]

MGH'nin gerçekleştirdiği önemli eylemler şöyle sıralanabilir: 4 batılı ve 12 Somali vatandaşının öldürülmesi (Haziran 2006); Hizbullah saflarında İsrail'e karşı savaşma (Temmuz 2007); Somali Başbakanı Ali Muhammed Gedi'ye yönelik intihar eylemi (Haziran 2007) Başkentteki bazı Emniyet binalarına yapılan baskın sonucu tutukluların kurtarılması (Eylül 2007) ve Etiyopya-Somali birliklerine karşı iki bölgede kazanılan yerel zafer (Mart 2008). ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 29 Şubat 2008 tarihli raporunda MGH, "terör örgütü" olarak niteleniyor. Amerikan savaş gemileri, 2007 yılının başında ve sonunda olmak üzere, MGH üslerini iki kez bombalamış; önder kadrolardan bazıları öldürülmüştü.[27]

Ülkedeki diğer İslamcı örgütlerin adları da şöyle: Geleneksel Selefi örgütler olan (Cemaat-ül Sunne **(Sünnet Cemaati)** ve **Macam İslam.**

4) Hareket-ül Islah
(Islahat Hareketleri – IH):

Mısır merkezli Müslüman Kardeşler hareketinin Somali'deki uzantısı olup 1960'lardan itibaren varlığını sürdürdü. Sorumlusu Dr. Ali Şeyh, Mogadişu Üniversitesi rektörüydü. 1978'de örgütsel yapısını kurup 1980'ler boyunca belli oranda büyüdü. Gevşek ve ürkek tutumları nedeniyle Somali'de siyaset arenasında boy gösteremedi. Siad Barri'nin devrilmesiyle birlikte ortaya çıktı. 1990'lardan itibaren daha çok bir sosyal dernek, hayırsever kuruluş olarak halk içinde faaliyet gösterdi. 120 bin öğrenci okuttu. Kentsoylu seçkinci profesyonel bir ekibin yönetimindeki IH, orta tabakaya ağırlık veriyor. Kadın ve insan haklarını İslami bir anlayışla savunuyor.[28]

Dipnotlar:

(1) *Siad Barre and Scientific Socialism: 1970-1975*, Library of Congress Country Studies.
(2) *Wikipedia* ansiklopedisi "Islam in Somalia ve Siad Barre maddeleri
(3) *Wikipedia*, Islam in Somalia maddesi.
(4) age.
(5) Derya Sazak, "Somali Dersleri", *Milliyet* gazetesi, İstanbul, 15 Ağustos 2003.
(6) Çevik Bir, "Somali Bataklığında Boğulmak da Vardı", Sabah Online, İstanbul, 21 Aralık 1999.
(7) Ali Haydar Yurtsever, General Aidid ile söyleşi, *Milliyet*, İstanbul, 6 Aralık 1993.
(8) El Cezire.net, 1 Kasım 2008.
(9) AFP, "Islam Only a Solace in Somalia, 3 Aralık 1999; AFP, "Sharia Changing the Face of the 'Balkans of Africa" 1999.
(10) *El Hayat* gazetesi, Londra, 31 Aralık 1996 ve 5 Ocak 1997.
(11) El Cezire. Net, 11 Mayıs 2006.
(12) İslamOnline web sitesi, 5 Ocak 2007.
(13) El Cezire.net, 19 Haziran 2006.
(14) *Wikipedia*, age; Global Jihad web sitesi, "Sheikh Sharif Ahmed", 22 Mart 2007.
(15) Chris Tomlinson, Associated Press, 9 Nisan 2006.
(16) *El Şarq El Awsat*, 8 Ağustos 2008.
(17) El Cezire.net, 19 Ağustos 2008.
(18) *Wikipedia*, "Islamic Courts Union" maddesi, 2007.
(19) BBC News, İngilizce bülten, 15 Ocak 2007.
(20) *El Şarq El Awsat*, 16 Ekim 2008.
(21) *Wikipedia*, agy.
(22) Şeriat yasaklarıyla ilgili bkz: *Daily Nation*, 12 Temmuz 2006; Terrorism Focus, 13 Haziran 2006; BBC News, arapça bülten, 29 Nisan 2008.
(23) Gamal Nkhrumah, "Running the Show", *Al Ahram Weekly*, 29 Haziran-5 Temmuz 2006; Michael Shank, "The Future of Political Islam in Somalia", Foreign Policy in Focus web sitesi, 5 Ocak 2007.
(24) El Cezire.net, 5 Nisan 2008.
(25) *El Şarq El Awsat*, 22 Aralık 2007.
(26) BBC News, Arapça yayımlanmış bülten, 29 Nisan 2008; *El Şarq El Awsat*, 26 Ağustos 2008.
(27) *El Şarq El Awsat*, 30 Eylül 2007; El Cezire.net, 1 Mayıs 2008.
(28) Wikipedia, age.

NOT: Somali meselesi ve İslamcı faaliyetler hakkında daha fazla bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Ali Abdirahman Hersi, "The Arab Factor in Somali History: The Origins and the Development of Arab Enterprise and Cultural Influence in the Somali Peninsula", University of California, Los Angeles, 1977: Orgeneral Çevik Bir: *Somali'ye Bir Umut* (Amlar), İstanbul, 2003; El Cezire TV kanalı muhabiri Muhammed el Ali, *Rihletun ile Somal-il Mehakim* (Şeriat Mahkemeleri'nin Yönettiği Somali'ye Seyahat), Beyrut, 2006.

ERİTRE

Kesin veriler bulunmamakla birlikte Eritre halkının yarısının Sünni meşrepli Müslüman olduğu sanılıyor. Hıristiyanların oranı %49 olarak biliniyor. Geri kalanlar ise Budizm, Yehova Şahitleri, Yahudilik, Hindu, Bahai ve yerli inanç mensuplarıdır. Müslümanlar düz alanlarda, Hıristiyanlar dağlık bölgelerde yaşıyorlar. İslam, bu ülkede Peygamber döneminden beri varlığını sürdürmesine rağmen bu dinin kitlesellik kazanması, 19. yüzyıldaki Osmanlı-Mısır işgaliyle başlamıştı. Eritre'nin ilk başmüftüsü İtalyan sömürgeciliği zamanında atanan İbrahim Muhtar idi.

1997 Anayasası, inanç özgürlüğü tanıyor ancak bağımsızlık sırasında resmi kayıtlara geçmeyen inançların faaliyetleri kısıtlanmıştır.(1)

İslam, Arabistan'daki kuruluş yıllarından itibaren Habeşistan'a (Etiyopya) yayılmıştı. Müslüman Mahzumi Henadanı, MS 896'da bu ülkenin Şewa isimli bölgesinde bir sultanlık kurmuştu. Günümüzdeki İslam, Sünni ortodoks ve tasavvuf/tarikat geleneği üzerinden devam ediyor.(2)

Onlarca yıl Etiyopya'nın egemenliği altında kalan Eritre, 1991'de özgürlüğüne kavuştu. Kurtuluş mücadelesinin öncülüğünü yapan örgütler, esas olarak milliyetçi ve Marksist önderlikler altındaydı. O dönem Sovyetler Birliği'nin desteklediği Etiyopya hükümetine karşı mücadele eden Eritreli kurtuluş savaşçıları, çoğunlukla Arap ve İslam ülkelerinden destek alıyorlardı. Önemli merkezleri Mısır'ın başkenti Kahire, Sudan'ın başkenti Hartum ve Suriye'nin başkenti Şam ile Irak'ın başkenti Bağdat'ta bulunuyordu.

Suudi Arabistan Eritrelilere yardım etmekle birlikte, ortada henüz İslamcı sayılabilecek bir örgüt yoktu. Örgütlerin genel yönelimi Arap milli sosyalizmi (Baas Partisi ideolojisi) ile Marksizmin bir karışımıydı. Ya da bir kesim öyle, bir kesim de böyleydi.

Eritre kurtuluş hareketleri de zaman içinde Afrika Boynuzu'ndaki, özellikle Sudanlı İslamlaşma ortamından etkilendiler ya da Sudan'dan lojistik-siyasi destek alışlarının bedelini ödediler. 1980 öncesinde Sudan-Suudi işbirliğinin Eritre'deki İslamcılaşmaya belli etkileri oldu.[3]

Sovyetik yapının çöküşüyle birlikte Eritreli kimi siyasal kesimler, özellikle iktidar yolunun gözüküp dar çıkar çatışmalarının ön plana çıktığı bir dönemde, iktidara oynamak için ya da ideolojik nedenlerle İslam'a sarıldılar.

Eritre İslami Cihad Hareketi de yukarıda anlatılan gelişmelerin ürünüydü. Hareketin lideri Osman Saaduddin şunları anlatıyor: "Hz. Ömer döneminde fethedilen Eritre bölgesi, batılıların Afrika'yı işgal etmek için kullandıkları bir atlama tahtası olmuştur. Peygamber Efendimiz, Eritre'den Ard-ul Sıdk (Sadakat Toprağı) diye söz eder. Eritre, şu anda Etiyopya'nın bir parçasıdır. İslam'ın ilk yayılma yeri ve Necaşi ülkesi olması sebebiyle, sömürgeci güçler ve Dünya Kiliseler Birliği buraya gözünü dikmişlerdi. Bunun sonucu olarak Eritre, Etiyopya'ya bağlantı. Osmanlı döneminde bu topraklarda hutbe okunurdu. Osmanlı yıkılınca kâfir güçler, bütün kuvvetleriyle buraya saldırdılar. Etiyopya'da yaşayan 45 milyonun %75'i Müslümandır. (Bu oran abartılıdır. 1999 nüfus sayımına göre, Müslüman oranı %30 dolayındaydı – F.B.) Hükümet ise ülkeyi tümüyle Hıristiyanlaştırmak istedi. Bunların oyunlarını bozmak için Eritreli Müslümanlar, **Rabıta** adlı bir cemaat kurdular. Daha sonra bu cemaat içine komünist ve Hıristiyanlar sızdı. Cemaat gerçek kimliğini kaybetti.

"Mücahitlerin Afganistan'da Rusları dize getirdiğini gören Eritreli Müslümanlar, 1981 yılında, herkesin katıldığı bir toplantı yap-

tılar. Arafa Ahmed Muhammed başkanlığında cihat hareketini başlattık. Eritreli bütün Müslümanların tek vücut halinde hareket etmesi yolunda karar aldık. İslami okullar açtık. Amacımız bir İslam devleti kurmak. Komünistler ile Hıristiyanlar, bize alternatif olarak Halk Cephesi'ni kurdular."[4]

Hareketin Suudi Arabistan'daki temsilcisi Muhammed Ahmed İbrahim, Marksist Eritre Kurtuluşu İçin Halk Cephesi'ni, "Ülkedeki İslamcı varlığı tasfiye etmeye çalışmak" ile suçlayarak iki örgüt arasıdaki farklılığı şöyle açıkladı: "Aramızdaki fark ideolojiden kaynaklanıyor. Bizler İslamcıyız; İslam düzeninden başkasını istemiyoruz. Oysa Halk Cephesi laik bir örgüttür. Bizim medreselerimizi kapatıyor, topraklarımızı sınıfsal temelde Hıristiyanlara dağıtıyor. Eritre'de kilise yapımına izin veriyor. Mücadeledeki rolümüz mütevazıydı. Biz, mücadele eden gerillaların ahlaki durumlarıyla ilgileniyorduk. Ancak Halk Cephesi lideri Afurki, Çin'e gidip askeri eğitim gördükten sonra, Eritre'ye sınıfsal mücadeleyi soktu. Baktık ki bu örgütle birlikte yürüyemeyeceğiz, kendimize ait askeri ve siyasi teşkilatımızı kurduk. İlk ortaya çıkışımız, 13 Haziran 1989 tarihinde oldu. Hedefimiz İslam toplumu ve düzeni kurmak. İslam devleti egemenliğinde İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik bir arada yaşasın istiyoruz."[5]

Eritre Devlet Başkanı İsaias Aforki'ye göre, Eritre İslami Cihat Hareketi (EİCH), başlangıçta Marksist Halk Cephesi içinde yer almakla birlikte geleceğe ilişkin tasarımı farklıydı. Bu çerçevede, 1989'da "Eritre İslami Cihat" adıyla bir yapı oluşturuldu. Ülkenin bağımsızlığına kavuşmasından sonra, iktidara oynadı ve sırtını Sudan yönetimine dayadı. Marksist Halk Cephesi ile İslami Cihat Örgütü arasındaki ilk ciddi kapışma, Ağustos 1991'de yaşandı. Sudanlı İslamcılar, Asmara'da halka kötülük yapıp Hartum'a sığınan unsurları teslim etmeyi reddettiler. Sudan hükümeti, Eritre'deki görevlileri aracılığıyla, Cihat Hareketi elemanlarını destekledi. Özellikle hayır kurumlarını kullanarak, İslamcıların Eritre'de güçlenmesini ve militanlara

askeri eğitim olanakları sağladı ve bazı kamplarda bizzat eğitti. Dahası Üniversite ve Yüksek Enstitüler Talebe Birliği adıyla kurduğu dernekleri, EİCH'nin yan kolu haline getirdi. Örgüt mensuplarını, Sudan'daki üniversitelerde ideolojik ve siyasal eğitimden geçirdi.[6]

Hareket-ül Jihad-il İslam-il Ertri
(Eritre İslami Cihat Hareketi – EİCH):

Eritre İslami Selamet Hareketi (Hareket-ül Helas-il İslami) ve İslami Islah Hareketi olarak da biliniyor. Liderinin Şeyh Halil Muhammed Amir olduğu sanılıyor. Fakat, bir İslamcı sitedeki 27 Ekim 2006 tarihli söyleşide, asıl liderin Amir Ebul Bara olduğu kayıtlıydı. Yardımcısının adı Ebul Hasan Salman idi. 1990'larda Sudan hükümeti ve İslamcılar tarafından destekleniyordu. EİCH, Eylül 1998'deki kongresini Sudan'ın başkenti Hartum'da gerçekleştirmişti. Mevcut Eritre yönetiminin batılılar, özellikle İsrail ile ilişkisine, bölgede "Siyonist-Hıristiyan egemenliği ve komplosu" diye adlandırdığı politikaya karşı çıkıyor. Silahlı mücadele yoluyla rejimi devirip yerine (Kur'an ve Sünnet'in hükmüne göre yönetilecek olan) bir İslam devleti kurmayı amaçlıyor. Buradan hareketle cihat temelinde savaş veriyor. Uluslararası İslamcı hareketlerin bir parçası olduğunu belirtiyor."[7] EİCH, 2003 yılında batılı bazı şirket elemanlarına saldırıp öldürmüştü.

Dipnotlar:

(1) *Wikipedia,* "Religion in Eritrea" maddesi, 2007.
(2) *Wikipedia*, "Islam in Ethiopia" maddesi.
(3) 1993 sonbaharında Eritre İslami Cihat Hareketi yönetime karşı silahlı eylemler başlatığını ilan ederken, Devlet Başkanı Aforki, Sudan'ı, bu hareketi desteklemekle suçlamıştı.
(4) *Zaman* gazetesi, İstanbul, 17 Kasım 1992.
(5) *El Hayat*, 13 Kasım 1992.
(6) *El Vasat* dergisi, 16 Ocak 1995.

(7) İslami Cihat Hareketi'nin başkan yardımcısının söyleşisi, *Nida-ül İslam* dergisi, Şubat-Mart1998; *Wikipedia* ilgili madde v e KavkazCenter.com, hareketin sorumlusu Amir Ebul Bara ile söyleşi, 27 Ekim 2006.

OGADİN

Ogadin, Etiyopya'nın doğusunda Somali kökenli kabilelerin denetimindeki bir bölgedir. 7-8 milyonluk (2008) halkı Sünni meşrepli, Arapça ve Somali dilinin yerel lehçelerini konuşan Müslümandır.

Ülke, 13. ve 14. yüzyıllarda Müslüman İfat hükümdarlığının altında yaşadı. 14. ve 19. yüzyılları arasında ise kendi bölgesinden çıkan Adil (Adil) hükümdarlığının yönetimindeydi. 19. yüzyıldan itibaren Portekiz, İtalyan ve Habeşistan (Etiyopya) işgaline uğradı. 1930'lardaki İtalyan ve İngiliz işgalleri, Ogadin'i Büyük Somali topraklarıyla birleştirdi. İngiltere geri çekilince, 1954'te bu bölgeyi Etiyopya'ya verdiler. 1970'lerin sonlarında, Ogadin'in Etiyopya'dan kurtuluşu için, Muktal Dahir (veya Muhtar Tahir) önderliğinde gerilla savaşı başlatıldı. Bu mücadele, Somali ile Etiyopya arasında, Ogadin adıyla anılan savaşa neden oldu.

Yabancılara karşı cihat hareketlerinin tarihi yeni değildir. Din eksenli ilk silahlı mücadele, 1900'lerden itibaren Somali'deki "Dervişler İsyanı" ile başladı ve 1925'te İngilizlerce bastırıldı. 1966'da Nasrallah önderliğindeki patlak veren ayaklanma belli başarılar kazandıysa da muzaffer olamadı.

Ogadin'deki direniş harekelerini destekleyen güçlü ve merkezi Somali yönetimi 1991'de çökünce, anayurttaki gelişmelere bağlı olarak İslamcı bir canlanma baş gösterdi. Öncelikle davet/tebliğ (dini propaganda, misyonerce faaliyet) yoluyla yayılan dini fikirler, daha sonra kadınların tesettüre büründürülmesi, cami ve medreselerin habire açılması, çocuk ve gençlerin okullarda örgütlenmesi gibi faaliyetlerde somutlaştı.

Barışçıl tebliğ/davet faaliyetleri zamanla 1980'lerde politik bir nitelik kazandı ve 1990'ın başında Somali'de örgütlenerek **El İttihad El İslami** (İslami Birlik) adını aldı. Daha çok sosyal ağırlık bir örgüt niteliğindedir. Yardımseverlik hizmetlerine dayalı bir programı bulunuyor: Öksüz ve yetimlere barınak sağlamak, okul açmak ve güvenlik işlerine bakmak bu faaliyetlerden sayılıyordu. 1992'de bölgenin bağnaz ve softa Hıristiyanlarına (Tekyar kabilesi) karşıt temelde dincilik yapıldı; bir yıl sonra sıradan Müslümanlar ile cihatçı İslamcılar arasında bir karşıtlık yaşandı ve 1994 yılında ise ABD destekli Etiyopya bölgedeki Hıristiyanları korumak bahanesiyle Ogadin'e girince, işgale karşı cihat eksenli bir direniş çerçevesinde örgütlenme yaygınlaştırıldı.[1]

Etiyopya'nın başkenti Adis Ababa'da meydana gelen iki büyük patlamayı (1996 ve 1997) gerçekleştirdi. 1998'de uluslararası yardım kuruluşları üyelerini kaçırdı. 2003 yılı itibarıyla 2000 kadar elemanı vardı. Militanlarının Afganistan'da askeri eğitim aldıkları sanılıyor. Bazı Ortadoğulu çevrelerden mali destek, Sudan ve Eritre'den ise silah alıyordu.[2]

Örgütün Eylül 1996'da dağıttığı bildiride, hareketin gelişimi şöyle özetlenmişti:

"Hareketin tarihsel gelişimine öncülük edenlerin ilki, El Seyyid Muhammed Abdullah Hasan olup 1920'lerde Habeşistan ve İngiliz yönetimine karşı 25 yıllık bir mücadele vermiştir. İkinci aşama, 1977 yılında başladı. O dönemde Rus birliklerinin desteklediği Etiyopya ordusunun işgaline karşı savaşan hareketin adı '77 Harbi'dir. Üçüncü aşamada ortaya çıkan Ogadin İslami Birlik Hareketi, günümüzde Etiyopyalıların topraklarımızı işgaline karşı direnmektedir."

Öte yandan, Ogadin İslami Birlik saflarında aralarında çok sayıda Türkiyeli'nin de bulunduğu Mısırlı, Gambiyalı, Cezayirli İslamcı militanın çarpıştığını kaydetmek gerek. Etiyopya askerlerine karşı çarpışmalarda orada ölen 12 Türk uyrukludan bazılarının isimleri

şöyle: Ersoy Tekin, Erzurumlu Rasul Aran, İsmail Öztürk, Erkan Numan Aslan, Ağrılı Ubeydullah Saltan, soyadı belirlenemeyen Abdulfettah ve Hamza.

Bu gençlerden bir kısmı, Necmeddin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi'nin yan kolu Milli Gençlik Vakfı'nın üyeleri olarak biliniyordu.[3]

Dipnotlar:

(1) Ogadin Mücahitlerinin İslami Birliği basın sorumlusu Raşid Muhammed Hüseyin'in açıklaması, *Nida-ül İslam* dergisi, Mart-Nisan 1997 ve Temmuz-Ağustos 1997.

(2) Intelligence Resource Program, 2003; *Nida-ül İslam* dergisi, Mart-Nisan 1996 ve Temmuz-Ağustos 1997 sayıları; Patterns of Global Terrorism 2003 Report.

(3) *Selam* gazetesi, İstanbul, 2-8 Eylül 1996; *Cumhuriyet*, İstanbul, 2 Şubat 1997.

DİZİN

-A-

Abbud *(General)*, 243
Abdalahi, Muhammed Şeyh, 223
Abdallahi, Sidi Wild Şeyh, 225
Abdu, Muhammed, 27, 92-93, 105, 125, 177
Abdulcelim, Cemal Wild, 227
Abdulfettah, Nebil, 269
Abdulkadir, Süleyman, 169
Abdullah, Abdurrahman, 297
Abdullah, Muhammed Ahmed İbn el Seyyid, 235-236
Abdullah, Salih bin, 128
Abdullahi, Taqi Wild Muhammed, 228
Abdulmecid, el Sadık Abdullah, 247
Abdulnasır, Cemal, 17, 104, 120, 299
Abdulselam, Belaid, 58
Abdurrahman, Ömer, 69, 258
Abdulfettah, 319
Abdulkadir *(Prens)*, 25, 177
Abdulkadir Paşa, 237
Abdulkadir, Emir, 26, 30, 60-61, 176
Abdulmecid, Sadık Abdullah, 247, 253-254, 269, 283
Abdulnasır, Cemal, 17, 104, 120, 299
Abdulrahim, Hüseyin, 60
Abyad, Ahmed el, 128
Addow, İbrahim Hasan, 305
Addud, Muhammed Selem, 220
Afgani, Cafer el, 43, 78, 170
Afgani, Cemaleddin, 27, 105, 125, 177
Aforki, İsaias, 313
Ahmed, Abdullah, 68, 169
Ahmed, Ebu Abd, 78
Ahmed, Ebu Abdullah, 64
Ahmed, Hüseyin Ayt, 58-59
Ahmed, Murad Seyyid, 45
Ahmed, Murad Sid, 78
Ahmed, Şerif Şeyh, 300, 303-304, 306
Ahmedi, Muhsine el, 199
Ahradan, el Mahcubi, 190
Aidid, Muhammed Farah, 296, 299, 302
Aile, Ahmed bin, 62
Akif, Muhammed, 224
Akrot, el Hac Muhammed el, 124

Akrut, Muhammed el, 128
Ali, Abdullahi Muallim, 305
Ali, Fırtas, 64
Ali, Zeynelabidin bin, 95, 115, 119, 133, 142, 144
Allah, Hemehu, 227
Allel, Muhammed, 42, 45, 64
Amir, Halil Muhammed, 314
Ammar, İsa bin, 64
Ammara, Muhammed *(Dr.)*, 269
Arab Moi, 260
Araki, Mahmut el, 289
Aran, Rasul, 319
Arid, Ali el, 128
Arslan, Emir Şekip, 27, 177-178
Aslan, Erkan Numan, 319
Aşur, Muhammed el Tahir bin, 92-93
Atabini, Gazi, 262
Atatürk, Mustafa Kemal, 28, 98
Atiq, el Sahbi, 128
Atiyye, el Sayih, 64
Attar, Issam el, 104
Avi, Cemal el, 123

-B-

Bach, 195
Badis, Abdulhamid bin, 27-28, 37, 85, 177
Balafrec, Ahmed, 178
Balta, Paul, 174, 212, 231
Bara, Amir Ebul, 314
Bara, Yahya Wild el *(Prof.)*, 223
Baraawi, Üveys Muhammed, 297
Barri, Muhammed Siad, 295-297, 308
Basir, Rıdvan Ebu, 67
Basme, Siwar, 142
Bayrakdar, Muhammed Hasan, 259
Bedaş, el Seyyid, 142
Bedaş, Mubarek el, 141-142
Bedevi, el Seyyid el Ticani *(Tigani)* el, 141
Beethoven, 195
Beha, Abdullah, 189
Bekir, el Reşid el Tahir, 243
Bekri, İdris bin Mahfuz el, 91
Bekruh, Nureddin, 74, 80
Beledi, el Fadıl el, 123
Belhac, Abdulhakim, 167
Belhac, Ali, 38-42, 53, 55, 63, 66, 72, 74, 83
Bella, Ahmed bin, 29-31, 33, 35, 37
Bellirac, Abdulkadir, 210
Benani, Velid el, 124, 127
Benne, Hasan el, 118, 164, 185, 274
Benşiha, Kada, 78
Beraaqi, 64
Beşir, Ömer Hasan el *(General)*, 248, 251, 254, 257, 260, 264-265, 286
Beyb, Muhammed el Emin Wild, 227
Bir, Çevik, 299
Birbah, Kaski, 44
Bu Abdullah, Ebu Abdullah, 127

Buabras, Yusuf, 67
Buamra, Ahmed, 41, 44
Bubekir, Abbas, 84
Bucelha, Muhammed Tecini, 79
Budiyaf, Muhammed, 34, 57, 70
Buhabza, el Emin, 189
Bumedyen, Huwari, 29, 31-33, 60
Burgiba, Habib, 18, 93-95, 97-107, 111-112, 114-115, 133, 139, 141, 144
Busen, Abdullah, 161
Buseyri, Budde Wild, 220
Buslemani, Muhammed, 79
Buşeltila, Hamza, 170
Buteflika, Abdulaziz, 82, 84-85
Buyali, Mustafa, 40, 44, 72

-C-
Cafer, Sayfullah, 43
Canakow, Abdurrahman, 305
Cebali, el Hamadi el, 112, 123, 128
Ceballah, Abdullah, 72-74, 76
Cedid, Şezli bin, 29, 31, 33, 46, 58, 72-73, 75
Cemal, Seyfullah, 45
Cheney, Dick, 165
Cihani, Mustafa el, 163
Cilasi, Abdulhamid el, 128

-D-
Dada, Muhtar Wild, 218
Dahir, Muktal, 317
Dahlane, Abdurrahman, 54
Darwin, C., 195-196
Davudi, Miftah el, 167
Dehhan, Abdurrahman, 64
Dehni, Benissa el, 106
Dekkali, Ebu Şuayb el, 176
Dernavi, Tarık el, 170
Desparmet, J., 177
Deyri, Muhammed, 304
Didu, Şeyh Muhammed el Hasan Wild el, 224-226
Durdakal, Abdulmalik, 84
Durogba, Ali Maye, 297

-E-
Ebu Adlane, 42, 64-65
Ebu Huzeyfe, 84
Ebu Mu'sab, 65
Ebu Qatade, 48, 65
El Abbas, 190
El As, Amr bin, 15
El Bedaş, 141
El Bışti, 160
El Hami, 163, 170
El Marrani, 39, 51-52, 55, 58
El Numeyri, 240-243, 246-248, 251, 253-257, 264, 269, 277, 280-281, 283, 285, 287-289
El Semavi, 142
El Turabi, 671, 119, 226, 240-257
El Zemzemi, 208, 211-212
Emin, Abdullah Wild, 225
Emin, Ebu Abdurrahman, 64, 66
Enes, Abdulkadir, 67

Erbakan, Necmeddin, 128, 319
Ersoy, Mehmet Akif, 28
Ezheri, el Seyyid Ahmed el, 237
Ezheri, İsmail el, 239

-F-
Fal, 225
Faqih, el Beşir el, 51-52, 55
Farqus, Muhammed Ali, 75
Fasi, Allel el, 177, 181
Fasi, Muhammed el, 178
Fettani, Ahmed, 58
Franco, 176
Fukuyama, Françis, 195
Fuller, Graham, 69, 81

-G-Ğ-
Gadabani, Hasan, 142
Garabi, Muhammed el, 139
Garun, Nayal Abu, 289
Gazali, Ahmed, 33, 52, 54
Gazali, Muhammed el, 74, 278
Gedi, Ali Muhammed, 308
Gordon Paşa, 238
Gökalp, Ziya, 28
Guarang, John, 248-249, 252
Gurşi, Selahaddin el, 126, 139
Ğannuşi, Raşid el, 20, 92, 95-96, 102, 104-109, 113-120, 122-125, 127-128, 131-138, 140, 203, 226, 258, 260, 262, 267-268, 270-272
Ğarzel, Abdurrahman, 64

-H-
Haban, 179
Hac, Mısali el, 27, 177
Haddam, Enver N., 51
Hadde, Yusuf bin, 74
Haldun, İbn, 98, 195
Halid *(Emir)*, 26, 277
Hamdawi, Muhammed el, 189, 203
Hamedi, el Haşimi el, 127
Hami, Muhammed el, 170
Hamruni, İmaduddin el, 142
Hamruş, 54, 58
Hamruş, Mevlud, 76
Hamza, 190, 319
Harban, Kamerüldin, 41, 62, 67
Hasan *(Kral)*, 179-182, 187, 191-193, 195, 200, 204, 211-213
Hasan, el Seyyid Muhammed Abdullah, 298, 318
Haşşani, Abdulkadir, 40-41
Hatemi, M., 142
Hatib, Abdulkerim el *(Dr.)*, 189, 203-204
Hatip, Abdulkadir el *(Dr.)*, 190
Hattab, Hasan el, 83-84, 209
Hayr, Muhammed, 64
Hazım, Ebu, 167
Heddad, el Tahir el, 93
Heddad, Muhammed el, 97, 273
Heddam, Enver, 47, 60, 69
Hemşiri, Muhammed Ali, 142
Hermassi, el Baki, 97, 143
Hıwarasamiye, Ali, 301

Hıwari, Cafer el, 47
Hidar, Muhammed, 31
Hikmetyar, Gulbeddin, 68
Hindi, Zeynel Abidin el, 285
Hirasi, Muhammed Ali el, 139
Hitabi, Abdulkerim el, 30, 176-177, 212
Ho Şi Minh, 26
Hoca, Muhammed, 139
Hudeybi, Hasan el, 273-274
Hugo, 100
Humeyni, Ayetullah, 58, 122, 142, 213, 250, 275
Huntington, S., 195
Huveydi, Fehmi, 258, 269
Hüseyni, Saad el, 208

-İ-

İbadi, Ahmed, 189
İbn Kayyım, 39
İbn Rüstem, 15
İbn Taymiyye, 39
İbrahim *(Dr.)*, 161, 255, 286
İbrahim, Abdulselem Muhammed bin Abdulselem bin Abdullah bin, 190
İbrahim, Halil, 286
İbrahim, Mehdi, 260
İbrahim, Muhammed Ahmed, 313
İbrahimi, el Beşir el, 27
İdris *(Kral)*, 151-152, 160-161
İdris, Ahmed bin, 289
İdris, Cafer Şeyh, 247, 253
İlmi, Ömer el, 42
İnda'ade, YusufSiad, 305

-J-

Jesus, Carlos Echeverria, 19
Julien, Charles-Andre, 177

-K-

Kaddafi, Muammer, 18, 45, 70, 149, 153-163, 165-171, 241
Kanun, Muhammed bin, 176
Kaplan, Cemalettin, 263
Karakurt, Sebati, 59
Karkar, Salih, 127
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 236
Kebir, Rabıh, 40-42, 60, 69, 75
Keker, Salih, 138
Kennedy, 68
Kennun, Abdullah, 181
Kerker, Salih, 123
Kerrar, Abdullah, 242
Kervan, Kemal, 81
Kettani, Muhammed el, 184
Kiran, Abdulillah bin, 189, 204-205
Krawisi, Musa, 47
Kurban, Kamerüldin, 44, 61
Kutub Seyyid, 38, 105, 132, 161, 164, 185, 194, 247, 275

-L-

Labat, Severine, 80
Ladgam, Bani, 101
Ladin, Usame bin, 84, 223, 226, 262, 264, 305

Lamartine, 98
Layeyede, Abdulhak, 43, 45, 64-65
Libi, Ebu Leys el, 165
Lownici, Cemal, 78
Loz, el Habib el, 124, 128
Lunis, Abdulkadir, 60
Lyoutey *(Mareşal)*, 178

-M-
Macid, SadıkAbdullah el, 242-243, 247, 253-254, 269, 283
Madvi, Osman Halid, 255
Magari, Hamis el, 127
Mahcub, Ahmed, 239
Mahcub, Zahir el, 106
Mahfuz, Ebu Halil, 64, 66
Mahlufi, el Said, 41, 66
Mansur, Muhammed Cemil Wild, 225, 227-229
Mao Zedung, 18, 26
Marrani, Ahmed el, 39, 51-52, 55, 58
Marzuk, Muhsin, 126, 139
Medeni, Abbasi, 37-39, 41-42, 48, 50-56, 58, 61, 63, 66, 68, 72, 83, 119, 137, 260
Mehdi, İmam el Hadi el, 247
Mehdi, Sadık el, 235, 239-242, 246-248, 255, 263, 282
Mehlufi, El Said, 44
Mehnah, Mahfuz, 76
Mekni, Habib el, 106
Mekni, Muhtar Rabo el, 307
Melik, Rıza, 68, 80
Melyani, el Mansuri el, 43, 45, 61, 64
Mervani, Muhammed el, 208
Mesudi, Halide, 32-33, 46
Mesudi, Tayyib, 54
Meşhur, Mustafa, 269
Mevdudi, 132, 164
Mevdudi, Ebul Ula el, 185
Meyludi, Zekeriya el, 210
Mırbah, Kasdi, 60, 69, 76
Mırğini, Muhammed Osman el, 235, 285-286
Mırzak, Medeni, 43, 61, 83, 159
Mızali, Muhammed, 101, 110-112, 115
Moro, Abdulfettah, 96, 102-104, 106, 112, 118
Muddesir, Meczub, 289
Mugarif, Muhammed el *(Dr.)*, 169
Muhammed *(Kral VI.)*, 181, 200, 207
Muhammed, Ahmed Abdurrahman, 255
Muhammed, Ali el Hac *(Dr.)*, 267
Muhammed, Ali Mehdi, 296
Muhammed, Arafa Ahmed, 313
Muhammed, Avvad el Cıd, 289
Muhammed, Enes Wild, 225
Muhammed, Muhammed Ebu'l Kasım Hac, 264
Muhammed, Yusuf Muhammed, 255
Muhtad, Abdulrahim, 188
Muhtar, Feyle Bint Eşfağ el *(Prof. Dr.)*, 225

Muhtar, İbrahim, 311
Muhtari, Hasan, 47
Mukrani, el Hac el Muhammed, 25-26
Munasara, Abdulmecid, 73
Mus'ab, Muhammed, 78
Musa, Muhtar Wild Muhammed, 226-228
Mustehdi, Hude el, 237
Muşfa, Hasan, 188
Mutasim, Mustafa, 210
Muti, Abdulkerim, 186, 188
Mübarek, Hüsnü, 259
Müslim, 251

-N-

Nabi, Malik bin, 28, 74
Nafi, Nafi Osman *(Dr.)*, 256
Nafi, Ukba bin, 25
Nasır, 30, 279
Nasrallah, 317
Nebahani, Takiyeddün el, 139
Nebi, Malik bin, 37, 48, 122
Neccar, Abdulmecid el *(Dr.)*, 126, 139
Nehiri, Mekki, 178
Nehnah, Mahfuz, 38, 53, 71-74, 80
Nifr, Hamida el *(Dr.)*, 104, 125-126, 138-139
Niyas, Ahmed el Ticani, 179
Numeyri, Cafer el, 240-243, 246-248, 251, 253-257, 264, 269, 277, 280-281, 284-285, 287-289
Nuseyr, Musa bin, 175
Nuweyra, el Hadi, 101, 103

-O-Ö-Q-

Ode, Salman el, 141
Osman, Mahmud, 301
Osman, Numan bin, 167
Osmani, Saadeddin el, 189, 206-207
Ömer *(Hz.)*, 31, 194, 312
Ömer, Emin Hasan, 256
Ömer, İbrahim Ahmet *(Dr.)*, 255
Ömer, Muhammed Salih, 247, 253-254
Öztürk, İsmail, 319
Qadduri, Abdulkerim, 84
Qanfid, Mustafa, 167
Qardawi, Yusuf el, 224
Qarni, Ayid el, 141
Qawasime, el Şerif, 66
Qawi, Muhammed Nur, 301
Qayid, Abdulvahap, 167
Qubaysi, Mursil el, 127
Qumani, Muhammed el, 126, 139

-R-

Ramazan, Ali Seyyid, 96
Raşidi, Muhammed Gulad el, 297
Rayqa, Ebu'l, 170
Reccam, Abdulkadir, 43
Reşid, Harun el, 15
Reysuni, Ahmed el, 183, 203-204
Reyşehri, 259
Rezzam, Abdulrezzak, 63

Rıza, Reşid, 27, 105, 177
Robow, Muhtar, 305
Rousseau, 98
Roy, Olivier, 50
Rüşdi, Salman, 250

-S-
Saad, Ebu el, 237
Saadettin, Adnan, 73
Saadi, 163
Saadi, Said *(Dr.)*, 77
Saaduddin, Osman, 312
Sadık, Abdullah el, 166-167
Sadr, Musa, 171
Safad, Raşid, 115
Sahravi, Abdulkadir, 60
Said, Buelam bin, 81, 262
Said, Muhammed el, 63, 65-67, 72
Saidi, Sami el, 167
Salih, Ahmed bin, 100, 103
Salih, Muhammed ibn, 297
Salim, Muhammed *(Dr.)*, 124
Salim, Ümm-ül Müminin Bint Ahmet, 225
Salman, Ebul Hasan, 314
Saltan, Ubeydullah, 319
Sahrawi, Nebil, 83
Sealibi, Abdulaziz el, 92
Sedat, Enver, 257
Sehnun, Ahmed, 29, 37-38, 53
Sehnuni, el Haşimi el, 39, 41, 51-52, 55, 60, 72
Selahaddin, Gazi *(Dr.)*, 256
Selamne, Nureddin, 64
Selasiye, Haile Meryem, 297
Senusi, Abdullah el, 176
Senusi, Lutfi el, 128
Senusi, Muhammed el, 92
Senusi, Seyyid Muhammed Bin Ali el, 149
Seydiya, Muhammed, 225
Seyfullah, Cafer, 64
Seyfülislam, 167
Sıddiki, Nurettin, 44
Sidi, Muhammed Wild, 227
Siwaysi, el Habib el, 113
Spengler, O., 195
Subhi, Şeyh, 155
Sultani, Abdullatif, 29, 32, 37
Sultani, Ebu Cerra, 72-73
Susi, Muhammed el Muhtar el, 190

-Ş-
Şabbuti, Abdulkadir, 42, 44, 61, 65-66
Şamari, Hamis el, 126, 139
Şatara, Fadıl, 139
Şerefi, Muhammed el, 126, 134, 139
Şerif, Ebubekir, 166
Şerif, Muhammed, 237
Şermarke, Abdulraşid Ali, 295
Şoro, el Sadık, 123-124, 128

-T-
Taberi, 251
Tabiş, Tevfik bin, 64

Tacin, Mahfuz, 65
Taha, Ali Osman Muhammed, 244, 256
Taha, Mahmud Muhammed, 248, 288
Tahir, Muhtar, 317
Taşfin, Yusuf bin, 16
Taya, Muaviye Wild Sid *(Seyyid)* Ahmet, 219-220, 222
Tekin, Ersoy, 319
Temimi, Abdulaziz el, 126, 139
Tevfik, Muhammed İzzeddin, 189
Toynbee, A., 195
Tunusi, Hayreddin el, 92
Turabi, Hamed el, 245
Turabi, Hasan Abdullah el *(Dr.)*, 245, 253
Turabi, Visal Sıddık el, 289
Turki, Hasan Hersi el, 305

-U-Ü-

Ubeydullah, Şeyh, 150
Ukbi, el Tayyip el, 27
Üveys, Hasan Tahir, 302, 305
Vahid, Saad el Ferecani, 166

-V-Y-

Vall, Ali Wild Muhammed, 223
Ved, Ahmed el, 64
Verdi, 195
Verimi, el Acmi el, 128
Vezzani, Muhammed Hasan el, 178
Vucuti, Abdullah el, 184
Yasin, Abdulselem, 185-186, 193-194, 199
Yes, Muaviye, 265
Yetim, Muhammed, 180, 189
Yıldız, Oktay, 48
Yusi, el Hasan el, 185
Yusuf, Abdullah, 296
Yusuf, Şeyh Ali, 178

-Z-

Zağal, Melike, 184, 199
Zeheb, Abdurrahman Suvar el, 287
Zemli, el Sadık el, 94
Zemzemi, Abdulbari el, 208, 211-212
Zerabib, Ahmed, 84
Zeruq, Danyal, 128
Zerwal, el Emin, 75, 80
Zevabiri, Ali el, 64
Zevabiri, Anter el, 65, 67, 69
Zevahiri, Eymen el *(Dr.)*, 261-262
Zeydi, Halid el, 163
Zeylawi, Abdurrahman el, 297
Zeytuni, Cemal, 64-67
Zeytuni, Muhammed bin Tayyib el, 212
Zğal, Abdulkadir, 99
Ziydi, Lamin el, 128
Zubde, bin Azzuz el, 39, 60-61
Zuwavi, Ewase *(Avvase)* el, 162-163

FAİK
BULUT

İSLAMCI ÖRGÜTLER I

18 yıllık bir araştırmanın ürünü olarak üç ciltten oluşan bu çalışmada, siyasal İslam ve köktendinci hareketlerin siyasi ve sosyo-kültürel haritası sergileniyor. Dizinin birinci cildi olan bu kitapta, Afrika coğrafyası ele alınıyor.

Araştırmadaki bilgilerin büyük bir bölümü, birinci el kaynaklardan, söz konusu örgütlerin yayın organları veya temsilcilerinin yayınladıkları verilerden oluşuyor. Özgün belgelerin (özellikle Arapça ağırlıklı) yanı sıra, yabancı ve yerli kaynakların (İngilizce, Fransızca, Türkçe, vs) ilgili hareketler hakkındaki haber ve yorumlarına yer veriliyor. Böylece karşılaştırma ve çelişkileri göz önüne serme olanağı doğabiliyor. Dolayısıyla kitap hem güvenilir bir başvuru kaynağı, hem de kolay eskimeyen bilgileri içermesi bakımından ansiklopedik bir nitelik taşıyor. Ancak ansiklopedilerdeki kuru, mekanik ve durağan dil yerine, olayların akışı içinde canlı anlatımlara dayanan, öyküleştirilmiş, akıcı bir üslup kullanılıyor.

Cezayir
Tunus
Libya
Fas
Moritanya
Sudan
Somali
Eritre
Ogadin

KİTAP

ISBN 978-605-4383-33-5
9 786054 183135
09.34.Y.0298.034

Cumhuriyet Kitapları